II 4835

БЪЛГАРО-РУМЪНСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК

ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES

INSTITUT DE LITTERATURE

ACADEMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES
DE LA R. S. DE ROUMANIE

INSTITUT D'HISTOIRE ET DE THEORIE LITTERAIRE „G. CALINESCU"

RELATIONS LITTERAIRES BULGARO-ROUMAINES PENDANT LE XIXe SIECLE

Sofia . 1980

EDITIONS DE L'ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES

П 4835 литер.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

АКАДЕМИЯ НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ НАУКИ
НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА РЕПУБЛИКА РУМЪНИЯ

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ „Г. КЪЛИНЕСКУ"

ЧИТАЛНЯ

БЪЛГАРО-РУМЪНСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

София . 1980

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БОЛГАРО-РУМЫНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В XIX В.

Издательство Болгарской академии наук. София, 1980

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Боньо Ангелов, Илия Конев, Йон Кицимия, Константин Велики, Мирча Ангелеску, Пеньо Русев (отговорен редактор)

II 4835

Ъ 3929/80

© Българска академия на науките
Институт за литература
Академия на обществените и политическите науки на СРР
Институт за литературна история и теория „Г. Кълинеску“
1980
c/o Jusautor, Sofia

82/89(05)

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

ПРЕДГОВОР

Настоящият сборник от изследвания за българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в. е съвместно издание на Института за литература при Българската академия на науките и Института за литературна история и теория „Г. Кълинеску“ при Букурещкия университет. Той бе подготвен от две проблемни групи, които работиха паралелно в двата института по единна програма, поддържайки помежду си организационна и научна връзка.

Взаимодействията между българската и румънската литература през XIX век са многообразни и значителни както по съдържанието и формата си, така и с отражението, което имат в духовното развитие на двата тясно свързани в своята история народи. Обусловени от дотогавашното развитие на двете литератури, в своите най-характерни прояви тези взаимоотношения са израз на демократизма на социалния и художествен идеал на епохата. Благодарение на това те представят твърде съществен аспект на историята на двете литератури, който в наши дни изисква все по-голямо научно внимание. Разгледани в по-широк план, те съставят част от взаимодействията на българската и румънската литература с литературите на Балканския полуостров, в Европа и в света. Естествено е, че по-пълното разкриване на особеностите и на смисъла им трябва да се търси и по пътя на тяхното съвместно изследване от румънски и български специалисти. Такова изучаване на взаимоотношенията по принцип, и на българо-румънските литературни взаимоотношения по-специално създава нови форми на научна взаимност, чието утвърждаване и обогатяване в условията на социалистическата ни съвременност е наше гражданско и научно задължение.

Тези бяха ръководещите идеи при замислянето и планирането на сборника. Затова в него са застъпени както общите методологически въпроси, така и основните моменти от генетическите връзки между двете литератури, обусловили и ред типологически аналогии. В отделни статии се разглеждат нови или малко проучени в миналото въпроси. Като цяло изследването се основава на методологическите принципи на общото и сравнителното марксическо литературознание в наши дни. Важна отличителна черта на сборника представя и застъпеният в него опит отделни въпроси да бъдат изследвани в обща статия на румънски и български специалисти. Не ще съмнение, че тази практика може да обхване в бъдеще повече сфери на литературния процес в двете страни с оглед на по-широкото сравнително проучване на характеризиращите го явления и тенденции. Като приложение към сборника се помества и една подборна библиография на досегашните публикации в тази област.

Съвместната работа по сборника започна още през 1973 г. Важен момент в нея беше проведеният от 21 до 23 май 1975 г. в София съвместен българо-румънски колоквиум, на който бяха изнесени и разисквани основните положения на статиите в сборника.

Подготовката на колективния българо-румънски сборник, посветен на българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в., съвпадна със стогодишнината от Освободителната война и фактическото национално освобождение на двата народа. Изследващ литературните взаимодействия между българския и румънския народ по време, когато двете литератури са проникнати дълбоко от идеите и патоса на борбата за освобождение, подкрепена от руския народ и от демократичната общественост в Европа, сборникът е израз на признателност и на преклонение пред тази паметна годишнина.

Зое Думитреску-Бушуленга
(директор на Института за литературна история и теория „Г. Кълинеску")

Тончо Жечев
(директор на Института за литература)

КЛАСИФИКАЦИЯ И ТИПОЛОГИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРО-РУМЪНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XIX В.

ИЛИЯ КОНЕВ

Изясняването на двустранните взаимоотношения и специално на взаимоотношенията между българската и румънската литература през XIX в. зависи в определена степен от развитието на сравнителното литературознание изобщо. В наши дни например специалистите разглеждат тия взаимоотношения в светлината на най-новите принципи за сравнителни проучвания, т. е. в дълбоката и разностранната им връзка с културно-историческите процеси. Подобно значение има обаче и обратният стремеж — върху основата на конкретни разработки в областта на взаимните връзки между две литератури да се разкриват нови методологически аспекти, а някои общоприети принципни положения да бъдат осветлявани по-пълно. Обективна е възможността взаимните връзки между нашите две съседни литератури или само отделни моменти от историята им да се разглеждат с оглед на по-широки методологически задачи. Бихме могли например да поставим следните въпроси: двустранните и в случая специално българо-румънските литературни взаимоотношения като постоянна изследователска линия в съвременното сравнително литературознание; изучаването на тези взаимоотношения като важна научна предпоставка за комплексното изясняване на междубалканските или други сфери от многостранните литературни взаимоотношения; основни критерии за класификация и типологическа характеристика на различни двустранни звена от литературни взаимоотношения; класификацията на взаимоотношенията като проблема на теорията на сравнителното литературознание; взаимоотношенията като обект и критерий на литературната периодизация.

Обективният характер на изтъкнатата по-горе зависимост между проучването на българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в. и актуалните през различните периоди принципи на общото и сравнителното литературознание е безспорен. Известно е, че обновеният и бързо разрастналият се през последните две десетилетия интерес към сравнително разглеждане на литературите намери в началото ярък израз в многобройните трудове за връзките между две отделни литератури. Проведената през 1960 г. в Москва теоретична конференция на тема „Взаимодействия и взаимовръзки на националните литератури“,[1] както и други аналогични научни форуми очертаха то-

[1] Докладите и разискванията на конференцията вж. в „Взаимодействия и взаимосвязи национальных литератур. Материалы и дискуссии“ (М., 1960). По-обстойна теоретична раз-

гава и по-широка методологическа основа на сравнителните публикации. В практическите издирвания на специалистите обаче бяха предпочетени повече генетическите връзки, идейно-тематичната или жанровата зависимост между две и повече произведения, общуването между писателите и т. н. Когато днес преглеждаме даже само библиографията на сравнителните проучвания от ония години, налага се следното впечатление: паралелно и независимо един от друг, но твърде системно учени от различни страни изследват генетическите връзки и многообразните съединителни звена между националните литератури. Това не е случайно. И в по-далечни периоди, още в самото начало на сравнителното изучаване на две и повече литератури, най-оживен е бил интересът към конкретните факти на заемките, подражанията и творческите приспособявания, към „произхода на нещата", както се изразява българският учен Иван Д. Шишманов. Този именно род проучвания и в по-ново време послужиха като основа за по-широки теоретични обобщения; същевременно те се явиха и важна научна предпоставка за насочването на съвременното сравнително литературознание към типологически сродните и различните художествени явления в литературните процеси.

Проучванията за българо-румънските литературни взаимоотношения потвърждават и следват изцяло тази закономерност на изследователския процес. В миналото те почти не засягат сферата на типологическите сходства. И тук, както и в други страни, познанията за генетическите връзки предхождат и изпреварват изследванията за типологически сродните явления, те именно откриват пътя към по-обхватни обобщения за развитието на двете литератури. Еволюцията на тази изследователска линия през последните 10—15 години съвпада, общо взето, с развитието, което тя претърпя по същото време в европейското и световното сравнително литературознание. Разбира се, зависимостта и в този случай не е само във времето. Тя е много по-съществена в методологическата основа на съответните разработки. На оня ранен етап преобладаващата част от публикациите навсякъде са тематично ограничени. Най-често в тях се установява кои писатели и с кои произведения се възприемат от дадена литература; какви изказвания и оценки са известни за тях; кои документи потвърждават пребиваването и дейността на даден писател в съответно друга страна; в каква зависимост се намират отделни преводни, подражателни и оригинални творби. При това изследванията са обикновено констативни и се предприемат с научно-позитивистичната задача да се открият и да се систематизират определени факти, чрез които да се документират оказаното влияние или установената генетическа връзка между творби и литератури. По принцип взаимоотношенията се схващат едностранно и се обясняват повече външно — вниманието на изследователя е насочено предимно към литературното влияние и стойността на почти всичко във взаимоотношенията се определя с оглед на неговото участие в литературния процес. В това е диогеновският плам на много от изследванията за връзките, които изследвания са обнародвани през 50-те и 60-те години на нашия век. Както става ясно, въпреки новите методологически принципи на марксическото литературознание възгледът на определящата роля на влиянието продължи да бъде особено жизнен в този род проучвания. Оттук и впечатлението, че в редица отпечатани тогава трудове писатели и литератури едва ли не се разпределят в две основни

работка на въпросите даде първо И. Г. Неупокоева в „Проблемы взаимодействия современных литератур" (М., 1963).

категории: писатели и литератури, които упражняват влияние, и други, които изпитват влияние.

Макар и немного на брой, проучванията за българо-румънските литературни връзки, обнародвани главно до 60-те години на нашия век, са издържани в същата методологическа линия. Наред с документалното начало в тях преобладава позитивистичното тълкуване на отделните факти. Водеща е мисълта за влиянието — какво е то по характер, в творчеството на кои писатели е безспорно, кога е било най-силно и пр.

Всичко това даде основание да се заговори за „методологическа криза" в сравнителното литературознание. Нейното преодоляване доведе до установяване на следните по-важни принципи: генетическите връзки се разграничават от типологическите сходства в литературния процес; те обаче се намират в диалектическо единство помежду си, поради което и изследването им е повече резултатно, когато се извършва едновременно; влиянието в литературата има обективен характер, но е само един и невинаги най-съществения белег на взаимните литературни връзки; утвърждава се все по-широкото възприемане на термина „литературни взаимоотношения", което между другото ограничава непрецизното използуване на понятията „контакти", „влияние", „връзки", „приобщения", „съгласуване"; подчертани са още художественоинтеграционната роля на взаимоотношенията и значението, което те имат като фактор на обществените комуникации в техния най-широк смисъл;[2] предстои от съвременни позиции да поставим въпроса за ролята на личността във взаимоотношенията.

В атмосферата на тези нови постановки се извършва и методологическият преход от „теория на влиянието" към теория на литературните взаимоотношения, която е възможна единствено като неделима част от общата теория на сравнителното литературознание. Същевременно се създават необходими и много съществени научни предпоставки за още едно важно постижение, което се отнася повече до перспективата на този род проучвания. Именно през последното десетилетие се преминава от сферата на общото между двама писатели или две различни творби към панорамна характеристика на взаимодействията между две литератури и по-широкия контекст на взаимоотношенията, които те поддържат с други литератури, регионално близки или исторически свързани в развитието си. Всеобщо е убеждението, че изучаването на двустранните литературни взаимоотношения обхваща само една от посоките на изследователския процес, но не очертава в нужната пълнота спецификата и общите закономерности на литературното развитие.

Въпреки все още изразяваното тук и там неразбиране или подценяване на този род проучвания, безспорен за всички ни трябва да бъде произтичащият от тях основен методологически извод — *въпросите на литературните*

---

[2] За етапите в тази еволюция и за посочените тук постановки, с които тя се отличава, вж. у И. Г. Неупокоева (цит. съч.) и материалите от конференцията в Москва; Ем. Георгиев. Общо и сравнително литературознание. С., 1966; Al. Dima. Conceptul de literatură universala şi comparată. Bucureşti, 1967; Principi de literatură comparată. Bucureşti, 1969; Aktuelle Probleme der vergleichenden Literaturforschung. Berlin, 1966 — материали от теоретичната конференция по сравнително литературознание, организирана от Института по славистика в ГДР; D. Ďurišin. Problemy literarney komparatistiky. Bratislava, 1967, също Zdejin a teorie comparatistiky. Bratislava, 1970; Д. Ф. Марков. Генезис социалистического реализма. М., 1970; Н. И. Конрад. Запад и Восток. М., 1972; Сравнительное изучение славянских литератур. М., 1973; Ил. Конев. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974.

взаимоотношения са въпроси на самия литературен процес в неговите национални и по-широки измерения. Ако това становище е вярно, тогава то трябва да се отрази чувствително върху традиционните модели на литературна история, в които по инерция литературните връзки се представят и се тълкуват най-вече като биографични или допълнителни културно-исторически факти с илюстративно значение. Днес не може да не се подчертае с известна неудовлетвореност твърде голямото несъответствие между конкретните проучвания за литературните взаимоотношения и проучванията от съвременните литературни връзки и взаимодействия. Въпросът за синхронността в тези две изследователски форми изобщо и специално в областта на румънската и българската литературна историография придобива днес важно методологическо значение.

Тези именно нови принципи, които се поддържат от много специалисти, засягат методологическите основи на *съвременното* изучаване на взаимните връзки между българската и румънската литература. Анахронично е днес да разглеждаме проявите им единствено или предимно от гледна точка на влиянието, на единичното описание на разнородните културно-исторически, художествени и други факти, които запълват съдържанието им. Необходимо е да ги отнесем цялостно към литературния процес в двете страни и по-широко към развитието им. Така ще разкрием главното и определящото в тях, включително и влиянието, което двете литератури са си оказвали през XIX в. и през други периоди от своята история. Същевременно ще можем въз основа на опита на тези взаимоотношения да подчертаем и обратната зависимост в съвременния изследователски процес—зависимостта на общата теория на сравнителното литературознание от изучаването на двустранните и многостранните литературни взаимоотношения.

Предметът на предлаганата статия не е разглеждан специално, но засяга един от основните въпроси на съвременната теория на литературните взаимоотношения изобщо. На класификация или на типологическо описание подлежат *всички видове* взаимодействия с безспорно отражение във формирането и развитието на националните литератури. Могат да се изключат единствено *временно*, случайно установените връзки, чрез които обикновено се доуточняват отделни подробности на литературния процес. Самото им разграничаване обаче от продължително или постоянно развиващите се взаимоотношения става пак чрез типологическото класифициране. Както за типологическата характеристика на отделни произведения или художествени явления на една литература е необходимо съпоставителното им разглеждане със съответни творби и явления в други литератури, така и типологическите особености на взаимните връзки между две литератури се установяват върху основата на широк съпоставителен анализ. Оттук и първостепенното значение на въпроса за критериите, въз основа на които трябва да определим в какъв именно контекст от взаимоотношения трябва да се изследват *типологически* взаимодействията между две литератури. Българо-румънските литературни взаимоотношения например не могат да бъдат класифицирани цялостно в зависимост от това, какви са били по същото време връзките на двете литератури с индийската, китайската или друга далечна литература. Очевидно в случая трябва да се вземат под внимание предимно връзките на двете литератури с регионално и исторически близки на тях литератури, традициите и възприетите форми на общуване, степента на общуването и неговото отражение в националния литературен процес, художествената стойност на произведенията, които стоят в центъра на взаимодействията през даден период, и пр.

Преценката на конкретните факти показва значението и на следното важно обстоятелство. Класификацията на взаимоотношенията между които и да е две и повече литератури може да бъде изяснявана в две основни насоки: от една страна, върху широкия контекст на взаимодействията, характеризиращи европейския (световния) литературен процес, а, от друга — върху регионално ограничен фон, какъвто е и фонът на балканските литератури. И в двата случая обаче е нужно да бъдат еднакво добре изследвани всички звена от двустранни, регионални и многостранни литературни взаимоотношения. В противен случай остава нереализирана най-важната и най-необходимата за целта научна предпоставка — основата на съпоставителния анализ, обективните данни, от които ще се съди за типологическите белези, които имат взаимоотношенията между две национални литератури за разлика от връзките между други две и повече литератури.

В предлаганата статия е застъпено второто гледище, т. е. типологическите особености на българо-румънските литературни взаимоотношения са поставени в балканистичния им контекст. Основанията за това са предимно културно-исторически, идейно-естетически и стилови. Българо-румънските литературни взаимоотношения имат непрекъснато развитие. С малки изключения те не познават застой, нито пък някаква обратна еволюция — нещо типично за регионално близки и исторически свързани в своето развитие литератури. Предпочитанието към посоченото гледище се налага още от исторически създалите се сходства във формите и етапите на развитие на всички или на част от балканските литератури. Формирането на националните литератури в Югоизточна Европа през XVIII—XIX в. е национално диференциран и сложен, обаче *исторически единен* процес. Единна през споменатия период е и основата на взаимодействията им. От значение също е и обстоятелството, че взаимните връзки между тези литератури са сравнително най-пълно изучени, което улеснява типологическото им класифициране. Разкрити са и са обяснени много техни особености, т. е. основата на съпоставителния анализ е очертана в задоволителна за целта степен.

Някои от приведените тук съображения не трябва да означават, че типологическата характеристика на двустранните взаимоотношения в контекста на даден регион е строго ограничена в рамките на този регион. Напротив, както при сравнителното разглеждане на художествените явления, така и в нашия случай важи общото правило, че регионалното обособяване на духовното (литературното) общуване между народите е възможно в условен смисъл и почти никога в неговата абсолютност. Линиите на двустранните връзки в единната система от многообразни взаимодействия по правило се преплитат така, че отвеждат към явления от други звена или системи, поради което и типологическите им особености често имат по-широк диапазон. Ето защо и типологическата класификация на взаимните връзки между две литератури, изградена въз основа на определен регион, става по-пълна, когато отчита поне някои от съединителните му звена с други световни литератури. Необходимо е винаги да имаме пред вид, че изследването на което и да било звено от системата на литературните взаимоотношения изобщо и в посочения регион специално пояснява *типологически* цялата система. Изучаването на отличителните черти на взаимните връзки между българската и румънската литература през XIX в. има пряко отношение към типологическите особености на взаимодействията им с останалите балкански и други европейски литератури. И обратното — класификацията на българо-гръцките или българо-сръб-

ските литературни взаимоотношения е немислима, ако не обхваща в необходимата степен и особеностите на връзките между българската и румънската литература.

Важен е също въпросът за целите на типологическата класификация. Те са различни при изследването на отделните звена от двустранни литературни взаимоотношения. Общото е, че в една или друга степен произтичат от културно-историческата или художественоинтеграционната роля на взаимоотношенията между различните литератури. В случая това е главното. Специалистите приемат, че взаимоотношенията засягат в нееднаква степен всички сфери на литературното развитие — идейно-тематичната му основа, формирането на писателската личност, генезиса и структурата на отделни творби, литературната критика, естетическия и социалния идеал на водещите художествени направления, развитието на обществената мисъл и пр. Но не всяко звено от двустранните връзки обхваща в еднаква степен всички тези сфери. Онова, което най-много отличава връзките на българската литература с румънската, не е така характерно за взаимодействията ѝ с гръцката или сръбската литература. Една от задачите на типологическата им характеристика е да се даде отговор на въпроса за причините, които обуславят и налагат това разнообразие. В този именно случай става още по-ясно, че двустранните отношения между литературите от даден регион никога не са еднотипни и още по-малко еднакви даже в рамките на едно десетилетие. Тези отношения се различават количествено и качествено, по формите и степента на изявата си, по същността на своето отражение в литературния процес. В едни случаи моделът и формите на тяхната изява през съответната епоха се определят повече от традициите или пък от ролята на превода и от непосредственото възприемане на художествените ценности, от творческите връзки между двама и повече писатели; в други случаи те зависят от литературната информация и критика, от общата културно-историческа атмосфера на момента или пък от посредническата роля, която съответните литератури изпълняват една спрямо друга. Възможно е да бъдат застъпени и всички споменати форми, но през отделните периоди само едни от тях имат определяща роля, което и нюансира типологическата характеристика на дадено звено от взаимните връзки. Особеното е, че всичко това не произтича механично от състоянието на литературния процес. Понякога взаимодействието между две балкански литератури през XVIII—XIX в. е по-интензивно през периоди на тяхната начална нова история, отколкото по-късно, когато създават свои ценни художествени образци. Ето защо в зависимост от конкретно поставената задача анализът на обективните данни трябва да покаже какъв именно тип взаимодействия се установяват между изследваните литератури за разлика от други, кои от присъщите им тенденции претърпяват бързо и трайно развитие, кои са най-широко използуваните форми.

* * *

За типологическата характеристика и оценка на българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в. първостепенно значение има обстоятелството, че двете литератури претърпяват успоредно развитие, понякога дори твърде близко по етапи и форми. В приблизително близки периоди те излизат извън границите на средновековните традиции и през епохата, означена в българската историография с термина „Възраждане“, се формират

като национални. Взаимодействията помежду им се създават въз основа на техния нов естетически идеал и утвърдените преди традиции на духовно общуване. Те се изразяват не толкова в многостранното приспособяване на дадени художествени стойности, отколкото в етапите, формите и идейните насоки на самото литературно развитие. Този модел на взаимоотношения сигурно не би бил възможен, ако една от двете литератури имаше друга историческа съдба и бе останала за дълго в атмосферата на средновековните идеи и представи за живота. Истинско начало на разглежданите взаимоотношения означава делото на Софроний Врачански в Румъния — тогава за пръв път става възможно да се обхванат по-цялостно и актуалните за двете литератури идеи на Просвещението; много важно в тази насока е значението на новата румънска и българска историография.

На второ място трябва да се отбележи друг съществен факт. Както е известно, през целия XIX в. и най-вече до 80-те години в Румъния живеят и творят видни представители на българската литература и на българската обществена мисъл тогава. При това в по-голямата си част те остават там продължително време — повече от 5 години. Своите художествени и публицистични произведения издават в Румъния главно на български език, а отчасти на румънски, едновременно на български и румънски, на френски или други европейски езици. Този факт е изтъкван и коментиран широко в научната литература, но повече в биографичен и културно-исторически план или пък от позициите на влиянието. Предстои ни да се спрем отново на него и да потърсим по-широкото му обяснение от гледна точка на литературните взаимоотношения. Ония от българските книжовници, които живеят и творят в Гърция, чак до 60-те години на XIX в. създават своите произведения предимно на гръцки език.

За разлика от тях Софроний Врачански — първият, който от българска страна поставя голямото начало на новите румъно-български взаимоотношения и осъзнава тяхната градивна роля — има оформено българско национално съзнание и твори изключително на своя роден език. Случва се така, че още тогава в Румъния преуспяват и се утвърждават в литературата българските писатели, книжовници и публицисти, които имат ярко национално съзнание. Така е и през следващите периоди на епохата, когато в Румъния живеят и творят Петър Берон, Анастас Кипиловски, Георги Раковски, Добри Войников, Любен Каравелов, Христо Ботев, Иван Вазов.

Във връзка с обяснението на този основен факт очевидно е, че въпросът за народностното и националното съзнание на българските книжовници в другите балкански страни и специално в Румъния придобива принципно значение за типологическата характеристика на литературните взаимоотношения. Въз основа на някои обективни критерии българските книжовници в Румъния можем да обособим в няколко групи. В първата от тях се включват малък брой български книжовници, които идват в Румъния, преди още да са осмислили за себе си връзката с родната история и култура; като книжовници и личности те се оформят предимно в Румъния и оттам установяват връзки с други литератури, включително и с българската. Най-типичен е примерът с Георги Пешаков. В Румъния той създава произведения на различни балкански езици, постепенно избистря националното си съзнание, оставя следа в развитието на двете литератури, счита се за гражданин на света, отпечатва предимно произведенията си на български език, чрез които и разширява своята популярност сред дейците на Българското възраждане. Към втората група

спадат десетки български книжовници, които, преди още да се установят в Румъния, имат оформено национално съзнание и несъмнени просветни и литературни интереси; тези книжовници не само са изпитали въздействието на родната история и родните традиции, но и се стремят да ги обогатят чрез своята дейност в Румъния. Такива са преди всичко Софроний Врачански, Петър Берон, Анастас Кипиловски, Неофит Рилски и др. На тях и на прогресивната румънска общественост дължим най-много за ранното утвърждаване на това изключително плодотворно начало на българо-румънските литературни взаимоотношения — създаването на оригинални и други произведения предимно на български език. В трета група трябва да бъдат обособени главно книжовниците и писателите от третата четвърт на XIX в. (Г. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Ив. Вазов, Св. Миларов и др.). Като личности и творци те се формират в атмосферата на Българското възраждане и под силното въздействие на други страни и най-много на общуването си с прогресивната обществена мисъл в Русия, където получават образованието си или пребивават продължително време. В дейността на книжовниците от тези три групи личат съществени нюанси, които се и отразяват върху съдържанието и характеристиката на българо-румънските литературни взаимоотношения — предпочитанието на първите към общохуманистичните просвещенски тенденции на епохата, активната позиция на книжовниците от втората и третата група към националните традиции и прогресивното, интернационалното в историята на други народи; способността им бързо да възприемат и творчески да осмислят идеите на своето време; видното им място в националния литературен процес. Обстоятелството, че през всички етапи на XIX в. изтъкнати български писатели живеят и творят в Румъния народен език, помага на двете литератури своевременно да опознават много от своите постижения, а също и да разширяват връзките си с други литератури.

Третата важна типологическа особеност произтича от една обща закономерност на литературния процес в Югоизточна Европа — повишената роля на взаимоотношенията. Както румънската, така и българската литература се формират като национални в атмосферата на разрастващи се и целенасочени взаимодействия с други световни литератури. Този важен отличителен белег на новата литературна епоха е в основата между другото и на ролята, която разглежданите взаимоотношения изпълняват като посредник за опознаването и възприемането на художествени ценности, създадени от други народи. Тази специфична функция се изразява в три основни насоки. Румънската литература улеснява и подпомага общуването на новата българска литература с гръцката. Твърде показателно в това отношение е делото на Софроний Врачански и на неговите първи приемници в Румъния. Всички те опознават там творците и произведенията на гръцката литература, едни от които използуват за свои нужди в оригинал или в превод на румънски език. От друга страна, румънската литература съдействува и за възприемането на определени произведения на френската литература, а отчасти на австрийската и унгарската. Повече типични са примерите из областта на драмата (Добри Войников) и публицистиката, но творчеството на Ив. Вазов и В. Александри прави безспорни и някои аналогични примери из областта на поезията. Същевременно българските книжовници и писатели в Румъния допринасят от своя страна за по-широкото проникване на свободолюбивите идеи на руската прогресивна общественност в Румъния, както и за установяване на преки връзки с книжовници-емигранти от други славянски страни. Важни указания за това намираме

в делото на Г. Раковски, Б. П. Хъшдеу, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Й. Похар, Х. Т. Дембицки, К. Доброджану-Геря и др.

Тези насоки са ярко очертани в развитието на самите взаимоотношения и могат да бъдат обосновани подробно с оглед на общата им класификация. Тук ще отбележа отново само ролята на Румъния за връзките, които българската литература поддържа с гръцката през периода на Просвещението — чак до средата на XIX в. Почти всички български книжовници, които живеят и творят тогава в Ръмъния, са в пряк досег с произведенията на тази литература, като същевременно следят и за насоките на взаимодействията ѝ с румънската. Освен делото на Софроний Врачански, Георги Пешаков и Петър Берон показателна е и дейността на Иван Селимински и Никола Пиколо, които преди това живеят в Гърция. Наред с непосредственото опознаване на произведения на гръцката литература чрез румънската за същото свидетелствуват и произведенията на гръцки език, създавани от българските книжовници в Румъния. Не случайно делото на споменатите книжовници често става обект за проучвания на взаимодействията между балканските литератури изобщо. Вътрешната зависимост между румъно-българо-гръцките литературни и културни взаимоотношения през означения период, както и между румъно-българо-сръбските през втората половина на XIX в. има изключително важно методологическо и конкретно историческо значение за решаването на поставената проблема.

В „Литературни взаимоотношения и литературен процес“ застъпих схващането, че взаимоотношенията, които българската литература поддържа с другите балкански литератури (и не само с тях, разбира се), могат да бъдат разглеждани резултатно в тяхната комплексност и пълнота, ако те се представят като *единна система* от многообразни по форма, съдържание и тенденции взаимодействия. Това е също важен въпрос на теорията на литературните взаимоотношения, който предстои да бъде разработен по-обстойно.[3] С оглед на въпроса за типологическата класификация трябва да се има пред вид следното обстоятелство: системата на взаимоотношенията в Югоизточна Европа обхваща взаимодействия между литератури с различна езикова основа— славянска (южнославянски) и неславянска (гръцка, албанска, румънска), а също литературата в Босна и Херцеговина. Още в преходните периоди от средновековието и особено през първата половина на XIX в. между тях няма такива идейно-естетически различия, които да правят невъзможно дейното им общуване. И ако въпреки това връзките помежду им през различните периоди не се развиват с очакваната последователност, причините обикновено са извън техния художествен идеал.

Всред тези народи и литератури с различна езикова основа румънската литература заема особено място. В своето ранно начало тя се развива със славянско писмо и едва по-късно (XVIII—XIX в.) възприема изцяло латинската азбука. През XV и XVI в., когато в нейното развитие дават своя принос и видни старобългарски писатели, се създават такива традиции и форми на общуване, които през разглеждания период се разрастват още повече. Приемствеността от средновековното наследство в двете национални литератури е приемственост и във взаимодействията им. Това своеобразие в историческата съдба на румънската литература получава израз и в една особе-

[3] Макар и в друг план, същият въпрос поставя и съветският учен Н. И. Балашов в доклада си „Две школы системи литературных связей и сравнительное изучение славянских литератур“. — В: Сравнительное изучение славянских литератур, с. 287—296.

ност на взаимоотношенията ѝ с южнославянските литератури. По начало в неславянските балкански литератури са рядкост произведенията, които да възпяват идеята за единство на славянските народи, характерна за XIX в. Тяхното естетическо отношение спрямо самата идея е ярко диференцирано и това дава известен отпечатък върху взаимодействията им със славянските литератури тогава. Може да се забележи например, че взаимните връзки между нашите две литератури не обхващат пряко тази типична за националното възраждане в южнославянските земи идея за славянска общност. Но също е вярно, че споменатата идея не остава извън техния обсег. По такъв начин българо-румънските литературни взаимоотношения отбелязват несъмнена близост до идейно-художествените насоки на взаимоотношенията, които се създават между самите славянски литератури на Балканите. Трябва специално да се отбележи, че румънската обществена мисъл и по-специално румънската литература тогава е открита за прогресивните черти на този идеал: писатели и дейци от почти всички славянски страни, които в творчеството си отстояват общославянската идея, живяят и си съдействуват в Румъния; на румънска земя те съставят и отпечатват много от произведенията си в защита на споменатата идея; едни от тях образуват през 1875 г. в Букурещ „Славянска дружина", а словенецът Йован Похар издава в Букурещ южнославянския революционно-демократичен вестник „Югославия".[4] Десетилетие по-рано Георги Раковски и Богдан Петричейку-Хъшдеу установяват тясно идейно сътрудничество и чрез в. „Бъдущност" („Viitorul") защищават социалните интереси на румънския и българския народ. Определени черти на славянската идея се осветляват в румънския периодичен печат от сходни на нея позиции; от друга страна, в немалко произведения на румънски писатели се осмисля художествено освободителната борба на българския народ и на другите славянски народи. Дейността на многобройната българска емиграция в Румъния (също и на полската) косвено потвърждава, че румънската литература е открита за славянската идея, с което са и свързани някои нюанси на демократизма и отношенията ѝ с българската.

Друга особеност с принципно значение е интензивната и последователна изява на тези взаимоотношения през всички основни периоди на XIX в. Обективните данни показват, че румънската литература е втората неславянска литература (след гръцката) в Югоизточна Европа, с която българската литература се намира в постоянно развиващи се и подчертано плодотворни взаимодействия. Това се потвърждава и по обратен път — от проявите на генетическите връзки, които румънската литература осъществява с южнославянските литератури: в целия им контекст изпъкват взаимодействията ѝ с българската литература. Основната причина е в изложените по-горе обстоятелства, а в определена степен и в дълбоката връзка на румънската култура със старобългарската писменост.

Присъствието на славянската и на старобългарската книжовна традиция специално в румънската култура, отбелязано от съвременната румънска и българска историография,[5] има съществено значение за развитие на раз

---

[4] Повече данни по въпроса вж. у И л. К о н е в. Вестник „Југославија" и българското националноосвободително движение. — Истор. преглед, 1963, кн. 6, с. 59—66; M. R o d e. Zapiski nekoj podatkov o Janez Poharin. — Zgodovinski časopis, kn. 7, p. 97—105.

[5] За различните схващания, които отличават формирането на научна концепция по този основен въпрос, вж. специално S t. C i o b a n u. Jstoria literaturii române vechi. I. Bucureşti, 1962; П. Р у с е в, А. Д а в и д о в; Григорий Цамблак в Румъния и в старата румън-

глежданите взаимоотношения. Несъмнен е фактът, че културно-историческите процеси по това време и по-специално формирането на българската и румънската литература като национални заварват нашите народи *свързани в основни области от духовното и политическото им развитие*. В манастири, църкви и училища, в различни средища на духовния живот през XVIII в. в двете страни са се намирали много и ценни произведения на българската и румънската народностна култура.

Изтъквано е в научната литература (и основателно), че положителното отношение на румънската прогресивна общественост към свободолюбивите национални идеи на български народ се отразява плодотворно върху разрастването и на българо-румънските литературни взаимоотношения. Трябва да се има пред вид също обстоятелството, че всички български книжовници и революционни дейци, които живеят и творят в Румъния през XIX в., с нищо не противостоят на румънския народ и на неговата национална мисъл. Напротив, това са изтъкнати личности на Българското възраждане, които с дейността си в Румъния се противопоставят на консервативните тенденции в Румъния и Югоизточна Европа, срещу които тенденции воюва и румънският народ, развивайки своята национална култура. Както румънската общественост подкрепя високата национално-патриотична мисия на българите-емигранти в Румъния и чрез тях на целия български народ, така и нашата национална емиграция поддържа румънския народ в неговите свободолюбиви и демократични идеали. Безброй са доказателствата в тази насока, съдържащи се главно в периодични и художествени произведения на двете литератури. Взаимното уважение в културно-националното развитие на двата народа е важна предпоставка за прогресивната идейно-естетическа насока на литературните връзки помежду им и преди всичко за тяхното последователно развитие. Извън съзнанието за взаимността на интересите на двата народа трудно можем да си представим като възможна неповторимата атмосфера, в която български и румънски писатели, книжовници и общественици си взаимодействуват през означената епоха.

И още нещо. Безспорен факт е, че Румъния отрано придобива значението на среда и база за развитието на новата българска литература. На територията ѝ живеят и творят много наши книжовници; там се създават едни от първите в Югоизточна Европа български задгранични културно-национални центрове (или средища), които развиват плодотворна и многостранна дейност. Общо взето, подобна роля Румъния изпълнява чак до 80-те години на XIX в. Наистина неповторим случай — в духовния и социално-политически климат на румънското общество нашите възрожденци се изявяват свободно като дейци с българско национално мислене и създават многобройни произведения на българската национална литература. Това предопределя главната, бих казал, класическата черта на разглежданите взаимоотношения — след Русия единствено в Румъния се творят и се издават толкова много художествени и други произведения от български писатели на родния им език.

Този факт обаче предлага възможности за по-широки теоретични обобщения, които надхвърлят румъно-българските връзки и внасят някои важни нюанси в общата теория на литературните (и културно-историческите) взаимо-

ска литература. С., 1961; Al. P i r u. Literatura română veche. Bucureşti, 1962; Istoria literaturii române. Vol. I. Bucureşti, 1965; G. J v a ş c u. Istoria literaturii române. Vol. I. Bucureşti, 1969.

ЧИТАЛИЩЕ
Институт за литературознание
БИБЛИОТЕКА

отношения. Още повече, че напоследък се повишава научният интерес към ролята на културно-политическите или чисто литературните центрове в Югоизточна Европа, които са много различни и сами по себе си се нуждаят от изчерпателна класификация. Различни са те по време и място, по степента на връзката си с културно-националното развитие на народа, по същността на идейно-политическите, естетическите и културно-историческите тенденции в дейността им, по ролята си за активизиране на взаимодействията между балканските и другите народи в света. Прави впечатление, че дейността и значението им се разглеждат все още едностранно, от позициите на изпитаното или оказаното влияние (културно-историческо, идейно-политическо, литературно, езиково и пр.). Считам, че вече са налице всички предпоставки и в този случай да застанем последователно на позициите на *взаимоотношенията* и реалните условия, при които се е осъществявал социалният прогрес в Югоизточна Европа или в отделни нейни страни.

По принцип страната, която в продължение на дълги години изпълнява ролята на среда и база за развитие на дадена литература, няма за тази литература *външно функционално* значение и още по-малко смисъла на някакво „идейно-естетическо меценатство". Безспорно тя влияе върху формирането на писателя и върху идейно-тематичната основа на дадена литература, стимулира или забавя изявата на определени жанрове и стилови направления, възприемането на философски или критико-теоретични възгледи. По такъв начин през отделните периоди упражнява различно влияние, което всякога трябва да бъде изтъквано и подробно обосновано. Белези на подобно влияние откриваме в част от книжовните произведения на Софроний Врачански и в новото, което отличава румънския период от живота му; в историографското начало в нашата книжнина до 40-те години на миналия век (А. Нескович, А. Кипиловски и др.); в ранни стихотворения и педагогически произведения като „Рибен буквар", или общо в развитието на идеята за светско образование. Не по-малко са ярки доказателствата, почерпени от литературата след Кримската война. Тогава румънската действителност е фон на редица Ботеви произведения; българските книжовници осмислят отделни нейни страни в поезията, прозата, пътеписа, драмата и публицистиката. Очевидно е (и българо-румънските литературни отношения показват това), че ролята на страната-база може и трябва да бъде представена чрез анализа на биографичните, културно-историческите или идейно-естетическите по своята същност данни, които илюстрират влиянието.

Но колкото и важна да е, тази страна на въпроса не е единствена, а в отделни случаи не е и най-важната. Обективните факти показват, че сферите на другонационалната култура и литература, които се развиват в страната-база, винаги имат свое повече или по-малко *действено отношение* към средата и базата, т. е. към атмосферата, в която възникват и се изявяват. Преди всичко с факта, че я поставят в непосредствена връзка с актуалните задачи на народа, чиято душевност и традиции тази литература отразява. Особено в случаите, когато се касае за значителни творци и произведения, които наистина определят естетическия идеал на литературата, съдействуват за културно-историческите преобразования и социалния прогрес на човечеството. Показателен е например опитът на руско-българските (дейността на Л. Каравелов, Р. Жинзифов, Н. Бончев, К. Миладинов, М. Дринов, Хр. Ботев) и на сръбско-хърватско-българските (К. Огнянович, Г. Раковски, Н. Първанов, Л. Каравелов, Св. Миларов, Ил. Миларов) взаимоотношения. Българинът Инсаров е

първият художествен образ на патриот-революционер в руската демократична литература; много от статиите на нашите книжовници в руския периодичен печат (на Каравелов например) характеризират неговите насоки, проблематиката, пък дори и постиженията му; повестите на Каравелов, обнародвани на сръбски език, както и критичните му статии, пряко и косвено се свързват с развитието на реализма в сръбската литература; Сава Доброплодни е учител в Сремски Карловци и развива там забелязана и положително оценена от съвременниците си просветителска дейност; Светослав Миларов пък актуализира в хърватската литература и хърватското общество острите проблеми на българския народ и възвишените цели на неговата освободителна борба; малко по-късно Илия Миларов ще бъде книжовникът, който не само намира условия в Хърватско за изява на своите книжовни интереси, но и отбелязва важен момент в развитието на хърватско-руските литературни взаимоотношения. Безспорно интересни са също примерите из областта на турско-балканските културни връзки, характеризиращи по-точно мястото на Цариград в тези отношения и отражението на свързаните с Цариград балкански култури в духовното развитие на нова Турция. Изобщо еднопосочното разглеждане на ролята на страната-база от гледна точка на влиянието води до изолирането ѝ от идейно-естетическия свят на създаваните (или развиваните) в нея сфери на съответно другите национални литератури. Такъв подход към проблемата е алогичен и методологически погрешен. Въпросът за ролята на страната-база или за различните културно-национални центрове е в същност разновидност на основната проблема — за общите и национално специфичните закономерности на литературните и културно-историческите процеси, за формите и степените на духовния обмен.

Примерите, с които може да бъде мотивирано отстояваното тук схващане за страната-база, са много и от различни области на литературните или културно-историческите взаимодействия. Те доказват най-важното — по самата си същност ролята на страната-база предполага и дори предопределя *взаимността* в оношенията, които се създават или се развиват чрез нея между съответните две литератури. По силата на тази закономерност са се утвърдили споменатите вече типологически черти на българо-румънските литературни взаимоотношения, демократическата насоченост и основните форми на изявата на тези взаимоотношения. И то както през първите десетилетия на XIX в., когато са актуални идеите на Просвещението, така и по-късно, когато определящо значение имат революционно-демократичните идеи на епохата, въздействието на Първия интернационал и на Парижката комуна, новият реализъм в литературата. Достатъчно е да откъснем развитието, да речем, на българския революционен печат в Румъния от идейно-политическата и социалната основа на румънската действителност, за да почувствуваме как се стеснява обсегът на хуманистичните и революционно-демократичните му принципи. А именно тях е имал пред вид Раковски, когато за емблемата на българо-румънския вестник „Бъдущност“ (Viitorul“) е поставил две братски стиснати ръце — ръката на румънеца и ръката на българина. В тях той е видял най-изразителния символичен образ на взаимното им сътрудничество в миналото и в перспективата на историческото им развитие. Направим ли същото и относно румънския демократичен печат, ще стигнем пак до съответно стесняване на идейните му принципи и цели, тъй като в него българската национална проблема тогава няма обикновен тематичен израз. И в двата случая вървим срещу спецификата на общия културно-исторически процес, срещу

горомната роля, която страната-база изпълнява като фактор на *взаимното* общуване между съответните народи.

И въпреки всичко стесненото разглеждане на въпроса в рамките на българо-румънските литературни (също културни и исторически) взаимоотношения е все още безспорен факт и се отразява на класификацията им.

Представата ни за българските патриоти-емигранти в Румъния, обезсмъртени от Вазов като „немили-недраги", като откъсната, едва ли не духовно изолирана в Румъния маса, общуваща единствено със самата себе си в кръчмата на Странджата, в българските църкви в Галац и Браила, в Каравеловия дом-редакция на ул. „Каля Мошилор" или в Българското училище в Букурещ, е доста непълна. Тази представа е приемлива повече от национално-патриотична гледна точка, която е и допринесла за нейното оформяне в повестта и драмата на Вазов. С оглед обаче на историята и на съвременните ни познания за взаимоотношенията между румънския и българския народ по онова време тя е романтично извисена и неточна.

В науката е изтъкнат фактът, че с малки изключения Войников, Раковски, Каравелов и Ботев, а преди тях Софроний Врачански, Петър Берон, Георги Пешаков, Анастас Кипиловски и други техни съвременници почти не са обнародвали свои произведения на румънски език. Изключенията засягат предимно публицистиката и само отчасти художествената литература. Не са били своевременно издавани дори и произведенията на българските книжовници, които са с мотиви от румънската действителност. За другите звена от двустранните взаимодействия, включени в системата на югоизточноевропейския регион, важи обратното — активното пряко участие на българските книжовници и писатели в сръбската, хърватската или гръцката литература. Същото важи и за сръбските, хърватските или албанските дейци, които част от живота си прекарват в България — те участвуват със свои произведения на български език в българската литература. Тази тенденция обхваща в определена степен и българо-руските книжовни взаимодействия. Очевидно посоченото обстоятелство внася важни нюанси в типологическата класификация на разглежданите тук взаимоотношения — най-значителните представители на българската възрожденска литература, които живеят и творят в Румъния продължително, почти не обнародват свои художествени произведения на румънски език. Този факт обаче едва ли може да оспори схващането за *взаимността* на диалога. По принцип и специално в условията на XIX в. тя не се изразява нито във взаимното издаване на определени произведения на съответните два езика, нито в едновременното и еднаквото по степен възприемане на типични за литературния процес в двете страни художествени явления и тенденции. Безспорно, когато са налице и такива данни, изявата на *взаимността и* въздействието ѝ са подсилени, разширява се обхватът на самите взаимодействия, профилира се и се обогатява ролята на превода, на литературно-критическата информация или на непосредственото използуване на определени образци. Обаче винаги и в нашия случай специално взаимността и в същността на тенденциите и насоките, които отношенията между двете литератури следват в развитието си. Особено в случаите, когато цяла система от художествени и публицистични стойности се създава в условията, при които се развива другата национална литература. Обикновено тук освен класическите, познатите форми на литературно общуване и взаимност съществуват и много други, които литературната наука все още не е разкрила.

Като се има пред вид това, трябва да се изтъкнат сферите на литературния процес, в които отражението на връзките е вече доказано като повече или по-малко съществено. На първо място в българо-румънското литературно общуване тогава се открояват идейно-тематичните линии на Просвещението и жанровите форми, в които то се изявява; повече в педагогическата книжнина и историографията, по-слабо в повествованието, а най-вече в баснята, нравствено-философските и приключенските произведения. Впоследствие, през третата четвърт на XIX в., общуването обхваща поезията, прозата, драмата, литературната критика, отчасти пътеписа и художествената карикатура. И то не изобщо, а главно историко-романтичната и национално-патриотичната линия на поезията и драмата, социално-идеологическите проблеми на белетристиката и поезията от 70-те години, формирането на реалистичната критика и теория. Най-широко са застъпени адаптацията, прякото заимствуване, двуезичието, литературната информация и критика, художественият превод и някои още подобни на тях форми на взаимоотношения. Ще отбележа още, че важна типологическа особеност е също и действеното естетическо отношение, което българската литература формира спрямо Румъния и румънския народ, а румънската — спрямо България и българския народ. То е изразено в десетки произведения (различни по жанр) с мотиви и образи съответно от другата социална действителност. Тази особеност не характеризира всички видове литературни общувания, поради което там, където съществува, тя е изключително важна проява на литературния процес и на взаимността на самите литературни контакти. В този смисъл тя е един от съществените критерии за класифицирането на взаимните връзки между българската и румънската литература като взаимоотношения между *регионално естетически близки, исторически свързани* в своето развитие литератури.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БОЛГАРО-РУМЫНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ XIX В.

ИЛИЯ КОНЕВ

(Резюме)

Статья посвящена одному из основных вопросов теории литературных взаимоотношений. В начале автор коротко останавливается на следующих основных положениях: 1. Классификации подвергаются все типы двухсторонних и многосторонних литературных связей, которые занимают определенное место в самом литературном процессе; 2. Особенности такой классификации можно выяснять, главным образом, в двух направлениях — в контексте общего взаимодействия европейских или мировых литератур и с точки зрения литератур данного региона; 3. Задачи предпринятого исследования оказываются в данном случае неодинаковыми; однако, не смотря на отдельные нюансы, в целом они направлены к более глубокому выяснению самобытности и общих особенностей двустранних звеньев единой системы многосто-

ронних литературных взаимоотношений, к утверждению некоторых более широких обобщений методологического характера.

Далее автор останавливается на самых отличительных особенностях болгарско-румынских литературных взаимоотношений XIX в., определивших их отражение в развитии этих двух литератур, а также их специфику в контексте взаимодействий балканских литератур. Первостепенное значение имеют, прежде всего, *преемственность* и *непрерывность* развития классифицируемых взаимоотношений, *синхронность* болгарского и румынского литературного процесса, *деятельность* болгарской эмиграции в Румынии, *формы* взаимодействия обеих литератур, их *эстетическое отношение* к судьбам болгарского и румынского народов. В статье указывается на еще одно положение принципиального характера. Как известно, изучение двустранних связей совершается в прямой зависимости от общепринятых методологических принципов сравнительного литературоведения. С другой стороны, однако, нельзя не подчеркнуть, что изучение упомянутых литературных взаимоотношений является предпосылкой утверждения новых методологических принципов или нюансов. Этим можно объяснить в известной степени и необходимость написания современной теории литературных взаимоотношений.

ТИПОЛОГИЧЕСКИ ЧЕРТИ НА РУМЪНО-БЪЛГАРСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XIX В.

ЕЛЕНА СЮПЮР

Сравнителното литературознание изпълнява едновременно две функции: историческа и критическа. Чрез тези две функции сферата на неговото действие се отнася към две големи страни на литературния процес — от една страна, отношенията, установени между две или повече литератури, между литература и други области на културата (философия, история, изкуство и т. н.); а, от друга — резултатите от отношенията на националната литература с други литератури и култури. Тези две страни на литературно-историческия процес могат да станат обект на отделни или едновременни изследвания.

Изследването може да си постави задачата например да изучи само отношенията (типа на отношенията), които съществуват в даден момент между две литератури; да постави на преден план областите, в които те се установяват; да разграничи литературните течения, родовете и видовете литература, литературните категории, художествените образци, включени в процеса на литературното общуване през съответното време. В този случай от целия литературен процес се отделят страни и моменти, които са били по-активни във взаимоотношенията през определен период.

С други думи, при проучване на литературните отношения може да се разкрият тенденциите, които са най-активни през даден период в литературата на един народ.

Втората страна на сравнителното изследване се състои в анализ на появилите се резултати в националната литература вследствие на взаимните отношения. Този аспект е занимавал и привличал повече изследвачи-компаративисти. В повечето случаи се е стигало до блестящи научни заключения, но често пъти и до грешки, които се явяват поради ограничеността на самия метод.[1]

Изследването на резултатите подчертава различните „облици“[2] на едно литературно произведение, възникващи при възприемането му — облици, които влизат в обръщение и дават плодове; а, от друга страна, то откроява творческата сила на възприемащата литература. Много често се случва националната критика да не види и да не открие в едно произведение известен облик; открива го обаче друга литература, която асимилира това произведение

[1] T. V i a n u. Studii de literatură universială şi comparată. Ed. II. Bucureşti, 1963, p. 8.
[2] Ibidem, p. 9.

и съживява тъкмо този облик. Изследването на резултатите в този случай е принос по посока на опознаване не само на литературата, която възприема, но и на литературата, която въздействува.

По-важни от въздействията обаче ми се струват активните области на литературата, които имат силата да възприемат, да създават, да продължават на друга плоскост полученото. Тази друга плоскост е много по-важна за компаративиста-изследвач, защото в действителност открива постоянното и характерно състояние на литературата.[3] По-важно е при изследване на резултатите да се подчертае способността на една творба да съществува в различни облици и в различни времена. Изследването на литературните взаимоотношения откроява именно тази способност.

Тези две функции и два предмета на сравнителните изследвания изискват особено внимание, когато проучваме отношенията между две литератури — в нашия случай румънската и българската. Понеже наличието на отношенията между две литератури невинаги означава и съществуване на литературни влияния, а може да значи само „идеологическа общност“[4], отсъствието на едностранни или двустранни влияния не значи и липса на взаимоотношения между двете литератури. Още повече, че за отношенията между литературите на Европейския Югоизток през изследвания тук период много по-подходжа понятието „идеологическа общност“, отколкото „литературно влияние“.

Настоявам върху тези аспекти на сравнителните литературни изследвания, защото ми се струва, че те са много съществени, когато се опитваме, както в това проучване, да установим чертите, които характеризират процеса на взаимоотношенията между две литератури.

В рамките на международните литературни взаимоотношения областта на румъно-българските отношения през XIX в. представя модел на едно по-особено явление, обособяващо се посредством няколко своеобразни черти. Те се явяват в резултат главно на едно характерно явление в Югоизточна Европа — масовата емиграция през XVIII и XIX в. на различно балканско население. През XIX в. в Румъния се организира българска емигрантска система от културни институции (училища, печатници, периодични издания, политически, литературни и научни общества и др.).

Българската национална литература през XIX в., както това е добре известно, се развива в няколко важни центъра извън границите на българската територия. Един от тях е в Румъния. Покрай факта, че този български литературен център на емиграцията в Румъния запазва същността и основните черти на развитието на българската национална литература през XIX в., той придобива в течение на своето съществуване през периода 1800—1878 г. още няколко своеобразни черти, които го очертават като „литературна школа“. Съществена черта, която го откроява категорично като център на българската национална литература, е постепенното му превръщане в най-мощен революционно-политически център, какъвто става особено през 60-те и 70-те години на XIX в.

В процеса на румъно-българските литературни отношения през XIX в. главна активна роля играе безспорно тази „литературна школа“ на емиграцията в Румъния благодарение на нейните непосредствени връзки с румънското общество и на нейния политически характер.

---

[3] T. V i a n u. Estetica. Bucureşti, 1968.
[4] T. V i a n u. Studii de literatură. . ., p. 5.

При определяне на понятието „световна литература" Тудор Виану казва, че тя „не е сбор от националните литератури. Историята на световната литература взема от огромния материал на фактите в националните литератури само тези, които са придобили световно значение в културата на света, и тези, които — в качеството си на „предаващи", „препредаващи" или „възприемащи" — са играли роля в създаване на световните направления в литературата"[5].

Областта на литературните взаимоотношения през известен период не е сбор от национални процеси, които влизат в диалог взаимно или със световната литература, защото не всички литературни явления имат същевременно еднаква сила на „предаване" и „възприемане". Литературните отношения се създават, от една страна, от националните литературни явления, които добиват в даден момент особено значение за чуждестранната литературна мисъл, която се доближава до тях, а, от друга — от литературните факти и явления, които със своята същина и жизненост в даден период манифестират жива и оправдана възприемчивост спрямо чуждестранното произведение или спрямо един негов облик. Затова като обект на изследване се налагат отношенията на една национална литература — румънската — с един литературен емигрантски център.[6] Това положение се запазва в продължение на един век. Активен фактор във взаимоотношенията е българската емиграция в Румъния с нейния обществено-политически и културен живот, от една страна, и, от друга — румънското общество с неговия обществено-политически и културен живот. Очевиден е фактът, че не можем да вземем цялата българска литература от XIX в. (в която съществуват и литературните центрове на емиграцията в Цариград, в Русия, по самата българска територия, както и българските литературни явления в сръбските или австрийските области) и да я разглеждаме в нейната съвкупност като пряк партньор в румъно-българския литературен диалог.

Не може да се твърди, че между българските литературни кръгове в Цариград или Русия и румънската литература се установяват здрави и интензивни отношения, както между българския литературен център в Румъния и румънската литература. Напротив, съществуват твърде много бели пространства в отношенията между поменатите други центрове на българската литературна дейност и румънската литература. Не трябва да се смесват отношенията, които свързват българския литературен център в Румъния с тези кръгове, с отношенията между тях и румънската литература. Тук наблюдаваме явление, което е характерна черта на румъно-българските отношения (както впрочем на всички междубалкански отношения) — българският емигрантски литературен център в Румъния играе ролята на свръзка между румънската литература и споменатите центрове на българската литература. Тази черта характеризира и румъно-гръцките отношения през XVIII и XIX в., както и румъно-сръбските и румъно-албанските отношения през XIX в. Чрез големите балкански колонии през XVIII и XIX в., заселени в Румъния, българската емигрантска „литературна школа" в Румъния играе, от една страна, ролята на възприемащ от Румъния и препращащ на юг литературни ценности, а, от друга — и ролята на връзка между цялата българска литература и румънската литература.

---

[5] T. Vianu. Studii de literatură. . ., p. 603.

[6] За съжаление още няма написана история на тази емиграция, но съществува богата научна литература.

Областта на литературните отношения се нуждае от характеризиране и от друга гледна точка. Историята на българската емиграция в Румъния, която се е създавала в течение на едно столетие, ни я представя все повече и повече като политическа емиграция с идеологическа функция в процесите на целокупното националнокултурно възраждане на България. Тази функция тя сама поема върху себе си чрез създаването на Българския революционен централен комитет в Букурещ. Литературната интелигенция е главен фактор в тази политическа емиграция. С функцията си на идеологически ръководещ орган българският емигрантски литературен център в Румъния поддържа с румънското общество многостранни връзки — в кръга на политическия, икономическия, социалния живот, на институциите (печат, наука, артистичен свят, образование), даже и в кръга на военната дейност. По този начин българската литературна мисъл се намира в непосредствен допир с много сфери от живота на румънското общество.

Отношения се установяват не само на равнището на литературното творчество като завършени художествени произведения. Първо възникват отношения на равнището на социално-политическата мисъл и после от тях се преминава към формиране на литературната мисъл. Трябва също така да се отбележи фактът, че румънската литературна интелигенция — поради това, че в течение на столетие в Румъния съществува българско „микрообщество" — има достъп не само до българските литературни явления (които познава най-слабо по причина на българския език), но и до всички форми на духовния живот на това „общество". Това положение прави румънската интелигенция активен партньор в румъно-българския диалог. И ако все пак не намираме в румънската литература преки въздействия от страна на български литературни произведения, това значи, че няма асимилирани и преработени стойности, които българската емиграция да внася.

Като заключение се налага да се посочи друга характерна черта на румъно-българските литературни отношения през XIX в. — въздействията и идеологическата общност се осъществяват в процеса на формиране на социално-политическата и литературната мисъл, в процеса на превръщане на социалните стойности в художественотворчески. Затова изследването трябва да обхване и архитиповете на литературната мисъл, т. е. момента, когато литературната стойност не се е откъснала от социалната и не се е обособила.

Специфичните особености на румъно-българските литературни взаимоотношения произлизат от самите черти на историческия период, в който те се установяват. Най-напред тези особености са свързани с понятието „възраждане" в българската историческа наука, която го отнася към периода 1762—1878 г. С него се определя процесът на възраждане и консолидиране на националното съзнание на българския народ. Това понятие не съответствува — като характерна черта и като същност — на същия период от историята на румънската култура. Процесът на формиране и консолидиране на националното съзнание на румънците има естествена историческа последователност и те не притежават „възраждане" в същия смисъл на думата. Затова смятам, че когато се говори за румъно-българските взаимоотношения през XIX в., добре е да се употребява изразът „период на XIX в.".

Това, което характеризира двете литератури, е сродната концепция за положението на народите, определена от характера на XIX в. в Европейския Югоизток и от борбата на балканските народи за национална независимост. Това сродство в схващанията на двата народа за националното съществу-

ване през епохата, когато се прави обратна оценка на концепциите на големите държави и империи, които създават общественото мнение на Европа, е характерно и съществено за процеса на румъно-българските отношения през XIX в. и по-специално за литературните взаимоотношения. Това единство на разбиранията благоприятствува за създаването на добрите условия за политическа и друга дейност на българската политическа емиграция, за развитието на нейните революционни идеи. То дава възможност за поява и за задълбочаване на някои черти на българската литература в Румъния. Благодарение на него става възможно насочването и съсредоточаването на отношенията на българската „литературна школа" и румънската общественост върху основата на великата идея на Югоизточна Европа през XIX в. — формиране и консолидиране на единна и независима национална държава.

По този начин в политическите, идеологическите и литературните отношения се включват ценности, които отговарят на голямата идея на Югоизтока. Този подбор на ценности, съществуващ като специфична черта на румъно-българските отношения, ни кара да заключим, че национално въздействуващата функция на литературата през XIX в., обща за двете литератури, играе голяма и активна роля за тяхното сближаване.

Утвърждаване на правото на независимо политическо съществуване на народите е основна посока на усилията на народите в Европейския Югоизток през XIX в. В тази посока се градят основните взаимоотношения между тези народи и отношенията им с останалия свят.[7]

Без да се подчинява по изкуствен начин литературата на политическия живот в Румъния и България, трябва да признаем следното обстоятелство: освен факта, че тя отговаря на „специфична нужда от литература, която нищо друго не може да задоволи"[8], в Югоизточна Европа литературата през XIX в. има също така изключително възпитателна функция. Тя изразява голямото политическо безпокойство на века и благодарение на това възпитателното ѝ въздействие става нейна главна функция през епохата.

Съществуването едновременно на еднакви главни функции на литературата в двете общества характеризира литературните им отношения през XIX в. и обяснява по-голямата част от явленията, присъщи на тези отношения. При тези условия става естествено създаването на близко сродство, което прави от румъно-българските отношения съзнателно сътрудничество, търсено върху политическата основа, с дълбоки отражения в литературния процес и в процеса на взаимните литературни отношения. Затова при сравнителните изследвания на тези две литератури (както и на други отношения на румънската литература с литературите в Югоизтока) това сходство на главната функция трябва винаги да се има пред вид.

Възниква въпросът, чийто отговор в същност съдържа белезите на румъно-българските взаимоотношения: Как се установяват те? Върху какви координати? Как се разгръща съзнателното сътрудничество?

Пълното обединение на българската емиграция в икономическия и социалния живот на Румъния през XIX в. (обединение, с което не се прекъсва вътрешното единство на националното „микрообщество") е факт, добре познат. Това обединение е причина цялото българско общество в Румъния да

---

[7] Z. Dumitrescu-Buşulenga, Al. Duţu. L'étude comparée des littératures du Sud-Est européen. Problèmes et méthodes. Bucureşti, 1974, p. 13.

[8] Al. Ivasiuc. Pro domo. Bucureşti, 1975, p. 9.

научи румънски език. Двуезичието (български и румънски) на българската емиграция в Румъния е съществена черта на литературните румъно-български отношения през XIX в. Главната форма и даже единствената на взаимоотношенията между българската „литературна школа“ и румънското общество е румънският език, т. е. двуезичието на българските писатели и читатели. Нека посочим най-представителните имена: П. Берон, Д. Великсин, И. Касабов, П. Кисимов, Г. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Ив. Вазов. Да не говорим за големия кръг читатели, в който голям процент от четената литература представя румънската — особено румънския периодичен политически печат, дело на румънците И. Е. Ръдулеску, Н. Бълческу, М. Когълничану, Д. Голеску, Д. Болинтиняну, Ч. Болиак, Гр. Александреску, В. Александри, К. Негруци, А. Одобеску. Това означава всички направления и всички съществуващи родове и жанрове в румънската литература през XIX в.

Съществува ли двуезичие и всред румънската интелигенция? Знаят ли румънските интелектуалци през XIX в. български език? Не. И това е логично. Научават съответния език тези, които трябва да се приспособят към социалната система на румънски език, т. е. българите-емигранти. Очевидно съществуват и някои изключения. Сътрудничеството между румънския и българския емигрантски печат свидетелствува за това, че има румънци, които научават български език. Дори не само хора от кръговете на периодичния печат знаят български език по онова време. Например ученият и писателят Б. П. Хъшдеу, който е сътрудничил с българската емиграция, е научил езика на българите.

Обаче съществува явление, което създава известно равновесие. Значителен брой от българската интелигенция се включва в системата на румънските културни институции — лекари, инженери, журналисти, архивни чиновници, учители, адвокати, печатари, чиновници в железниците, в различни други учреждения. Мнозина от тези интелигентни хора след 1878 г. се завръщат в България. Част от тях обаче остават окончателно в Румъния. В периода до 1878 г. точно тази интелигенция, подготвена първо в български училища и едва след това получила специализирано румънско образование, носи със себе си в румънските учреждения и в румънското общество български дух, всички политически, идеологически, естетически идеали на емиграцията, от която произлиза и в чиято среда се връща всекидневно. Такива са Г. Пешаков, Д. Великсин, И. Касабов, Д. Д. Агура, Т. М. Стоенеску.[9] Българските литературни ценности, чийто носител всред румънското общество е същата емигрантска интелигенция, стигат по този начин до румънското съзнание през онова време.

„Литературните извори обаче въздействуват понякога и чрез основните идеи, които те разнасят в интелектуалната атмосфера на определена епоха.“[10] Тези думи на Тудор Виану характеризират и състоянието на българската литература в Румъния — по-точно мястото на българската литературна мисъл през XIX в. всред румънското общество. Двуезичието на българската интелигенция открива възможности за двупосочно общуване. Знаещите румънски

[9] Поет, драматург, културен деец, който се налага в румънския културен живот едва след 1880 г. Първоначално той израства, както свидетелствува сам, в кръга на българския драматург Добри Войников. Произхожда от семейство на български емигранти в Браила. Вж. E. S i u p i u r. Les relations littéraires roumaines-bulgares pendant la période 1877—1918. — RESEE, 1970, nr. 3, p. 495—515.

[10] T. V i a n u. Studii de literatură. . ., p. 629.

език, поддържащи тесни връзки с румънски среди, често в определени кръгове (случаят с Г. Раковски и кръга на Б. П. Хъшдеу и Ч. Болиак, случаят с Хр. Ботев и кръга на К. Д. Геря, случаят с Д. Великсин и кръга на Г. Баронзи, случаят с К. Цанков и либералните кръгове на И. К. Братиану и К. А. Росети), предават безспорно своите знания, идеи, литературни разбирания, изобщо цялата културна информация на румънското общество. Така двуезичието на българската интелигенция в Румъния играе двойна роля — на приемащ и препращащ. Това определя още една специфична черта на румъно-българските литературни взаимоотношения през XIX в.

Значението на билингвизма е подчертано и от друго явление, което същевременно представя специфична черта на румъно-българските отношения през изследвания период, черта, която в същност е резултат от двуезичието— отсъствието на литературни преводи. Няколко превода от румънски на български език[11] не налагат литературния превод като разновидност на общуването между двете литератури. Във връзка с това явление са необходими няколко уточнявания. На първо място, отсъствието на литературни преводи е присъщо само на периода на румъно-българските отношения през XIX в. Преди 1800 г. и след 1878 г. преводът е налице. Преди 1800 г. съществува традиция на превеждане — особено на религиозни книги — от старобългарски на румънски език. В началото на XIX в. тя изчезва. По същото време обаче чрез преводи най-вече от румънския печат[12] се създава нова традиция — на преводи от съвременен румънски език на новобългарски, пък и на други езици в Югоизточна Европа.[13]

В областта на литературните преводи от румънски на български език тази традиция се налага пълно едва след 1878 г. След тази дата именно започва да се провежда и от съвременната българска литература на румънски език.[14] А периодът, анализиран тук, се характеризира с липсата на литературни преводи.

Това означава, първо, че в другите центрове на българската литература (в Русия, в Цариград, в самата България) румънските писатели от XIX в. не са известни. Както и широкият кръг румънски писатели не познават българските автори, нито произведенията им, написани в Румъния — Г. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Ив. Вазов. Българската литература в оригинал е достъпна само на някои румънски читатели, владеещи български език, а румънската — на българските читатели, знаещи и двата езика.

На второ място, липсата на литературни преводи през този период е присъща само на отношенията между двете литератури. По същото време румънската литература, както и българската, ползуват превода активно в отношенията си с френската, руската, английската, немската и други лите-

---

[11] L. F o t i a d e. Activitatea emigraţiei bulgare din România în domeniul traducerilor de la începutul sec. al. XIX-lea pîna la 1877. Romanoslavica, XVIII, 1972, p. 217—233; Z l. I u f f u, D. Z a v e r a. Răspîndirea noii literaturi bulgare în România pînă la 1944. — Romanoslavica, IX, 1963.

[12] Печатът на българските емигранти в Румъния следи всекидневно румънския печат, от който превежда.

[13] Е. С ю п ю р. Румъно-български литературни взаимоотношения през периода 1878—1918. Автореферат. С., 1974.

[14] След завръщането на българската емиграция от Румъния в България започват да се превеждат на български език съчинения от румънски писатели — А. Влахуца, Й. Л. Караджале, И. А. Братеску-Войнещ, М. Садовяну и др. — и на румънски език съчинения от някои български писатели — Ив. Вазов, Елин Пелин, Ал. Константинов и др.

ратури. Следователно не е въпрос за пренебрегване на общуването чрез литературни преводи. В случая се касае за достатъчно взаимно опознаване, което прави излишен превода. Неговата функция се изпълнява от българската двуезична емиграция в Румъния, която играе активна роля в двупосочното пренасяне на литературните и културните ценности.

Двуезичието на българската емиграция, на българското „общество" в Румъния играе около сто години важна роля във формирането на българската интелигенция и най-вече на българската литературна среда. Не трябва обаче да се забравя, че има и трето обстоятелство, което трябва да се разгледа във връзка с румъно-българското двуезичие — българската емиграция в Румъния, особено интелигенцията, свободно ползува още и руски, гръцки, сръбски или френски и немски език, а в някои случаи познава добре и литературата на тези езици. Изследването на процеса, формиращ българската интелигенция в Румъния през XIX в., без да се взема под внимание нейното многоезичие, води до съществени грешки в заключения.

Втората група специфични черти на румъно-българските литературни отношения е определена главно от вътрешния литературен процес на двете общества; тези черти произтичат от особеностите, присъщи на всяка литература поотделно.

Решаващият фактор, който действува през този век върху формирането на нациите в Югоизточна Европа и върху литературното съзнание, определя и главната роля на литературата. Взаимните литературни отношения, установени до втората половина на XIX в., се насочват към обогатяване, нюансиране и идеологическо и естетическо съживяване на възпитателните функции на литературата. Вътрешното развитие на всяка литература разкрива своите нужди и изисква тяхното изпълнение. В началото на XIX в. всяка от тези две литератури усилва връзките си с другите европейски литератури, създава с време комплексна система за опознаване на живота, на европейската съвременна литература, на литературните течения, около които са съсредоточени европейските литературни школи. Респективно засилват се отношенията с формираните литературни и естетически школи, каквито са английската, френската, руската, немската, чиито проблематика и литературен опит оказват въздействие върху формирането на румънския и българския съвременен „литературен вкус". Това влияние е непрекъснато и се проявява във всеки етап с нови съществени елементи. Успоредно с този процес и в рамките му се създават румъно-български литературни отношения, в които румънският „вкус" — или българският — се смесва с елементи, възприети от други литератури. Например Хр. Ботев, блестящ представител на българската „литературна школа" в Румъния, който се учи най-напред в Одеса в атмосферата на руските революционни демократи, когато се установява в Румъния, се присъединява към социалистическия кръг на К. Д. Геря, към литературната мисъл на този кръг.

Но „литературният вкус" въздействува със силата си на селекция и в обратен смисъл — от областта на румъно-български литературни отношения към системата на отношенията с европейските литератури. Същността на XIX в. в Югоизточна Европа е формирането на националностите; по същото време в Западна и Средна Европа обаче същността е в укрепването на буржоазните класи, на техните идеали и стремежи. Основното противоречие на Югоизтока, най-вече политическото, е между потиснатите народи и Османската империя; основното противоречие в Западна Европа е между различните класи — детронирана аристокрация, буржоазия във възход, пролетариат.

Българската и румънската литература възприемат всяка по свой начин и в известен смисъл различно ценностите на европейските литератури. Следователно румънската и българската възприемчивост през този период спрямо европейските литератури има предимно естетически характер. За разлика от този тип взаимоотношения връзките между румънската и българската литература се пренасят на друга почва: 1) върху основата на пресъздаването на художествените проблеми и теми, за да се разкрият социалните стойности като художествени; 2) върху основата на разпространяваните теми, художествена проблематика и типове герои.

Става ясно, че същността на отношенията между българската или румънската литература и европейските литератури чувствително се отличава от същността на румъно-българските взаимоотношения. Разликата се явява в резултат на специфичната обща черта на балканските литератури — в рамките на литературните общоевропейски течения (просветителство, предромантизъм, романтизъм) румънската и българската литература, както всички литератури в Югоизточна Европа, включват в себе си стойности, превъзмогнати вече в европейските литератури (изключение правят италианската и немската литература), присъщи за тях през средните векове, а именно формиране и консолидация на нациите и модерните държави, окончателно утвърждаване на националните съвременни литературни езици.

Във връзка с това се налагат няколко съществени въпроса: Какви румънски или български литературни течения влизат в диалог през изследвания период? Кои са литературните родове и видове, типове герои, теми, проблеми, които се срещат във взаимните отношения? Какви ценности проникват в румъно-българския диалог благодарение на ролята, която двете литератури играят една спрямо друга в процеса на разпространяване на литературата?

На някои от тези въпроси дава отговор Илия Конев[15]. Възникват обаче допълнителни въпроси: Какви румънски и български социални стойности проникват в литературата на съседите под формата на художествени ценности? Какви европейски художествени ценности стават предмет на внимание и разпространение?

Тези въпроси могат да получат по-точен отговор само при условие, че се установят темите, разпространени в двете литератури, както и моментите на появяването им в едната или в другата литература, типовете литературни персонажи, явили се и еволюирали в течение на XIX в. и в българската, и в румънската литература, хронологията на възникване и развитие на различните литературни родове и видове в Румъния и България (особено в българската „литературна школа“ в Румъния).

В румъно-българските взаимоотношения през XIX в., като литературни направления са характерни просветителството, предромантизмът, романтизмът, реализмът и като идеологическо направление — социализмът.

В последния етап на взаимоотношенията през XIX в. на преден план се налага и литературната материалистическа мисъл, характеризираща отношенията между кръга на К. Доброджану-Геря и на Хр. Ботев.

Що се отнася до литературните родове и жанрове, които характеризират румъно-българските взаимоотношения, проучването им трябва да се направи въз основа на три критерия: 1) предпочитаните жанрове от масовия читател през епохата; 2) господствуващото присъствие на определени жанрове в бъл-

[15] Ил. К о н е в. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974.

гарската и румънската литература; 3) предпочитанията на писателите спрямо едни или други родове и видове в съответната литература.

Чрез анализа въз основа на тези три критерия се установява, че през XIX в. в оригиналната румънска и българска литература преобладават поетическите жанрове (в смисъл на стиха). Във взаимоотношенията литературната интелигенция е ориентирана най-вече към тези жанрове. На второ място всред същите среди стои жанрът на политическия и литературния памфлет. Едва на трето място се нарежда драматургията. Що се отнася до масовия читател, фактите сочат, че той предпочита художествената проза. В случая би могло да се говори за съществуване на противоречие между създаваната оригинална национална литература и търсенето на широката национална публика — на масовия литературен вкус.

Като заключение от изследването на характерните черти на румъно-българските литературни взаимоотношения през XIX в. се налага идеята, че същността и резултатите на тези взаимоотношения се намират най-вече на равнището на формирането на социално-политическата и литературната мисъл и на генезиса на художествените творчески ценности. Този процес е бил възможен, от една страна, поради голямата българска политическа емиграция в Румъния, свързана с целокупния процес на формиране на модерната българска литература и култура, а, от друга — поради това, че румънската и българската обществена действителност като сродни благоприятствуват за плодотворно сътрудничество.

Резултатите от този тип взаимоотношения могат да бъдат проследени и разкрити не само в кръга на изследвания тук исторически период, но и за времето, което следва след него, както и в плана на националното литературно развитие на румънския и българския народ.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ РУМЫНО-БОЛГАРСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ XIX ВЕКА

ЕЛЕНА СЮПЮР

(Р е з ю м е)

Сравнительное литературоведение изучает, с одной стороны, взаимоотношения, установленные между двумя литературами или больше с другой стороны, результаты этих взаимоотношений. В предложенном исследовании анализируются и очерчиваются особенности, которые характеризируют процесс взаимоотношений между болгарской и румынской литературами XIX века.

Существенной чертой румыно-болгарских литературных взаимоотношений XIX века является наличие „болгарской эмигрантской системы культурных институтов“ в Румынии, которая играет роль связки между двумя литературами. „Воздействие“ и „идеологическая общность“ осуществляются в процессе формирования социально-политической и литературной мысли — в процессе превращения социальной стоимости в художественную.

Существование одинаковых главных функций литературы в обоих обществах характеризует их литературные отношения на протяжении почти целого XIX века. В исследовании даны ответы на вопросы как возникли и развивались эти взаимоотношения? На основе каких координат? Как раз-

вертывается сознательное сотрудничество? Какова роль билингвизма болгарской эмиграции в Румынии? Почему в эту эпоху не переводят художественно-литературные произведения?

Болгарская и румынская литературы воспринимают, каждая по своему и в известном смысле различно, деятельность европейской литературы.

В заключении на базе исследования характерных черт румыно-болгарских литературных взаимоотношений XIX века делается вывод, что сущность и результаты этих взаимоотношений находятся больше всего на уровне формирования социально-политической и литературной мысли, на уровне генезиса художественно-творческой ценности.

ИТАЛИЯ

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ И ФОРМИРАНЕТО НА НОВАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

ГЕОРГИ ДИМОВ

Българският народ, който още през далечното средновековие бе създал богата и цветуща литература и култура, послужили като основа за развитието и на други народностни литератури, в края на XIV в. бива заробен от Османската империя. В продължение на цели пет века (1393—1878) той преживява жестоко, варварско робство — политическо, икономическо, духовно. Макар усилията за отхвърляне на чуждия гнет никога да не са пресеквали, намирали израз в стихийни бунтове и героични индивидуални прояви, едва през втората половина на XVIII в. назряват обективни вътрешни и външни условия за посистемна борба за самостоен живот. Заражда се и постепенно се разгръща все по-интензивно и идейно осмислено националноосвободително движение. То съвпада със започналите ренесансови процеси в българските земи, определя тяхното съдържание и насока. Слага се началото на нова епоха в историческото битие на българската народност — епохата на българското национално възраждане, обхванало всички области от живота на поробения българин, който постепенно се изпълва с нови идейно-обществени пориви, отправя взор към нови духовни хоризонти. Ето защо ренесансовите процеси в България се отличават от западноевропейския ренесанс не само по време, но и по съдържание и обществен патос, по народностно-политически и нравствено-философски схващания. Макар да следва някои общи закономерности, характерни за Възраждането на други европейски страни, и да е част от ония исторически обусловени процеси на разлагане на стария обществен феодален ред и формиране на нови отношения, Българското възраждане представлява по същество борба за национално-политическа и духовна самостойност.

Диалектическата взаимообусловеност на всеобхватните ренесансови процеси и националноосвободителните борби се откроява ярко в цялостното битие на народа. Към неговото национално самопознание, политическо съзряване, културно-просветно издигане са насочени усилията на всички. Затова както историята на Българското възраждане, така и историята на българската национална революция са по същество история на процесите, които характеризират формирането на националното съзнание на народа, на неговия национален език и култура, история на формиране и развитие на една нова литература, която се утвърждава като мощен фактор в решаване на съдбовните задачи на епохата.

Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX в., С., БАН, 1980

Историческите обстоятелства налагат възраждането, самопознанието на българския народ да се осъществява в епична борба на няколко фронта — да се отхвърлят както османското феодално политическо потисничество, така и духовният гнет от страна на гръцката църква и буржоазия. А, от друга страна, да се разобличава и антинародната, експлоататорската дейност на чорбаджийското съсловие, крепител на чуждия потисник или пък с твърде ретроградни схващания за растящите духовни ламтежи на българина. Изискванията именно на тая всеобхватна борба, която с всяко десетилетие все повече се разгаря, за да се превърне по-късно във всенародно движение, определят основния патос на различните прояви и тенденции в духовно-интелектуалния живот. Тя ги осмисля, изпълва със съдържание, става критерий и оправдание на всяка дейност. Обществени и културни дейци, публицисти, книжовници, писатели и поети — най-значителните и дейните — са изпълнени със съзнание да се работи, та да бъде изменена робската съдба на българската народност, да се очертаят пътища за нейното самостойно развитие въз основа на най-демократичните идеи и принципи на века. Апостолите на националното възраждане, на освободителните движения живеят с великите идейни прозрения на европейските мислители, борят се „за правда и за свобода". Оттук и една особена черта на българското обществено развитие през XIX в. — буржоазната революция в България съзрява и се осъществява във формата на националнодемократическа революция. При това тя носи в себе си извънредно интересни, нови идейно-политически, философско-нравствени аспекти. Отличителен неин белег са например хуманизмът и интернационализмът на българските възрожденци. Националноосвободителното движение на българския народ винаги се схваща като неразривна част от освободителните борби на съседните балкански и други народи. Една неизменна мисъл за солидарност и сътрудничество със съседни и по-далечни страни, съзнание за обединяване на усилията в името на свободата и правдата пронизват гражданските пориви, обществената и книжовната дейност на идеолозите на българската национална революция. Много и много българи участвуват в освободителните движения и борби на гърци, румънци, сърби. Всичко това се отразява в развиващата се българска национална книжнина — в различните ѝ жанрове, — която по размах и завоевания, по тенденции и стремежи е твърде интересно явление за разбиране закономерностите на литературния процес изобщо.

Ето защо проблемата за националноосвободителните борби и формирането на новата българска литература налага да бъдат осветлени редица въпроси от обществено-политическо, културно-историческо, философско-психологическо, идейно-естетическо естество, и то на широка сравнително-историческа основа, във връзка със съответните процеси в другите балкански страни. Тогава ще се открои и общозакономерното и специфично националното, ще се види тяхната диалектическа взаимообусловеност. Въпроси, които очевидно в статия като тази не могат да бъдат решени. Но тяхното всестранно осветление се налага не само от чисто научни съображения, особено в трудове, поставили си за цел да бъдат принос в изучаване общуването между два съседни народа, каквито са българският и румънският.

Както вече не един път е изтъквано, от втората половина на XVIII в. насам, когато започва да се формира българската национална идеология, дала съдържание на начеващите ренесансови процеси, осмислила вековните борчески пориви на българина за самостоен живот, неговата духовна енергия се изявява с неподозирана сила. Вътрешните и външните обществено-

исторически и народностно-психологически фактори и предпоставки скоро намират изява в много и различни области, оказват се решаващи и за характера, за задачите и тенденциите, за цялостното звучене на формиращата се нова национална литература и култура. Още в най-ранните си етапи идеята за национално освобождение идва да оплоди потисканите от векове духовни пориви на народа. Националната обществена, научна, литературна и общокултурна мисъл започва да се развива с бързи темпове, за да се включи скоро в общите европейски социално-философски, просветни, идейни, литературни течения.

Веднага се налага на вниманието на изследвача обстоятелството, че всяка проява, всеки опит за духовна изява са обусловени от гражданско-патриотични подбуди. Националната съдба изпълва мисловния и емоционалния свят на онези, които са имали възможност да се сродят в една или друга степен с книжнината на други по-напреднали народи, да се докоснат до малкото оцелели български книжовни паметници от миналото, разкриващи величието на българската държава. И ето още първите опити за книжовна изява, та чак до по-късните идейно-художествени завоевания — произведенията на книжовници и писатели от Паисий Хилендарски и Софроний Врачански до Любен Каравелов и Христо Ботев — са истински летопис на национално-политическата и културно-духовната революция. Литературата и изобщо цялата книжнина се развива и се утвърждава като някакъв своеобразен барометър на съзряването на национално съзнание, като своеобразно огледало на всеобхватните ренесансови процеси. В различните ѝ жанрове тя става изразител и тълкувател на народната съдба в нейното минало, настояще и бъдеще, превръща се в програма и зов за народностно свестяване и освобождаване, трибуна за осъзнаване повелите на пробуждащото се за нов живот общество. За това своеобразие трябва да се държи сметка при всяка инициатива за разглеждане на литературата от оная епоха с всичките ѝ особености в съдържание и форма, в жанрови и стилови черти, в естетически принципи и философско-нравствен патос. Диалектическата ѝ взаимообусловеност от онова, което е давало съдържание на националната революция в нейната всеобхватност и конкретни прояви, определя и естетическия идеал на епохата — ето кое никой, който иска да разбере и да почувствува същността на тогавашния литературен процес, не може да пренебрегне. В това отношение българската литература подсказва за закономерности, които в една или друга степен характеризират развитието на литературите и на други балкански народи, имащи сродна историческа съдба, в това число и с литературата на съседния румънски народ.

Извикана на живот, за да задоволява бързо растящите обществени и културно-исторически потребности, новобългарската литература по необходимост се е развивала с твърде ускорени темпове. Тя не е имала възможност да премине последователно и цялостно през всички етапи, които са били характерни за литературния процес в другите европейски страни, макар да не е могла да избегне неговите най-общи закономерности. Поради интензивността на общественото развитие и разгарянето на националноосвободителните борби само за едно столетие тази литература е трябвало да измине стадиите на формиране и процъфтяване — от житийна, историко-публицистична, учебна книжнина, от съчинения със синкретичен характер по съдържание и форма до ненадминати по своята идейно-художествена, революционно-борческа значимост поетически творби, до появата на писатели и културни

дейци, домогнали се до редки обществени, философски и естетически прозрения. Измененията, които настъпват в живота и съзнанието на поробените българи, в тяхното световъзприемане в резултат от утвърждаващите се нови обществени отношения, на ново гражданско верую, се чувствуват ярко още в първите по-значителни литературни прояви. Макар в жанрово отношение дълго време да съществува своеобразна хетерогенност, застъпваният обществен идеал е сравнително хомогенен. Разбира се, националният идеал, към който са устремени всички, не се е схващал в еднаква степен през отделните етапи от различните прослойки и дейци. За едни координатите му са твърде стеснени и прагматични, за други той се проектира върху широките перспективи на революционно-освободителната борба. На тая основа се формира и се изменя естетическият идеал. И това важи както за просвещенската и сантиментално-дидактична литература, така и за зрялата романтична и реалистична литература. Все по-пълното възприемане на просвещенските, демократическите и революционните идеи на века, все по-пълното осъзнаване на националната обществено-политическа, социално-философска, културно-естетическа проблематика определя координатите на литературната и общокултурната дейност.

Генезисът на националната идеология, на идеята за национално самопознание прозвучава за пръв път с необозрима внушителна сила в епохалното съчинение на Паисий Хилендарски „История славеноболгарская" (1762). Това историографско произведение, твърде разнообразно в жанрово и тематично отношение, слага началото не само на българското национално възраждане, на идеята за народностно самопознание и обособяване, но и на новата българска национална литература. Тази книга прозвучава като манифест и програма за политическо и духовно възраждане. В нея са заложени кълновете на идеите и тенденциите, които по-нататък ще подхранват всяка обществена и интелектуална дейност. Изстрадал своето народностно осъзнаване, събрал много от знанието и мъдростта на времето, почувствувал полъха на новите демократически идеи, прозрял и неумолимия ход на историята, Паисий създава книга, която представлява наистина ново явление по проблематика и форма, по патос и предназначение. В нея за пръв път се заговорва така ясно и непримиримо за славно минало и трагично настояще на българите. Авторът й изобличава, зове и повелява, сочи враговете на българщината и пътищата за извеждане от национална забрава и духовен мрак.Откърмен от „красната и плодородна българска земя", възмечтал да възвърне отново някогашното величие на българската народност, Паисий пръв дръзва да й даде непобедимо оръжие за борба.

„История славеноболгарская" на великия хилендарец свидетелствува вече за ясно съзнание относно историческата повеля на времето — народностно пробуждане и духовно освобождаване. Тя се чете и се препрочита, преписва се и се размножава — става евангелие за жадните да узнаят за миналото на своя народ, раздвижва умовете и сърцата на следващите поколения. От сега нататък нейният патос ще звучи във всяка национална проява, нейните завети, доразвивани и осмисляни с оглед на новите потребности, стават изходно начало на обществената и културната дейност на дейците на националното възраждане, на националната революция. Тревожно-драматичният зов на Паисий „Четете и знайте, за да не бивате подигравани и укорявани от други племена и народи" звучи непрестанно, властно и неумолимо, напомня за народностен дълг и човешко достойнство. Взаимообусловеността, която съществува между по-нататъшната историческа съдба и формиращата се на-

ционална книжнина, между обществено-политическото развитие и културно-естетическите процеси е здраво заложена в личността и делото на Паисий. Въплътил в себе си историка и публициста, писателя и патриота, той хвърля плодотворните семена на оная героично-епична борба за национален език, за национална просвета и книжнина, която изведе народа до цялостно духовно съзряване и политическо освобождаване. Традициите на Паисий, доразвити по-късно от дейците на националноосвободителното движение, показват как чрез възкресяване и опоетизиране на историческото минало се решават най-актуални задачи на съвременността, как се обосновават връзките между минало и настояще, приемствеността в създаване на културни ценности.

Постепенно се умножават усилията да бъдат разширени и обогатени формите и средствата, за да се осъзнае по-скоро народностната повеля. Първият преписвач на Паисиевата история Софроний Врачански съчинява своите неделни проповеди за „урозомление простому народу", у когото иска да разпали ненавист към поробителите, любов към просветата и отечеството. Бележитото му „Житие и страдания грешнаго Софрония", написано, за да разкаже чрез личната си орис за страданията и изпитанията на поробените си сънародници, вече ни подсказва за един нов човек, влязъл в досег с рационалистичните идеи на Европейското просвещение. Те насочват Софроний към въпросите за смисъла на човешкото съществуване, за обновителната сила на просветата, за необходимостта от премахване на всяко робство и установяване на разумна справедлива власт.

По-късно, от 20-те години насам, д-р Петър Берон се издига като ревностен радетел на ново светско образование, въвежда новата взаимоучителна система на обучение и говоримия български език в училища и в книжнина. А това дава мощен тласък на културно-просветния живот, за изостряне на националното съзнание. За тогавашните книжовници народност и език са се представяли в органическо единство. Оттук и дългогодишните усилия за обогатяване и развитие на народния език — предпоставка за пробуждане на национални свободолюбиви пориви. Съзнанието, че само по-широка просвета и по-разнообразна книжнина, и то създавана на роден език, могат да доведат до изменение на трагичната робска съдба на народа, ръководи дейността на все още малцината по-образовани хора. Независимо от обществено-философските си разбирания те живеят с идеала за народностно осъзнаване и освобождение, за догонване и изравняване с другите културни нации.

Формиращата се национална книжнина влиза във все по-активни взаимодействия с много и различни обществени и идеологически фактори. Така например идеите на Просвещението, които в българските земи по онова време се осъществяват чрез широка програма за създаване на национална просвета, на разнообразни учебни, исторически, културно-просветни съчинения, органически се включват в литературния процес. Усвояването на повече и по-разнообразни знания, на демократичните и хуманитарните идеи на века се смята като предпоставка за укрепване на националното съзнание, за разгаряне на борчески патриотични чувства и стремежи. Това от една страна. От друга — разширяването на духовния хоризонт се гледа като на условие за развитие на литературно-художествената мисъл, за пораждане на по-високи естетически потребности у поробените българи. Тук трябва да се търси обяснение на обстоятелството, че в значителна част българската литература от епохата на националното възраждане е пропита с идеологията на Просвещението, преосмислена с оглед на конкретните нужди на освободителното движение.

Изобщо, както пише Д. Благоев, ако опитите за въстания от онова време — първата половина на XIX в. — свършваха с несполуки, освободителната идея се утвърждава все по-неумолимо и настъпателно чрез оръжието на публицистичното, учебно-просветното и художественото слово. То революционизира умовете и душите на хората, насочва към нови обществено-идейни хоризонти, тласка към размисъл за лична и народностна съдба.

В процеса на националното самопознаване и утвърждаването на идеята за отхвърляне на чуждото потисничество успоредно с развитието на историографската и учебно-просветната книжнина все повече се засилва и интересът към народното творчество в различните му жанрове, изобщо към всичко онова, което българинът е създал през вековете.

Фолклорните творби, народните песни особено са допадали на тогавашния българин, вълнували са цялата му душевност, извиквали са у него патриотични пориви. Та нали именно в тия произведения е било поетически претворено общественото и духовното битие на народа. В тях са били въплътени неговите искрени чувства и стремежи, страданията и радостите му. Нали чрез тях са били възпявани подвизите на знайни и незнайни герои, вековната борба за народностни правдини. Устното поетическо творчество все още е било единственият източник за задоволяване на растящите естетически потребности, за извикване на емоционално-патриотични изживявания. Но то е подсказвало и пътищата за създаване на нови художествени ценности, стимулирало е стремежа за поетическо възприемане на света и за реагиране на онова, което е съпътствувало човешкия живот. Векове наред българите са изразявали съкровените си въжделения, вълненията и мечтите си за красота и щастие в песни и легенди. Чрез тях те са заявявали и за своята народностна принадлежност, за духовната си самобитност, за човешкото си достойнство. Не случайно наред с българските просветни дейци и други славянски учени започват да се интересуват от културното минало на българите. Неговото опознаване става причина да се заговори за народната ни съдба и сред европейската общественост.

И естествено е било в усилията да се създава национална литература да се търси опора в предходните, така живи и вълнуващи поетически паметници. И наистина народните поетически традиции залягат в основата на новата българска поезия, обуславят и нейното бързо развитие, за да се извиси в кратко време до най-високи върхове и стане мощно оръжие в национално-освободителната борба. С народностно-патриотичния и филосфско-борческия, нравствено-свободолюбивия патос те са били особено съзвучни с умонастроението и световъзприемането на българския възрожденец. Ето защо днес е вече неоспорима истина, че е невъзможно да говорим за духовния живот на възрожденската епоха, да вникнем в същността на формиращата се тогава поезия без задълбоченото познаване на фолклорното наследство — едно от най-богатите в света, играло неизмерима обществена и естетическа роля не само по време на робството, но и по-късно. Със своето жизнено съдържание, епична широта и лирична искреност, с цялото си идейно-емоционално звучене народната песен се оказва в най-пълно съзвучие с обществените и духовните потребности на поробения българин, видени и разбрани така вярно от онези, които са искали чрез поетическото слово да служат на националноосвободителния идеал, да учат и възпитават. Не случайно само онези поети се извисяват до големи поетически синтези, които са използували широко и творчески поетиката и стилистиката на фолклора, преосмисляйки я съобразно с новите духовни и граждански потребности.

Важен фактор за активизиране на интелектуално-творческите сили става и създалата се възможност все по-голяма част от българската интелигенция да общува по-непосредствено с духовния живот на съседни страни, най-вече с руската демократическа обществена и литературна мисъл, а чрез нея и с европейски прогресивни идейни течения. Засилващото се общуване помага, от една страна, българите да възприемат идеите на чуждите литератури, а, от друга — да осъзнаят по-добре предпоставките за създаване на такива национални произведения, които да бъдат в пълно съзвучие с обективните обществено-исторически процеси на народа.

Успоредно с увеличаване броя на образованите хора, много от които са учили в чужбина—Гърция, Русия, Сърбия, Румъния, както и в някои западни страни, — се умножава и се разнообразява националната книжнина в различните си жанрове. Просветни дейци и книжовници, като Неофит Рилски, Христаки Павлович, Неофит Бозвели, Емануил Васкидович, Райно Попович, Иван Богоров, Иван Момчилов, Ботьо Петков, Никола Михайловски, Найден Геров, Добри Чинтулов и др., подготвят почвата за все по-активна изява на националната творческа енергия, за подем на научната, публицистичната, културно-историческата, образователната, литературно-художествената и критико-оценъчната мисъл. Любовта към отечеството се изявява във все по-разнообразни форми, идеята за освобождаване от чуждото потисничество придобива нови измерения.

Вече все по-пълно се съзнава, че борбата за отхвърляне опеката на гръцката църква, на Цариградската патриаршия е етап, предпоставка за пълно национално-политическо освобождение. Тази дълголетна борба закалява народните дейци, вдъхновява перото на мнозина, за да създадат творби в стихове и проза, наситени с искрен патриотичен патос, с остри изобличения на вероломното и покварено фанариотско духовенство и на неговите поддръжници. Диалозите на Неофит Бозвели, особено съчинението му „Мати Болгария“ — изстрадано с такава болка, написано сякаш с кръвта и сълзите на заточения патриот, — с неумолимата си изобличителна страстност и с борческите си призиви са ново явление в литературата — и в жанрово отношение, и по жизнена проблематика. От сега нататък образът на майката-родина, изтерзана и стенеща от безчинствата на чуждия потисник, призоваваща синовете си да я избавят от неизмеримите злини и страдания, ще получава различни превъплъщения, ще извиква съкровени мисли и чувства, които намират израз в героично-романтични или публицистично-дидактични творби.

В това отношение немалка роля изиграва и появата на национален периодичен печат в началото на 40-те години. Ако първите издания имат по-общ, предимно културно-просветен, образователен характер, по-късно периодичният печат става трибуна на актуалните обществено-политически проблеми. На неговите страници правят първите си стъпки и редица поети и писатели, критици.

За размаха и интензивността на отприщените национални духовни сили свидетелствува и появата на научни съчинения из различните области на знанието. Учудващи са интересите и прозренията на д-р Петър Берон относно най-сложните проблеми на природните и хуманитарните науки. Съчиненията му, излизали на гръцки, френски, немски език, са били принос в тогавашната световна наука. А Георги Раковски, обладан от непреодолима патриотична страст, ще се рови из наши и чужди извори, за да разкрие истината за българското историческо минало, да докаже древността на българската култура и

език. Полемизирайки с чужди научни авторитети, той иска да обоснове и по пътя на научните дирения правото на българите за самостоен политически и духовен живот. В областта на философските дисциплини със свои оригинални мисли се изявява д-р Иван Селимински. А д-р Никола Пиколо се утвърждава като елинист с европейска известност, оставил научни трудове в областта на класическата филология, които и днес в много отношения не са изгубили своята стойност.

Все във връзка с бързо разкрепостяващото се национално съзнание и свързания с него стремеж за творческа изява се появяват и първите творби с по-определен художествен облик. Стихотворната реч се оказва твърде привлекателна за онези, които искат да споделят чувства и размисли относно лични и народни страдания, домогвания, идеали. Въпреки несръчността си първите стихотворци проправят пътя за утвърждаване на художествено съзнание у българския народ. Постепенно расте броят на онези, които прибягват към мерената реч в благородните си пориви да прославят делото на видни възрожденци-патриоти, да изразят тревогите си относно състоянието на българската просвета и образование, относно тежкото положение на сънародниците си, пъшкащи под двойно робство, както и отношението си към обществени събития, към нравствени принципи, към природни явления. И авторът на първото новобългарско стихотворение Димитър Попски, и монасите Никифор и Иротей, Неофит Рилски, Неофит Бозвели, Георги Пешаков, Сичан Николов и мн. др., учители и просветни дейци се залавят за перото, ръководени изключително от патриотично-дидактични подбуди, макар някои да са съзнавали, че не са дарени за такъв род изкуство. Но през последните години на четвъртото десетилетие в лицето на Найден Геров, Добри Чинтулов и Петко Славейков българската поезия вече бележи безспорни завоевания. Техните стихове, плод на несъмнено художествено дарование, са пропити с мисли и чувства, извикани не само от трагичната съдба на родината, но способни и да вдъхновят за борба и разплата с вековния тиранин.

Утвърждаването на говоримата реч в книжовния език, неговото лексикално обогатяване въз основа на народните говори, въвеждането на силаботоническото стихосложение, по-дълбокото сродяване с поетиката на народното творчество и с опита на руската художествена мисъл се оказват надеждни предпоставки и сигурна опора за раждането на идейно наситена и художествено значима национална поезия — станала мощен катализатор на патриотичното съзнание, на поривите за политическа и духовна свобода.

* * *

Процесите, явленията, тенденциите, които кълнят и съзряват през първата половина на XIX в., след Кримската война (1853—1856) се изявяват с още по-голяма интензивност. С разширяването и революционното осмисляне на освободителното движение книжнината в различните си жанрове завладява все по-широк терен, възмогва се до големи културно-исторически и идейно-естетически висоти. Интелектуалната мисъл е в трескаво дирене на средства и форми за изменение на робската съдба на народа.С всяка година творческата мисъл се разгъва на все по-широк фронт. Целият духовен живот вече се развива в напрегнатата атмосфера на бързо съзряващата национална революция, с неизбежните остри сблъсъци и борби за формите и пътищата на нейното практическо осъществяване.

В ония години в съседните страни вече се обособяват редица български културно-просветни центрове, които организират и насочват националната творческа мисъл, стимулират националното самопознание. В тези страни се съсредоточава и революционната българска емиграция, много от идеолозите и ръководителите на националноосвободителното движение. Тук се организира и се издава революционният периодичен печат. С вестниците „Българска дневница“ (1857), „Дунавски лебед“ (1860—1861), „Бъдущност“ (1864), „Бранител“ (1864), издавани в Нови сад, Белград и Букурещ, Георги Раковски залага здраво начало на революционната публицистика, достигнала своя връх във вестниците на Любен Каравелов и Христо Ботев — „Свобода“ (1869—1873), „Независимост“ (1873—1874), „Дума“ (1871), „Знаме“ (1874—1875) и др., издавани все в Румъния, изиграли неоценима роля за разгаряне на революционно-освободителната борба, за нейното идейно-демократическо осмисляне чрез писанията, които излизат на техните страници — статии, фейлетони, стихове, разкази и други литературни жанрове.

За интензивността и размаха на българската национална обществена и книжовна мисъл говори и фактът, че дори и столицата на Османската империя става един от центровете на българския културен живот. Тук видният възрожденец, общественият и културният деец, писателят и поетът Петко Славейков издава вестниците „Гайда“ и „Македония“. Тук излизат и други вестници и списания, които от различни позиции се стремят да съдействуват за решаване на националните проблеми — „Цариградски вестник“, „България“, „Съветник“, „Време“, „Право“, сп. „Читалище“. Макар невинаги обективните резултати от тяхната дейност да отговарят на родолюбивите подбуди на редакторите им, тия периодични издания говорят вече за непреодолимо раздвижване и активизиране на патриотичните сили, за воля и решимост да се работи с всички средства за извоюване на мечтаната свобода. Но тия издания говорят и за все по-растящо разслоение сред българската интелигенция относно пътищата за постигане на голямата цел. За това свидетелствуват и периодичните издания, които излизат в Румъния — център на революционната българска емиграция. Тук освен споменатите революционни вестници излизат и други — „Дунавска зора“, „Българска пчела“, „Народност“, „Отечество“. Новоучреденото Българско книжовно дружество в Браила (1869), което покъсно ще прерасне в Българска академия на науките, издава „Периодическо списание“, на чиито страници се появяват сериозни, научно обосновани статии по въпросите на езика, историята, културата и литературата на народа ни. В Москва българските студенти издават сп. „Братски труд“, чиито писания от различни жанрове и днес ни трогват с искрените чувства и неизмеримата носталгия на тия млади патриоти. Много от онова, което е излизало по страниците на тия периодични издания, е разглеждало едни от най-актуалните проблеми на българската народност, раздвижвали умовете, пораждали размисли, тласкали към обществено-патриотична и книжовнотворческа активност.

Тая активност се подхранва и с все по-растящата възможност по-голям брой просветени българи да общуват със завоеванията на научната, културната и художествената мисъл на други народи. Както вече бе отбелязано, извънредно благотворно в това отношение се оказва запознаването със съчиненията на големите руски писатели, критици, мислители. Техните демократични идеи изострят още повече съзнанието за непоносимостта на национално-политическото и духовното робство. Социално-политическата, философско-естетическата основа на руската художествена и критическа мисъл е твърде сродна

с обществените потребности на българите, със задачите, които са стояли за разрешение пред българската интелигенция, пред младата ни национална литература.

От друга страна, това общуване довежда до разширяване и на тематичния и жанровия обсег на преводната литература от съседни и други европейски народи. Постепенно се преодолява увлечението на сантиментално-поучителната книжнина, все по-често започват да се превеждат и произведения из световната класика.

* * *

Несъмнено, когато се разглеждат процесите на формирането и развитието на новата българска литература, въпросът за нейните връзки с другите литератури придобива особено важно методологическо значение. Не случайно на него са се спирали много български изследвачи, макар все още да не са малко преблемите, които чакат всестранно осветление от позициите на съвременното марксическо литературознание. Тук, разбира се, е невъзможно да бъдат по-широко обяснени тези страни от духовния ни живот през епохата на Възраждането и националноосвободителните борби. Но с оглед на характера и тематиката на сборника, за който е предназначена тази статия, иска ми се само да набележа някои моменти от общуването на българи и румънци през оная епоха, оказало се твърде благотворно за обществено-политическото и идейно-естетическо съзряване на нашите народи.

Несъмнено между ония страни, с които през епохата на националноосвободителното движение българите са били в тесни културни отношения, Румъния се нарежда между първите. В резултат на редица обективно-исторически обстоятелства между българи и румънци се създават отношения на книжовно сътрудничество, на духовно общуване, които дават обилни плодове. Разбира се, цялостното и обстойно изследване на разнообразните взаимодействия на нашите два народа изисква усилията на разни специалисти — на историци и социолози, на езиковеди и литератори, на фолклористи и изкуствоведи. С основание напоследък и у нас, и в Румъния все повече нараства интересът към проблематиката на българо-румънските отношения. Нека се надяваме, че наред с конкретните проучвания скоро ще се появят и по-обобщаващи трудове, съответстващи на значението, което имат тези взаимоотношения в усилията на нашите два съседни народа за национално, социално, нравствено-естетическо възмогване и преуспяване.

Защото наистина културното общуване между българи и румънци, започнало още в далечното средновековие, след нахлуването на османските завоеватели получава нови измерения. Малцината оцелели български книжовници след разгрома на просветните средища в България идват в Румъния, за да намерят по-сгодни условия за културната си мисия. По онова време — края на XVIII и началото на XIX в., — когато в българските земи се е преследвала всяка проява на национално съзнание, румънските княжества въпреки известна опека се развиват сравнително независимо. Поради това тук се създават по-добри условия за подем на духовно-творческата мисъл, за сродяване с демократичните идеи на Европа. Този обществен и духовен кипеж довежда и до революцията през 1848 г., ръководена от бележития революционер Николае Бълческу, която стимулира борческите свободолюбиви стремежи и на българските възрожденци.

Обстоятелството, че в ония години към румънска земя се отправят не само мнозина от българската интелигенция, но и по-компактни маси, за да избягнат турските изстъпления, особено след всяка руско-турска война, за да заживеят тук по-интензивен духовен живот, като се включат и в дейността на румънски културни центрове, се оказва особено благоприятно, изостря чувствителността на българската емиграция към социалните и идейно-естетическите тежнения на времето. Та нали тук именно Софроний Врачански развива плодотворна книжовна дейност, написва „Житие и страдания грешнаго Софрония", сложило началото на българското мемоарно повествование. На румънска земя се появява и първата новобългарска печатна книга „Неделник" (1806). Безспорни са подтиците, които основателят на новобългарското образование д-р Петър Берон получава от тогавашната румънска образователна система. Организаторът на първото българско класно училище Васил Априлов изпраща в Букурещ възрожденеца Неофит Рилски „да учи там в школото Влашко редат на Алилодидактики. . . и после да се върни да уреди школото на българския език". На румънска земя се появяват и едни от първите новобългарски стихотворни творби. Особено показателен е случаят с българския стихотворец Георги Пешаков. Този българин от Видин, учил и живял в Букурещ, иска със средствата на поетическото слово да възхвали делото не само на ония, които са работили за Българското възраждане, но и на такива дейци, които са се посветили на борбата на румънския народ за социална свобода. Героят на румънската революция през 1821 г. Тудор Владимиреску вдъхновява нашия поет и той му посвещава поема от 66 куплета от по 6 стиха, където се възхвалява подвигът на този румънски национален герой, въстанал срещу народните потисници — болярите и гръцките фанариоти. Поемата, написана на румънски език, е красноречиво доказателство за отзивчивостта на българите и към революционно-демократическите борби на румънския народ. Очевидно тук не е възможно да бъдат изброени всички факти от подобно естество, но историкът на българската и румънската литература неизбежно се сблъсква с множество явления, характеризиращи литературния процес в нашите две съседни страни. Както вече не един път е изтъквано в научната литература, обособените български средища в Букурещ, Браила, Галац, Брашов развиват интензивна обществена и книжовна дейност, която в много отношения има допирни точки с онова, което тогава е характеризирало румънския обществено-идеен и литературен живот, определяло е насоката на усилията за създаване на национална самобитна румънска литература, за утвърждаване на общ книжовен език, за премахване на чуждата експлоатация. Историко-романтични балади, наситени със социален патос, бойки културно-публицистични статии, сатирични откъси, политически памфлети, басни, философски размисли, страстни призиви за осъждане на народните угнетители и за създаване на обществено значима литература — ето кое в най-общи линии характеризира духовния живот по средата на века в Румъния. В този книжовен кипеж писатели и поети използуват принципи, похвати, средства, свойствени за различни школи, направления, методи, преплетени твърде своеобразно. Хората на книжовната мисъл са едновременно и писатели, и публицисти, и културни деятели, и общественици.

Несъмнено цялата тази атмосфера се оказва твърде близка с обществения и духовния свят на българските писатели-емигранти; тя още повече стимулира книжовно-публицистичната им дейност, обуславя появата на творби, близки по идейно звучене и тематична насоченост, в жанрово и композиционно

отношение. Колко показателни в това отношение са например някои поетични творби на един от големите дейци на националната революция Георги Раковски, прекарал години наред в Румъния, влязъл в допир със среди, обладани от идеите на революцията от 1848 г. Тук искаме още един път да подчертаем, че обществено-революционното, научнокнижовното и литературното дело на Раковски предлага обилен материал за различните аспекти на общуване между българи и румънци през епохата на националното ни възраждане, общуване, оказало се еднакво плодотворно и за двете страни.

Не по-малко плодотворна в тая насока е и дейността на Любен Каравелов в Румъния, който и в публицистичните, и в белетристичните си творби говори не един път за сродните интереси на румънци и българи, влезли в духовно единение още в далечни векове. Чрез притурката към в. „Свобода", излизаща на румънски език под наслов „Либертатя", Каравелов осведомява румънската общественост върху проблемите на българската националност, обосновава задачите на българското националноревюлюционно движение, разрешаването на които задачи поставя в тясна зависимост от решаването на общобалканските и европейските проблеми. А великият поет-революционер Христо Ботев, станал тръбач на най-прогресивните идеи на времето, не един път изобличава румънската буржоазия, потъпкала законност и човещина, хвърлила народа в нищета и безправие заради своите класови интереси. И както вече нееднократно е изтъквано, през 70-те години Ботев се свързва и с първите румънски социалисти, като д-р Николае Русел-Судзиловски, д-р Николае Зубку-Кудряну, Добруджану Геря, Замфир Арборе и др., сътрудничи и на някои прогресивни румънски вестници. Неговите статии, фейлетони, памфлети не остават чужди на румънските прогресивни среди, подхранва тяхното революционно-борческо съзнание.

В ония драматични години, когато из разните румънски градове бродеха български хайдушки войводи и безстрашни революционери, за да събират четници и тръгнат на неравен бой с вековния османски феодален гнет, а буржоазните правителства на западните държави се надпреварваха да обвиняват Румъния, че поддържала българските „комити", румънският драматург Йоргу Караджале на сцената на народния театър в Букурещ играе със своята трупа написаната от него пиеса „Геройският подвиг при Върбовка под водачеството на войводата Филип Тотьо", та със средствата да подпомогне българските въстаници. По-късно, особено по време на Освободителната война, и други румънски писатели написват пиеси със сюжети из епичните революционни борби на българския народ.

Очевидно не тук е мястото да проследяваме и да анализираме обстойно всички литературни и общокнижовни факти, културни прояви на възраждащата се българска народност, които се появяват на румънска земя и са могли да бъдат подхранени и от връзките с румънската литература и култура. Не по-малко интересно е и онова, което се появява в румънския духовен живот в резултат на взаимното общуване. Несъмнено е например, че българската революционна емиграция, която се формира най-вече под влияние на руската революционно-демократическа идеология, материалистическа естетика и реалистична литература, прехвърляйки се на румънска земя, пренася тук идеологията на руските разночинци, естетическите принципи и художествените схващания на големите писатели и критици-реалисти и по този начин послужва като съединително звено, като мост за преминаване на руските обществено-философски и литературни идеи и сред румънската прогресивна общественост,

както пише един румънски учен. От друга страна, вероятно чрез общуването си с румънски дейци и книжнина мнозина от българската емиграция са имали възможност да разширят познанията си за идеите на утопичния социализъм на Сен Симон и Шарл Фурие, — с революционните идеи на Мацини и Гарибалди, които идеи са били особено популярни по това време сред прогресивната румънска общественост. Последните изследвания показват, че мнозина от българските възрожденски писатели се запознават с някои съчинения от европейската литература главно чрез румънски преводи.

Несъмнено едно по-обстойно сравнително-историческо изследване на многообразните взаимоотношения през оная епоха би хвърлило обилна светлина върху общото и своеобразното във формирането и развитието на литературите на двата съседни народа. А както вече не един път е изтъквано, подобни изследвания върху по-широк регион, в общобалкански мащаб дават възможност да се открояят характерни закономерности на литературното развитие, на литературния процес изобщо.

Не е случаен например фактът, че хуманизмът, демократизмът и интернационализмът, така присъщи на българската националноревюлюционна идеология, пронизват най-значителните литературни и общокултурни съчинения, определят тяхната обществено-идеологическа основа. Общественото и литературното дело на най-видните възрожденски писатели, на организаторите и идеолозите на националната ни революция — Раковски, Каравелов, Левски, Ботев — е пропито от дълбоко, неизменно съзнание за необходимостта от взаимно сътрудничество, за общност в борбата срещу всяка тирания, в усилията за национален и общочовешки прогрес, за национално и социално освобождение. Все по-правилно разбиране се утвърждава относно необходимостта от обмен на духовни ценности, придобити от отделните народи, за все потясно идейно общуване. Осъзнава се и ролята на предходните традиции — национални и чужди — за идейно-общественото и естетическото израстване на всеки народ. Естетическият идеал на епохата се утвърждава като своеобразна проекция на обществено-идеологическата, социално-икономическата, нравствено-психологическата същност на революционно-освободителната борба.

* * *

С всяко десетилетие у българските писатели се формира и все по-задълбочено философско възприемане и обяснение на актуалните национални и световни обществени и културни проблеми, изгражда се ново разбиране за ролята на личността, на масите в историческото развитие. Националното възраждане и освобождение се свързва с общото изменение на света и с победата на великите хуманитарни принципи, с идеите, възвестени от Великата френска революция и от последвалите революционни събития. Писателите са и дейци на националната освободителна борба. Те преосмислят патриотичните и общочовешките си пориви съобразно с големите идеи на века, съобразно със свободолюбивите принципи и тенденции, разтърсващи тогава цяла Европа. Застанали на позициите на реалистичната или революционноромантичната естетика, те насищат произведенията си с патриотично-борческо съдържание, с нравствено-философски размисли за дълг и признание на човека, за смисъла на живота, за смъртта, която обезсмъртява човека, загинал в името на родината, за тържеството на свободата и правдата. Изградени често върху своеобразно преплитане на принципи, характерни за различни литературни

направления, произведенията в стихове и проза опоетизират всичко, което може да внуши патриотични чувства, да мобилизира хората за национално освобождение.

На литературното поле вече излизат и работят дейци със самобитно дарование, с широки духовни кръгозори, с обществен размах. Петко Славейков, Георги Раковски, Васил Друмев, Добри Войников, Нешо Бончев, Любен Каравелов, Христо Ботев и други техни сподвижници се насочват към различни сфери на обществена и творческа изява, използуват с еднакво умение публицистичното и художественото слово, културно-историческото изследване и преките революционни призиви, трибуната на периодичния печат и на театралната сцена, за да поставят най-актуалните проблеми на българската народност. Чрез тяхното творчество борецът за национална свобода се утвърждава като основен герой в литературата, творбите от различните жанрове зазвучават със силата на все по-растящото народностно самопознание и патриотично въодушевление. Националните обществени и творчески пориви довеждат до появата на творби, в които намират въплъщение изконни черти на българина — от външното му битие и от неговия духовен свят, от онова, в което се е изявявало неговото народностно и човешко достойнство. Идейно-естетическата проблематика, породена от съдбата на българския народ, зазвучава с общочовешки тонове. „Вечните" въпроси се интерпретират върху фона на конкретната историческа атмосфера най-често в драматичен или героично-трагичен план, оказал се сякаш най-съзвучен с основния патос на епохата. Така народната съдба в своите исторически превъплъщения и етапи става съдба и на литературата ни.

Въпреки неблагоприятните условия, при които е трябвало да се развива литературата, свързана с освободителното движение, тя непрестанно се обогатява тематично, жанрово, идейно, в стилово-езиково отношение. Този интензивен процес може би се откроява най-силно в поезията. Ако до средата на столетието тя прави едва първите си стъпки, през последните две-три десетилетия се разгръща с неподозирана сила, става ръководен жанр в националната ни литература. Порасналото съзнание за силата на поетическото слово в изява на патриотични чувства, на обществени, нравствени, интимни човешки терзания и мечти кара мнозина да прибягват към стихотворната реч. Бунтовните песни на Добри Чинтулов, революционната поема „Горски пътник" на Георги Раковски, стиховете на Петко Славейков, характерни с широка гама от обществени и лични вълнения, лиричните творби на Любен Каравелов, Константин Миладинов, Райко Жинзифов, творби, родени от разяждаща носталгия по далечната поробена родина, борческият патос в поемата на Никола Козлев, патос, изграден върху народнопесенната поетика, тия и други подобни творби сякаш подготвят почвата да се роди и да блесне с цялата си необозрима мощ и обаятелна сила неповторимата Ботева поезия — най-висшето завоевание на националния поетически гений. А въодушевлението и покрусата по време на Априлското въстание — най-високия връх на националната революция, осмислят и насочват голямото поетическо дарование на Иван Вазов.

Родена от народните страдания и мечти за „правда и свобода", тая поезия като могъщ набат възвестява рухването на „това царство кърваво, грешно" и идването на новия свят „на разума и правдата". Величието и паденията, жизненият подвиг и душевната драма, саможертвата и апокалиптичните страдания се превръщат чрез стихове в непреходни идейно-нравствени и естетически

начала, вълнуващи и вдъхновяващи поколенията. Категорическият императив на епохата „свобода или смърт“ става върховна дилема, вдъхновява сърцата, оплодява умовете, за да се родят големи социално-нравствени, идейно-художествени ценности — свидетелство и критерий за неизчерпаеми жизнени и духовни сили на народа ни, негова национална гордост и непреходна слава.

Наред с преводната в началото на 60-те години възниква и оригиналната българска белетристика. В. Друмев, Ил. Блъсков, Л. Каравелов — ето имената, които стоят под първите разкази и повести, почерпили жизнен материал от по-далечната или от непосредната робска действителност, запечатали в образи и картини страданията, мъките, мечтите на своите сънародници, безчинствата, садизма и коварството на чуждите потисници, жертвоготовността и подвизите на народните закрилници и борци. Съдбата на поробената българска народност, порасналото национално съзнание и волята за извоюване на човешки и граждански права определят в главни линии тематиката и проблематиката, както и характера на художествения метод и на изразните средства на първите белетристични творби — „Нещастна фамилия“, „Ученик и благодетели“, „Изгубена Станка“, „Войвода“, „Дончо“, „Българи от старо време“, „Хаджи Ничо“ и мн. др. Разказите и повестите вече свидетелствуват за усилия да се създаде в по-широк план многообразието от жизнени драми, патриотични пориви и идейно-нравствени сблъсъци. Те прославят народните добродетели, осъждат и заклеймяват врага с неговите безчинства и духовно скудоумие. Националните повели на времето се превръщат в нравствени норми за писателите, дават смисъл и съдържание на по-кратки или по-разгърнати белетристични платна.

Все на национално-патриотична основа се ражда и българската драматургия. Направила първите си стъпки на любителските училищни и читалищни сцени, дето са се играли специално стъкмени диалози или преведени и побългарени пиеси, нейната мобилизираща и възпитателна роля се чувствува все по-остро в условията на растящия народностно-духовен подем. Както и другите жанрове, драмата се ражда от родолюбиви пориви, от съзнание за нейните познавателни и действени възможности. Макар и тук да опитват перото си мнозина, по-трайни завоевания бележат Добри Войников и Васил Друмев. Историческите драми на Войников въпреки художествените си несъвършенства са вълнували дълбоко с патриотичния патос и историко-романтичната си патетика, били са посрещани с истински възторг от жадната за народностни изживявания публика. Много от представленията са се превръщали в празник на българщината. Но в онова време с безспорна известност са се ползували и някои драматургични творби на съвременна тематика, като „Криворазбраната цивилизация“, „Михал“, „Ловчанский владика“, които, осмивайки пороци и увлечения на някои обществени среди, също насочвали към големите задачи на времето. Разбира се, най-трайни следи оставя историческата драма „Иванко“ на Друмев. С несъмнените си художествени и драматургични качества, с правдивостта на патриотично-нравствената конфликтност тя особено дълбоко е вълнувала тогавашния зрител, пораждала е у него националноборчески чувства и стремежи. Изобщо и тук усилията са насочени към оная национална проблематика, която е определяла патоса на епохата, битието на поробения, но вече властно потърсил своите права българин.

Така само за няколко десетилетия българската литература се обогатява идейно и тематично, проблемно и жанрово, извисява се до големи върхове. Поезия, белетристика, драматургия, публицистика, пътеписи и мемоари,

критика, културно-историческа книжнина — всичко е подхранено от родолюбиви подбуди, от неотклонен стремеж да се извоюва национална самостойност. Може би тук е необходимо да се подчертае, че художествената публицистика се утвърждава не само като характерен и плодотворен жанр в ония години, но и като съществен елемент на всяка книжовна дейност, защото по такъв начин по-ярко се е изявявал идейно-политическият и патриотичният замисъл. Оттук и характерният критико-изобличителен патос в много произведения, насочен срещу всички, които волно или неволно пречели или не съдействували на освободителната борба.

А тъй като тая борба се е водила не само в името на националното освобождение, но и за социално добруване, то и творбите на най-видните писатели отразяват тия две страни в тяхната взаимообусловеност. Стремежът за национално и социално освобождение на отечеството прераства в борба срещу всяка тирания, в съчувствие към всички потиснати и онеправдани. Ето защо естетическият идеал на българската възрожденска литература придобива особена идейна широта, слива се с общото движение по пътя на световния прогрес. Съдбата на българина и на човека изобщо, проблемите на националната и на световната история се разглеждат в тяхното единство и диалектическа взаимообусловеност.

Разбира се, в усилията за създаване на народностна, патриотично-действена литература се включват и даровити, и хора с по-скромни възможности или направо бездарни, с примитивни разбирания за обществено и естетически значимо. Оттук и нееднаквите им критерии относно полезно и вредно, относно изискванията на духовния прогрес, относно своеобразието на интелектуално-творческата дейност. Откъде да се започне, как да се степенуват растящите потребности, кое и как да се вземе от другите, та да стане съзвучно с нуждите на българина, как да се постигне съответствие между културното равнище и предлаганата духовна храна — ето някои от въпросите, които започват да занимават все по-трайно мнозина, които са ратували за правилното развитие на националната ни литература и превръщането ѝ в мощно оръжие на освободителното движение. И на тая основа се ражда теоретико-критическата, литературно-оценъчната мисъл, която играе извънредно благотворна роля за формиране и утвърждаване на здрави принципи и критерии, способствували за така бързото процъфтяване на младата ни национална книжнина. В усилията за утвърждаване на такива именно критерии се открояват трудностите, изпитанията, перипетиите, през които преминава българската национална литература и култура, докато бъдат преодолени рутината и примитивизмът в мисловност и естетически вкус, докато се осъзнаят основните изисквания на художествената дейност и се тръгне по пътя на голямото жизнено правдиво, национално и революционно действено изкуство. Затова, когато говорим за формирането и развитието на новата българска литература в най-тясна взаимовръзка с националноосвободителното движение, не можем да не държим сметка и за процеса на утвърждаване на литературнокритическо и теоретико-естетическо мислене, което се оказва мощен стимулатор и регулатор на цялостния национален духовен живот. Толкова повече, че в този процес участвуват едни от най-видните книжовници и писатели на епохата, проявили завидни прозрения относно характер, смисъл и значение на литературата, относно нейните обективно исторически и субективно психологически предпоставки, относно конкретните изисквания на тогавашния български читател и относно закономерностите на националния литературен процес. Смело може да се каже,

че ако българската литература в епохата на националноосвободителните борби се извиси за толкова кратко време до неподозирани висоти, то несъмнена в това отношение е и ролята на литературната критика.

Като по своеобразна форма на обществено съзнание и изява на културно-исторически, философски, естетически и етически възгледи българската литературна критика се формира в органическо единство с процесите на националното самосъзнание, с усилията за създаване на национална култура, с борбата изобщо за извоюване на политическа и духовна независимост и за изравняване с другите културни народи. И несъмнено особените условия, при които се заражда, и задачите, които е трябвало да решава, определят нейния характер, обсег, тематика и форма, цялостния ѝ патос и звучене, нейната реалистическа, революционно-демократическа, материалистическа насоченост. Целият процес на нейното формиране и насоката ѝ на развитие сякаш намират върховния си синтез в прозренията на Христо Ботев. През 1875 г. той ще възвести с неумолима логика, че и науката, и литературата, и поезията, и журналистиката, изобщо всяка духовна дейност, трябва да вземат характер на политическа пропаганда, да се съобразяват с изискванията на живота, на революционноосвободителната борба. Осъществил тези принципи в творчеството си, чрез тях той се издига до най-високите върхове, до които се е домогнала критико-естетическата мисъл в домарксовия период. Както художествената литература, така и теоретико-критическата ни мисъл за учудващо кратки срокове стигат до равнището на най-големите световни завоевания. А това ни дава възможност да съдим както за общото и своеобразното в националния литературен и общокултурен процес, така и за народопсихологията на българина, за неизмеримите му творчески възможности в усилията да извоюва свободата си, да осъществи великия национален идеал.

Затова традициите на българските възрожденци както в областта на художествената литература, така и в областта на литературната критика са ценно завоевание на българската национална творческа мисъл. Те оказват благотворно влияние не само върху духовния живот по това време, но послужват за опора и ориентир на по-сетнешното литературно и общокултурно развитие на българите.

Изобщо, ако съдбата на родината определя същността на българското национално възраждане, то и литературата прави от нея върховен естетически и нравствен критерий. Освобождението и добруването на родината се смятат за върховна повеля, която дава смисъл на човешкия живот.

Наистина рядко са литературите в света, които за толкова кратко време, само за едно столетие (1762—1878), са изминали такъв плодотворен път на развитие — от елементарни книжовни форми до равнището на най-големите завоевания на световната художествена и теоретико-естетическа мисъл, — и то при най-неблагоприятни условия за подобна дейност, при нечувано варварско потисничество и тирания. Затова българската литература от епохата на националноосвободителните борби предлага извънредно интересен материал за разкриване на някои общи и специфични закономерности в развитието на литературнотворческата мисъл, особено в съпоставка с литературите на съседните балкански страни. Тя е красноречиво доказателство за диалектическите взаимоотношения между национална съдба и национална литература, между национално и регионално, между специфично народностно и общозакономерно. Тя свидетелствува и за жизнените и идейните предпоставки, които обуславят раждането на голямата литература, способна да обогатява

и националния, и световния литературен процес, да съдействува за сближаване на хората от различни страни, да стимулира общокултурното и естетико-нравственото развитие на човечеството, да бъде критерий за духовния ръст на народите.

LES LUTTES DE LIBERATION NATIONALE ET LA FORMATION DE LA NOUVELLE LITTERATURE BULGARE

GUEORGUI DIMOV

(Résumé)

Pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle dans les terres bulgares commencent à mûrir des conditions pour une lutte plus systématique pour une vie politique et spirituelle indépendante. Le déploiement d'un mouvement toujours plus intensif et idéologiquement conscient de libération nationale coïncide avec les processus renaissants. Interdépendants par le contenu et le pathétique idéologique ils marquent une nouvelle époque dans la vie historique de la nationalité bulgare.

Aussi bien l'histoire de la renaissance nationale bulgare que l'histoire de la révolution nationale bulgare sont en fait l'histoire des processus qui déterminent la formation de la conscience nationale chez le peuple bulgare, la consécration d'une langue et d'une culture nationale, l'appariton d'une nouvelle littérature nationale, devenant un facteur puissant dans la solution de problèmes de l'époque. Aussi chaque activité littéraire et intellectuelle est-elle déterminée par la conscience et les efforts rejeter l'oppression séculaire de l'empire ottoman, de conquérir une vie politique et spirituelle indépendante. L'idéologie révolutionnaire-démocratique nationale bulgare naissante qui transperce et détermine l'activité des esprits les plus éclairés de l'époque, tout élan de manifestation sociale et littéraire, incarne les idées les plus démocratiques du siècle et se distingue par un patriotisme, un humanisme et un internationalisme constants, par la volonté de lutte commune avec les autres peuples voisins contre tout asservissement et toute oppression, pour le progrès national et social. Tout ceci confère un contenu, une orientation et une résonance particuliers à la littérature nationale bulgare, qui par son envergure et ses réalisations, par sa pénétration idéologique et esthétique nationale et philosophique morale représente un phénomène particulièrement intéressant pour la compréhension des lois constantes du processus littéraire en général. Aussi une étude comparative historique par rapport aux autres littératures balkaniques et surtout de la littérature roumaine, permettra-t-elle de voir bien des aspects des processus communs, caractéristiques de cette époque.

НАЦИОНАЛНО-ПАТРИОТИЧНИ ЧЕРТИ НА РУМЪНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ XIX В.

МИРЧА АНГЕЛЕСКУ*

В цяла Европа и особено в нейния Изток началото на XIX в. се характеризира с напредък на движенията за национално освобождение чрез ускоряване процеса на кристализиране на националното съзнание на потиснатите народи. Благоприятствуван от постепенното разложение на феодалното устройство на Османската империя, този процес създава на Балканите обща революционна атмосфера, подходяща за въстанически движения (повечето включващи и социални искания). Те довеждат до постепенно освобождаване на Гърция, Сърбия, румънските княжества от различните връзки с върховната османска власт. Едно от най-важните последствия от тези дълбоки промени — в литературен план — е все по-силното и по-непосредствено утвърждаване на национално-патриотичните стремежи.

Прогресът в образованието от всички степени и особено тенденциите за демократизиране на училищата, създаването на много училища и колежи в провинциалните градове, в селата и т. н. водят към разпространяване всред масите не само на култура, но и на патриотични идеи, които се пропагандират чрез изучаване на националната история. Не случайно във Влашко и Молдова голяма част от учителите в тези училища са трансилванци, възпитани в духа на идеите на Ардялската школа, и съчиненията на историците от тази школа се разпространяват веднага било по пътя на печатането (например Хрониката на Шинкай, отпечатана в Яш през 1843 г.), било чрез преработки и компилации на техни ученици (например „Cuvintele“ на Георге Лазър, „Ideea repede de istoria prinţipatului Ţării Rumâneşti“ на Флориан Аарон, „Cuvîntul. . .“ на Йоан Майореску от 1837 г., статиите на Г. Бариц, А. Т. Лауриан, П. Васич и др.). Епохата познава несрещано дотогава занимание с националната история, което владее не само училището и публицистиката (издават се съчиненията на Д. Кантемир, обнародват се исторически документи и бележки във всички списания на времето), но и литературата. През 1840 г. излиза сп. „Dacia literară“ („Литературна Дачия“), в което Когълничану твърди: „Нашата история има достатъчно героични събития, нашите красиви земи са достатъчно големи, нашите обичаи са доста живописни и пластични, за да можем да намерим и у нас сюжети за писане. . .“ А в „Introducţia la Arhiva românească“ („Увод към румънския архив“), излязъл една година по-късно, той продължава

* Румънските статии в този сборник са преведени от Пеньо Русев.

идеята си: „Румънската история да ни бъде най-първа настолна книга... От нея ще научим какво сме направили и какво имаме още да правим...“ През 1844 г. Бълческу започва да печата знаменитите си исторически студии; през 1845 г. в Букурещ излиза „Magazin istoric pentru Dacia“, „илюстровано историческо списание за Дачия, което ще публикува главните хроники, известни дотогава“; и през същата година в Яш излиза „Letopiseţele Ţării Moldovei“.

Историзмът залива румънската литература през епохата не като последица от романтична европейска мода, с която си съответствува в нейните конкретни прояви, а под влиянието на общия напредък на обществото към намиране отново на своите традиции, на собствената история. Сюжетите на тази литература не са заети от чужди образци, а са вдъхновени от националната действителност, от епохата на дако-романските войни, от времето на ранния феодализъм, на Стефан Велики, на Петру Рареш и най-вече на Михай Храбри, които владеят цялата литература със своя героизъм и най-вече с осъществяването — за оня исторически момент — на многовековната мечта за обединение на всички румънци от Трансилвания, Влашко и Молдова (Асаки, Елиаде, Александреску, Бълческу, Болинтиняну, С. Маркович и др.). Така както за българските писатели от това столетие призивът на Паисий „Българино, знай своя род и език“ в „История славеноболгарская“ (1762) звучи като постоянен и мобилизиращ призив, така и за румънските писатели преди 1848 г. повикът на корифеите от Ардялската школа да се опознава страната и историята характеризира цялото културно движение на епохата. Това означава, както казва Петру Майор в предговора към „Istoria pentru începutul românilor în Dacia“, „виждайки от какъв блестящ род са произлезли румънците, всички да се подтикнат от своите прадеди да ги следват и в човещина, и в благоприличие...“. Първата черта на национално-патриотичната тенденция в нашите две литератури — румънската и българската, — както впрочем и в другите балкански литератури, е оползотворяването на традициите, завещани от предходниците, и тяхното разпространяване всред масите.

Съществена част от творческите усилия на интелигенцията в първите десетилетия на века се поглъщат от творчество за снабдяване румънското образование с толкова необходимите учебници, на първо място по история и по румънски език, така както в България дейността на Петър Берон, Софроний Врачански, Неофит Рилски се насочва в същото направление; в скоро време настъпва една бляскава епоха на историческата литература в точния смисъл на думата. В тази литература забележителните личности на миналото се възкресяват, за да се даде на младите поколения мобилизиращият пример на прадедите. В начало господствува призивът към възкресяване на миналата слава на страната: „От славата на прадедите,/паднали, тя ни въздига“,[1] казва Елиаде в „С întarea dimineţii“ („Утринна песен“), а Мумуляну се пита: „Ти, отечество, докога/все ще търпиш хули?“[2] — „Odă r învitoare către învăţături“ („Ода ревностна на знанието“); Асаки напомня победните дела на някогашните господари — „Мъдрият Александър, Стефан — светкавицата всред оръжията“, — на прадедите, които „в бясна буря винаги са стояли непобедими“ в „Către moldoveni“. Малко по-късно Алеку Хрисоверги, познавач на историческите традиции и на „Cuvintelor“ на Некулче, свързва идеята за миналата слава със символа на руините:

[1] H e l i a d e. Cîntarea dimineţii: „Din slava strămoşească /De am căzut, ne'nalţă.“

[2] M u m u l e a n u. Odă rîvnitoare către învăţături: „Tu, Patrie, pînă cînd/Să tot suferi defăimări?“

Обичам ви, развалини свещени, сън за величието на прадедите,
стар зид, който на планината още отечеството слави. . .[3]

Румънската поезия през епохата е обладана почти без изключение от повелята на патриотизма, вдъхновяван от примерите на историята, имащ за характерен белег „трепета на участието в героичната участ на народ,който се изправя от превратностите на съдбата, за да се бори за свобода и за самобитно проявление“[4].

Негруци пише своите знаменити „Fragmente istorice“ („Aprodul Purece“, „Sobieski şi românii“), които възхваляват юначеството и достойнствата на войниците-редници. Пак тогава Гр. Александреску започва да обнародва историческите си поеми, в които тълкува борческото минало на родината като гаранция, като предсказание и предвестник на бъдещето, свързвайки борбата за независимост с борбата за социални преобразования. Изпреварвайки момента на сегашната безизходност, казва поетът, превръщайки в нищо действията на „чуждите“ князе, които се противопоставят на „напредъка и успехите“, народът ще може да събере плодовете на своя труд и на свободата въпреки ненавистта на потисниците до днес:

Размисли дълбоко скрити, идеи справедливи и възвишени,
които в душите избрани ненавистта им гнети,
ще видят светлината дневна и във вид на големи дела
под погледа на провидението ще се покажат на света.[5]

За разлика от предшествуващото поколение на Конаки и на поетите Въкъреску — големите „боери“, за които литературата е най-вече забава, любителско занимание — за поколението на Елиаде, Александреску, Бълческу и Когълничану, представители на дребните и средните слоеве, на формиращата се буржоазия, литературата е един от главните пътища за утвърждаване на политическо разбиране и дори за политическа активност. Независимо от нюансите на това разбиране то неизменно се изисква от задълженията на гражданина към родината и от дълга на всеки да се бори за придобиване на някогашните права и свободи, със свидетелства за които историята е пълна. Цялата революционна дейност и самите дела на революцията от 1848 г. се основават на прастарите права на нацията, провъзгласени в „Proclamaţia de la Islaz“, в манифеста „Dorinţele partidei naţionale din Moldova“ и във всички съчинения на революционерите не само преди или по време на революцията, но и в изгнание по-късно, след потушаването ѝ, извършено от грубата намеса на чуж-

---

[3] Al. Hrisoverghi. Ruinele:

Vă iubesc răsipuri sfinte, sămn mărirei strămoşeşti,
Zid vechi ce p-al tău munte încă patria-mi slăveşti. . .

[4] Z. Dumitrescu-Buşulenga. Romantismul românesc. Vllori şi echivalenţe, Bucureşti, 1973, p. 29.

[5] Gr. Alexandrescu. Răsăritul lunii — La Tismana:

Cugetări adînc ascunse, idei drepte şi înalte,
Ce în inimile-alese ura lor le apăsa,
Vor vedea limina zilei: şi în formă de mari fapte,
Subt privirea providenţei, lumei se vor arăta.

дите войски, които се боят, че примерът на Румъния ще предизвика разрастване на недоволството и на революционните движения на Балканите, както впрочем и се случва. Патриотизмът означава не само задълбочено познаване на историята на народа и на неговите исторически права, но и справедливо преценяване на тези, които създават историята, представяна от големите фигури на водачите. Ето защо идеята за национална свобода в творчеството на румънските писатели от епохата на революцията през 1848 г. е тясно свързана с идеята за социална свобода, или както казва Алеку Русо в „C întarea României" от 1850 г.: „Свободата е двойна: вътрешна и външна. . . Те са сестри, една без друга не могат да живеят. . ."

Наред с историческия за цялата дейност на румънските писатели през този период определящ е народностният фактор — откриването на красотите на фолклора и използуването му като извор на вдъхновение и художествени образи — нещо, което е от „значителна важност" също и в развитието на българската литература.[6] Още Бълческу отбелязва значението на фолклора като исторически документ, като съкровищница на народната емоционално-образна памет. Всички писатели от това поколение се прекланят с любов и възхищение пред народното творчество, като го преработват и издават или като подхващат мотиви или специфични похвати и средства, в които намират не само извор на красота, но и вярната насока на традицията, непознат израз на националната специфика. Така Негруци, Александреску, Болинтиняну, Болиак, Асаки, Алеку Русо събират и преработват народните източници, а Александри предизвиква единодушен ентусиазъм, когато през 1852 г. обнародва своя знаменит сборник „Poezii populare ale românilor"(„Румънски народни песни"). В тази дейност за художественото оценяване на фолклора има и грижа за разкриване историческото минало, за подчертаване качествата на обикновените хора и на първо място на любовта към отечеството — черта, характерна за целия процес на оценяване на националния фолклор от страна на писателите на различните балкански народи. Впрочем именно в тази област фолклорът на различните балкански народи има най-много общи черти и елементи. Те са присъщи на героико-историческата балада, насочена изобщо против османските завоеватели и разпространяваща се в народното творчество на румънци, българи, сърби и гърци. С това се обяснява защо — наред с дейността по оценяване на собственото народно творчество — се превеждат и се печатат много творби от фолклора на съседните народи. Убедителна представа за тази дейност и за начина, по който фолклорът вдъхновява творчеството на поетите-романтици през епохата, и същевременно за паралелизма с положението в българската литература е дадена в стихотворението „Pascariul Bosforului" („Рибарят на Босфора") от Александри. В това стихотворение сюжетът е фолклорен. Красивата Бюлбюли отхвърля всички богатства, предлагани ѝ за нейната любов от стария паша, и предпочита да живее свободно. Темата се среща и у Болинтиняну, макар и видоизменена. Този път става дума за дъщеря на поп от Галац, която отхвърля предложението на богатия турски паша — „Fata popii", — както в поемата на Петко Славейков „Изворът на Белоногата" красивата българка отказва да замине с турския паша, защото

[6] За значението на фолклора в развитието на българската и румънската литература вж. студиите на T. V i a n u, P. Constantinescu, Perpessicius и Al. Dima в антологията на O. P â u n. Elogiu folclorului romanesc. Bucureşti, 1969. За българската литература вж. P. D i n e k o v. La division en périodes de la littérature bulgare. — Etudes balkaniques, 1966, 4, p. 8.

нейният любим, нейните родители и целият свят, с който се чувствува свързана, са тук и не ѝ е възможно да ги остави за нищо на света. Темата е използувана и от западните писатели-романтици. Среща се в поезията на В. Юго: „Lazzara", vol. „Les Orientales" — навярно е преработка на гръцки фолклорен образец. Обаче румънските и българските писатели не вземат темата от западни образци, както се е предполагало от старата сравнителна критика (например Ch. Drouhet за творбата на Александри), а от свой фолклор, демонстрирайки още веднъж не само съвпадението на някои тенденции на балканските литератури, но и факта, че често това, което се е смятало за отражение на западния романтизъм, в действителност е развитие на собствени традиции.

Войната за независимост от 1877—1878 г. донася нов напредък в патриотичната лирика на времето. Творчеството на Александри, Кошбук, Еминеску подхваща отново темите на романтичната поезия от предходната епоха, като ги обогатява с нов смисъл и особено като ги издига на по-високо художествено равнище. Тези автори подчертават на първо място добродетелите на обикновения човек, на селянина, който и в тази война, както винаги в миналото, е главен фактор за спечелване на войната, която освещава независимостта на нашия народ.

Подчертавайки народния характер на войната, ентусиазма, с който цялата страна участвува в нея, заплатен с живота на хиляди войници, Василе Александри си представя сцената на славното завръщане на победната армия, която народът посреща с хляб и сол, както се приемат — според обичая — важни гости:

> Цял народ, роднини, брат, сестра, майка и баща,
> като пред господари, с хляб и сол ще излязат насреща ви.[7]

Може би Александри е поетът, който илюстрира в най-голяма степен патриотичната лирика на епохата, посвещавайки на войната за независимост и на популярната фигура на румънския пехотинец много стихотворения, събрани впоследствие в тома „Ostaşii noştri" („Нашите войници"). Той прославя храбростта на войника-редник в познатите стихове от „Penes Curcanul, Sergentul, Hora de la Griviţa, Fraţii Jderi". Показва, че макар миролюбив, кротък по природа поради характера на традиционните си занимания като пастир и орач във всеки румънец днес живее войник — „Păstorii şi plugarii". Пак Александри обаче изобличава нечовешкото безразличие на управляващите към участта на ветераните, завърнали се от войната, покрити със слава и с рани. В новите социални условия на епохата на стабилизация на буржоазното общество патриотизмът на предшествуващото поколение се продължава не само чрез прославяне на историческото минало и на военните дела на съвременниците, а и чрез критика на „аномалиите на нашия вътрешен, политически, социален и икономически живот, като се разкриват моралните пороци, назадничавите схващания, реакционните действия"[8]. Александри има заслугата, че разбира двете страни на този процес. В известното си стихотворение „Eroi

---

[7] V. Alecsandri. Odă ostaşilor români:

> Tot poporul, rudă, frate, soră, mamă şi părinte
> Ca la Domnì, cu pîni şi sare, vor ieşi vouă-înainte.

[8] Al. Hanţă. Ideea de patrie în literatura română. Bucureşti, 1976, p. 123.

de la Plevna" той осъжда тъкмо делата на правителствените кръгове, оставили в мизерия тези, които с цената на живота си извоюват независимостта на страната:

Е добре! Злобни хора със сърца безчувствени,
свързани за кормилото на страната с извивките на змия,
вие, които стояхте далече от огъня и от страданията,
как върнахте отново синовете на страната и положението на клетници?
Вижте ги! Голи и бледи, като роби, живели във вериги![9]

Александри не е единственият писател, който протестира срещу това състояние на нещата. По същото време М. Еминеску в статията си „Dorobanţii" пише: „Пристигнаха в Букурещ пехотинците от бойното поле. Същите тези герои, с които радикалните вестници се хвалеха толкова, благодарение на правителството са голи и боси. Шинелите им са парцали. . ."

Аспектите на обществената критика правят още по-силна възхвалата на героизма, който показват на бойното поле, както винаги, тези прости хора, селяни, съставящи основата на армиите на Мирчо Стария, Стефан Велики, Михай Витяза. От движението на признателност към героизма на румънските войници във войната за независимост започва едно широко отношение на симпатия към селяните, което ще подхранва литературата в края на XIX в. — не само в народническата литература или в литературата на социалистическите кръгове, близки на сп. „Contemporanul" („Съвременник") и на Добруджану-Геря, но и в творчеството на всички големи писатели на епохата — Караджале, Делавранча, Кошбук, Мачедонски. Далеч от мисълта да превъзнася шовинистичния национализъм, тази литература е пропита с уважение към другите народи, с разбиране на страданията и исканията на която и да е нация. Има една основна черта у румънската литературна атмосфера в края на XIX в., която обхваща не само писателите с демократична ориентация, но и включените в естетическите тенденции изобщо на епохата. В „Revista Orientală" („Източно списание") например, чиито сътрудници са символисти от групата на Александру Мачедонски, в програмната статия от 1896 г. се прокламира: „Както утрин кървава ивица, издигайки се на небето, възвестява изгрева на слънцето, така. . . Revista Orientală възвестява, че в младите сърца, изпълващи се със стремежи към братство между балканските народи, чрез разум и хуманни искания за свобода и красота, тези идеи ще надделеят егоистичните интереси на школи и котерии; ново слънце ще изгрее и не ще залезе над едно ново общество". В същото списание, в „Appel aux écrivains serbes, bulgares, grecs, turcs, etc.", подписалият се Б. Флореску издига лозунга: „Aimons chacun notre pays, mais ne détestons pas les voisins!" (Да обичаме всички страната си, но да не ненавиждаме съседните!).

[9] V. Alecsandri. Eroi de la Plevna:

Ei bine! oameni vitegi cu inimile sterpe,
Legaţi de cîrma ţării cu-ncolăciri de şerpe,
Voi care-aţi stat departe de foc şi de dureri,
Cum aţi re-ntors copii la sînul bietei ţări?
Priviţi-i! Goi şi sarbezi, ca robi trăiţi în lanţuri!

PARTICULARITES NATIONALES PATRIOTIQUES DE LA LITTERATURE ROUMAINE PENDANT LE XIXe S.

MIRCEA ANGHELESCU

(R é s u m é)

Le sentiment patriotique est le moteur de toutes les tendances artistiques de la littérature roumaine du XIXe siècle, tant luministes que romantiques; la lutte pour l'émancipation nationale et sociale inspire les oeuvres des poètes romantiques révolutionnaires de 1848 et plus tard, la littérature engendrée par la guerre de l'Indépendance (1877—1878). Tout comme dans les littératures balkaniques, la littérature bulgare comprise, le sentiment patriotique inspire la valorisation de l'histoire nationale, de la tradition culturelle du peuple, du folklore. Cette tendance patriotique se joint au sentiment de compréhension et d'amitié envers a lutte fraternelle des peuples voisins.

РУМЪНСКИЯТ РОМАНТИЗЪМ И РОМАНТИЗМЪТ В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

ПАУЛ КОРНЯ

В това съобщение си поставяме задачата да очертаем в общи линии основните особености на румънския и на югоизточноевропейския романтизъм. По силата на нещата подобен опит е принуден много да опрости и много да изпусне. Но макар и рискован и само отчасти успешен, опитът да се синтезира е днес по-необходим от когато и да било: защото никога не се е чувствувала толкова силно необходимостта да се овладее огромният поток от информация, която ни атакува във всички области, чрез разчленяване на емпиричния материал на разбираеми цялости и чрез насочване на изследването към невралгичните звена.

За да се предотврати каквато и да е неяснота, държим да се уточни, че в това съобщение разглеждаме романтизма в неговия исторически аспект на „движение" или „течение" с временно определено съществуване, включващо общност на определени принципи или средства; а не в типологичен аспект (на психическа формация, изразяваща постоянно състояние на човешкия дух или стилна насоченост, плод на механическо прилагане на някои способи). Понятието „литературно течение" обаче не е от най-обяснените — както толкова други основни понятия, които употребяваме непрестанно в нашите изследвания, то изглежда по-ясно, преди да го проучим отблизо. Когато искаме да изтръгнем думата от заобикалящата я неяснота на обикновените значения, придавайки ѝ точен смисъл, констатираме, че приложена към някои явления с извънмерна разновидност, тя има неопределено съдържание, което очевидно не е възможно да се приведе към един и същ знаменател. За да се определи идеята и приблизително, можем да подчертаем определението на Р. Велек и О. Уорън, а именно че за разлика от понятието „период", който се характеризира с преобладаване на една система от норми (в широкия смисъл на думата — на обши идеи за начина да се разбира и да се твори литературата), понятието „течение" би представлявало по-висока степен на хомогенност, допускаща групирането на някои автори в зависимост от открита или подразбираща се общност на една програма:[1] „течението" би съставлявало „център на тежестта" — или поне едно от значителните ядра на „периода"[2]. „Периодът" или „епохата"

[1] R. Wellek, A. Warren. Teoria literaturii. Bucureşti, 1967.

[2] За литературните движения вж. повече в Structuri tematice şi retorico-stilistice în romantismul românesc (1830—1870). Bucureşti, 1975.

следователно представят обхванатата културна реалност, върху която ще виждаме — в съгласие с Клавдио Гилен и други изследователи — терен на съпоставки, тежнения и противоречия, който не е възможно да се сведе до монистичната перспектива на пълна свързаност.[3] Обратно, „течението“ — самото то единство в разнообразие — съставя зависимо явление, въплътяващо под една повече или по-малко структурирана форма система от норми, която оцветява цялата „епоха“, когато е доминираща, или се свежда до странично присъствие, когато не е господствуваща.

От казаното дотук следва, че можем да говорим за румънски романтизъм (както впрочем за всеки друг романтизъм) в три форми: като епоха (следователно като факт на цивилизацията), като течение (следователно като литературна групировка) и като типология (за романтизъм като стилистичен принцип или като душевно разположение).

Ако „романтичната епоха“ започва около 1830 г. съгласно с общото единомислие и свършва в осмото десетилетие, когато литературното движение се раздробява под влияние на позитивизма — от една страна, критицизма на кръга „Жунимя“ (сп. „Младост“), от друга страна, все по-настойчивите тенденции към реализъм, — „романтичното течение“, представено от гениалното творчество на М. Еминеску, продължава да съществува най-малко до 1885 г. Романтичната типологична тенденция е още по-продължителна — тя може да бъде открита още в третото десетилетие и под различни форми продължава в последните десетилетия на XIX в. и дори след 1900 г., понякога провеждайки — извън литературата — тенденции, регресивни от политическа или социологическа гледна точка.[4]

За отбелязване е, че и в периода на своята пълна изява между 1830—1870 г., когато се явява едновременно като виждане за живота, като литературно движение и като тип на стилизация, романтизмът не владее напълно литературното поле и не се явява в чиста форма. Той съжителствува, понякога паралелно и в симбиоза друг път, с предромантически — неокласицистични и реалистични тенденции. Съжителствуванията или напластяванията са добре известни във всички литератури на Европейския Югоизток. Причините са същите. По същество думата е за скъсяване на еволюционните фази, обусловено от заличаване или „горене“ на етапите — за това, че не съществува класицизъм, който да наложи полемическо разграничение на литературното поле; и по-специално за естествения еклектизъм на една начална епоха, открита за всички основни въпроси на културата, и пр.

Все пак въпреки факторите, които създават разнородност, чрез броя на писателите, които групира, чрез общността на вижданията и предпочитанията, чрез „моделите“, които ориентират творчеството, романтизмът съставя пре-

---

[3] Cl. Guillén. Change and Contradiction in Literary Periods. — Neohelicon, 1973, 1—2, p. 213—214.

[4] Библиографията на румънския романтизъм се увеличи значително напоследък. Ето по-големите монографии: H. Zalis. Romantismul românesc. Eseu despre vîrstele interioare ale curentului. Bucureşti, 1968; D. Popovici. Romantismul românesc. Bucureşti, 1969; M. Anghelescu. Preromantismul românesc. Bucureşti, 1971; P. Cornea. Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780—1840. Bucureşti, 1972; El. Tacciu. Mitologia romantică. Bucureşti, 1973; Structuri tematice şi retorico-stilistice în romantismul românesc (1830—1870). Bucureşti, 1975. Към това се прибавят многобройни монографии и студии, посветени на Михай Еминеску от Зое Думитреску-Бушуленга (1963), И. Негоицеску (1969), Едгар Папу (1971), Еужен Тодоран (1972), Жорже Мунтяну (1973), Ст. Казимир (1975) и др.

обладаващото направление в литературата през периода 1830—1870 г. Той продължава до смъртта на Еминеску да остава едно течение важно, плодовито и стимулирано, макар и все по-силно конкурирано от реализма и от модернистките тенденции.

Тук вече не е нужно да се предупреждава, че нашето систематизиране, както всяко друго, грубо схематизира материята, жертвувайки изключенията от общата норма и въвеждайки моменти на разрив в една непрекъснатост, трудна за разделяне. Резюмирайки накратко, бихме могли да различим четири етапа на романтичното течение:

1. Предварителен етап (1830—1840), в който романтизмът се присажда в идеологическо отношение върху наследството на просветителите, а в естетическо отношение — върху структурата на неокласицизма. Това е период на културно пионерство и на институализиране на литературата — възникват първите вестници и списания, постига напредък театърът, разширява се мрежата на народното образование, създават се литературни и научни сдружения, осъществяват се голям брой преводи. От обширното понятие „автори" се стреми да се отдели едно по-тясно, но специфично понятие „писатели", а от огромното и разпръснато поле на литературата, разбирана през средновековието като съвкупност от всичко, което се пише (например езикознание, историография, философия, политика и пр.), се отделя областта на белетристиката. Творчеството изоставя анакреонтичната фриволност и дилетантизма, характерен за поетите „боери" в началото на XIX в.; то се просмуква с чувствителност, утвърждава личната отговорност пред домогванията на колективността и идеала за национално освобождение, приближава се до големите източници на романтичния лиризъм: историята, природата, вътрешната духовна реалност. Сега в езика е въведено да се именуват новите духовни тенденции с прилагателното „романтичен" (употребено за първи път през 1826 г. в смисъл на живописен), както и съществителното „романтизъм" (което става обичайно след 1835 г. — в смисъл на литературна школа). Появяват се и първите писатели, профилирани в смисъла на новото течение — И. Елиаде Ръдулеску, В. Кърлова, Гр. Александреску в Мунтения, К. Негруци в Молдова.

2. Вторият етап на романтизма, обхващащ приблизително годините 1840—1860, известен в румънската историография и с названието „пашоптизъм", е в съгласие с моментите на максималното напрежение на борбата за национално и социално освобождение, с революцията от 1848 г., с обединението на княжествата и с формирането на националната държава. Два характерни елемента се намират в основата на интелектуалните прояви на епохата и им дават последователност и смисъл: от една страна, все по-острото съзнание на личността, че исканията ѝ за свобода, сигурност и правосъдие са несъвместими с феодалния обществено-политически ред; от друга страна, използуването на националните идеи, които се поставят в центъра на духовния живот, като обект на размишление, особено като принцип на действие, като източник на лична възбуда и спасителен мит. Литературата дава програмна стойност на този двоен разрив между остарелите форми на душевността и обществената организация. Тя изостря чувството за ощетяване на личността, но същевременно предлага перспектива за побратимяване със страдащия народ и за революционна борба в името на преустройството на съществуващия ред.

Представителните писатели М. Когълничану, А. Русо, В. Александри в Молдова, Н. Бълческу, Д. Болинтиняну, Ч. Болияк в Мунтения, Г. Барицию,

А. Мурешану в Трансилвания са книжовници-патриоти и горещи ратници за националната кауза, готови при нуждата да напуснат покоя на работната стая и да се качат на барикадите. Тяхното верую се изяснява от няколко издания, между които най-известно е „Литературна Дачия“. Това списание препоръчва да се изследва историческото минало, да се оползотворява фолклорът, да се изучава околната среда; бори се против чуждите подражания, които извращават националния дух; воюва за културното единство на всички румънци; поставя проблемата за необходимостта от критика. Въпреки че не използува думата „романтичен“ и нито пък намеква за някаква принадлежност към школа, чрез историзма, откриването на фолклора, отстъпването от специфично литературния елемент, настойчивото подчертаване на идеята за оригиналност, нуждата от местен колорит, директивите на сп. „Литературна Дачия“ се вписват точно в границите на романтизма — един романтизъм, национален и народен, активно демократичен, отворен, уравновесяващ традицията с новаторството, повика за модели от чужбина с търсенето на собствени образци.

В периода между 1840—1860 г. румънският романтизъм уточнява предпочитаните жанрове (елегия, балада, размишление, лирико-философска поема, сантиментална новела) и ги налага пред всички други (от одата до епопеята); открива литературата за полетите на фантазията и за интимните чувства, обновява способите и техниката, облича поета с отговорността на една мисия, която той играе колкото в граждански, толкова и в чисто художествено-артистичен план.

3. Третият етап на романтизма с център на тежестта в седмото десетилетие се характеризира с променяне на критериите и смяна на поколението. Заедно с поражението на буржоазно-демократическата революция и със спадането на големия подем на борбите за обединение литературният живот губи единството си. Благородните идеалистични стремежи на „пашоптизма“ вече не предизвикват ентусиазъм и себеотрицание. Атмосфера на разочарование и отчаяние завладява масите. Почти всички влиятелни писатели, оформили се преди 1848 г., остават в сянка. Новите писатели, обикновено поети, са посредствени и не надживяват епохата. Произведенията им на недоволство и бунт видоизменят епигонски тематиката на „пашоптистите“, подчертавайки сатирическия тон, или експериментират, без да се обръщат към източниците на романтичния субективизъм; и в единия, и в другия случай те показват антагонизма между поезията и буржоазното общество.

4. Четвъртият етап — между 1870—1885 г. — съставя върха, който достига румънският романтизъм, обаче не благодарение на една литературна школа или на едно поколение, което работи съвместно, а благодарение на един единствен поет — Михай Еминеску. Наистина той е поет-„оркестър“, способен да свири на всички инструменти, и един универсален ум, подхранван в еднаква степен от богатствата на библиотеките и на народната култура, от съзерцаването на историята и от вникването в собствената душа. Творчеството на Еминеску синтезира и издига на по-висока степен всички търсения на предходниците му. То отива обаче много по-далеч, като задълбочава романтичния, образ в най-различните му противоречиви и драматични аспекти. У него намираме стремеж към безкрайното, трансцендентното, носталгия по недостижимото, но също и национална и общочовешка ангажираност: самовглъбяване, уединение, но и жажда за премахване на пропастта между личността и колектива; големи титанични приключения, но и съзнание, разочаровано от светов-

ната суета; метафизическо безпокойство, интуиция спрямо предвзети външни чувства, усет за близост, но и наивна спонтанност и фееричен свят от детските години; тревога за съществуването и селско спокойствие пред смъртта, и пр.

Както може да се види дори от тази обобщена картина, четирите етапа на румънския романтизъм очертават в действителност два главни типа. Центриран около една национална и демократическа революция в пълен подем, романтизмът до 1860 г. е подпомаган от културни и патриотични изисквания. Често той е външен и многоречив, по-патетичен и по-сантиментален в Мунтения, по-ясен и по-декоративен в Молдова. Съблазнен малко от метафизиката и от изследването на тъмнините, повече логичен, отколкото аналитичен, със слаб размах на въображението, той се изразява чрез рационализиран лиризъм, в който преобладава метонимната категория (общият качествен епитет, сравнението от типа на синекдохата, алегоричното олицетворение). Тематиката често подхваща предромантични мотиви; руините, променчивостта на съдбата, „младежа, умрял в разцвета на живота", мотива за отечеството, за славата на миналото (противопоставена на нищожното настояще), за непостоянството на сърцето и т. н. Фолклорът е разкрит с ентусиазъм и усърдно е обработван, но повече чрез подражание и цитиране, отколкото в смисъл на истинско претворяване; той освежава вдъхновението, без да може да стимулира веднага преработването в дълбочина, което да достигне големите митове, създадени от народния гений. Предпочитани чуждестранни модели са френските — Ламартин, Юго, Беранже, Мишле, Ламне. Подборът впрочем има пред вид чувствителността, живописността, човеколюбивия патос и революционната пламенност.

Романтизмът след 1860 г. предава едно остро чувство на разпадане — не само отделяне на писателя от гнусното настояще, но и изгубване на надежда, че работите ще се оправят. На дневен ред сега са разочарованието, отвращението, съзнанието за мирова пустота, усамотяването, критицизмът. Явява се философстването за вселената, за произхода на света и за смисъла на съществуването, стремеж да се намери отново митът за рая и жаждата за съвършенство, както в немския романтизъм, толкова малко познат на румънците през преходния период.

Наистина не някой от по-младите поети на осмото десетилетие, а Еминеску превръща в голяма и истинска поезия това печално, скептично и потиснато състояние на духа. Но изходният пункт е същият. „Следпашоптистите" бяха също омаяни от мистерията на произхода, виждаха света като панорама на суетите, социалното съществуване като отчуждение, историята като трагикомедия, природата като дело на слепия инстинкт. Но само Еминеску успя да даде на тези теми дълбок и всеобхващащ отглас, освобождавайки всички възможности на въображението и чувствителността, с език, продължително шлифован, пълен с бляскави метафори, с рядка музикална хармония и със семантична наситеност. В сравнение с Еминеску целият предходен романтизъм изглежда непохватен, външно показен. Но това, което го следва, е още по-бледо. Защото със замлъкване на неговия глас романтизмът веднага губи смисъла на съществуването си, както и големият поет би бил изсушен от всяка жизненост, ако му се отнемат възможностите за експеримент и нововъведения. След Еминеску вече не може да става дума за романтично течение освен под формата на подражателство, все повече и повече обезцветено и повърхностно. Младите таланти ще бъдат поляризирани било от символизма, било от хуманитарния реализъм, подпомогнат от социалистическите списания.

II

Изследователите на романтизма се колебаят между две крайности: или с Lovejoy отричат възможността да се приведе разнообразието на националните романтични движения под общ знаменател, или, напротив, с Рене Велек постулират пълното единство и съгласуваност на европейския романтизъм. За Lovejoy, както впрочем и за Valéry, Robertson, Hatzfeld, Klemperer, Farinelli, Peyre и др., не може да съществува дефиниция, всеобщо валидна за романтизма, тъй като това, което го характеризира, е именно засилването на индивидуалността и неотменимия характер на проявленията. Вместо това Велек декларира в едно проучване от 1949 г.: „От изследването на по-младите литератури изпъква важен аргумент в полза на свързаността и единството на европейското романтично движение — „предвидимостта" на общия характер на техния романтизъм. Дори ако не знаехме нищо за чешкото романтично движение, пак би било възможно в известни граници да предскажем присъствието или отсъствието на определени теми и техники."[5]

Действително двете позиции, както „скептичните" от рода на изказаните от Lovejoy, така и „оптимистичните", развити от Велек, по полемични съображения преувеличават еднакво зърната истина и ги правят в еднаква степен непригодни. Първите — понеже отхвърлят по принцип всяко категориално систематизиране, като по този начин премахват самата възможност за проучване; другите — понеже прибягват към концепции, все по-абстрактни, за да могат да обхванат огромното разнообразие на случаите, и с това намаляват пропорционално съответствието с фактите и практическата полезност.[6]

Тази дилема между едно много тясно и затова несравнимо своеобразие и една много широка и затова недействителна „общност" насочи към междинни групировки на литературите на романтизма въз основа на зонални сродства или според етнически групи. Така още през 1927 г. Фаринели написа своя известен, но рискован труд „Il romanticismo nel mondo latino". Напоследък се написаха множество студии върху романтизма у славянските народи.[7]

Друго зонално групиране, навлязло все повече в традицията на сравнителните изследвания, е групирането на западноевропейски и източноевропейски романтизъм. Различието се основава върху обществено-икономическото

---

[5] R. Wellek. Conceptele criticii. Bucureşti, 1970, p. 209.

[6] Действително, както следва от един неотдавнашен преглед в списанието за библиография върху романтизма, предприето от H. H. H. Remak (с акцент върху западноевропейския романтизъм), множеството изследователи днес са съгласни с идеята за едно романтично движение с международен характер, крайно разнообразно, но притежаващо серия общи черти или общи съставки: Trends of Recent Research on West European Romanticism. — Romantic, Toronto, 1972, p. 490—491. Между най-значителните трудове, в които се споделя същата позиция, отбелязваме: H. G. Schenk. The Mind of the European Romantics an Essay in Cultural History. London, 1966; C. de Deugd. The Unity of Romanticism as an International Movement. A Phenomenological Approach. — In: Proceedings of the Fifth Congress of the I. L. C. A. Belgrad—Amsterdam, 1969 (авторът посочва и тезите на една важна монография на холандски език: Het Metafysisch Grandpatroon von het Romantische Literaire Denken); V. Călin. Romantismul. Ed. VII-a. Bucureşti, 1975; и др.

[7] D. Čizevskij. On Romanticism in Slavic Literature. The Hague, 1957; С. В. Никольский, А. Н. Соколов, Б. Ф. Стохеев. Некоторые особенности романтизма в славянских литературах. М., 1958; К р. Г е н о в. Романтичната поема в славянските литератури. — В: Слав. филология. Т. 11. С., 1968, с. 77—87; Общотипологически национално-специфични черти на романтизма в славянските литератури. — Пак там, т. 13, 1973, с. 35—47; A. Kadič. The distinctive features of the south slavic romantics. — In: American contributions to the seventh international Congress of slavists, II, 1973; и др.

разделяне на Европа между държави, които един икономист между двете световни войни (F. Delaisi) нарече с остроумна метафора — на „коня-параход" и „коня-животно"; първите държави се намират в етапа на следбуржоазната революция и на наченки на индустриална революция, вторите — в етапа на господството на феодални отношения и занаятчийска продукция и на слаба урбанизация. Разбира се, дори и за тези, които не си поставят проблемата за причините, определили двете линии на развитие на Запад и на Изток от Елба, резултатите са повече от очевидни, удивителни. Оттук и групирането на литературните движения, включително и на романтизма, в двойна типология, която някои, тласкайки работите до краен предел, имат погрешната тенденция да я виждат обратно симетрична. Както и да е, между най-интересните изследвания на западноевропейския романтизъм заслужава да се отбележи трудът на H. H. H. Remak,, West European Romanticism. Definition and Scope" в книгата „Comparative Literature Method and Perspective" (1961). Що се отнася до източноевропейския романтизъм, изглежда, че очеркът, даден от Paul van Tieghem през 1948 г. в „Le Romantisme dans la littérature européenne" , не е още надминат.

В този общ контекст на изработване на някои по-значителни типологии въз основа на местни сродства не е за учудване, че крачейки по следите на историците, езиковедите и фолклористите, литературните историци изследват с все по-голям интерес напоследък общите черти на литературите на Югоизточна Европа.[8] Изглежда, че Югоизтокът наистина притежава това, което Ем. Георгиев нарече в своя доклад на III международен конгрес за югоизточноевропейски проучвания в Букурещ „зонална същина"[9]. Терминът би трябвало все пак да се уточни, тъй като не изразява, както изглежда от пръв поглед, просто географско понятие. Така например, при все че принадлежи (в европейската й част) към Балканите, Турция не може да се причисли към литературната „зонална същина" на Югоизтока. Изобщо природната, както и етническата рамка се радват на временна устойчивост, която не е съвместима с еволюционния ритъм на литературата, видимо въвлечена в краткотрайна струя. Съществените елемент, който определя „зоналната същина", е общността на историческата съдба, включваща двойна прилика — от политическо и от обществено-икономическо естество.

Но от тази гледна точка сродствата между народите от Балкана и народите на север от р. Дунав са очевидни — тези народи еднакво бяха подчинени на османското господство, което ги изолира няколко столетия от големите движения на европейската цивилизация и забави ритъма на икономическото им развитие; те бяха еднакво възпрепятствувани да се утвърдят като нацио-

[8] Интересни дискусии върху понятието „зона" станаха на методологическия колоквиум по сравнителна литература в Будапеща (17—18 ноември 1971 г.). Вж. Neohelicon, 1973, 1—2, p. 115—177.

[9] Em. Gueorguiev. L'étude comparée des littératures du Sud-Est européen. Problèmes et méthodes. Traditions XVIe —XXe siècles (Rapport, IIIe Congrès international des études du Sud-Est européen, Bucureşti, 4—10 septembre 1974). Същият въпрос беше повдигнат и в други доклади и съобщения: G. Dimov. Interrelations nationales, humanistes et idéo-esthétiques dans le Sud-Est européen pendant le XIXe siècle; Z. Dumitrescu-Buşulenga, Al. Duţu. L'étude comparée des littératures du Sud-Est européen. Problèmes et méthodes. Bucureşti, 1975 и др. За други изследователи, които проучват Централна Европа, съществува зонален комплекс на дунавските литератури. В това отношение интересно е съобщението на Z. Constantinović. La littérature danubienne: approche méthodologique d'une littérature comparée régionale. — In: Actes du VIe Congrès de l'Association Internationale de littérature comparée. Stuttgart, 1975.

нални индивидуалности и бяха принудени да приемат за по-дълъг или по-къс период един наистина чужд език — инструмент на по-висока култура (гръцки за българите, сърбите и румънците, унгарски за хърватите). По еднакъв начин отново се намериха в края на XVIII и началото на XIX в. — веднага след западането на Османската империя и големите преврати, станали в резултат от Френската революция и Наполеоновите войни — пред лицето на същите основни задачи — преоткриване на националните своеобразия, основаване на единни и независими национални държави, бързо преодоляване на политическата, обществено-икономическата и културната изостаналост, отделяща ги от напредналите нации на Европа. За всички народи от тази зона според вярната характеристика на Г. Димов „la révolution bourgeoise... mûrit et se réalise sous la forme de révolution nationale-démocratique". Към това можем да прибавим общата основа на византийското наследство, християнската култура на славянски език, взаимните проникванията на населението, подсилени от периодични вълни на изселванията (например през р. Дунав в периода на руско-турските войни от 1768—1774 и 1806—1812 г.), свободната циркулация на фолклорни произведения и на народните повествователни книги.

Обаче, както вярно отбелязва П. Динеков, „toutes ces particularités de la destinée des peuples balkaniques sont loin d'aboutir à la création d'une culture balkanique commune ou à une identité du processus littéraire". Така истинска пропаст, обусловена от дълбоки религиозни, етнически, политически и социални различия отделя турците от другите народи на зоната. „Ni la longue vie en commun ni les inévitables interactions des moeurs et de la culture ni les tentatives d'élargir la portée de l'influence de la religion musulmane n'ont pu combler cet abime, tout au moins jusqu'au début de notre siècle."[10] Но дори и между другите народи на Европейския Югоизток съществуват множество различия от етнически, политически, социален, културен и друг характер, които правят невъзможно механическото привеждане към общ знаменател. Колкото и голяма да е в някои случаи (например в периода на националното възраждане) интензивността на процеса сближаване, общите черти на „зоната" не замъгляват никога свойствените особености на всеки отделен народ.

Понеже разполагаме с малко общи проучвания за югоизточноевропейския романтизъм, пътят към формулирането на по-основните му характеристики минава през оползотворяване на изследванията, посветени на всеки отделен национален романтизъм.[11] Нашите изследвания в този смисъл довеждат до няколко основни констатации, които под формата на работна хипотеза биха могли да се обобщят, както следва:

1. Възникването на романтизма в Югоизточна Европа съвпада със самия процес на институциализиране на литературата. Затова тук романтизмът не може да бъде и не е литературна школа, която да прокламира принципите си в един манифест и да воюва с враждебни тенденции на широк фронт. Моментът на появяването му е относително закъснял (в сравнение със Запада), но „осъзнаването" на новата чувствителност продължава — несравнимо повече на политическа почва, отколкото на естетическа — докъм 1860—1870 г.

---

[10] P. D i n e k o v. La division en périodes de la littérature bulgare, vue à la lumière du développement des littératures balkaniques. — Etudes balkaniques, 1966, No 4, p. 7.

[11] A. C r o n i a. Storia della letteratura serbo-croata. Milano, 1956; M. P o p o v i c i. Istorija srpske književnosti. Romantizam. I. Beograd, 1968; L. B. P i c c h i o. Storia della letteratura bulgara. II-e éd. Milano, 1961; К р. Г е н о в. Романтизмът в българската литература. С., 1968; C. T h. D i m a r a s. Histoire de la littérature néo-hellénique. Athènes, 1965.

2. Югоизточноевропейският романтизъм не воюва срещу представителите на Просвещението, а продължава делото им. Той не споделя реакцията на аристокрацията, разбита от революцията, нито горчивия протест на плебеите, недоволни от капиталистическия ред. Този романтизъм е предимно израз на пробуждането на националното съзнание. Следователно той е свързан здраво с възкресяване на фолклорните традиции, с митическа интерпретация на историческото минало, със самоотвержено служене на борбата за обединяване и независимост, с оценяване на елементите, определящи националната обособеност. Този романтизъм култивира демократизма, родолюбието, идеята за борческо изкуство на поета певец, учител и пророк на нацията, дава предпочитание на солидарността пред уединението, на ентусиазма пред състоянията на депресия. При все това би било грешка да се подчертава изключително „оптимистичната" страна, както се постъпва понякога, разпростирайки чертите на предреволюционния период върху следреволюционния етап на реакция и на разочарование (както например в Сърбия след 1866 г. или в епохата на „пашоптизма" в Румъния).

3. Като не воюва против един класицизъм, който потиска свободата на вдъхновението, югоизточноевропейският романтизъм изобщо не изпитва нужда от кресливи формули, за да се наложи, и проявява търпимост към конкуриращи направления (от предромантичен, класицистичен или реалистичен тип). Формите на романтико-неокласицистично или романтико-реалистично съвместно съществуване, изглежда, характеризират модерното развитие на литературите в Европейския Югоизток — поне в първите им стъпки.

4. Процесът на смесване и изчезване (на „изгаряне") на етапите, който се налага от обективното изискване за равнение с европейските стандарти в икономиката, политиката, организацията на обществения живот, културата и др., обуславя еклектическото приемане на чуждестранни модели. Преводите свързват епохите и жанровете, изящната литература и учебната, като тенденцията е наследството на културите да живее в „едновременността" на настоящето.

5. Съществуването на някои културни центрове на „диаспора" (гръцки, български и др.) допринася за по-бързо разпространяване на новите вкусове и идеи чрез взаимно проникване и съперничество. Определящите литературни влияния обаче не идват от „съседи" (тъй като общото равнище е намалено изобщо в целия Европейски Югоизток), а от големите автори на света — Шилер, Пушкин, Байрон, Ламартин, Юго и др.

6. Югоизточноевропейският романтизъм е малко разработен откъм теоретическа страна и чисто литературните дискусии заемат незначително място в неговия обсег. Той се утвърждава по-силно в лириката и борческата публицистика и слабо в драматургията и романа по-специално.

Общите особености, които се открояват на дадената по-горе схема, характеризират повече романтичното движение, отколкото самия романтизъм като вътрешен творчески принцип. Те показват големите общи направления, видими от разстояние, и в по-малка степен вътрешните похвати, доловими отблизо. Сочат ни по-скоро „накъде" и „защо", отколкото „как". Но проблемата, разбира се, не се свежда до това да се установи, че навсякъде се пишат стихове под влияние на народната поезия, а до това да се види коя е същността на лиризма; с други думи, да се установи дали сходствата продължават да съществуват и в построяването на образа, и в използуването на символите и пр. Анализът не може да се спре при констатацията, че в нашите страни миналото е служило на романтиците — в осведомителен и родолюбив сми-

сăл — като пряк извор на вдъхновение; той би трябвало да изясни дали паралелите се запазват (и докъде се запазват) и в областта на вижданията и изразителността.

Наистина преминаването от простото регистриране на външната насоченост към анализ на вътрешните структури предполага преодоляване на много пречки, между които твърде опасна е езиковата, макар че често трудностите се раждат не от обстоятелството, че говорим различни езици, а защото даваме различни значения на едни и същи думи. Проблемата за уеднаквяване на литературната терминология, както и въпросът за изработване на обща методология на изследване не са по-малко важни от задълбоченото опознаване на литературите на нашата „зона" и на взаимоотношенията между тях.

Крачка по този път, която е добре дошла и която оценяваме по особен начин, прави неотдавнашният труд на Илия Конев[12]. Една от най-положителните инициативи в това направление, но в друг план е тъкмо сегашният колоквиум, който ни дава възможност да се опознаем по-добре, да съпоставим мненията си, да споделим опита си. За изясняване на понятието „югоизточноевропейски романтизъм" е необходимо предварителното проучване на двустранните отношения.

LE ROMANTISME ROUMAIN ET LE ROMANTISME DU SUD-EST EUROPEEN

PAUL CORNEA

(R é s u m é)

L'auteur distingue trois sortes d'époques: *l'époque romantique* (le romantisme en tant que fait de civilisation), *le courant romantique* (le romantisme en tant que groupement des auteurs selon leur adhésion explicite ou implicite à un programme) et *la typologie romantique* (le romantisme en tant que disposition psychologique ou principe stylistique). Il esquisse ensuite les traits caractéristiques du courant romantique roumain (1830—1885) par rapport à ses deux grandes étapes: le romantisme de la révolution bourgeoise, démocratique et nationale de 1848 (1830—1860) et le romantisme pleinement épanoui, dominé par la création géniale de M. Eminescu (1860—1885).

La deuxième partie de l'étude soumet à un examen critique les diverses tentatives ayant pour but de rassembler la grande famille romantique selon des critères régionaux (romantisme de l'Ouest ou de l'Est européen) ou ethnique (romantisme slave, latin, etc.). En s'appuyant sur des travaux déjà faits (entre autres, ceux des chercheurs bulgares P. Dinekov, E. Georgiev, I. Konev), l'auteur s'efforce d'éclaircir le concept d'une „zone" du Sud-Est européen. Il en conclut que l'élément essentiel qui la définit, du point de vue culturel, est la communauté du destin historique qui implique une double similitude: de nature politique et socio-économique. Ces considérations sont suivies d'un bref aperçu synthétique des traits communs du mouvement romantique Sud-Est européen, entrepris sur la base des différents travaux récents dédiés aux divers romantismes nationaux.

[12] И л. К о н е в. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974.

ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ НА РОМАНТИЗМА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

КРЪСТЬО ГЕНОВ

Днес би могло да се смята широко утвърдено схващането, че прогресивният романтизъм като новаторско течение в литературата прави крачка напред изобщо в естетико-типологическото развитие на човечеството. Освен историческата си идейно-художествена стойност той има и заслугата, че проправи път за появата и разцвета на критическия реализъм, а впоследствие упражни своето генетическо въздействие при формиране на пролетарската литература. Не случайно великият Белински, преди да стане страстен глашатай на „натуралната школа", вижда в „развитието на романтичните елементи" в съвременната му литература „първо условие на нашата човечност". По-късно Георг Брандес охарактеризира романтизма като „борба за освобождение", а Рудолф Хаим — като „история на литературната революция".

Романтизмът като литературно направление развива ли се в българската литература? До неотдавна литературоведите отговаряха отрицателно на този въпрос. Обикновено без съответна теоретическа обосновка и фактологически анализ те повтаряха в различни варианти тезата на видния литературен историк Боян Пенев: „В нашата литература не може да се говори нито за сантиментално, нито за романтично течение. . . В българската поезия от онова време ние само можем да отбележим известна тенденция, известно настроение от сантиментален и романтичен характер."[1]

Авторът на това изследване обоснова обратната теза — че романтизмът в българската литература се развива като направление, и то в органическа връзка тъкмо с процеса, в който се извършва формирането на българския народ като нация и протича борбата за национално освобождение от османско иго. Основни национални повели на тази епоха са да се подготви с всички средства и особено чрез литературата духът на поробените за морално-политическо освобождение и държавна независимост по пътя на всеобщото въоръжено народно въстание. За разлика от романтизма в други европейски страни неговото възникване, формиране и разцвет у нас се извършва преди националната революция, по пътя към нейното осъществяване. Нещо повече — в българската литература формирането и развитието на романтизма като направление е свързано по същество с полагане основите на литературното

[1] Б. П е н е в. История на българската литература. Т. 4, С., 1936, с. 524.

изкуство. На това обстоятелство се дължат и почти изключително прогресивният, патриотично-борчески и социално-революционен характер на българския романтизъм, неговият оптимистичен и героичен характер, подчертаният му демократизъм и органическа свързаност с патриотично-борческия фолклор и на първо място — с хайдушкия епос, както и с революционните идеи на просветителството. С такива особености се отличават по правило и преводните произведения от чужди литератури (най-често в побългарен вид).

Най-общо взето, историческото битие на българския романтизъм съвпада с епохата на Българското възраждане (1762—1878). През това столетие българинът се освобождава постепенно от средновековното християнско-идеалистично отношение към света и решително се насочва към светско-материалистично светоотношение и борческо национално самосъзнание. У него се развиват сега като господствуващи две основни характеристични склонности — към революционна мечта и борба за нов, човешки живот в посока на националната свобода и самобитност и към трезва организационно-практическа мисъл и дейност за превръщане в реално дело идеала за национално освобождение, за държавна и културна независимост. Но, както показват фактите, на поробените народи през XIX в. „много повече е допадал прогресивният и революционният романтизъм, който ломи веригите на миналото и се стреми към друга действителност“[2]. По силата на тая закономерност именно романтичното направление се налага и като най-жизнено присъщо, като основно в литературния процес в България през Възраждането.

Характерно за българския романтизъм е това, че поради изключително тежките условия на османското владичество той се ражда в съчетание с просветителството и сантиментализма — в още недиференцирано, „синкретично“ единство с тези две течения, което ние определяме като етап на българския предромантизъм. Ако впоследствие просветителският реализъм се очертава като сравнително добре обособено течение (в редица произведения на П. Р. Славейков, Л. Каравелов, В. Друмев, Д. Войников), сантиментализмът се явява най-често в органическо съчетание с романтизма. Що се отнася до класицизма, за неговото развитие в българската литература не съществуват нито социални, нито културно-идеологически условия. Осезателни признаци на критическия реализъм се набелязват едва през 70-те години, и то почти само в отделни произведения на Каравелов. Тези произведения заедно с творбите на просветителския реализъм очертават през втората половина на XIX в. реалистичната линия във възрожденската литература, която постепенно се изравнява с направлението на романтизма и по-конкретно — с течението на социално-революционния романтизъм.

Като литературно направление (включително с предромантичните му изяви) романтизмът в България се простира от 1762 г. до Руско-турската освободителна война през 1878 г. В зависимост от проникващия го основен патос и от обществено-функционалното му предназначение романтизмът в българската литература преминава през два периода. Първият период обхваща времето от появата на „История славеноболгарская“ (1762) до Кримската война (1853—1856). Той се характеризира като романтизъм на национално-будителския и патриотично-революционен патос. С този етап са свързани имената на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански (с ярко изявените романтични и сантиментално-романтични кълнове в „История славеноболг-

[2] Ем. Георгиев. Очерки по история на славянските литератури. Ч. I. С., 1964, с. 88.

гарская“ и „Житие и страдания грешнаго Софрония“), на Димитър Попски, Неофит Бозвели, Найден Геров, Добри Чинтулов, Петко Славейков (с редица от ранните му стихотворения и поеми). По-точно казано, като определено налагащ се процес в *художествената* литература българският романтизъм се откроява като направление от началото на 40-те години — с песните на Чинтулов „Възпоминание“, „Стани, стани, юнак балкански“ и др.

Вторият период от развитието на българския романтизъм включва времето от 1856 до 1878 г., отчасти до 80-те години. Него ние характеризираме като романтизъм на националноосвободителния и социално-революционния патос с главни представители Георги Раковски, Петко Славейков (с поемата „Изворът на Белоногата“ и др.), Васил Друмев, Добри Войников (с някои свои пиеси), Димитър и Константин Миладинови, Райко Жинзифов, Григор Пърличев, Никола Козлев, Любен Каравелов (главно с революционните си повести и стихотворения, с пропитите от емигрантска носталгия песни), Христо Ботев, Иван Вазов (с редица от възрожденските си песни, както и с поемата „Епопея на забравените“, обнародвана след Освобождението).

Ако трябва накратко да характеризираме предромантичния етап в българската литература, достатъчно е, струва ми се, да набележим следните негови типични черти. Преди всичко това е още литература „синкретична“ — органическо съчетание на национално „будителство“ (просветителство), публицистика на историко-патриотична основа, силно повишено патриотично и човешко самочувствие, воля за решителна духовно-нравствена съпротива срещу жестокия произвол и насилие на поробителите — турци и фанариоти, — пробудена надежда и мечта за народно освобождение (отначало с военна помощ от братския руски народ), проявление на личностно-емоционално отношение към съдбата на народа, към света. В подтекста на мирогледа и дейността на предромантиците се чувствува силно въздействие на патриотичния народен епос, чийто патос взема връх над средновековното светоотношение, макар епосът да не става предмет на конкретното им творческо внимание (както това виждаме от Чинтулов нататък).

Най-отчетливо изпъкват различията в идейно-естетическия свят на предромантиците и съвременниците им просветители, когато съпоставим писатели като Паисий Хилендарски и Софроний Врачански със сръбските книжовници Йован Раич и Доситей Обрадович. Авторът на „История славеноболгарская“ излага българското минало не само за да даде познание на своите съотечественици, с което да повиши и да укрепи националното им самочувствие и гордост, но той подбира и интерпретира това минало от нескривани субективно-патриотични позиции, превръща изложението на историка-публицист в страстна трибуна за самозащита и гордост на поробената нация, цели да внуши у читателите си не само определени просветителски идеи-наставления, но и своите силно възбудени чувства, патриотичните си етични и естетически идеали, да окрили поробените си съотечественици чрез представата за славното минало с крепка надежда за по-щастливо бъдеще. С цялото си историческо повествование Паисий Хилендарски се стреми чрез ново, светско отношение към света и здраво национално самосъзнание да издигне в душата на поробения народ непреодолима преграда срещу отчайващите условия на османското владичество и опасните домогвания на асимилаторския гърцизъм на фанариотите. Под монашеското расо очевидно тупти едно светско сърце, преизпълнено с любов и жалост към страдащия народ и с неукротим гняв към неговите врагове.

„О неразумне и юроде — обръща се той към своите заблудени от гърцизма читатели и слушатели, — поради что се срамиш да се наречеш болгарин и не четиш по свой язик и не думаш? Или не са имали болгари царство и господство? За толико лета царствували и били славни и чуени по сва земла! И много пъти от силни римляне и от мудри грци дан взимали, и давали им царове и кралеве свои царски дъщери в съпружество: да би имели мир и любов с цари болгарские. Прво се они царове нарекли, прво се они кръстили, найболе земла они усвоили... први свети славенски от болгарски род и язик просияли."[3] Българите в миналото, подчертава авторът на „История славеноболгарская", „не били учени покарати се царем, но били свирепи и диви, безстрашни и силни на бран, люти како лъвове. Един ишел на десет небоязнено, како и до ниня от северна и полунощна страни све силен народ и крепок на бран. В прва част Барония. . .: „Болгари страшни всему миру, мал народ, но непобедим." Тако и грци пишут в нихни истории: „Болгари диви и непобедими в брани", и паки: „Тежки народ болгарски и непобедим в бранех..."[4]

Поробеният от четири века българин и човечеството! Макар малоброен, той е бил най-героичен между всички народи на света. В миналото е побеждавал всички, от всички е вземал „дан", бил е най-прославен между тях. Един народ, „страшен" за всички, които погазват неговата чест или похищават свободата му — същински Крали Марко („юнак над юнаците") в битките с народните врагове. Наистина каква по-романтична героизация на българския народ и неговото историческо минало! Подобна фолклорно-епическа героична идеализация на народното историческо *минало* при толкова грозно и обезсърчаващо робско *настояще* е могла да се роди само под напора на изключително силна и непреодолима мечта за свободно и достойно народно *бъдеще*. Именно по силата на тази мечта той пресъздава в желана светлина миналото, за да вдъхнови настоящето към патриотичен подвиг за превръщане народната мечта в народно бъдеще. Един процес, типично романтичен по своята идейно-психологическа и емоционално-естетическа същност. Струва ми се, като най-съответен типологичен коментар към основния патос на Паисиевата история може да се приведат признанията на известния руски романтик Бестужев-Марлински: „Ние живеем във *века на романтизма*. . . във век, *исторически по главни черти*. . . Сега историята е не само единствено в делото, но и в паметта, в ума, на сърцето у народите"; „ние излизаме на борба с живота. . . ние сме длъжни *да завоюваме* еднакво своето *бъдеще* и своето *минало*. . ."[5] Тъкмо този патос направи Паисий Хилендарски пръв идеолог на българското национално възраждане и фактически родоначалник на борческо-патриотичното романтично светоотношение в българската литература, по-конкретно — през епохата на Възраждането.

Ако Паисий Хилендарски не съставя „научно-обективна" история на българския народ, а търси само координатите на нейната патриотична-романтична героика, Софроний Врачански си поставя като „литературна" задача не толкова да изложи своята автобиография, колкото да опише в една „изповедна" повест мъченическите изпитания на своята личност в условията на тежката робска действителност. Силните („сантиментални") преживявания, необикновените („романтични") приключения и „страдания" на непреклонния

[3] Й. Иванов. История славеноболгарская. С., 1914, с. 6.
[4] Пак там, с. 12.
[5] А. А. Марлинский. Сочинения в двух томах. Т. 2. М., 1958, с. 563, 612.

пред никакви беди и опасности възрожденски патриот-духовник — ето сърцевината на Софрониевото автобиографично повествование. То се различава качествено от просветителско-дидактичните „житиета", като „житието" на неговия съвременник Доситей Обрадович например. Много по-дълбоко е неговото типологическо родство с бележитата „Изповед" на Жан-Жак Русо — родоначалника на романтичното светоотношение в европейската литература. В „Житие и страдания грешнаго Софрония" авторът поставя на преден план в повествованието само такива моменти от своето (и народното „житие", които са в състояние да предизвикат най-силен образно-емоционален ефект в душата на читателя. Тук явно преобладава процесът на решително разкрепостяване на човешките чувства и на свободното, творческо въображение над анахроничното средновековно светоотношение. Затова, макар да назовава книгата си „Житие и страдания. . .", Софроний пише в същност емоционално непосредна *автобиография*, изпъстрена с ярки ефектни художествено-повествователни моменти. Съвършено естествено и заложените в „Житие и страдания грешнаго Софрония" идейно-тематични и типологично-естетически принципи се налагат като жизнена традиция в цялата творческа тъкан на българския романтизъм. Изобщо конкретният анализ на „Житие и страдания. . ." показва, че авторът е подбирал запазените в паметта му факти, и то не само със стремеж да остане *верен на реалната истина* за своя живот, но и с *явно предпочитание* към силните, често сантиментално-романтични, драматични по характер положения, премеждия, преживявания.[6]

След пионерите на романтичното светоотношение в българската литература Паисий Хилендарски и Софроний Врачански в периода от 1812 до началото на 40-те години се появяват много произведения, които повече или по-малко допринасят да се стигне до закономерния качествен скок — установяването на романтизма като направление през Възраждането с неговите общи политически признаци и националноспецифични черти. Тук трябва да се отнесат „Ода на Софроний Врачански" от Димитър Попски, „Към България", „Песен за падането на българското царство", „Мати Болгария" от Неофит Бозвели, „Ода на Юрия Ив. Венелина" от Георги Пешаков, „Похвала на древните българи и на отечеството им" от Христодул Костович (Сичан Николов), „Отечество" от Иван Богоров, „Тъга за родината" от Йован Стоянович, „Отечество" от Хаджи Найден Йованович, „Чуждоземно растение" от Петър Протич и др. В началото на 40-те години *художествена* крачка напред прави Найден Геров с поемата си „Стоян и Рада", докато Добри Чинтулов с песните си „Възпоминание", „Стани, стани, юнак балкански" и др. едновременно дава първите творби с трайна идейно-поетическа стойност в българската литература и слага *определено* началото на романтичното направление в нея.

Основна характерна черта на тези произведения е патриотичният патос на историческа тематика — възторгът, пораждан от представата за славното, героично минало на българския народ и българската държава, дълбоката печал при контраста с робското настояще, мечтата за национално освобождение чрез въоръжено въстание или с помощта на братския руски народ. Отечеството и неговата свобода се издигат като най-възвишен идеал, който се поражда от романтичната увереност, че у народа се крие „лъвска" сила, че той ще „възкреси" в душата си „царя Асеня мужество" и всички „вооруженою рукой" ще се вдигнат, готови да умрат за народната свобода и чест, както преди столетия е заставал под бойните знамена на освободителя цар Асен I.

[6] Вж. К р. Г е н о в. Романтизмът в българската литература. С., 1968, с. 146—147.

Тук естествено срещаме и мотивите ненавист към асимилаторския гърцизъм и борба против него, емигрантска носталгия, устрем към народна просвета и пр. В стихотворенията на Найден Геров е застъпена по-широка тематика — включва се и мотивът за „легендарния" творчески гений на народа, за трагедията на младите сърца в ретроградните битови условия и нрави на времето, за копнежа по „далечни" страни. . . Изобщо с Паисий Хилендарски и Софроний Врачански започва качествено нов процес на национално самосъзнание.

Със същите романтични представи и копнежи започва и Добри Чинтулов. В неговите песни обаче се налага нова тенденция, която става ръководеща в цялата по-нататъшна българска литература до Освобождението. Поетът преминава към открит и конкретен призив към самия народ за въоръжена всенародна борба за национално освобождение — става страстен глашатай на призива за „събуждане" на „лъвските" геройски сили у поробения народ, представя националната революция като непосредно предстояща повеля за всички български патриоти, вещае като близък часа на свободата. При това като типичен патриот-романтик бъдещото свободно отечество той рисува като „възкресяване" на някогашния свободен живот (идеализиран обаче от поета в духа на възрожденския демократизъм и хуманизъм).

Стани, стани, юнак балкански,
от сън дълбок се събуди,
срешу народа отомански
ти българите поведи!
. . .
Да бъдем пак, каквито бяхме,
ил' всинца да се изтребим!

(„Стани, стани, юнак балкански")

Да викнем всинца с глас голям
по всичкия Коджа-Балкан:
— Голямо, мало, ставай,
оръжие запасвай!
. . .
За нашето отечество и слава,
за нашата свобода и държава
да си пролеем вси кръвта,
да си добием волността
от нашите тирани...

(„Къде си, вярна ти любов народна")

Поетът вярва, че когато народът се вдигне на въоръжено въстание, всички съседни народи ще му се притекат на помощ — сърби, черногорци, руси (отначало очаква такава подкрепа и от страна на освободилия се вече гръцки народ). Той сочи конкретно и формите на самата въоръжена борба — „хайдушки славни чети", които ще се съберат в Балкана и оттам ще атакуват врага-поробител. Впрочем идеята на Георги Раковски за вдигане на всенародно въстание чрез организиране „хайдушки чети" пръв Чинтулов въплъщава в поетически образи и призиви, налага ги като жизнен мотив в нашата романтична литература.

Все такъв лиричен, призивно-лозунгов характер имат и Чинтуловите песни, създадени вероятно през Кримската война: „Българи-юнаци“ и „Българийо, мила майко“. В стройни и мелодични, емоционално наситени стихове той буди и зове народа на въстание с такъв тревожно-настойчив и уверен в победата тон, сякаш е настанал последният съдбовен час за векове жадуваната свобода. При това родината Чинтулов представя обвеяна от задушевно-романтично очарование — като „майка мила“, съотечествениците си назовава със същия епитет — „братя мили“, самата борба внушава като алтернативен безкомпромисен избор между свободата и смъртта. Най-сетне революционната романтика е окрилена от идеята за масовостта на националната революция и от непоколебимата увереност в нейния победен край.

С такъв характер се отличава и поемата „Двама приятели“, в която Чинтулов пресъздава в жива поетична форма един героичен момент от българската история — победата, която хан Крум начело на целия народ, застрашен от византийско поробване, нанася над завоевателните войски на император Никифор. За пръв път в тази поема поетът проявява и своя епически дар. По дух тя явно следва установената от Паисий Хилендарски традиция — на пламенна патриотично-историческа романтика, каквато Чинтулов изявява още в първите си песни — във „Възпоминание“, гдето е възсъздаден освободителният подвиг на цар Асен I.

Първите стихотворения на Чинтулов „Стара майка се прощава със сина си“ и „Изпроводяк на едного българина из Одеса“ са моделирани върху типологично-естетическите принципи главно на сантиментализма. В тях обаче напират и осезателни елементи на патриотична романтика и на просветителски идеи. Тези стихотворения позволяват да се види ясно типологично-естетическото развитие на поета — от сантиментално-романтично към революционно-романтично изображение върху основата на националноосвободителния идеал. В тях личи и значителната връзка на поета с фолклорната лирично-елегична традиция.

След извършено предателство спрямо него през 1857 г. Чинтулов се врича да не пише вече революционни песни. По време на настъпилия подем в революционното движение обаче в началото на 70-те години той прави сериозно „нарушение“ на дадената клетва — написва поемата „Патриот“, посветена на хайдушкия войвода Панайот Хитов. По редица обективни и субективни причини предишният романтичен патриотично-революционен патос на поета тук е потиснат от известен елегизъм, който се дължи на отслабнала вяра в революционната готовност на народа и в близката свобода. Сега той обръща надеждите си главно към оръжието на руските братя. В историческото дело и съдба на стария народен войвода Чинтулов очевидно вижда нещо много родствено със собствената си съдба като бунтовен поет-патриот. В крайна сметка обаче той превръща в свой духовен двойник неговия образ, без да съзнава, че по такъв начин променя значително историческата истина за непомрачимия от никакви трагични обстоятелства хайдушко-революционен оптимизъм на прославения сливенски войвода.

Трябва да отбележим, че през първия етап от развитието на българския романтизъм правят първите си стъпки в поетическото творчество и автори като Георги Раковски и Петко Славейков, свързали името си главно с втория етап — след Кримската война. По това време Раковски написва „Постъп (марш) български“, „Ах, ти время люто“ (част от първа редакция на поемата „Горски пътник“) и др., а Славейков — „Робко“, „Кру-

миада“, „Самуилка“, „Спомняне“, както и редица историко-патриотични песни (някои от които са известни само по заглавие или с откъслечни стихове). Обикновено в идейно-тематично отношение, по поетика и романтичен патос тези произведения напомнят отблизо Чинтуловите. Липсва им само езиково-стилната изисканост и метрично-мелодичните качества на неговите песни. У Раковски и Славейков обаче се чувствува и нова тенденция — стремеж към по-конкретно битово-историческо изображение на възсъздаваната българска действителност. Най-сетне бунтовната прямота и оптимизъм на Чинтуловите песни тук често се изместват от елегично-романтично съжаление по отминалата древна героика, от призиви към съвременниците да я възкресят в душите си. Ще приведем един характерен пример от запазен пасаж на Славейковата поема „Крумиада“:

Де си ти, старо юнашество,
де си, хранител свободи,
що и сега не дойдеш
в нашата окайна бащина?
Що не изпълниш душата
на нашите млади българи
с такива чувства животни,
с каквито нашите предци
били живели, дихали;
с такива чувства сладостни,
които вдъхвали свобода!
Ах. . . туй са време минало,
гат' са живели тез юнаци. . .[7]

Единствено от тези песни в идейно-художествено отношение с Чинтуловите бунтовни песни се изравнява Славейковото „люлчено“ революционно стихотворение „Спомняне“. Касае се особено за следните две строфи:

— Клето чедо! Веч баща ти
в хладни гробни тъмнини
нож душмански го пропрати;
ти си роб от пелени.

Но порасвай и препасвай
остра сабя на бедра —
и войвода за свобода
да те видя и умра!

Трябва да кажем, че идейно-емоционалните вълнения и творческите търсения у Петко Славейков не се ограничават само в кръга на борческо-патриотичните настроения през този период. Подобно на Найден Геров и неговата душа има сравнително широк тематично-проблемен романтичен кръгозор. Тя познава и романтиката на пастирската идилия („Елегия“, 1849), и потискащото чувство на несподелената любовна мечта, често свързано с покруса и отчаяние от житейските условия („Любов“, „На сърцето“, „Канарче“, „Край мене ветрец ако вей“ и др., 1852), и неудържимия горещ порив на обожава-

[7] Вж. С. Б а е в а. Творчеството на П. Р. Славейков от периода на Кримската война. — Изв. Инст. за бълг. литература, 1958, кн. 6, с. 84.

щата любов („На нощта си ясен месец", „Кат видех твойта красота", 1852), дори песимистичните философско-житейски размисли за преходността на човешкия живот („Гори", 1850) и пр. За разлика от борческо-патриотичните песни, пропити с героична романтика, преживяванията и образите от разглеждания тематичен кръг често получават ярка сантиментална багра. И това не е трудно да се обясни. В тях младият поет засяга най-чувствителни струни на своята душа, движи се в сфера, гдето се сблъскват интимната мечта със суровата, съкрушаваща реалност на робската действителност.

Но изобщо, както бе изтъкнато, в периода до Кримската война у българските романтици господствува патриотично-будителският и национално-борческият освободителен патос. Този патос все още се ограничава с чисто националните пориви и въжделения, почти не включва в себе си социалния елемент, не съзнава историческото присъствие на класовите противоречия в българското общество. В това отношение развитието на романтизма и на българската възрожденска литература в цялост навлизат в нов, по-висок етап след неуспешния опит на руския народ да помогне за освобождението на поробена България.

Все по това време, когато Чинтулов поставя началото на романтизма като направление в българската литература, започва и живият интерес към фолклора — издаването на народни песни, пословици и др. в отделни сборници, песнопойки, учебни помагала, във вестници и списания (Иван Богоров — Български народни песни и пословици, 1842; Георги Бусилин — Български буквар, 1844; и пр.). Едно явление, закономерно за литератури, развиващи се при условия като условията в поробена България — романтичното движение да се явява в органическа свързаност с народното поетическо творчество в националния литературен и общокултурен процес.

Вследствие на Кримската война силно се влошило социално-икономическото положение на българския народ в Османската империя, но, от друга страна, войната предизвикала бързо разрастване на революционните настроения сред българския народ. През 1860—1870 г. той извоювал църковно-духовната си национална независимост от Цариградската патриаршия. През същото време се предприема трескаво организиране на революционни легии и чети, създава се Български централен революционен комитет със седалище Букурещ. След първия сериозен опит за всенародно въстание през 1875 г. в Старозагорския край през април—май 1976 г. пламва героичното Априлско въстание, ознаменувано с подвига на великия поет-войвода Христо Ботев. Въстание, което предизвиква военната намеса на Русия и историческата Руско-турска освободителна война през 1877—1878 г., в която значително участие вземат и бойни отряди на винаги благосклонния към нашето революционно-освободително движение румънски народ.

В тази бурна историческа обстановка българският романтизъм естествено получава силни тласъци за ново, по-високо развитие в своето идейно-емоционално обогатяване и художествено-творчески устреми, в разгръщане на своя революционно-освободителен патос в посока вече и на социалноосвободителната борба, в задълбочаване и разширяване на неговата революционизираща роля сред поробените народни маси. Този най-висок подем на националноосвободителното движение напълно закономерно бе съпроводен и от най-висок подем на революционния романтизъм в българската литература.

Напълно естествено в крак с разрастването на националноосвободителното движение широк размах взема публицистиката, периодичният печат —

вестници и списания, издавани главно в Цариград, Румъния и Сърбия. В тях намират място и множество оригинални и преводни художествени произведения, значителна част от които носят отпечатъка на сантиментализма и романтизма. Все такова закономерно явление в литературата след Кримската война е обнародването на редица големи сборници с фолклорни творения, най-вече народни песни. Освен „Български народни песни“ от Д. и К. Миладинови (1861), „Памятники народнаго быта болгар“ от Л. Каравелов (1861), „Български народен сборник“ от В. Чолаков (1872) специално отбелязване заслужават и сборниците, издавани от чужденци: Ст. Веркович — „Народне песме македонских бугара“ (1860); Ang. Dozon — „Chansons populaires bulgares“ (1875); и др. Множество народни песни се явяват върху страниците на песнопойки, учебници, вестници, списания. Особено ревностно ги вплита във фабулната тъкан на своите повести Каравелов. Не случайно по онова време Петко Славейков прави следното извънредно показателно изказване: „народните ни песни са току-кажи единствената *наша чистонародна* стара и нова *книжнина*“, които наред с другото си предназначение „трябва да служат *и като образци* в изящни произведения на народен дух“.[8] Твърденията от този род изрично доказват органическата свързаност на българския романтизъм с народното поетично творчество, което в същност значи — и с народното светоотношение, с неговите борческо-демократични тежнения.

Жизнено правдиво отражение на епохата и съзнателно използуван като стимулиращ фактор за осъществяване на нейните национални политически и хуманистични идеали, българският романтизъм от периода след Кримската война прави впечатление с рязко засиления си епически патос, който при това се разгръща широко не само върху национално-патриотична, но и върху социално-хуманистична революционна основа. Тъкмо поради тази причина господствуващи жанрови форми стават сега *поемата*, *повестта* и *драмата*.

Новите черти в идейно-художествената структура на романтизма се открояват ярко още в първите произведения на Георги Раковски — в историко-героичната елегия „Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лет. 1853“ и в хайдушко-четническата поема „Горски пътник“ (от 1856 и 1857—1860 г.). На първо място тук прави впечатление сравнително много по-широкият обхват на изобразяваната картина на живота на поробения народ в контраст с картината на неговото някогашно свободно историческо минало. Също така — стремежът към конкретност на изображението: Предишните общи лирико-елегични излияния и призиви за въоръжено въстание се заменят от конкретно-фабулно показване на самата борба на българския патриот-революционер. При това ако в елегията освободителната борба се показва чрез образа на индивидуален лирически герой, в поемата нейни носители са хайдушката чета и нейният войвода (духовен двойник на поета). На преден план са изведени и отделни типични представители на страдащия народ, както и на поробителите. Много по-разгърнато са изтъкнати историческият смисъл на борбата, духовно-нравственият образ на героите-патриоти, черти от народния бит и картини на родната природа (главно на Стара планина — крепост на освободителната борба). Ако в „Отлъчие. . .“ лирическият герой изразява мислите и чувствата, които го вълнуват в момента преди „вхождането“ му във войната срещу поробителите (като воин-доброволец в редовете на руската армия през Кримската война), мисли и чувства, които

[8] Летоструй. Български народен календар за високосната 1876. Пловдив, 1876, с. 147.

имат характер на пламенна патриотично-героична изповед, в „Горски пътник" възсъздава (по същество все в автобиографичен план) своите преживявания и дела като войвода на хайдушка чета в очакване да се присъединят към настъпващите руски войски, от които очакват освобождението на българския народ. Твърде свободната, мозаична композиция на поемата позволява на поета да включи в нейната фабула и редица (обособени) разкази-изповеди на четниците за причините, които са ги принудили да грабнат оръжие в този исторически момент. По такъв начин пред погледа на читателя се разгръща една широка панорама на робската действителност и заедно с нея цяла галерия от образи на страдалци и патриоти-борци против вековното османско иго. Основна идея в поемата е, че е дошло време да се премине от хайдушката индивидуална съпротива срещу поробителите към организирана всеобща борба — към революционна борба за „освобождение общонародно", и то не само от политическите врагове, но и от социалните грабители и потиснници—фанариотско духовенство и чорбаджии-предатели. Революционноромантичният патос на поета-войвода и неговите четници се подхранва едновременно с беззаветна любов и преданост към поробения народ и с непримирима ненавист към поробителите, с окрилящия идеал за свобода и правда — като изконно присъщи на българина — и с племенна гордост за принадлежност към „славното славянско име".

Доста сме, бедни, горко теглили
турско поганско насилие!
. . .
По-добре смърт с юнашка борба,
нежели живот сè безчестен!
. . .
Праотци наши юнаци били!
. . .
Българско царство тогда е било
най-силно и най-славно в Европа.
. . .
Наша свобода от нас зависи![9]

По дух и съдържание „Отлъчие. . ." и „Горски пътник" (както и повечето произведения на Раковски) имат явна генетическа връзка с „История славеноболгарская" на Паисий Хилендарски, с народния хайдушки епос и с бунтовните песни на Добри Чинтулов. Тези произведения биха представлявали истинско събитие в развоя на българската литература изобщо,[10] не само за романтизма, ако не бяха формалните, езиково-стилни и стихови недостатъци, ако многословното и често плеонастично повествование не разводняваше художествените образи и картини, а непосредното поетическо вдъхновение не биваше изместван в толкова много случаи от открити публицистично-политически тиради. Пък и по основа езикът на Раковски страда от съзнателно търсена изкуственост — от смесване на народния говорим език с отживели елементи на старинната книжовна реч. Въпреки тези недостатъци специално „Горски

[9] Г. С. Раковски. Горски пътник. Новий Сад, 1857, с. 126—128, 146.
[10] Както и действително са го преценявали възторжени последователи на Раковски на времето. Вж. Кр. Генов. Цит. съч., с. 254—255.

(пътник" е истински поетически манифест на революционноосвободителното движение в България — първият литературен манифест на българския революционен романтизъм. В това отношение той издига на ново, по-високо, епическо стъпало чинтуловската революционно-поетическа традиция у нас.

Отразявайки и обществено-функционално стимулирайки новия, най-висок етап в националноосвободителното движение след Кримската война, поемата се налага като най-жизнена жанрова форма в българския романтизъм. Ако до войната се създават само две поеми — „Стоян и Рада" от Н. Геров 1845) и „Двама приятели" от Д. Чинтулов (писана вероятно през 1850), — след войната тяхната редица е твърде дълга: „О Арматолос" от Гр. Пърличев (на гръцки език, 1860), „Черен арап и хайдут Сидер" от Н. Козлев (1868), „Хайдути" от Хр. Ботев (1871), „Кървава кошуля" от Р. Жинзифов (1872), „Кракра Пернишки", „Бойка войвода", „Изворът на Белоногата" от П. Р. Славейков (1873—1874), „Видул", „Грамада", „Трайко и Риза", „Загорка" от Ив. Вазов (1879—1881) и др. Макар в идейно-тематично отношение, по система на образите и с патриотично-романтичния си патос да са несъмнено родствени с поемите на Раковски и преди всичко с „Горски пътник", тези поеми притежават и множество самобитни черти. А като творчески постижения заслужават специално отбелязване поемите „О Арматолос", „Бойка войвода", „Изворът на Белоногата", „Хайдути", „Грамада".

Общото в тези поеми се изявява в патриотично-борческата им тематика (свързана с историческото минало и съвременността), в предпочитанието към героични характери — не само младежи и мъже, но също така девойки и жени, — в съчетаването на епическото с лиричното, в изтъкването на органическото единство между индивидуалния и народния хуманизъм и нравствено-естетическия идеал, в господствуващия националноосвободителен патос в житейските конфликти и борбата на положителните герои, във фолклорния дух на застъпваната поетика. Средновековният войвода-патриот Кракра защищава свободата на укрепения град Перник срещу византийския император-завоевател Василий Втори като същински легендарен юнак от рода на Крали Марко („Кракра Пернишки"). Подобен характер отличава и патриотичната съпротива на хайдут Сидер срещу черен Арап (олицетворение на османските варварски завоеватели). Неустрашимият сердар Кузман Капитан от „О Арматолос" брани народа от „иноверски" врагове в неравна борба с такава патриотична и човешка доблест, щото накра'й ги принуждава сами на ръце, с най-високо преклонение да отнесат безжизненото му тяло на неговата майка, за да го оплаче като героичен син. Двамата влюбени млади патриоти Стоян и Бойка („Бойка войвода") предпочитат да загинат заедно в борбата срещу нахлули в отечеството им врагове, вместо да мислят за очакващото ги лично щастие. В такова положение са поставени и героичните младежи-патриоти Камен, Трайко, Ангел („Грамада", „Трайко и Риза", „Загорка") — и за тях верността в любовта е неделима от патриотичния подвиг в борбата против народните поробители като дългът към родината винаги взема връх. В „Хайдути" Ботев е възпял по ненадминат начин образа на народния хайдутин, борец не само за национална, политическа свобода, но и за социална правда:

и страшен беше хайдутин
за чорбаджии и турци,
ала за клети сюрмаси
крило бе Чавдар войвода!

С широкообхватни метафори и ярки поетични перифрази одухотворения Ботев възвеличава този свой духовен двойник като истински народен герой — такъв, какъвто чрез неговата поема той живее и до днес в съзнанието на поколенията. Особеното в „Грамада“ се заключава главно в постигнатия от Вазов внушителен образ на народа като колективен герой в борбата за национално и социално освобождение, като безпощаден съдник над народните врагове и като могъща закрила за честните, неспиращи пред никакви пречки сърдечни чувства на младите патриоти.

В „Изворът на Белоногата“ Славейков е пресъздал мотива за потурчването на красива българска девойка от османски властник в поема с дълбок историко-национален смисъл. Поетът се вдъхновява от идеята за националната самобитност на „българското“ и изразява непримиримостта си към „турското“ (тук в смисъл на поробителското) и същевременно показва нравственото превъзходство на българския народ в борбата му за независимост — политическа и културна. Героинята Гергана отговаря смело и решително на всесилния везир, който с приказни примамливи обещания се опитва да прекърши волята ѝ — да я потурчи с нейно съгласие:

Стамбул е, аго, за мене
тук, дето съм си родена. . .
. . .
— На живот ми си господар,
но на волята не ми си!

Чрез резки контрасти между народния морал и характер и безчовечния лик на поробителите, чрез ярка идеализация на бореца-патриот, чрез силни емоционални струи в повествователната тъкан на изображението в тези поеми широко се разгръщат трагиката и героиката на поробения народ, красотата и величието на неговия непреклонен устрем към ново, свободно и щастливо историческо и човешко битие. Пламенен патриотизъм и свободолюбие, подчертан демократизъм и хуманизъм, всеотдайност и жертвоготовност в борбата срещу чуждото владичество — това са основните черти в образа на положителните герои. Личност и народ постигат пълно духовно-нравствено единство в мисли, чувства, идеали и борба. Главно поради това обстоятелство и поетиката на тези поеми в една или друга степен носи същностните черти на народната борческо-патриотична епика.

Тези черти виждаме залегнали в основата и на възрожденската романтична повест, най-вече в „Нещастна фамилия“ от В. Друмев, в революционните повести на Л. Каравелов „Турски паша“, „Войвода“, „Дончо“, „Мъченик“ и др.

Повестта на Друмев прави впечатление с националната значимост и конкретната историческа актуалност на своята тематика, с борческо-патриотичния си патос. Чрез умело избрания исторически момент — вълненията на еничари и кърджалии в разлагащата се феодална Османска империя около началото на XIX в. — младият писател-патриот типизира вярно и силно (в романтично уедрени и контрастирани форми) чудовищната същност на османското иго, а чрез случаите на единична и колективна съпротива показва назряващата готовност у народа с оръжие в ръка да се бори за националната си свобода и независимост. Образите в повестта са разграничени рязко в два непримирими лагера, хиперболизирано са характеризирани съответно

на притежаваните от тях добродетели или пороци. Както в психиката на положителните герои, така и изобщо в повествованието се чувствува силно присъствието на сантиментален елемент, който обаче е явно подчинен на романтичната типологическа доминанта на изображението. В образа и борбата на българите-патриоти и тук, както и в поемите, са отразени някои типични черти на хайдушката епика.

Ако в „Нещастна фамилия“ авторът проявява предпочитание към страдалческо-трогателното и патриотично-героичното на нравствено-хуманистична основа („християнска“), в романтичните повести на Каравелов изпъква на преден план борческият патриотично-политически патос: жестоките своеволия и насилия на поробителите и героическият, морален и въоръжен отпор от страна на народните синове и дъщери се рисуват в посока на историческо-логическия извод—дошло е крайно време за всенародна въоръжена борба срещу османското владичество. В „Дончо“ например писателят дава следната обобщена характеристика на своите поробени съотечественици:

„Нашите българи много търпят, страшно търпят дотогава, докога им се не препълни чашата; но ако на тяхното търпение е дошъл краят, то нека никой не им стои на пътят. Лъжат тия люде, които казват, че българският народ няма юнашки дух и родолюбиво сърце, лъжат тия, които говорят, че българският народ се не надява на своите сили и на своето юначество, а чака да го избавят другите. Българите стотина пъти са доказвали, че са юнаци и обичат своето отечество и своята свобода. . . А който ми не вярва, то скоро ще бъде време, в което и той ще да повярва.“[11]

В духа на Паисиевата историческа романтика войводата Стоян („Войвода“) обяснява на своите момчета от хайдушката чета, че българите са имали някога всичко — и свободно „царство“, и „свои царьове“, но са ги изгубили поради несговор помежду си. Обаче, пояснява той, „ако сме мъже и юнаци, то ще да бъдем и свободни! У нас ще да бъдат добри паши и праведни съдии, ако ние бъдеме безстрашливи и ако се не боиме от турците.“[12]

За разлика от реалистичните му повести („Българи от старо време“, „Крива ли е съдбата“, „Маминото детенце“ и др., чийто предмет са битово-житейски и социално-етични проблеми), в романтичните повести на Каравелов централно място заемат чудовищните своеволия, грабежи, злодеяния на поробителите и предизвиканата от тях героична съпротива, които най-често принуждават младите патриоти с оръжие в ръка индивидуално и задружно да мъстят на виновниците за народните нещастия. В галериятa на героичните патриоти с особено очарование писателят рисува образа на жената и на първо място „посестримата“ на юначния войвода Дончо — най-съдържателния и най-пленителен героичен образ на девойка в нашата възрожденска белетристика, най-висок хайдушкоромантичен апотеоз на който прави писателят чрез предсмъртните думи на самия Дончо: „Прощавай, моя посестримо Добро! Нека България роди седем милиона такива жени, каквато си ти.“[13]

Характерни за повествователния стил на романтичната Каравелова белетристика са непринуденият разказ-беседа, близък до простонародното приказно изкуство и до хайдушката народна епика, авторската намеса в разказа, възторжените изображения на „райската“ балканска природа, вмъкването на народни песни в разказа и пр.

---

[11] Л. К а р а в е л о в. Събрани съчинения. Т. I. С., 1965, с. 491—492.
[12] Пак там, с. 339.
[13] Пак там, с. 498.

Сравнително по-слабо откроена в българския романтизъм е драматургията, главна причина за което са суровите ограничения и пречки от страна на поробителите в развитието на театъра изобщо. Като вид изкуство и като форма на културно въздействие върху народните маси той се формира и утвърждава под твърде силното влияние на румънския театър (чрез творческите усилия на българските емигранти в Букурещ, Браила, Галац и др.). Закърмена с патоса на националноосвободителната борба, съвсем естествено възрожденската драма носи също така отпечатъка на патриотично-революционния романтизъм. След антифанариотския „Монолог или мисли на владиката Илариона. . .“ от В. Попович се зареждат историческите пиеси на Д. Войников: „Райна-княгиня“ (1866), „Покръщение на Преславский двор“ (1868), „Велиславa, българска княгиня“ (1870), „Възцаряването на Крума Страшний“ (1871). Вероятно в съавторство с Войников бива създадена хайдушко-историческата трагедия „Стоян войвода“, обнародвана с инициали Х. Д. (1866). Появяват се и други, незначителни опити, докато през 1872 г. с „Иванку, убиецът на Асеня I“ В. Друмев ознаменува истинското начало на българското драматургическо изкуство.

Пиесите на Войников представляват опити да се пресъздадат в художествено-драматична форма важни събития и герои от славното минало на българския народ — в духа на Паисиевата историко-патриотична романтика. Силно се подчертава патриотичната героика на българина от монархо-феодалната епоха, величае се мощта, благородството, културата на древните български царе и боляри-патриоти, разобличава се гибелната роля на външните врагове, на първо място на Византийската империя, в историческите съдбини на българската държава, посочват се трагичните резултати за народната свобода и независимост вследствие на несговора и користните вражди между болярите и пр. Особено се набляга на племенното единство и братската взаимопомощ с могъщия руски народ. Изобщо Войников се стреми да оживи чрез широка „драматична“ илюстрация славното минало на българския народ, за да внуши у читатели и зрители патриотична гордост и революционна мечта за държавна и народна свобода при представата за идеализираното от него средновековно българско общество в посока на възрожденския демократизъм и хуманизъм. Макар в типологично-естетическата тъкан на Войниковите пиеси да преобладава патриотично-романтичното светоотношение, подчинени на него виждаме и известни класицистични елементи — главно в езика и външната форма на драматичната структура. И тези пиеси, оживявани на театралната сцена, са упражнявали значително патриотично-революционизиращо въздействие върху възрожденските зрители — у нас и в Румъния, — оставят незаличима следа в народното съзнание и в литературната традиция въпреки иначе съществените си художествени недостатъци.

Решаващият качествен скок в развитието на романтичната драма и на българската възрожденска драматургия изобщо успява да направи едва Васил Друмев. В „Иванку, убиецът на Асеня I“ той е съумял да съчетае в творческо, художествено единство значително историческо съдържание, национална по характер, жизненоважна за момента морално-политическа проблематика с живо обрисувани герои и вълнуващи сцени, с драматичен диалог и изразителен език. При това като типичен романтик-патриот той се придържа не толкова към верността на историческите факти, колкото към патриотично-гражданските повели на своята съвременност. Под историческите одежди на положителните герои ние чувствуваме духа на възрожденския българин с несравнено

по-силно развитото му народностно (национално) чувство, с „модерните“ му идеали за демократизъм и хуманизъм. По такъв начин драматургът е постигнал преследваната патриотично-революционна цел — изображението на историческото минало говори на съвременниците с езика на тяхната душа, с техните най-жизнени мисли, чувства, обществени идеали.

Идейно-художествените постижения на Друмев се изявяват на първо място в умело композираната драматична интрига (макар това да се отнася предимно за първите три действия на драмата). За разлика от „илюстративния“ характер на Войниковото изображение в „Иванку, убиецът на Асеня I“ имаме драматично действие, движено от ярко определени характери с твърде широко изявяване на техния душевен свят, терзан от противоречиви пориви, желания, постъпки. Много по-ярка и актуално-възрожденска идейно-емоционална романтична интерпретация на историческото минало е дал авторът на „Иванку, убиецът на Асеня I“. Постигнал е несравнено по-богата драматургическа техника и по-голяма художествена живост на диалога, както и поетична образност на езика на героите. Една от причините за тези значителни постижения на Друмев е способността на неговия талант да използува творчески опита на световни драматурзи като Шекспир („Макбет“). Също така от значение тук се оказва и изпитаното от него влияние от романтичната повест „Райна, королева болгарская“ на А. Ф. Велтман (чрез драматизацията ѝ във Войниковата пиеса „Райна княгиня“).

Движейки се в крак с националноосвободителното движение, романтизмът в българската литература достига върховите си завоевания в лириката на Христо Ботев и в лиричните поеми на Иван Вазов от цикъла „Епопея на забравените“. Облегнат на огромния си поетически талант, на високо прогресивния си мироглед, който го издига до идеите на утопическия социализъм, благодарение на голямата си литературна култура и на сътрудничеството си с челните представители на българската национална революция Ботев извисява революционния романтизъм на качествено най-високо стъпало. В творческата си практика с мощен новаторски замах той доразвива и усъвършенствува метода на революционния романтизъм у Чинтулов, Раковски, Каравелов до крайните предели на неговите типологически възможности изобщо, изравни идейно-художествения си ръст със световни творци, като Байрон, Шели, Мицкевич, Лермонтов, Юго, Хайне, Петьофи, Еминеску. . . Литературното изкуство изведе от кръга на патриотично-националното в сферата на социалното и общочовешкото. Ботев става по такъв начин предтеча на научния комунизъм и на социалистическия реализъм в България.

Ботев е в пълния смисъл на думата национален революционен поет. Никой български художник на словото не е възсъздал с такава класическа пестеливост на изразните средства картината на страшната робска действителност в последното десетилетие до Освобождението, както творецът на „Борба“, „Елегия“, „В механата“, „До моето първо либе“ и др. Редом с варварския османски феодализъм, който „върлува“ над земята ни, „безчести“ бащиното ни огнище, „коли, беси, бие, псува и глоби народ поробен“, прокужда в „тежка чужбина“ най-добрите народни синове, Ботев приковава на позорния стълб на историята и неговите презрени туземни съюзници в грабителството и тиранията над беззащитния народ — „подъл чорбаджия“, „за злато търговец жаден“ и „поп с божа литургия“. Срещу всички „наши и чужди гости“, които „смучат“ народния живот, които в самото му „живо тяло“ са забили „кръста“ на робското страдание, които са превърнали в „гроб печален“ нашата страна,

поетът-трибун зове за безпощадна революционна разправа еднакво в своята политическа дейност и в поезията си.

Но дълбоко последователният революционен демократ отива и по-нататък — като утопически социалист. Проникнат от високо интернационално съзнание, той смело и силно разобличава носителите и крепителите на феодално-капиталистическата робия в света изобщо—„царе, папи, патриарси“ с техните „умни псета — министри верни“, които са превърнали цялата земя в „царство кърваво, грешно, /царство на подлост, разврат и сълзи,/ царство на скърби — зло безконечно!“ Срещу всички „безчестни тирани“ Ботев е готов заедно с целия поробен народ да се присъедини към борците на Парижката комуна и да издигне лозунга на световната социална революция: „Хляб или свинец!“ Защото творецът на „Борба“, „Моята молитва“, „Смешен плач“ схваща българската национална революция като органически свързана с общата революция на народите против робството във всички негови форми.

Българската литература не познава друг поет, който да е възпял с толкова неотразимо действена революционна романтика героите от нашата националноосвободителна епопея, както е направил това авторът на „Хайдути“, „На прощаване“, „Пристанала“, „До моето първо либе“, „Обесването на В. Левски“, „Хаджи Димитър“. За народни войводи като Петко Страшника, Чавдар, Дойчин, за революционери като Левски, Хаджи Димитър, Караджата народ и поет пеят възторжени, обезсмъртяващи химни — защото в кървавата борба „за правда и за свобода“ на народа те са били „страшни“ „за чорбаджии и турци“, а „крило“ „за клети с ирмаси“. С техния патриотичен пример и революционен подвиг поетът иска да вдъхнови за въоръжена борба срещу поробителите всички българи — мъже, младежи, девойки, — след като чуят

какви е деца раждала,
раждала, ражда и сега
българка-майка юнашка;
какви е момци хранила,
хранила, храни и днеска
нашата земя хубава!

Ботев не само изразява, но и възвеличава по неповторим начин цялото идейно-историческо съдържание на епохата на националноосвободителните борби, които доведоха до славното Априлско въстание и предизвикаха историческата Освободителна руско-турска война. Всеки стих от неговите песни носи в себе си неукротим заряд от бурния романтичен патос на националната революция — от поетиката на хайдушкия народен епос, от творческия епос на велики класици, като Пушкин, Лермонтов, Хайне, Некрасов, от високите прозрения на собствения му изключителен талант. Затова с такава огромна идейно-емоционална мощ и неотразима поетична свежест и яркост звучи и оживява пред погледа всеки щрих от неговите художествени изображения: „мечти мрачни, мисли бурни /са разпнали душа млада“; „чуй как ечат бури вековни, /как нареждат дума по дума — /приказки за стари времена/ и песни за нови теглила“; „там. . . там буря кърши клонове, /а сабя ги свива на венец“; „и смъртта й там мила усмивка, /а хладен гроб — сладка почивка“; „подкрепи и мен ръката, /та кога въстане робът, /в редовете на борбата/да си найда и аз гробът“;

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира: него жалеят
земя и небо, звяр и природа
и певци песни за него пеят. . .

Великият творчески подвиг на Ботев бе в пълно единство с неговия апостолски подвиг — саможертва в епопеята на Априлското въстание — и това го направи най-възвишен патриотичен пример за поколенията и най-неотразимо действен критерий за поетичен дълг към народа, към човечеството.

В периода до Освобождението и няколко години непосредствено след това Иван Вазов обнародва множество ярки романтични творби — стихотворения като „Борът", „Новонагласената гусла", „Пряпорец", „На пушката ми", „Боят настана (На панагюрските въстаници)", „Радецки", „Към Европа", „Бунтът" и др., — а също така и споменатите вече възрожденски поеми. До най-значителни идейно-творчески постижения обаче в тази насока той се издига в своята знаменита „Епопея на забравените" — един от най-високите върхове на българския романтизъм изобщо. В сравнение с Ботевата поезия този цикъл от лирико-епически песни отстъпва главно по отношение на нейната дълбоко принципиална социалнореволюционна насоченост, по-конкретно — на Ботевата революционно-демократическа идеология и утопическосоциалистически идеали. Пък и погледнато историко-генетически, по основната си същност възрожденският романтизъм на Вазов следва по-отблизо романтичните традиции на Чинтулов, Раковски, Каравелов, отколкото на Ботев.

В „Епопея на забравените" Вазов възкресява образите на цяла галерия борци за националното възраждане и освобождение на българския народ: Паисий Хилендарски, Георги Раковски, Левски, братя Димитър и Константин Миладинови, Стефан Караджа, Бенковски, братя Жекови, Каблешков, Волов, Кочо Честименски, колективния подвиг на опълченците на Шипка през Руско-турската освободителна война — героични дейци, които поетът смята в една или друга степен неоценени и „забравени" от управляващата буржоазия след Освобождението. Съдържанието на тези лирични поеми е наситено с патоса на патриотичната героика и националноосвободителната романтика на Възраждането. Поетът пресъздава изключителни личности и необикновени картини, които очертават величавата епопея на тази съдбоносна епоха в историческото развитие на българския народ. В цялата художествена тъкан на изображението се чувствува развълнуваното присъствие на поета с неговото възторжено преклонение пред патриотичния подвиг, пред героичния жест, пред идеала на народната свобода и всечовешката справедливост, а заедно с това — непримирима ненавист към народните национални и социални потисници. Стилът на Вазов се отличава с богата и жива метафоричност, с особена склонност към широкообхватно изображение, към ярки антитези и контрасти, към динамично гравитиращи хиперболи и градации, към внушителни нравственожитейски и философско-исторически обобщения. Черти, които силно сближават Вазовите творби със стила на Ботевата поезия. Изобщо по пътя на епическата идеализация на образите поетът често ги извисява до дълбоко осмислени, внушителни романтични поетически символизации.

Така например образът на Паисий Хилендарски от епическата ода „Паисий" се откроява пред погледа на читателя като колосално пророческо олицетворение на идеята за патриотично-будителската всеотдайност и непоклатима

национална гордост, като титанична, тревожна, непомрачима историческа гражданска съвест на народа:

Тамо в дън горите атонски високи,
убежища скрити от лъжовний мир. . .
. . .
Във скромна килийка, потънала в сън,
един монах тъмен, непознат и бледен
пред лампа жумеща пишеше наведен.
. . .
Що драскаше той там умислен, един?
. . .
Най-после отдъхна и рече: „Конец!
На житие ново аз турих венец."
. . .
И кат някой древен библейски пророк
. . .
той фърли очи си разтреперан, бляд
към хаоса тъмний, към звездния свят,
към Бялото мо̀ре, заспало дълбоко,
и вдигна тез листи, и викна високо:
„От днеска нататък българският род
история има и става народ!
Нека той познае от мойто писанье,
че голям е той бил и пак ще да стане. . .[14]

Героят в „Раковски" изпъква пред нас като жив символ на неукротимия устрем на поробения народ към свобода и държавна независимост, като демонично могъщ трибун на идеята за национална героика и всенародна революция. Поетът го рисува като невероятно „създанье от крайности само", като дух, за когото именно невероятното мами с най-непреодолима сила:

Мечтател безумен, образ невъзможен,
на тъмна епоха син бодър, тревожен. . .
. . .
Твойта вражда беше вражда сатанинска,
твойта любов беше любов исполинска,
любов без съмнение, без свяст, без предел,
що кат кръст огромен ти беше понел.
Твоят символ беше: смърт или свобода,
сънят ти — Балкана, кумирът — народа,
народа с безчестье и с кърви облян!

Нравственият подвиг и величавото революционно дело на апостола на своб одата (от лиричната поема „Левски") поетът е осмислил в мащабите на безсмъртен исторически символ на всечовешката борба за народна свобода,

[14] Всички цитати от Вазовите творби са взети от И в. В а з о в. Събрани съчинения. Т. II. С., 1975.

социална правда и човешки прогрес. В тези възторжени, патриотично-хуманистични стихове Вазов се изравнява по революционноромантичен патос с твореца на „Хаджи Димитър“:

Царете, тълпата, мръсните тирани
. . .
измислиха всякой по една секира,
да уморят всичко, дето не умира:
зарад Прометея стръмната скала,
ядът за Сократа с клеветата зла,
синджир за Колумба, кладата за Хуса,
кръста на Голгота за кроткий Исуса —
и по тоя начин най-грозний конец
в бъдещето става най-ясен венец.
Той биде обесен.
О, бесило славно!

Авторът на „Епопея на забравените“ възпява с голямо художествено майсторство и с възвишен романтичен патос не само единичния подвиг, но и масовия патриотично-революционен подвиг на народа в борбата за свобода и правда. Поеми като „Кочо (Защитата на Перущица)“ и „Опълченците на Шипка“ заедно с Ботевите песни заемат достойно място между класиката на революционния романтизъм изобщо в света.

За да приключим с кратко обобщение изследването си за романтизма в българската литература, ще подчертаем следните негови основни особености. Трябва да кажем веднага, че за тези особености ние съдим почти само по неговата творческа практика, тъй като своя теория и критика той не създава (макар някои негови представители у нас да имат известна представа за типологическата му същност). Българският романтизъм се заражда и се развива в органическа връзка с процеса на формирането на българската нация, разгръща се паралелно с етапите на борбата за национално освобождение. Като светоотношение неговите кълнове напират още в „История славеноболгарская“ на Паисий Хилендарски (1762), а като литературно направление се очертава от началото на 40-те години на XIX в. с патриотично-революционната поезия на Добри Чинтулов. Кримската война го разделя на два периода. Първият период се характеризира с националнобудителски и патриотично-революционен патос, а вторият — с националноосвободителен и социалнореволюционен патос. Най-общо казано, в идейно-тематично отношение българският романтизъм се движи от патриотично към социално осмисляне и стимулиране на борбата за национално освобождение. Отначало господствува темата за славното историческо минало, впоследствие — за хайдушката и четническата патриотична героика. Обикновено авторите рисуват паралелно трагиката на народния живот и героичната съпротива на българските патриоти, на народните маси против потисничеството и жестоките своеволия на поробителите с главна цел да революционизират съзнанието на читателите. Поради това характерна особеност на българския романтизъм са лиричността и гражданско-публицистичният патос; емоционално действеното изображение измества на заден план подробната художествена описателност и психологическия анализ; а като главни литературни жанрове се налагат лириката (елегията и сатирата), поемата, повестта, драмата. Подчертано демократичният и социално-хумани-

стичният характер на националноосвободителната борба насочва силно творческото внимание на писателите-романтици към идейно-образния свят, към поетиката и езиково-стилния арсенал на фолклора, и то предимно на патриотично-борческия епос. Чрез романтичното творчество на Ботев и Вазов българската художествена литература се изравнява с постиженията на по-напредналите балкански литератури, издига се за пръв път до равнището на световното литературно изкуство.

TRAITS CARACTERISTIQUES DU ROMANTISME DANS LA LITTERATURE BULGARE

KRESTÜ GENOV

(Résumé)

En différence du romantisme des autres pays européens le romantisme bulgare nait, se développe et s'épanouit avant la révolution nationale démocratique, au cours de sa réalisation. A cela est dû le caractère presque exclusivement progressiste, patriotique-militant et socio-révolutionnaire du romantisme bulgare, son pathos optimiste et héroïque, son esprit démocratique accusé et sa liaison organique avec le folklore patriotique-militant et en premier lieu — avec les poèmes épiques des haïdouks, tout comme avec les idées révolutionnaires du mouvement en faveur de l'instruction du peuple. En tant que tendance littéraire (y compris la période du pré-romantisme) il s'étend de 1762 jusqu'à la Guerre Russo-turque de libération 1878. La première étape comprend la période entre l'apparition de „Istorija slavenobolgarskaja" (1762) et la Guerre de Crimée (1853—1856). Elle peut être définie comme un romantisme du pathos du réveil national (des idées de l'instruction populaire) et patriotique-révolutionnaire, pénétré de fortes tendances socio-politiques. En tant que processus qui s'impose dans la littérature il se manifeste notamment au début des années 40 avec les chansons de Dobri Čintulov. La deuxième étape du développement du romantisme bulgare se situe entre 1856 et 1878, et, partiellement, jusqu'aux années 80. Elle est caractérisée par un romantisme du pathos de libération nationale et socio-révolutionnaire. Ses principaux représentants s'affirment G. S. Rakovsky, P. R. Slavejkov (surtout avec ses poèmes), V. Drumev (avec sa nouvelle „La famille malheureuse" et le drame „Ivanko"), D. Vojnikov (avec ses pièces historiques), D. et K. Miladinovi, R. Žinzifov, Gr. Părličev, N. Kozlev, L. Karavelov (surtout avec ses nouvelles révolutionnaires), Chr. Botev, Iv. Vasov (avec nombre de ses chants et poèmes de l'époque du Réveil national, ainsi que son poème cyclique „L'Epopée des Oubliées", publié après la Libération). Par l'oeuvre de Botev et celui de Vasov le romantisme bulgare atteint ses plus hautes dimensions nationales et humaines.

АНТОН ПАН И ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

Биографични, творчески и литературно-исторически съответствия и различия

ПЕНЬО РУСЕВ, ДИМИТРУ ЗАВЕРА

В утрото на модерните национални литератури на румъни и българи с особена светлина светят двама първи истински народни поети — Антон Пан и Петко Славейков. Интересно е те да се съпоставят, за да се види какво е общото в живота и творчеството им и по какво се различават.

Антон Пан и Петко Славейков не са могли да знаят нищо един за друг. Между тях не са съществували каквито и да било лични жизнени или творчески връзки. Но макар непознати един на друг, те са близки по жизнена участ и по талант, сродни като творци, с почти еднакви заслуги в ранното развитие на двете съседни литератури. Да се съпоставят някои от основните факти в жизнения и творческия им път, в известен смисъл означава да се очертаят основни моменти и особености в развитието на модерните национални литератури на България и Румъния през периода на тяхното възникване и ранни завоевания.

1.

Любопитна е най-напред съпоставката на някои основни факти от биографията на двамата поети, разгледани в контекста на литературната атмосфера на двете страни.

Антон Пан е роден в Сливен — значителен занаятчийски център в края на XVIII и началото на XIX в., свързан с традиционни търговски отношения с много румънски градове на север от р. Дунав. А Петко Славейков се е родил в Търново — град със също тъй голямо занаятчийско производство през онази епоха и също търгуващ с Румъния. По онова време един от най-силно развитите занаяти в Сливен и Търново е медникарството — изработването на домашни съдове от бакър. Бащата на Пан — Pantaleon, или Pantelemon Петров, по-късно Petroveanu[1] — е бил бакърджия, майстор на медни съдове.[2]

[1] Al. T. Dumitrescu. A. Pann. Ipoteze filologice asupra numelui său. — Semănătorul, 33, 1903, p. 527—528; E. D. Furtună. Numele lui A. Pann. — Cuget clar, 46, 1939, p. 734—737.

[2] I. Manole. Anton Pann. Bucureşti, 1954; P. Cornea. Anton Pann. Bucureşti, 1964.

Бащата на Славейков — Рачо Тодоров Казанджията — е също бакърджия, производител на медни казани и бакъри.[3]

За Пан се казва, че е роден около 1796 г. Като анализира двете „завещания" на поета, в които се сочат две различни дати на раждане, първият му биограф Г. Дем. Теодореску приема, че той се е родил през 1794 г.[4] За рожденната дата на Славейков също се спори. Сам поетът сочи в редица свои бележки и спомени датата 17. XI. 1827 г. Някои изследвачи обаче, като анализират сведенията, дадени от Славейков, и особено противоречията в тях, са склонни да приемат, че той се е родил през 1828 г.[5]

Румънският поет започва своя житейски път около 30—34 години преди Славейков. Приема се, че първите му издания — „Axion" и „Cîntările de stea" — се появяват още през 1819 и 1822 г. Но голямата си дейност на поет, издател и пътуващ продавач на книги за народа Пан разгръща през времето от 1830 г. до смъртта си през 1854 г. Славейков отпечатва „Смесна китка", „Песнопойка" и „Басненик" през 1852 г. Би могло да се каже, че като поет той твори след смъртта на Пан. Славейков се отдава на поетическо творчество в твърде ранна възраст. Поетическият талант на Пан зрее по-бавно. Той среща повече трудности в своята подготовка и извървява сравнително по-дълъг път, докато стигне до поезията. Вдъхновените си поетически творби създава от края на 30-те до първата половина на 50-те години, а Славейков — през 50-те и 60-те, та дори и през 70-те години. Модерната национална литература на Румъния възниква и се налага през 30-те и 40-те години на XIX в. Модерната национална българска литература се оформява 15—20 години по-късно — през 40-те и 50-те години.

Повечето румънски изследвачи в миналото са склонни да приемат, че бащата на Пан е бил арумънин. Най-вероятно е обаче той да е бил българин. По онова време занаятчиите-медникари както в Търново, така и в Сливен са били предимно българи. А за майка му, която се е казвала Томаида, почти допускат, че е била гъркиня. Дори се предполага, че Пан още в детски години е научил от майка си наред с българския и турския и гръцкия език.

Антон Пан изживява тежко детство и юношество, свързани с много приключения, бедност и скиталчество. Той рано изгубва своя баща. Това се случва през размирното „кърджалийско време", непосредствено преди започване на Руско-турската война през 1806—1812 г. С хилядите бежанци от българските земи преди войната, по време на войната и след нея към Румъния и Русия се отправя и вдовицата Томаида с тримата си сина. Отначало те се заселват в Кишинев. Тук малкият Антон научава руски и румънски език. За да припечелва част от прехраната си, макар 12—13-годишен, той постъпва хорист в една от кишиневските църкви. Двамата му по-големи братя пък, както стотици други българи-бежанци, се записват доброволци в руската армия. Предполага се, че те загиват при обсадата на Браила през 1809 г.[6] Навярно следвайки руските войски, за да бъдат по-близо до двамата му братя, майката и Антон се преместват в Букурещ. Точната дата на тяхното установяване в румънската столица не е известна, но то е станало доста преди подписването на Букурещкия мир през 1812 г., а може би и преди 1809 г.

---

[3] С. Баева. Петко Славейков. Живот и творчество. 1827—1870. С., 1968, с. 9—11.

[4] G. Dem. Teodorescu. Viaţa şi activitatea lui Anton Pann. Bucureşti, 1893, p. 67—68.

[5] С. Баева. Цит. съч., с. 211—212.

[6] P. Cornea. Anton Pann (Prefaţa).—In: Scrieri literare de Anton Pann. Vol. I. Bucureşti, 1963, p. VIII.

Антон е бил вече 15—16-годишен и веднага е могъл да постъпи на работа — клисар в църквата „Олари“ и певец в църквата „Сфинци“.[7] Към 1816 г. той е ученик в музикалното училище на гърка Петру Ефескул и работник в печатницата му. Тук научава печатарския занаят. По онова време в Букурещ се работи по превеждането на църковното пеене от църковнославянски на румънски език. Преводите с новите бележки за начина, по който трябва да се пее, се печатат в същата печатница. Пан научава и „ortografia meşteşugului musichii nuoi“[8].

Детските и юношеските години на Петко Славейков са също тъй мъчителни и скиталчески. Той пък остава само три месеца след раждането си без майка. Отглежда го втората жена на Рачо Казанджията, която родила седем деца. Заедно с родените от първата му жена децата били единайсет. По онова време дори в дома им освен български се е говорело и турски и гръцки език. Голямото семейство живее в бедност, но весело, защото в него често гостува един селски гъдулар, вуйчо на малкия Петко. Той свири и пее, а Рачо Казанджията му приглася с кавал. Така още в детски години бъдещият поет не само научава говорените в Търново турски и гръцки език, но и се сродява с народната музика и народните песни.

Забелязал отрано будния ум на своя син, баща му го праща да се учи на българско църковнославянско четмо и писмо в новооткритото тогава Търновско българско училище. А когато тръгвал из селата по сборове и панаири, за да продава направените през зимата медни съдове, вземал го със себе си, за да види своя роден край и как живее народът. Две големи събития от онова време се врязват дълбоко в паметта на Славейков — Велчовата „завера“ от 1835 г. и чумната епидемия от 1837 г. Като Антон Пан и той отрано почва да „канерва“, пък и да „сказва сказания“ в църквата. Но непрекъснато се стреми към по-голямо знание и обикаля подред близките градчета, за да търси по-добри учители. През пролетта на 1837 г. е в Трявна, после в Преображенския манастир до Търново. По онова време българското училище е килийно и църковнославянско. Децата се обучават да четат на църковнославянски. Но вече личи стремеж да се премине към светско обучение на новобългарски език. За кратко време Славейков посещава гръцкото училище в с. Арбанаси и след това турското в Търново. Накрая той се учи и в новобългарско светско училище — в Елена при Андрей Робовски и Никола Михайловски, после в Свищов при Еманоил Васкидович и Христаки Павлович. Едва 16-годишен, през 1843 г. той също почва да работи — става учител в родния си град.

Израснали в градско-занаятчийска среда, която произвежда за селото и е свързана с народния живот, и двамата бъдещи поети отрано научават говоримите балкански езици, скитат и наблюдават живота на разнообразно население, усвояват фолклорната и ръкописната култура на балканските народи. Те получават елементарно, свързано с църквата и църковните книги първоначално образование. Пан пише, че самичък си е учител („dascăl mi-am fost singur“), а Славейков се нарича „самоук“. Още юноша, учили-недоучили, и двамата почват работа като народни просветители: Пан става певец в църква, печатар и учител по църковна музика, а Славейков — учител на децата по села и градчета.

---

[7] I. M a n o l e. Op. cit., p. 14.

[8] G h. I. M o i s e s c u. Ştiri noi despre Anton Pann — dascăl pe psaltichie. Prinos închinat înaltpreasfinţitului Nicodim, patriarhul Romîniei. Bucureşti, 1946, p. 219.

2.

Творческите усилия на младия Антон Пан се изявяват главно в областта на църковното пеене. Имайки хубав глас, старателен и упорит в работата си, той напредва бързо и като църковен певец, и като „преводач на църковни песни". Той си поставя задачата не толкова да превежда текстовете на румънски език, колкото да пригоди църковната „гръцка мелодика" към съществуващите вече румънски текстове. Както се спомена, още през 1819 г. излиза първата му книга — един църковен химн („Axion"), — а през 1822 г. — първото издание на новогодишните „Песни за звездата" („C întările de stea"). Утвърдил се като църковен певец и специалист по църковна музика, през 1826 г. Пан става учител по музика в училището на епископията в гр. Ръмнику-Вълча.[9] Година по-късно е певец в църквата „Св. Никола" в Брашов. Тук за пръв път съчинява стихове и под влияние на Йоан Барак почва да събира и да преработва румънски народни песни.[10] Й. Барак го запознава и с поезията на А. Христопуло, която също му влияе благотворно. През 1830 г. отново е в Букурещ — пак църковен певец, но и учител по музика в училището при Podul Mogoşoaiea. Животът му става по-сигурен и по-спокоен, без неочаквани поврати. Като не изоставя професията си на учител по църковна музика, А. Пан разгръща все по-голяма дейност на автор, събирач и преработвач на народни песни и приказки, на печатар и издател, на пътуващ амбулантен търговец на книги. През 1830 г. отпечатва „Versuri muzicești", през 1831 — „Poezii deosebite sau Cîntece de lume" („Различни поезии, или любовни песни"), през 1832 — „Indreptătorul beţivilor" („Правоупътвач на пияните"), през 1834 — „Hristoitie sau Şcoala moralului care învaţa toate obiceiurile şi năravurile cele bune" („Христоития, или училище по морал, което учи на всички обичаи и на най-добри нрави"), през 1837 — „Noul Erotocrit" („Нов Еротокрит") и пр.

Постепенно Антон Пан се налага като много добър познавач на църковната музика. На 27. VI. 1842 г. той заема катедра по църковно пеене в Митрополитската семинария. Своите преподавания по теория и история на църковната музика продължава до края на живота си през 1854 г. Те са неговото основно професионално задължение, което се съчетава умело с работата на поет, издател и печатар на книги за народа и на пътуващ търговец на тези книги.

Като пее в църква и като преподава църковно пеене, като скита и общува с хората от народа — особено след 1830 г., когато почва да разнася и да продава сам из страната своите издания, — Пан не само усвоява великолепно румънската народна реч, но и опознава като никой друг по онова време румънската народна поезия, песента и музиката на румънските села и градове през онази епоха.

Подобен жизнен и творчески път на младини изминава и Петко Славейков. Страстен читател на църковната литература в България по онова време, 16-годишният Славейков мисли да стане монах. Но Паисиевата история, преписвана и четена всред будните българи по села и градчета, и подхванатата вече борба против гръцките владици за национална българска църква карат младия Славейков да избере професията на народен учител. За него обаче

---

[9] Studii şi cercetări ale Institutului Artei. 12. Bucureşti, 1954, p. 218.

[10] I. M u ş l e a. Intre Ioan Barac şi Anton Pann. — In: Studii literare. IV. Cluj, 1948, p. 212.

тази професия се оказва трудна. Едва утвърдил се като учител в родния си град, той „изважда“, както народните певци, хумористично-сатирична песен за гръцките владици в Търново. За тази му първа поетична творба владиката Неофит го затваря в курника си и нарежда да го уволнят. Славейков отива учител в с. Килифарево. Скоро Неофит научава това и пак нарежда да го уволнят. Така младият учител почва да обикаля селата из Търновско — Дебелец, Церова кория, Лясковец, Бяла, Пиперково. . . и никъде не се задържа повече от два-три месеца. Най-сетне, измъчен и отчаян, той се връща в Търново и подхваща бащиния си медникарски занаят. После тръгва да учителствува из по-далечните градчета — Севлиево (1846), Ловеч (1847—1848), Враца (1848), Трявна (1849—1856) и др. Дори в Цариград, дето прекарва повече от десет години (1864—1874), той е пак учител в българското училище. Своята професия на народен учител не изоставя чак до Руско-турската освободителна война през 1877—1878 г.

Между учителската дейност на Антон Пан и на Петко Славейков има съществено различие. Пан преподава църковно пеене и изобщо църковна музика в училища на църквата. Той избягва конфликтите с църковните ръководители и дори търси и получава тяхното покровителство. А Славейков е в непрекъснат конфликт с гръцките владици в България и учител в народни български училища, в които внася смели реформи и борчески национален дух.

Скитанията на Славейков като учител го сблъскват, както А. Пан, с говоримата българска диалектна народна реч и му помагат да опознае и да обикне българския фолклор. Той също почва отрано да записва и да събира народни пословици и поговорки, народни песни, приказки. През 60-те и 70-те години на XIX в. Цариград е вече голям български културен център. В него живеят и работят като търговци и занаятчии над 40 000 българи, дошли от всички краища на българската земя. Отначало те говорят на своите родни диалекти, но засиленият политически и културен живот дава преднина на формиращия се новобългарски общонационален литературен език. В занаятчийско-търговската градска среда, в Цариград, в градовете като Търново, Русе, Свищов, Лом, Сливен, Трявна, Елена, Котел и др., както и в някои центрове на българската емиграция в Румъния постепенно се кове националната българска литературна реч. Славейков е един от най-заслужилите в процеса на нейното създаване и налагане — първо като учител и особено като автор и преводач, като поет, хуморист, журналист, публицист, обществен деец и пр.

Започнал да съчинява още в детски години, на 18-годишна възраст, Славейков решава да стане писател — да „наглася“ песни, да превежда и да съчинява. Подобно на младия Пан той не прави разлика между чуждо и свое, между превод и преработка. Формиращата се българска градска среда през ония години поради отсъствието на български градски песни пее нашумелите и по градовете в България гръцки, турски или сръбски песни. По патриотични съображения младият поет „нагласява“ български текстове към мелодиите им. В други случаи пък, като подражава на българските народни песни и като заимствува от тях, съчинява нови стихове и песни. В края на 40-те години той притежава голяма сбирка от народни песни и пословици,[11] стотици преводни песни и стихотворения (54 от сръбски, 130 от турски, 212 от гръцки език),[12]

[11] С. Б а е в а. Цит. съч., с. 83: Като учител в Ловеч има събрани „2263 народни песни — юнашки, любовни и обредни“.

[12] П. Д и н е к о в. Петко Р. Славейков. — В: История на бълг. литература. Т. II. С., 1966, с. 291.

както и множество „собствени“ училищни, любовни и исторически песни“. За пръв път негови стихове отпечатва през 1849 г. „Цариградски вестник“. Само година след това Славейков е вече редовен сътрудник на цариградските български издания. През 1852 г. излизат едновременно три негови книжки, съвсем прилични и по външно оформяване, и по съдържание на книжките на Пан—„Смесна китка“, „Песнопойка“ и „Басненик“. Като А. Пан той се занимава упорито и с писане за учебна цел. Печата „Скратение на свещената история“ (1855), „Скратение на турската история“ (1857), „Буквар“ (1858) и др. Следват календари, досущ подобни на календарите на Пан — „Месецослов за 1856 г.“, „Нова мода календар за 1857 г.“, „Смешний календар за новата година“ (1861) и др.

В календарите и на двамата намираме близки по дух и форма новогодишни пожелания, съчинени по подражание на народните песни и поетиката и стилистиката на народните певци и разказвачи. Пан и Славейков преразказват сродни хумористични народни мотиви, дават интересуващи читателя от народа по онова време сведения из историята и за природата, развеселяват с гатанки, с пророкувания в хумористичен тон, с остроумни съвети и пр.

Като съпоставяме дейността на Антон Пан и на Петко Славейков, откриваме, че по време на младостта им между тяхната дейност има по-голяма близост и повече типологически сродни неща. По-късно животът им тръгва в различни посоки и биографиите на двамата придобиват все по-несхождащи се черти. Основното в различията се дължи на различното им участие в политическия живот и в националноосвободителните борби на двата народа.

И двамата живеят в народна, макар и градска занаятчийско-търговска среда и споделят нейните идейно-политически настроения и идеали. Но Пан не е граждански, политически активен човек и деец. Макар че не е чужд на революционните настроения и тенденции, той не се включва в политическия живот на своето време. Биографите му изтъкват, че към 1821 г. отива в Брашов, представяйки се пред „боерите“, от които зависи, като „бягащ от Тудор Владимиреску и Филики Етерия“[13]. В по-късното велико движение на „пашоптистите“ — на опита за буржоазнодемократическа революция през 1848 г., Пан също не участвува. Но във връзка с това Паул Корня пише: „Имаме право да предположим, че макар да не е ангажиран от началото на революционното движение и да не воюва активно за победата му, при все това му служи със симпатия, както е било естествено за човек, свързан повече с народа, отколкото с църквата.“[14] До края на своя живот Пан работи като педагог в училище за църковни дейци и печатар, издател и пътуващ продавач на книжки за народа. Зависим служебно от висшата църковна йерархия, свързана с румънската родова аристокрация, той основателно се бои от активни политически прояви и съзнателно страни от тях.

А Славейков, обратно — от юношески години с жар се втурва в борбата против гръцките владици, като й отдава и творчеството си на поет, и дейността си на учител. Когато тази борба се разраства и превръща в общонародно движение за независима българска църква, означаваща признаване на българите като отделна нация, Славейков е един от водачите на това движение. Той се налага като народен трибун, проникновен публицист и политик, любимец на демократично настроените българи занаятчии и търговци още в годините,

---

[13] P. C o r n e a. Cit. prefaţa, p. X.
[14] Ibidem, p. XVII—XVIII.

когато е в Цариград и стои начело на лявото крило в църковната борба."[15] Наистина Славейков също не участвува в революционното движение. Като Пан той не е революционер и споделя либерално-просветителските еволюционистични възгледи на умерените градско-занаятчийски слоеве от българското население. След Освободителната война отново е народен трибун, един от най-активните, най-истъкнатите и най-заслужилите либерални политически дейци на новоосвободеното Княжество България.

На юг от р. Дунав градската занаятчийско-търговска класа се бори против гръцкото духовенство и против турската феодална върхушка, а в Румъния занаятчийско-търговската класа има против себе си румънската „боерска" аристокрация, опираща се здраво и на църквата. В Румъния борбата за буржоазнодемократическа промяна на обществения ред завършва през 1848 г. с компромис и в известен смисъл дори с разбирателство между „боерите" като класа и младата румънска буржоазия. А на юг от р. Дунав освобождението през 1878 г. изиграва и ролята на буржоазнодемократическа революция.

3.

Както Антон Пан не е пръв румънски поет, така и Петко Славейков не е пръв новобългарски стихотворец. Стихове с новобългарско съдържание пишат версификатори като Димитър Попски, Никифор и Йеротей, Михаил Попович, Неофит Рилски, Константин Огнянович, Христаки Павлович и др. Славейков не е дори пръв новобългарски автор на талантливо съчинени, действително поетически стихове. Като първа творба с такива стихове се сочи поемата „Стоян и Рада" от Найден Геров, издадена още през 1845 г. Едновременно със Славейков хубави стихове, но малко на брой създава Добри Чинтулов. Мястото, което заема в българската литературна история Славейков, най-добре може да се определи с думите „пръв модерен и голям поет", автор с многостранен и безспорен талант, основоположник на повечето родове и видове в новобългарската поезия, творец на жизнени и в наши дни поетически ценности.

А за А. Пан румънските литературни историци днес приемат, че „принадлежи към златния фонд" на румънската национална литература и че е „достоен пръв член на семейството големи народни творци" като К. Негруци, В. Александри, Й. Крянга, Й. Л. Караджале, М. Садовяну.[16] Мястото на Пан в развитието на новата румънска национална литература сполучливо [изтъква още Александри. Според него той пръв оценява поетическите достойнства на румънската народна поезия и майсторски използува нейния художествен опит. А за Мих. Еминеску според стихотворението му „Epigonii" Пан е „остроумният като поговорка кръщелник" на знаменития герой на румънския фолклор Пепеля.

Живеещи в непосредствено съседство, румънците и българите дълго общуват поетически най-вече със средствата на фолклора. Те „усвояват естетически действителността" по пътя на фолклорното художествено мислене и си създават голяма и богата народна поезия. Затова националната поезия, възникнала малко преди и около средата на XIX в., и в Румъния, и в България се

---

[15] Д. К о с е в. Петко Рачов Славейков. Обществена и политическа дейност. — Год. Соф. унив., Истор. фак., т. XLIII, 1946—1947, т. XLV, 1948—1949.

[16] P. C o r n e a. Cit. prefaţa. T. I. p. XXI—XXII.

обляга здраво на фолклорните поетически традиции. Новата румънска и българска литература ползуват опита и развиват традициите на богато и разнообразно фолклорно поетическо наследство.

Исторически закономерно е, че и в Румъния, и в България поетите Пан. и Александри, Чинтулов и Славейков обръщат творческия си поглед към народните песни. Те вземат от тях идеи, мотиви, образи, стихосложение, стилистика, образност — усвояват и развиват по-нататък народопесенния поетически опит.

Процесът обаче има национално своеобразие, което е твърде характерно и оказва съществено въздействие върху развитието на румънската и българската поезия и по онова време, и по-късно.

На север от р. Дунав османското владичество не унищожава средновековните румънски държавни организации и средновековната румънска феодална аристокрация. Старата румънска култура и литература, макар поставени в неблагоприятните условия на османския „васалитет", непрекъснато се развиват и се обогатяват. Румънската култура от епохата на феодализма постепенно и естествено се свързва с новите националнобуржоазни тенденции и прераства в национална. Тя все повече се влияе от европейските — особено от френската — национални култури. Новата национална румънска поезия има дълбоки корени и твърде дълга история. Първи хубави стихове на национален румънски език написват още през XVII в. митрополитите Варлаам и Дософтей. Те са висши църковни дейци и развиват традициите на старата, църковнославянска по език и румънска по народностен облик средновековна култура и литература. Варлаам превежда на румънски език главно произведения на църковно-християнската славянска и гръцка литература. Дософтей „тълкува" Псалтира в първи действително поетични румънски стихове. Като летописец и автор на стихове в духа на църковно-християнската поезия, но на румънски език в края на XVII в. работи първият образован по светски румънски писател Мирон Костин, учил в Полша. От края на XVII и през целия XVIII в. творят редица румънски поети — Йенакица Вакъреску (1740—1798), Алеку Вакъреску (1762—1800), Йон Будай-Деляну (1762—1820), Василе Аарон (1770—1822), Йоан Попович Барак (1776—1848), Костаке Конаки (1777—1849), Николае Вакъреску (1784—1827), Костаке Стамати (1786—1869), Георге Асаки (1788—1869), Янку Вакъреску (1791—1863), Барбу Парис-Мумуляну (1794—1836). Националната тематика и националното съзнание са характерни за стиховете на тези поети. Повечето от тях са синове на видни и стари румънски „боерски" родове. Други пък са деца на свещеници — например Будай-Деляну, Аарон, Барак, Асаки. По-старото поколение поети знаят отлично гръцки език и следват примера на новогръцката неоанакреонтична лирика. А по-младите учат в лицея „Св. Сава" и в чужбина, получават високо университетско образование. Повечето от тях обаче са равнодушни към селската румънска народна поезия. Те почти не черпят опит и поетическа поука от нея, а следват примера и майсторството на големите европейски поети, като Петрарка, Тасо, Ламартин, Юго, Шилер, Гьоте, Пушкин и др. Разбира се, стиховете им са най-вече любовни, патриотични и философски, обаче румънски и модерни, „с претенции за интелектуалност".

Между румънските поети преди Пан и авторите на български стихове преди Славейков откриваме интересни прилики, но и съществени отлики.

От края на XIV в. България е в пълно робство. Българите нямат дори самостоятелна църковна организация, която да поддържа един сравнително

интензивен културен и литературен живот. Старата българска култура естествено не изчезва, но не се обогатява така непрекъснато и значително, както румънската по същото време. При завладяването на България от османците родолюбивата част от българското болярство или загива по бойните полета, или емигрира на север, запад и изток. Тези от болярите, които остават в родината си, приемат исляма и се превръщат в османци. Българският народ се оказва през робството съставен почти само от селска рая.

Първите автори на стихове с новобългарски национален дух, както в Румъния, са пак църковни лица, но прости монаси или свещеници, все низши духовни чинове — Дим. Попски, Никифор и Йеротей, Мих. Попович, Неофит Рилски и др. Те са се учили в църковни килийни училища и почти нямат представа за модерната и голямата поезия дори на новогръцки и руски език. Естествено също ползуват чуждестранен поетически опит, но предимно църковнохристиянски, на гръцки или на църковнославянски език. Тези първи новобългарски стихотворци се опират главно на опита на средновековната българска църковно-християнска литература, запазена само отчасти, и то само в манастири и църкви, от които висшата гръцка църковна йерархия не е могла да я изгони.

През Възраждането младата българска буржоазия се формира главно от произлизащи из селската рая занаятчии и търговци. Новобългарската национална литература естествено се опира на литературата от средновековието, тръгва от нейните постижения и традиции. И понеже те са били твърде минимални и недостатъчни за действителен преход към истинска новобългарска поезия, в България е било необходимо — в по-голяма степен, отколкото в Румъния — да се обърне поглед към народната селска песен и да се вземе и развие най-вече нейният поетически опит.

От богатствата на народната песен в Румъния един след друг черпят по различни начини поети като Йоан Барак, Антон Пан, Василе Александри. Без Пан румънската национална поезия през XIX в. би била значително обединена, но все пак би се развивала по същия начин. Поетите от времето на Пан и непосредствено след него недооценяват поезията му, гледат високомерно на нея. Те рядко ползуват нейния поетически опит. Неговите поетически произведения не стават школа за подрастващите румънски поети, макар че оказват значително влияние върху развитието на румънския поетически език.

А без Славейков българската поезия след него изглежда направо невъзможна. Исторически закономерно е, че тъкмо през 40-те години на XIX в. трима начеващи поети — Петко Славейков, Найден Геров и Добри Чинтулов — почти едновременно посягат към поетическия опит на българската народна поезия. Създадените от тях стихове заедно с поемата „Горски пътник“ на Георги Раковски от 50-те години са литературноисторическо събитие, истински художествен скок в развитието на новобългарската национална поезия. Но Геров написва само поемата „Стоян и Рада“. Раковски взема от народната хайдушка песен само идеи, мотиви и образи, но не и стиха, езика, поетиката и стилистиката ѝ. А Чинтулов, който пръв смогва да подхване майсторството на хайдушката народна песен, оставя малко на брой и предимно бунтовни песни. Пример и извор за поука на подрастващите поети непосредствено преди и след Руско-турската освободителна война, най-голяма творческа школа за тях става преди всичко поезията на Славейков. Защото той именно е първият модерен и голям новобългарски, т. е. национален поет на България. Той пръв с умение и замах, с истински поетически талант оползотворява поетическия

опит на разнообразните български народни песни — хайдушки, исторически, семейно-битови, обредни, митически, дори хумористично-сатирични. В поезията на Славейков чувствуваме школата — стихосложението, поетиката, стилистиката — на почти всички дялове на българската народна песен. Естествено е, че тъкмо той създава разнообразно и голямо по обем поетическо дело — елегии, песни, оди, басни, сатири, поеми, злободневки и закачки, дори детски скороговорки и залъгалки. Също така естествено е, че неговата поезия става школа по стихотворно майсторство за българските поети, формиращи се след него. Поезията на Пан не е могла, пък и не е било необходимо, да играе ролята на такава школа.

4.

Антон Пан е поет „autodidact" с „origina obscură"[17], рожба на средновековната ръкописна и фолклорна балканска култура и литература. Петко Славейков също смята себе си за „самоук", за „саморазвиван певец", който „подрънквал самонагласените струни на самобитната си лира". В предговора към „Избрани песни", които иска да издаде през 1884 г., той оценява твърде скромно стиховете си като „паметник за развитието на езика, тъй като те не са освен плод на усилията за обработване на езика"[18]. И двамата са възпитаници и продължители на средновековната ръкописна литература, от една страна, и на устното народнопесенно и приказно анонимно творчество, от друга.

Съществен белег на твореца през средновековието е отсъствието на чувство за авторство в днешен смисъл. Народният певец и средновековният книжовник не се боят да заимствуват, но и съчиненото от тях не смятат за свое. Те се отнасят по детски наивно и свободно както с чуждото, така и със своето творчество. Проблемата за оригиналността и неоригиналността, за авторството и заимствуванията за тях почти не съществува. Но талантливите певци и разказвачи все пак са съумявали да се домогват до оригинални свои концепции и да създават оригинални като цяло литературни произведения.

Започнал дейността си като печатар и издател на песнопойки, календари и „прочитни" книжки за народа, Пан и по-късно включва в произведенията си без промяна всичко каквото му допадне и каквото смята, че ще бъде полезно за читателите му. Част от включеното е взето из средновековните „народни книги", разпространявани в ръкопис, а после и устно, пък и чрез печата. Друга, по-голяма и основна част идва от устната народна поезия. Но в някои от сборниците му намираме дори стихотворения на едни или други румънски поети преди него. В „Различни поезии или любовни песни" от 1837 г. и в „Spitalul amorului sau Cintătorul dorului" („Болница на любовта, или Певец на тъгата", 1850) наред с анонимните народни песни и съчинените от него стихове Пан е отпечатал с някои изменения, като не съобщава имената на авторите им, и стихотворения на Йенакица Вакъреску, Алеку Вакъреску, Парис Мумуляну, та дори и на забравени днес поети, като Теодораке Жоржеску, Г. Попеску, Г. Ученеску и др.

Преди да бъде автор на свои оригинални произведения, Антон Пан е събирач, преводач, преработвач, печатар и издател на средновековни апокрифи и повествования и на народни песни, приказки и анекдоти. Преводи са книгите

[17] P. Cornea. Cit. prefaţa, p. XXII.
[18] П. Р. Славейков. Съчинения. Т. I. С., 1963, с. 363—364.

му „Hristoitie sau şcoala moralului, care învaţă toate obiceiurile şi năravurile cele bune“[19] (1834), „Noul Erotocrit, compus în versuri de A. Pann“[20] (1837), (O povestire arabică din Halima“ „Арабска приказка от Хиляда и една нощ“, 1839), „Nezdrăvăniile lui Nastradin Hogia“ (1853) и др. Днес изследвачите на Пан смятат, че преводите не са негово дело, а са преработки в стихове на съществуващи в ръкопис по-раншни румънски преводи.[21] Понякога той ползува и текстове на гръцки език, но пак пише свободно и в стихове. Дори когато събира и записва народни песни, приказки и поговорки, Пан пак не е в състояние да остане верен на чутото от народа. Той е един встрастен и неукротим версификатор, който не може да устои на вътрешния си стремеж да превръща в леки, идващи сами по себе си стихове всичко, до което се докосне. Записите му на народни произведения никога не са точни. Сякаш поетът и авторът у

---

[19] Първоизточник на Христоитията в Югоизточна Европа е прочутата творба на Еразъм Ротердамски от 1530 г. „De civilitate morum puerilium“. В своя увод „Către cititor“ сам Антон Пан разказва историята ѝ със следните стихове:

Aceasta carte frumoasă
a fost întîi ş-întîi scoasă
În limba cea latinească
(a noastra cea strămoşască)
. . .
Din limbi în limba traducînd-o
ş-în tot chipul prefăcînd-o,
Fiecare o făcuse
în limbă-i, cum îi placuse,
Precum şi în rumîneşte
două feluri să găseşte.
Care acum şi de mine
iat-a treia oară vine,
Cum să vede întocmită
şi în versuri poezită. . .

[20] Според Н. Картожан — „Cărţile populare în literatura romînească“, II, 1938, p. 346—348 — първоизточник на „Новия Еротокрит“ е рицарският френски роман „Paris et Vienne“ от XVII в., който е бил преработен от Дионисие Фотино и издаден във Виена през 1818 г. Антон Пан преработва в стихове съществуващ по-рано румънски превод в проза, като използува обаче и гръцки стихотворен текст. В обръщението си „Към читателя“ той разказва историята така:

Asta poezie în limba grecească
S-află-mprăştiată-n Ţara Rumînească.
Ca ceea ce este-n Bucureşti lucrată,
Trasă din altă şi adăogată
De Dionisachi Fotino, serdarul,
Cum şi la lumină dată cu tiparul.
Numa-n rumîneşte, pînă asta dată,
Nu s-a văzut înca-n tiparire dată.
Dar tradusă-n proză la mulţi să găseşte,
Şi la alţi în versuri, chiar ca în grecește. . .

[21] P. Cornea. Cit. prefaţa, p. XXXVI—XL, XLII.

него, творецът на стихове господствува над всичко друго. Пан е като големите народни певци — чува народната песен и не може да не я изпее във вариант, по-добър, по-художествено завършен от чутия. Той наистина не е фолклорист и румънските учени дълго време, пък и днес не са склонни да го нареждат между фолклористите. Без да са точни записи, много от произведенията във „Versuri muzicești" („Музикални стихове", 1830), „Poezii deosebite sau Cîntece de lume" (1831), „Fabule și istorioare" (1841), „Poezii populare" (1846), „Culegere de proverburi sau Povestea vorbii" (1847), „Spitalul amorului sau Cîntătorul dorului" (1850) и др. имат съвсем фолклорен характер. Пан стои твърде близо до анонимните народни певци и разказвачи и не би могъл да има самочувствието на фолклорист и отношението на фолклористите към текста на фолклорните произведения. Като народните певци той се ръководи единствено от принципа песента да стане хубава.

Творческото дело на Пан наистина има хетерогенен характер. Оригиналното в него е смесено със заето или от устното народно творчество, или от ръкописните „народни книги". Смесено е така, че не е възможно да се отдели нито едното, нито другото. С основание Паул Корня пише: „Особеният метод на Антон Пан е да преработва, като преработването допуска всички степени — от едва забележимата модификация до цялостното преустройство на един текст или ново разказване с други думи и с други перипетии на един мотив, намерен случайно."[22]

В книги като „Calendarul lui Bonifaţie Setosul", „Cîntări de stea", „Versuri muzicești", „Poezii deosebite. . ." преобладават преработките, които варират от просто модифициране до коренно поетическо претворяване и на концепция, и на текст. В тези книги Пан се изявява предимно като творец на нови, почти винаги по-сполучливи, по-поетически варианти на произведения, които е чул или прочел, запомнил или записал. Изцяло негови, оригинални в съвременен смисъл са само части от „Poezii deosebite. . .", „Fabule şi istorioare" (1841), „Poezii populare" (1846), „O şezătoare la ţara sau Călătoria lui moş Albu" (1851—1852) и др.

Пан не изменя своя метод на творчество през целия си творчески живот. Той пише и печата книгите си, като заимствува и преработва почти до смъртта си. Така до края остава между средновековната ръкописна литература и фолклора, от една страна, и новата, свързана с печата национална по дух румънска поезия.

Славейков започва творчеството си, като прилага същата „творческа метода" — като съчинява, преработвайки. Но той се развива бързо и стига до оригинални в съвременен смисъл поетически произведения.

Ранните любовни и бунтовни песни на Петко Славейков са преработки, подобни на преработките на Антон Пан. В цитираното вече предисловие от 1884 г. Славейков пише: „Аз сега не знам ни кои са оригинални, ни кои са превод, но мога искрено да кажа, че и оригиналите ми, както и преводите ми, всичко е чуждо, не е моя собственост, заето или крадено."[23] В случая той пресилва нещата. Истината е, че преводите му са твърде свободни и заетото е твърде много преработено. Като Пан той преработва по твърде различни начини — от едва забележимата модификация до създаването на напълно оригинални концепции и съвсем нови текстове. Това, че Славейков

[22] P. Cornea. Cit. prefaţa, p. XLIV.
[23] П. Славейков. Съчинения, т. I, 1963, с. 364.

подхваща творчеството си на поет с преводи, заимствувания, подражания и преработки, е естествено и закономерно. Дори преработването на сръбски, гръцки и турски градски песни в началото на творчеството му не е недостатък, а достойнство. Този негов метод на работа, както методът на Антон Пан, е исторически обусловен. Той дори е бил необходим, за да се измине пътят от средновековната ръкописна литература и фолклора до модерната лична румънска и българска поезия.

Славейков има твърде голяма заслуга за развитието на модерната новобългарска национална поезия. С големия си поетически талант той пръв и почти сам изминава и проправя трудния път от непоезията до истинската и голяма поезия на новобългарски национален литературен език.

Почти всички ранни произведения на Славейков са заемки и подражания, подобни на ония, които прави Пан. Въпросът е от какво Славейков заимствува и на какво подражава. Като първи негови „съчинения" се сочат споменатата вече песен за търновските владици „Прославило се Търново" и „Житие на светаго Теодора Тирона".[24] Смята се, че през периода 1843—1847 г. той е съчинил и други неща, които не са се запазили—например „Акатист на свети Иван Златоуст". По спомените на самия Славейков песента „Прославило се Търново" той „изважда" още през 1843 г. Шестнайсетгодишният учител още няма съзнанието, че е автор, че съчинява. Той „изважда" песента, както народните певци векове наред са „вадили" песни по различни конкретни поводи въз основа на съществуващите вече песенни образци. Първата му „песен" наистина е проста, в стихове по размера и с думите на народните песни. Тя е едно народопесенно подражание, вариант на популярна по онова време народопесенна схема, песенна „нагласа", рожба на вдъхновение, което още не е повлияно от писаната лична поезия. „Житие на светаго Теодора Тирона", написано в края на 1844 или в началото на 1845 г., обратно, е плод на литературно, на книжовно въздействие. В автобиографичните си бележки Славейков твърди: „На 1845 наченах да сглобявам и ритмувани стихове по славянски. . . И скоро аз написах житието на свети Теодора Тирона в стихове под влиянието на К. Огняновича — житието на Алексея человек божий. Езикът беше славянобългарски."[25] Двете школи се различават и по език. Песента за търновските владици е съчинена на говорим новобългарски търновски диалект, а житието на Теодор Тирон — на църковнославянски. Учители на начеващия поет Славейков стават едновременно и в еднаква степен българските народни песни и произведенията на старата българска литература.

Ранните съчинения на поета откриват твърде интересна картина на заимствувания, подражания, влияния и преработки. Значителен е преди всичко фактът, че младият автор съчинява на славянобългарски и в духа на старата и възрожденската българска литература, достъпна му по онова време, без да прекъсне да „вади" и песни по примера на народните песни. При това силно впечатление прави обстоятелството, че създаденото по подражание на народните песни се отличава с по-голяма и безспорна поетичност. Именно стиховете, написани по подражание на народните песни, биват напечатани в „Цариградски вестник" — „Елегия" и „Търновский втори пожар" (бр. 59 от 6. VIII. 1848), „Песня" (бр. 61 от 20. VII. 1849).

---

[24] Навсякъде произведенията на Петко Славейков са цитирани по Съчинения. Пълно събрание в десет тома. С., БАН. Т. I. 1963. Т. II. 1965.

[25] Бълг. преглед, 1895, кн. 9 и 10, с. 83.

Твърде любопитно е сравнението на Славейковите песни за пожарите в Търново — „Търновский голям пожар“ (1845) и „Търновский втори пожар“ (1849) — с поетичното описание пак в народопесенен дух на пожара в Букурещ през 1847 г. в „Memorabilul focului mare“ (1854) на Пан. Едва начеващ поет, Славейков следва точно българските народопесенни образци и „изважда“ „песни“, които не се отличават по нищо от народните песни на подобни теми. Пан създава поемата си в края на своя живот и проявява не само голямото си умение да пише стихове, но и майсторство в пресъздаване на подробностите. Неговото описание на пожара в Букурещ е подробно, с много действителни факти, с плътно показани картини и герои. Макар и в духа на народопесенния стих, Пан разказва в по-голяма степен правдиво, дори реалистично.

Младият поет Петко Славейков лови не само информацията, идваща по родните „канали“ на българската народна песен и българската средновековна и възрожденска литература. Твърде рано той търси и чуждестранни извори, както прави и Антон Пан. Още през 1848 г. Славейков написва стихотворението „Първа здравица“, което сам нарича „превод от сръбски“[26]. Естествено е, че младият Славейков открива най-напред сърбо-хърватската литература, а после гръцката, турската и руската. Влиянията, идващи от Сърбия и Хърватско, са в духа на цялата българска възрожденска литература до Славейков. В същия дух въздействуват и произведенията на руската литература, която подпомага още по-значително израстването на поета. Особено важно в случая е, че като превежда и подражава на Андрей Качич-Миошич, Славейков пише „Първа здравица“ със средствата и в духа на българските народни песни. Той нарича произведението не „стихотворение“, а „песен“. Героят му се казва не Орун или Крум, а Каран, както е в някои български народни песни. Самият стих е народопесенен:

Похвалил се гръцкий цар Никифор
в бяла града, ширен Цариграда,
пред боляри и пред господари. . .

Както сам отбелязва, ранните си стихове Славейков „съчинява“ „на говорим български език, а не на славянобългарски“[27]. Съчинява ги като песни, със средствата на българската народна песен, с нейната ритмика, мелодика, стихосложение, стил, език. Към 1850 г. обаче, запознал се по-добре с произведенията на българската литература по онова време, той променя не само езика на своите творби от говорим новобългарски на славянобългарски. Изменя и образците, на които подражава, от които заимствува или които превежда или преработва. И почва да „съчинява“ стихотворения вместо „да вади песни“, както по-рано. В стихотворението „Гори“ (1850) не личи нищо народопесенно. С това стихотворение младият Славейков преминава към съчиняване на „училищни“ стихотворения, като „Гроб“, „Новий Велизарий“, „Смърт Петракя Шишманова видинца“, „Басня“, „Ето изгрява светла зорница, с книжки в ръцете, хайде, дечица“, „Прощавайте, дечица, за да се простим“, „Парите и науката, или препирня между двама съученици“ и др. И през 1851—1852 г. произведенията на Славейков показват непрекъсната борба между две противопоставящи се творчески школи — на народната песен и на „писаната“ лите-

[26] Песни и стихотворения. Търново, 1879, с. 26—29.
[27] Български пословици. С., 1954, с. 49.

ратура. В едни случаи народнопесенната школа надделява — например в „Раздумване“, „Оставай, сбогом, Търново“, „На прощаване“, а в други — „Тя“, „Глас“, „Христос възкресе“, „Отривки от писма“ — отсъствува напълно.

В издадените през 1852 г. три първи книги — „Смесна китка“, „Песнопойка и „Басненик“ — откриваме множество заимствувания, подражания, преводи и преработки не само от сърбохърватски, но и от гръцки, турски и руски език. Славейков вече дори школува у руските автори Батюшков, Крилов, Шевченко и др.[28] Най-много са обаче преработките на градски песни на гръцки и турски език, широко разпространени по онова време в по-големите български градове и всред българските занаятчийски среди. Сам Славейков неведнъж разказва, че по мелодиите на гръцките и турските градски песни нагласявал български текстове, като превеждал свободно. Целта му била да помогне на младите си сънародници да пеят на своя роден български език. И в трите книги от 1852 г. сравнително по-сполучливи като поезия са тъкмо преработките на гръцки и турски градски песни. В този случай Славейков е бил подпомаган от наличието на мелодия, която го е водила в търсенето на съответната стихотворна форма. Именно тези песни в най-голяма степен притежават белезите на българското народнопесенно творчество. Те стоят най-близо до българските народни песни като поетическо виждане, форма, стих, стил, език. Наличието на мелодия дава възможност на поета по-лесно и в по-голяма степен да намери в стила и в духа на българската народна песен елементите на истинската новобългарска национална поезия. Най-сполучливи поетически творби откриваме в „Песнопойка“. Някои от тях се подхващат от народа като градски народни песни и се разпространяват по устен фолклорен път дори и след Освобождението. Такива са например „На нощта си ясен месец“, „С вярна клетва ме измами“, „Отде да начена, о моя любезна“, „Черни очи имаш, моме“ и др.

И Пан, преподавател по музика и църковно пеене, не само съчинява текстове, но и измисля за тях мелодии — създава нови „градски песни, които се подхващат от приятелите и познатите му и се разнасят като народни. За него се изтъква, че имал чувство за хумор, обичал веселбите и дружеските компании, че много пъти бил душата на общото пеене по кръчмите и градините на Букурещ.

Съпоставяйки Антон Пан и Петко Славейков като подражатели, следовници, преработвачи, пък и като записвачи, събирачи и издатели на народни фолклорни произведения, трябва да заключим, че българският поет постепенно се отделя от „преработвача“ и се превръща във фолклорист, от една страна, и автор на лична поезия, от друга. А Пан не стига до лично творчество в модерен съвременен смисъл. Но като майстор на стихове в народнопесенен дух и стил, като поет, който обработва смело заеманото с пълни шепи от народното творчество, той е наистина много добър и много ценен творец.

5.

Между Антон Пан и младия Петко Славейков, от една страна, и народните певци и разказвачи, от друга — има принципно различие. Пан и Славейков не са нито личности, нито поети със „селска природа“. Те не са творци от фолклорен тип. И двамата са граждани и по произход, и по бит, и по дейност.

[28] С. Русакиев. П. Р. Славейков и руската литература. С., 1956.

Те пишат своите произведения и ги разпространяват, като ги печатат в книги. Творчеството им стои близо до фолклора и в много случаи е почти фолклорно по съдържание и форма, но не е селско, не е чист фолклор. То е предназначено за хора, които знаят да четат, които са получили елементарно светско образование, които най-често са граждани.

Пан живее и работи главно в най-големия румънски град Букурещ. По онова време жителите на букурещките „махали" съставят две рязко отделени класи: от една страна, богатите „мошиери" и „боери", от чиято среда произлизат високо образованите хора, включително и писателите, и, от друга — занаятчии, дребни търговци, калфи и чираци, слуги. Пан прекарва живота си всред трудовите хора. Тях именно той познава, техните вкусове и разбирания споделя. За тях и за ония като тях в другите румънски градове предназначава песните и стихотворенията, които пише, и книгите, които отпечатва и разпространява. Тази трудова градска среда, съставяща народа, се отличава доста от средата, в която живеят и творят другите румънски писатели по онова време — Й. Елиаде-Ръдулеску, В. Кърлова, Гр. Александреску, В. Александри и др.

Писателите, съвременници на Пан, са възпитаници на европейските университети и на голямата европейска литература. Особено силно те са повлияни от френската литература. Творчеството им е свързано с развитието на румънския периодичен печат тъкмо в годините, когато Пан пише най-добрите си произведения. От 1829 г. Елиаде-Ръдулеску редактира в. „Curierul Românesc" (Румънски куриер"), към който през 30-те години обнародва различни притурки: „Adaos literar" (1830), „Gazeta teatrul Naţional" (1835), „Muzeul Naţional" (1836), и др. Пак от 1829 г. излиза и списанието на Г. Асаки „Albina Românească", което има притурки като „Alăuta Românească" (1837), „Icoana lumii" (1840), „Albina Românească" и др. През 30-те години широко се разпространяват също вестниците „Curierul" на Чезар Болиак (1836), „Mozaicul" на К. Лека (1838). В Трансилвания излизат „Foaia pentru minte, inima şi literatura" (1838) и „Gazeta Transilvaniei". Пан нито сътрудничи на периодичния печат, нито пък се опитва да издава свой вестник или списание. Той не участвува в новия литературен живот на страната, който се разгръща предимно върху страниците на периодичния печат и който е чужд на градското простолюдие. Книгите, които Пан сам печата и издава, са предназначени за публика, която чете по-трудно и от време на време. В същност той разчита, както преписвачите през средновековието, на по-тесен кръг грамотни хора, които ще прочетат написаното и ще го предадат на неуките около тях.

В България и около Славейков обстановката е друга. Формиращата се през 40-те и 50-те години българска национална интелигенция има подчертано народен характер. Като един от нейните първи представители, той е между активните дейци на българския периодичен печат през 60-те години. От юношески години се познава със създателя на първото българско списание „Любословие" (1844—1846) Константин Фотинов. Младият Славейков не само чете първите български периодични издания, но още през 1849 г. сътрудничи на излизащия от 1848 г. „Цариградски вестник". През 60-те години той сам е редактор на много вестници и списания — в. „Гайда" (1863—1865), в. „Македония" (1866—1872), сп. „Читалище" (1873—1876), хумористичните листове, „Шутош", „Звънчатий глумчо", „Костурка". В Цариград българската занаятчийска и търговска колония, разбира се, също не е единна. Всред нейното консервативно крило също има хора с университетско образование, получено

в едни или други европейски градове. Но все пак българските консерватори, свързани с чорбаджийството и турската власт, се отличават съществено от класата на румънските „боери". При това в църковната борба Славейков участвува като един от водачите на либералната част от българските занаятчии и търговци.

И Антон Пан, и Петко Славейков са дейци на националното движение, разбрано в по-широк смисъл. Макар че не се включва в политическите борби и в интензивния литературен живот, Пан има съзнанието на патриот и деец на националната румънска култура и литература. В уводите на своите книги той често се обръща към читателите си с думите: „Покажете се истински синове на родината и работете за благото на нацията. . ." А Петко Славейков е един от водачите на борбата за независима национална църква. Но в революционното движение след това той не участвува пряко. Поезията му — извън ранните „бунтовни песни", които остават неотпечатани — е чужда на открито революционните теми, идеи, мотиви и герои. Като Пан и той в своето творчество не е творец на призивно-революционна литература.

Народните градски слоеве, всред които живеят двамата поети, проявяват дух на свободолюбие и на ренесансова жизненост. Характерна за онова време по градовете на Балканите става любовносантименталната градска песен. Тя се развива под силното влияние на първия по време автор на анакреонтична лирика — гръцкия поет Анастасиос Христопуло. Младите гърци в Букурещ и Цариград, както и в много от по-големите градове на Румъния и България, пеят или текстове на самия Христопуло, или любовни песни, съчинени по неговите образци. Като знаещи добре гръцки език Пан и Славейков опознават тази любовно сантиментална „народна" поезия и по фолклорен, и по книжовен път. Тя им допада, тъй като сами са градски хора с разкрепостени възрожденски чувства.

Любовносантименталната лирика от края на XVIII и първата половина на XIX в. е общобалканско явление. Тя „характеризира началния етап от формирането" на модерната поезия в балканските литератури, но във всяка от тях проявява своя „функционална диференцираност"[29]. Христопуло е предимно поет на отчуждените от гръцкия народ фанариоти. Той възпява „любовта, виното, радостите на един безгрижен живот" и „не използува традицията на народната песен"[30]. А Пан и Славейков, макар че се влияят от неговите стихове, са певци на народните градски слоеве, състоящи се главно от занаятчии и дребни търговци. Тяхната любовносантиментална лирика се отличава с „по-демократичен характер", свързана е „с народните борби и идеали"[31] и в по-голяма степен представя израз на ренесансовите тенденции на епохата за духовно разкрепостяване на човека от морала на средновековието.

Току-що изтъкнатото се доказва и от факта, че любовносантименталната лирика на Антон Пан и Петко Славейков има съответна биографична основа. Техните стихове, посветени на любовта, не са толкова плод на литературна мода, колкото на действителни любовни увлечения и преживявания.

През 1820 г. Пан се оженва за девойката Замфира, с която по-късно се разделя. Като псалт и учител в Ръмникул-Вълча през 1826 г. той се влюбва в палавата Аника, внучка на игуменката на манастира, дето предава музика.

---

[29] Ил. Конев. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974, с. 301—302.

[30] К. Т. Димарас. История на новогръцката литература. С., 1971, с. 209—211.

[31] Ил. Конев. Цит. съч., с. 308—310.

Двамата влюбени избягват в Брашов и след дълго скитане се установяват в Букурещ. По-късно, през 1840 г., Пан сключва брак с 18-годишната девойка Екатерина. В „Povestea vorbii (Despre căsătorie iarăşi)“ поетът сам разказва случилото се така:

Cunoscut şi ştiut este c'am mai fost căsătorit,
am ţinut două neveste şi nici una n-a murit.
Una mă lăsă pe mine, pe una o lăsai eu,
De am trăit rău sau bine, să ne ierte Dumnezeu.
Şapte ani trăii cu una şi mereu m-am judecat,
Gîra-mîra totdauna, dar în sfîrşit am scăpat.
Cu a doua făcui casă şi la al zecilea an,
vrînd să se facă mai grasă, mă urî ş-îmi fu duşman.

Той изказва в стиховете си най-голяма любов към третата си жена Екатерина, на която в същност посвещава завещанието си „Adiata“ от 1849 г. и която убеждава да се покалугери след смъртта му:

La Viforîta să-ngroape
trupul meu cînd voi muri,
ca să mă aibă aproape
cînd să va călugări.

Славейков е „одумван“ и „укоряван“ в любвеобилие още като учител в Ловеч и Трявна. После, докато е в Цариград и далеч от семейството си, той има голяма сърдечна и духовна дружба с Катерина, на която посвещава дълбоко преживени стихове и след чиято смърт искрено жали.[32] В „Календарче“ от 1883 г. отпечатва част от тях под заглавие „Дребнушки“. Едно от стихотворенията завършва така:

Що съм теглил аз за тебе,
и що има още да тегля!
На връх мене всички викат,
за тебе ме всички хийкат,
по-голяма твойта сила,
все пак ти си ми най-мила,
не си ли ме ти влудила?. . .

Любовните стихове на Антон Пан и на Петко Славейков си приличат в много отношения — по простота и наивитет, по искреност, по елементарност и грубоватост на любовните мечти и чувства, по народнопесенната си поетика и стилистика. Тези стихове са най-често сантиментално-еротични и рядко романтични. И двамата плащат немалка дан на сантиментализма обаче главно в кръга на любовната лирика. Те не остават чужди и на романтизма, но го проявяват само в историческия аспект и в стиховете на историко-патриотична тематика.

Може би тъкмо поради народнопесенната основа, върху която предимно израстват и се развиват като творци, и Пан, и Славейков притежават поетическо

[32] С. Б а е в а. Една страница от живота на Петко Славейков. — Лит. мисъл, 1962, кн. 6, с. 14.

виждане, отличаващо се с трезвост, би могло да се каже със стихийна реалистичност. В по-голямата част на своето творчество те са хора, правдиво възприемащи света и живота. В стиховете им лирическият герой обикновено възприема и изживява света естествено и просто, често пъти мъдро, както хората от народа. Това особено важи за поучителните хумористично-сатирически стихотворения, сатири и басни.

6.

Антон Пан черпи материал и вдъхновение за претворяване не само от румънското народно творчество, а изобщо от фолклора и „народните книги" на Балканите и на Близкия Изток. Той ползува свободно, от една страна, песенното и приказното творчество на селото, от друга — новия градски фолклор, както старинните ръкописни книги, така и устните легенди и анекдоти на различните балкански езици. При това голямо и учудващо е умението му да локализира широкоразпространени по целия Балкански полуостров, пък и по далеч старинни мотиви, теми и образи, да им придаде румънски народностен облик, да ги осъвремени.

Широко известната и в българския фолклор приказка за неволята, която научава двама братя как да поправят счупената си кола, Пан разширява в цяла поемка в стихове — „Carul frînt". Бащата се връща от гората, дето е ходил за дърва, с поправена кола. Синът му, малко момче, забелязва поправката и пита кой е направил това. Бащата отговаря, че е поправил колата сам той. Следват въпроси, кой го е научил, и нов отговор — неволята, къде стои тя, обяснението — в гората. После се разказва как синът отива сам за дърва, как колата му се счупва, как вика неволята и как накрая сам извършва поправката. Великолепна обработка, много добре локализирана в Румъния и осъвременена, Пан прави на приказката в „Povestea vorbii", позната и в България, за бащата, който преди смъртта си казал на своите синове, че им оставил закопано в нивата имане. Те я прекопали няколко пъти и получили през есента голям плод. Така разбират истинския смисъл на казаното от баща им и заключават:

Aşadar d-aci-nainte să nu şedem lenoşi,
Ci, cum ne-a dat tata minte, să muncim mai inimoşi.

На Балканите, пък и в Азия и Европа, широко е позната следната приказка. Един селянин, който отивал на пазар, за да продаде гъска или яйца, по пътя се замечтал как ще забогатее, ще се ожени, ще има дете и пр. Тогава посегнал да помилва детето, изтървал гъската или пък счупил яйцата и всичко пропаднало. В стиховете на Пан селянинът се превръща в румънски продавач на симиди, който действува в румънска градска среда от първата половина на XIX в. и постъпва като румънец от онова време.

Според самия Пан неговите произведения са „от народа събрани и пак на народа дадени". В творческата му работа над взетото „от народа" първостепенно значение има удивителното органическо единство между стих и мелодия, между текст и ритмика. Всичко претворено се отличава с белезите на собственото му поетическо майсторство. Впрочем това трябва да се каже и за Славейков, макар че в неговото творчество делът на заетото и преработеното е сравнително по-малък по обем.

Произведенията на Антон Пан и Петко Славейков си приличат и по връзката си с народната мъдрост. И двамата събират народни пословици и поговорки, разказват басни и анекдоти, пишат спомени за преживяното всред хората от народа. Издадените от Пан календари, песнопойки и книги са около стотина. Славейковите са доста по-малко, но заедно с многобройните му преводи и с редактираните от него вестници и списания представят книжовно дело, не по-малко по обем от това на Пан.

Най-популярни книги на Пан са: „Басни и приказки“ („Fabule şi istoriare“, 1841), „Седянка на село, или Пътешествието на дядо Албу“ (O şezătoare la ţară sau Călătoria lui moş Albu“, 1851—1852), „Сбирка пословици, или Приказки на разговорка“ („Culegere de proverburi sau Povestea vorbii“, 1847) и „Хитрините на Настрадин Ходжа“ („Nezdrăvăniile lui Nastradin Hogia“, 1853).

Взети от различни извори, басните на Пан разкриват своеобразните черти на румънското общество и на румънския живот през първата половина на XIX в. Всичко в тях е преценено от позицията на „Философията на доброто поведение“, характерна за трудовите градски среди на Балканите по онова време. Тези басни напомнят басните на Славейков най-напред с еднаквостта на използуваните извори и на взетите от тях случки, герои и идеи. В много по-голяма степен обаче те са близки по дидактично-просветителския си дух и стил и по философията на трезвост и еснафска пресметливост, която проповядват, по разбиранията за живота, които внушават.

Написани в съвсем леки, увличащи и действително талантливи стихове, басните и приказките на Пан усмиват простотията, суеверието, скъперничеството и високомерието, самохвалството, ревността и завистта, лицемерието, пиянството. Съществено тяхно качество е близкият непосредствен народен хумор. Поетът най-често усмива весело и закачливо, със средствата на народните хумористични песни. Но има и произведения, в които критикува остро, дори безпощадно. В румънската литература и по-късно няма по-добър майстор на басни в народен дух от Пан.

Виното и веселбите са любима тема в стиховете и на Петко Славейков, и на Антон Пан. И двамата пишат на тази тема в духа на народните хумористични песни, анекдоти и поговорки. Те осмиват и отричат пиянството като опасен човешки порок, но не и почерпването за весело настроение в дружески кръг. Ето две строфи от Славейковото стихотворение „Лозанови“:

Братя, гърнета пълнете,
дайте в чашките винце
и до капчица сръбнете,
разведрете си сърце!

Що да тъжим, да жалейме,
сладко винце е пред нас,
да попийме, да попейме
в тоз приятен весел час. . .

Някои от стихотворенията са в същност песни, възхваляващи дружното почерпване и веселие, например „Повторка“:

Ех, ха, дойдете,
дайте, черпете!

Да пием налейте,
нищо не жалейте!

В този дух, но с подчертан хумор е Славейковата „Пиянска молитва“:

О, Бахус вели, боже наш,
що даваш винце, пелинаш,
пред теб припадам поклонен
покрай калът потърколен.

Подобна молитва към Бахус отправя и Пан. Неговите песни на тема вино и веселие са много повече и съставят сборниците „Îndreptatorul beţivilor“ (1832), „Triumful beţiei sau diata ce o lasă un beţiv pocăiţ fiului său“ (1852), както и разделите „Despre beţie“ и „Despre beţie iarăşi“ на „Povestea vorbii“. Ето началото на „Laudele“:

Vinul e veselitor
mîhniţilor tutulor,
vinul e doftorul bun
al boalelor de comun
balsamul celor răniţi. . .

А ето и първите стихове на първата песен в „Îndreptatorul beţivilor“:

Cînd văz vinul roşior,
galben, ori cam profior,
ochii mi să veselesc,
cu dragoste îl privesc,
inima-mi saltă în sus,
bucur îndu-se nespus. . .

7.

И Антон Пан, и Петко Славейков отрано проявяват интерес към народните поговорки, пословици, сентенции. В продължение на години упорито и системно те ги записват, проучват, подреждат. Но отношението им към тях и работата им върху тях са коренно различни. Петко Славейков събира и обработва за издаване българските пословици, притчи и поговорки като фолклорист. Той ги подрежда, като се стреми да остане верен на текста, който е чул и записал. Специалистите-фолклористи по-късно изтъкват, че неговите „Български притчи или пословици и характерни думи“ от 1890—1897 г. са и досега най-автентична и най-добра сбирка с такива материали. А Пан не е фолклорист-събирач и фолклорист-издател. Той постъпва като поет.

Неговата книга „Кѫлецере de провербѫрі саѳ повестеа ворбіі, Де прін л8ме адѳнате ші іаръші ла л8ме дате“ е не само най-популярната между произведенията му, но и една от най-поетичните, най-художествените, най-мъдрите и най-поучителните. Пан събира голям брой румънски и балкански поговорки, пословици, притчи, афоризми и мъдрости, приказки, анекдоти, разкази. Подрежда ги по особен начин—по теми: за недостатъци, за вдетенени, за бъбриви, за лъжци, за лоши нрави, за глупост, за пиянство, за ядене, за бедност, за трудолюбие, за учение и пр. Тематичното подреждане има за основа обстоя-

телството, че всичко, включено във всяка група, внушава било като поука, като разобличение или похвала една обща идея. Целият материал в книгата е разделен на 64 тематични групи на румънски език и една на турски с превод на румънски език. Почти във всяка група намираме две части: отначало самите поговорки и пословици, свързани една с друга така майсторски, че почти винаги представят едно цяло стихотворение; след това като „povestea vorbii" следват приказки — случки, анекдоти, действителни приказки, басни, пак взети от народа, преразказани в изящни народни стихове, допълващи или развиващи казаното в самите поговорки и пословици. Книгата е цялостен сборник от „поучения за добро поведение" — поетическа енциклопедия на народната мъдрост, написана в занимателни приятни стихове. Чрез опита и мъдростта, натрупана в пословиците, поговорките, притчите, приказките, анекдотите, Пан изгражда своеобразна поетическа книга и проповядва здравите и оптимистични народни разбирания за живота.

Майсторството на Пан се изявява най-напред в самия подбор и в подреждането на народните пословици и поговорки. В раздела „Despre vorbire" например той ги свързва и ги превръща в своеобразна творба:

Din vorbă în vorbă, vorbă se deschide.[33]
Din vorbă în vorbă iese adevărul.
Din vorbă se face fapta şi din fapta vorba.
Cuvîntul e ca vîntul, nu să ajunge nici cu armăsarul, nici cu ogarul.
De multe ori limba taie mai mult decît sabia.
Limba oase n-are şi oase sfărămă.
De aceea
Pune-ţi frîu la gură şi lacăt la inimă.
Căci
Gardul are ochi şi zidul urechi.
. . .
Limba înduleşte, limba amăreşte.
Cu rîma mica să prinde peştele mare.
Vorba dulce mult aduce[34].

[33] Всички заглавия и стихове от Антон Пан са цитирани по Scrieri literare. Vol. I—III. 1963. Text, note, glosar şi bibliografie de Radu Albala şi I. Fischer.

[34] На български това би звучало приблизително така:

От дума на дума — дума се отваря.
От дума на дума истината блясва.
От думата дело правят — от делото дума.
Думата е като вятър — не се стига нито със жребец,
нито с хрътка.
Много пъти езикът реже повече от сабя.
Езикът кости няма и кости троши.
Затова
слагай си юзда на устата и катанец на сърцето,
защото
очи и плетът има, зидът пък — уши.
. . .
Езикът подсладява, езикът и вгорчава.
С малък червей големи риби се хващат
Блага дума далече води.

Твърде често чрез подреждането на поговорките поетът синтезира народната мъдрост, като портретира сбито и ярко съответен образ. Така пред читателя изпъкват живи и ярки народни типове, характерни и интересни. Ето например образа на лъжеца:

Omul care e Flecar
Troncăreşte ca un car.
. . .
Îincornorează ţînţarul
De ţi-l face cît magarul.
Sau
Vei, nu vei, el cu d-a sila,
Face musca cît camila.
Şi
Purecile cînd îl place
Cît un elefant îl face.[35]

Изкуството на лъжеца се показва след това и чрез интересни разкази, подкрепящи казаното в поговорките. А цикълът поговорки за ленивите започва с обща характеристика на леността:

Lenea a cocoana mare
Care n-are de mîncare.
Toţi copacii înfloresc,
Dar mulţi din ei nu rodesc.
Plopul e destul de mare,
Dar pe dînsul poame n-are.[36]

После Пан рисува образа на ленивия:

Parcă-i e gura-ncleştata
Şi de ielele luată.

---

35 Мъжът дърдорко грака,
като каруца трака.
. . .
На комара рога туря
и го прави на магаре.
Или
искаш, не искаш, дава му сила,
прави мухата като камила.
И
бълхите щом харесва,
със слонове ги смесва.

36 Леността е кокона голяма,
дето за ядене нищичко няма.
Всички храсти разцъфтяват,
но много от тях плод не дават.
Тополата е доста висока,
а по нея не ражда се стока.

De lene ochii-şi închide
Şi buzele îşi deschide.
Î-e lene să şi vorbească,
Dar înca să mai muncească.

. . .

Toţi pretotindenea sapă,
El duce cîinii la apă.[37]

Накрая всичко казано чрез поговорките се илюстрира с приказката за дембелите, които изгорели в запалената къща, но от мързел не станали да избягат навън.

„Povestea vorbii" е книга, дълбоко румънска и същевременно балканска, в известен смисъл дори общочовешка.

Като най-самостоятелна, поетическа творба на Пан, оригинална в съвременен смисъл на думата, се сочи „O şezatoare la ţară sau Călătoria lui moş Albu". Но дори и в нея оригиналното се изявява главно в умението му да групира, обработва и допълня фолклорния материал, разнообразен в тематично отношение, да го довежда до поетическо съвършенство, да извлича от него единна своя художествена концепция. Като цяло произведението има твърде проста схема — героят дядо Албу пътешествува из българските села и преживява различни весели и тъжни приключения. В първата част дядо Албу, чийто прототип е може би самият Пан, попада в редица анекдотични положения с фолклорен характер. Във втората част се описва пак в леки и увлекателни стихове една селска народна седянка, наблюдавана и слушана от него. Поетът е изключително голям разказвач в стихове. Той свързва описания и диалози, закачки и духовити думи, поговорки, гатанки, анекдоти, песни — крайно богат и разнообразен материал. Но не само го свързва, а прави от него цялостен, жив и увлекателен, образно-емоционален разказ. Читателят вижда как седянката се организира, как се държат присъствуващите, какво правят и какво казва всеки от тях. Пан изгражда образите чрез собствената им народна реч. Чрез увлекателния разказ на читателя неусетно се внушава здравата народна „философия на доброто поведение".

Като произведения с фолклорна поетическа структура най-добрите творби на Антон Пан стоят твърде далеч от зрялата поезия на Петко Славейков. Обаче по народностен дух, по фолклорен материал, по мотиви, герои и идеи, по проповядваните в тях схващания за човека и живота, по просветителски смисъл и пр. те са близки на произведенията, създадени от Славейков.

Цитираните стихове на Пан и по съдържание, и по форма напомнят стихотворения на Славейков като:

---

[37] Сякаш е устата му заключена
и от юдите в гората взета.
От мързел очи затваря
и с устните само зяпа.
Не му се ще дори да говори,
какво ли пък и труд да се труди.

. . .

Всички в полето копаят,
той псетата дразни да лаят.

Мухата хоро играе,
комарът сеир струваше.
Присмя се муха комарю,
че му са дълги краката
и му е тънка снагата.
Комар се люто разсърди,
извади остра сюнгия,
ръгна мухата в ребрата.

Или пък:

Наред, наред дечица,
напреде им паница.
Дай ми, како, лъжица,
да сърбаме попара,
да се тати не кара.

И стиховете:

Лакомство е зло голямо,
чуйте ли, момчета.
То накарва всяка правда
на кривда да шета.
Лакомството много момци
зле е изхабило,
много сърца, думи чисти,
кат стъкло разбило.

По-близки са произведенията на двамата писатели, в които те в по-голяма степен се опират на народното творчество, заемат от него и елементи на съдържанието, и елементи на формата, творят в духа на народните певци и разказвачи. И обратно — Славейков се отдалечава и от народната песен, и от поезията на Пан в ония свои стихотворения, с които израства и се налага като модерен поет, като пръв голям представител на новобългарската „лична“ поезия.

8.

Сродно по творческа същност, литературното дело на Антон Пан и на Петко Славейков се разгръща по различен начин и има доста различна участ.

Пан създава вдъхновено и голямо поетическо дело, като остава по-близо до фолклора. Той не се развива до степен да възприеме духа на модерната национална румънска лична поезия, създадена от поколението поети-пашоптисти. Славейков, обратно, е в непрекъснато развитие като поет. Той не написва толкова и така поетически народопесенни по смисъл, по поетика и по стилистика произведения, както Пан. Но както се посочи, като творец неотстъпно върви към новобългарската лична поезия. Той пръв и в кръга на повечето литературни родове и видове изминава трудния и дългия път от старата българска литература и народното устно словесно творчество до модерната и голямата национална българска поезия.

Славейков е всепризнат учител на почти всички поети непосредствено преди и непосредствено след Освобождението от османско робство. Делото му е широко популярно и по достойнство оценено още приживе. Пан, обратно, след смъртта си дълго време е почти забравен. Румънската литературна история в миналото не му признава заслугите и приноса на оригинален поет. Разбира се, както вече се загатна, големите румънски поети, като Василе Александри, Михай Еминеску или Тудор Аргези, неведнъж изтъкват значимостта и силата му на поет, както и приноса му в развитието на новата румънска поезия. Като подхваща и развива техните възгледи и оценки за творчеството на Пан, румънската литературна наука в наши дни оценява по достойнство неговото поетическо дело. Произведенията му са широко популярни, както стиховете на Петко Славейков в България.

Дори беглото сравняване на биографични факти, на творчески прояви и особености, на литературно-историческо развитие, направено в настоящата студия, убеждава в типологическата близост между двамата поети. Макар че не се познават, че дори не знаят нищо един за друг, те вървят по сравнително близки пътища на развитие. Показателни са не само съответствията в жизнената им участ и в творчеството им, но и различията. Защото и съответствията, и различията са твърде съществени за румънската и българската литература през онзи период на национален дух и на национален подем.

ANTON PANN ET PETKO SLAVEÏKOV

(Parallèles et différences biograhiques, créateurs et littéraires historiques)

PENJO RUSEV, DUMITRU ZAVERA

(R é s u m é)

Entre Anton Pann et Petko Slaveïkov n'ont jamais existé des rapports personnels ou littéraires quelconques. Néanmoins de la confrontation de certains faits de leur vie et leur œuvre se dégagent plus nettement certains aspects et particularités de l'apparition et du développement précoce des littératures nationales modernes de la Roumanie et la Bulgarie pendant le XIXe s.

Les deux poètes grandissent dans un milieu urbain artisanal, apprennent, jeunes encore, les langues parlées balkaniques, observent la vie d'une population variée, assimilent la culture folklorique et manuscrite des peuples balkaniques. Pendant leur jeunesse leur activité comme hommes de lettres et auteurs est relativement plus proche et semblable, typologiquement identique. Plus tard, leur vie et leur oeuvre s'engagent dans des voies différentes. L'essentiel dans ces différences est dû à leur participation différente à la vie politique et aux luttes de libération nationale des deux peuples.

Dans la période de sa naissance, la poésie nationale moderne dans les deux pays puise de l'expérience et de l'inspiration au folklore tout en manifestant des particularités caractéristiques. Anton Pann se rapproche beaucoup des chanteurs et conteurs populaires anonymes. Son œuvre a „un caractère hétérogène", où prédomine l'élaboration et la modification d'idées, de motifs et de héros, etc.,

empruntés aux „livres populaires“ et au folklore. Petko Slaveïkov débute dans la poésie en appliquant la même „méthode créatrice“, mais se développe rapidement et crée des œuvres poétiques au sens moderne du mot. La poésie lyrique sentimentale des deux poètes s'inspire de la poésie de Anastasios Christopoulos. Elle est, cependant, plus démocratique, liée à la vie des couches populaires urbaines et à la chanson populaire, et, dans une certaine mesure, est l'expression de leur émotions personnelles. Anton Pann et Petko Slaveïkov traitent les thèmes du vin et du plaisir dans l'esprit des chansons, des anecdotes et des proverbes humoristiques populaires. Leurs vers, de par l'esprit et le style, sont didactiques instructifs, profondément pénétrés de la sagesse populaire des Roumains et des Bulgares de ce temps.

L'attitude des deux poètes envers les dictons, proverbes et sentences populaires est différente. Aussi le résultat est-il aussi différent: Petko Slaveïkov publie un recueil de proverbes populaires bulgares, tandis que Anton Pann crée son encyclopédie poétique de la sagesse populaire „Povestea vorbii“.

Anton Pann crée son important œuvre poétique en se maintenant près du folklore. Petko Slaveïkov se développe sans cesse et devient le fondateur de la poésie bulgare nationale moderne.

Une communauté typologique relie les deux poètes. Non seulement les parallèles dans leur destin et leur oeuvre sont significatifs mais aussi les divergences. Les uns comme les autres sont très caractéristiques de la littérature roumaine et la littérature bulgare pendant cette période de grand essor national.

НОВИ ПРИНОСИ ЗА ЛИТЕРАТУРНАТА ДЕЙНОСТ НА ГЕОРГИ ПЕШАКОВ

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ

I

Може да се твърди с положителност, че напоследък нашите познания за живота и творчеството на поета и просветителя Георги Пешаков се разшириха твърде много с трите студии,[1] излезли през 1968, 1970 и 1972 г. При все това остават още неизвестни или недостатъчно задълбочено изследвани аспекти, които ще разгледаме тук.

Що се отнася до нас, смятаме, че днес притежаваме доста пълна биография на тази интересна личност. Роден във Видин през 1785 г. — според нас от баща цинцарин и майка румънка[2] — и свързан със своя роден град, макар и да не е живял много там, Пешаков работи на литературното поле повече от 40 години (от 1812 до 1854 г.) предимно във Влахия, където прекарва по-голяма част от живота си. Той се оформя под въздействието на литературната школа на поетите Вакъреску и пише предимно на румънски, на който език прави много преводи. Същевременно пише на български и гръцки, като стиховете за сръбския княз Милош нарочно са писани на руски и сръбски език, а към посветените на руския цар са прибавени и някои на румънски. Кореспонденцията на Пешаков, водена в по-голямата си част на румънски език, се допълва с кореспонденция, писана на сръбски (особено множеството писма до жена му, която е сръбкиня), гръцки, български и най-малко на руски език.

Прекарал по-голяма част от живота си във Влашко, Пешаков говори с хубави думи както за румънците, така и за българите. Така, повикан в Сърбия от княз Милош, който му предлага пост на секретар по румънски и гръцки език, Пешаков не пожелава да напусне Букурещ, пишейки: „Искам да свърша дните си в моята родина, където почиват костите на майка ми, на братята ми и на моите деца и където дишат въздуха на живота другите мои сродници."[3]

---

[1] C. N. Velichi. Un poète slavo-roumain Geoge Peşacov (съобщение, прочетено на VI международен конгрес на славистите, Прага, 7—13 август 1958). — Romanoslavica, XVI, Bucureşti, 1968, p. 353—395, и отделен отпечатък; С. Баева, Ил. Конев. Георги Хаджитомов Пешаков. Живот и дело. Лит. мисъл, 1970, кн. 1, с. 83—100; P. Cornea. Originile romantismului românesc. Bucureşti, 1972, p. 396.

[2] Вж. C. N. Velichi. Op. cit., p. 357—360.

[3] Ibidem, p. 371, 357—376.

Същевременно прекараните във Видин години му помагат да опознае не само българския език, но и българската народна поезия. Влизайки през 1835 г. в досег с българската емиграция от Букурещ, която се намира в голям културен възход след контакта с идеите и книгите на Венелин, Пешаков написва някои стихотворения на български език, които се обнародват след смъртта му в сборника на Безсонов; написва също стихотворения, посветени на Петър Берон и Юрий Венелин, в които говори за „своя български род", свидетелствувайки за българско национално съзнание. Неговата литературна дейност на български език е доста богата през този къс период—1835—1839 г.,— поради което мнозина разглеждат Пешаков не само като поет на български език, но дори и като българин по произход. На пръв поглед е странно как след 1839 г. вече не го виждаме да проявява тези свои чувства. Поетът, писателят, преводачът продължава да пише само на румънски език, като през 1847 г. печата и стихотворения на този език.

Това поведение би могло да изглежда за историка и литературния историк най-малко странно. Но като узнаваме сега за цинцарския произход на поета, то се явява, както посочихме, нещо съвсем естествено. Много цинцари в Османската империя, погърчени чрез културата, добиват гръцко национално съзнание. Когато се подхваща периодът на освобождението на балканските народи, който започва през XIX в. със създаването на автономна сръбска държава и след това на независима гръцка държава, някои цинцари, живеещи в Гърция или Сърбия, стават гърци или сърби, т. е. с гръцко или респективно сръбско национално съзнание. Също така и живеещите на българска територия или в средата на българската емиграция във Влашко си оформят българско национално съзнание. Да не говорим вече за тези, които преминават в румънските княжества и после в Румъния и които манифестират румънски чувства. Нещо повече, когато един голям род, каквито обикновено са цинцарските, е бивал принуден по различни причини да се разпръсне и да се засели в повече страни на Югоизточна Европа, макар членовете му да запазват помежду си най-тесни връзки, това съвсем не попречва всеки да получи националното съзнание на страната, в която живее.

Дейността на Пешаков, който живее във Влашко, е свързана между другото и с неговите икономически и литературни интереси. Самият той е готов да се установи във Вършец и се опитва да направи това, но няма възможност да си намери тук служба. Известно време живее във Видин и полага големи усилия да се настани в Сърбия — в Неготин. Като се проследи кореспонденцията на Пешаков, нещата стават твърде ясни. Когато положението във Видин не му е вече изгодно, тогава той се установява в Крайова, където има добра икономическа позиция, разполагайки най-напред с голямо лозе в най-прочутата лозарска област — хълма „Немоюл", — от прихода на което може да живее без грижа. Когато поради смъртта на брат си изгубва лозето, влизайки в продължителен съдебен процес, и когато икономическото му положение става несигурно, Пешаков търси изход. Опитва се да се настани в Сърбия и най-напред влиза в тесни връзки с българската емиграция. Когато обаче процесът приключва и той спечелва отново лозето и особено когато получава добра служба в Букурещ, положението се изменя. Той довежда семейството си от Сърбия и връзките с българската емиграция прекъсват постепенно, тъй като Пешаков вече не се занимава с нейни проблеми.

Разбира се, при все че и при Пешаков икономическите условия господствуват, трябва да имаме пред вид и други моменти. На първо място жела-

нието му да се издигне на поетическото поприще, да види издадени поне някои от своите стихотворения. Неговите апели към силните на деня са затрогващи. Касае се за молбите му към Щирбей във Влахия, към княз Милош в Сърбия и към други личности. Вниманието, което му оказва Венелин, след като той му изпраща някои от стихотворенията си на български език, го радва неизразимо.

Истина е, че с творчеството си Пешаков принадлежи преди всичко на румънската и българската литература. Ако прибавим и това, което е написал на сръбски и гръцки език,[4] би могла да се намери за правилна идеята на българския изследвач Т. Кръстанов, който придава на творчеството му по-широко значение — югоизточноевропейско. Впрочем междубалканският дух се създава чрез борбите за освобождение, чрез търговията, чрез училището и обяснява някои исторически и литературни процеси. Южнодунавските народи са обединени в първите десетилетия на XIX в. чрез общата религия и борбата си за освобождение. Нещо повече, някои историци смятат, че всички движения за освобождение през първите десетилетия на миналото столетие са до известна степен движения общобалкански. Така се обяснява участието на българите и гърците в сръбските въстания, на българите в борбите на Гърция, българското участие, както и участието на други в събитията през 1821 г., за да не говорим вече за отредите от доброволци, които се бият в редовете на руските войски, стигнали до Дунава, и които почти винаги са формирани от синове на всички народи от Югоизточна Европа.

Ако приемем именно тази гледна точка, ясно е, че Пешаков има особено значение за румънската и българската литература. И тук обаче трябва да изходим от известна предпоставка. По причини, които тук не е място да излагаме, и най-вече поради много различното политическо положение, в което се намират територите на север от Дунава — в сравнение с територите на юг от реката — общото културно равнище, а следователно и равнището на литературата на север от Дунава е по-високо. Тъкмо поради това румънската поезия на Пешаков не намира отгласа, който авторът ѝ очаква. С една дума, за румънската литература поетичното творчество на Пешаков има второстепенно значение. Съвсем друго е положението в българската литература, където той е между първите ѝ поети. При все че и тук оценките са различни, смятаме, че разглеждането на поетическото творчество на Пешаков, писано на български език, трябва да бъде направено от български изследвачи и оценено, разбира се, в съответствие с развитието на българската литература и поезия по онова време.[5] Затова, оставяйки тази проблема за разглеждане от българските колеги, за които се спомена по-горе, ще добавим, в края на тази статия нещо за румънските стихове и румънската проза на Пешаков, тъй като в първата ни статия се занимахме най-вече с живота на тази сложна и интересна личност. Обаче ще разгледаме по-специално един аспект, познат много малко или никак, свързан с периода, в който Пешаков е увлечен толкова силно от българската емиграция, че проявява българско национално съзнание.

---

[4] Вж. хвалебственото стихотворение, посветено на цар Николай I по случай Руско-турската война през 1828—1829 г., квалифицирано от Паул Корня така: „Истинско упражнение по сръчност, това странно съчинение съдържа оригинални стихове на езиците гръцки, сръбски, български, румънски плюс четири стиха на руски" (P. C o r n e a. Op. cit., p. 389.

[5] Вж. в това отношение преценките, направени от Илия Конев (цит. ст., с. 98—100), както и преценките на Б. П е н е в. История на новата българска литература. Т. III. С., 1933, с. 928.

Превеждащ не само славянски документи, но и трудове (философски и драматургични) от гръцки или може би от сръбски на румънски език, Пешаков се сблъсква и с проблемите на граматиката, както и на литературния език. Тъй като по отношение на румънската граматика и румънския литературен език по онова време положението е доста ясно, той не се занимава с тях. Не така стоят работите относно някои проблеми на българската граматика и българския език, станали тогава обект на спор.

В кръга на тези проблеми Пешаков наистина изказва някои мнения, неизвестни досега на изследвачите, върху които считаме, че сега има повод да се спрем. Тези мнения са изразени в гръцките му писма от 1837 и 1838 г., които познаваме по черновите, които Пешаков запазва в свой препис. Става дума за писмото му от 1. III. 1837 г., отправено от Букурещ чрез братовчеда му Митраке Малич до всички по-образовани българи в Крайова и най-вече до д-р Петър Берон; също за писмото му, писано до Букурещ на 15. III. 1837 г. и адресирано до Райно Попович, който тогава се намира в Будапеща при своя съотечественик Атанас Грабовски, обнародвано и коментирано от Ив. Снегаров, поради което тук само ще се спомене; после писмото от 13. VIII с. г. до Априлов и Палаузов в Одеса; и накрая писмото от 20. VII. 1838 г., изпратено на Икономович също в Одеса. Тези чернови от писма, написани на гръцки език, имат трудна за четене графика.[6]

Понякога Пешаков възпроизвежда в копирната си книга цялото писмо с усложнената му фразеология, друг път го резюмира по свой особен начин. Писмата са интересни и поради факта, че покрай проблемите, за които става дума, тук намираме и различни нови сведения, отнасящи се до живота и творчеството му или до някои черти на неговата личност. Освен всичко това те ни показват привързаността на Пешаков към българския език и българската литература, както и българското му съзнание през този период (1835—1839). Ще изложим тези проблеми предимно чрез дълги цитати от споменатите погоре писма или като резюмираме изложението на Пешаков там, където има нужда.

II

В писмото, което пише на 1. III. 1837 г. до Митраке Малич,[7] негов братовчед, към когото се обръща с „многообразовани братовчеде", Пешаков му съобщава, че е написал и е разпространил своето поетическо завещание на три езика. Един екземпляр е изпратил и на „известния автор на новите истории, който покровителствува толкова много нещастния наш народ" — думата е за Венелин; „на който съчиних ода на благодарност. . ., като отстрана на нашия народ". Пешаков прибавя, че ако има време да я препише от черновата, която му останала, ще изпрати и на Малич един екземпляр, „за да я видите и вие всички от същия род като мене, които сте там" (т. е. в Крайова). Ако не, Пешаков ще я занесе лично, когато сам отиде в Крайова.

Най-голямото желание на поета е одата му да бъде видяна „преди всичко от преблагородния боерин, доктор и многоуважаван мой господин Петър

[6] Те ми бяха прочетени и преведени от Ариадна Камариано (последното писмо) и от Олга Чиканчи, на които изказвам благодарност.

[7] В копирната си книга Пешаков го датира грешно — 1833 г. От съдържанието обаче се вижда ясно, че писмото е от 1837 г. То се намира в Академичната библиотека на Социалистическа република Румъния, № 1276 (ф. 53—56).

Берон". Той съобщава после на Малич, че е изпратил на Юрий Венелин „стари народни песни и други мои нови заедно с тези от страна на многоучения и просветителя на нашия български народ кир Анастас Стоянович Кипиловски, който се радва вече на едно име, славено в цяла България". След това Пешаков пита: „А ние впрочем защо спим?"

По-нататък поетът изтъква, че се намира с ръце и крака, вързани по причина на нещастието — негово и на целия му народ, — бидейки преследван не от някои чужденци, а от тези, които са също от неговия род и които ще получат възмездие в часа на правосъдието. Но ако той се намира в това положение, тези от Крайова и самият Малич. . . „Ваша мъдрост, защо спите с този летаргичен сън?"

В същото писмо Пешаков пише, че им изпраща и една поема на славянобългарски език (чието копие липсва в копирната книга на писмата), която съчинил неочаквано, подбуден от Кипиловски. Превод от нея изпратил и на д-р П. Берон, на когото е посветена. Тя обаче „се препоръчва и на Вас, и на всички учени от нашия род, които залягат за просвета на клетия наш народ". Впрочем Пешаков изрежда тези учени хора: „Умолявате се вие, обичаните от народа, канейки най-напред нашите сънародници, между които първият е д-р Берон", без да се забравят и други — „хора културни и преучени, като господин Минович, господин Сава Йоан, господин Атанас Миланович"; след това „обичаните от музите господа Ванко и Яков Любич" и всички, които той (Митраке Малич) ги счита за „учени просветители и любимци на народа". „Но ми дойде на ум — пише Пешаков — и за оня млад учител от румънското училище, името на когото съм забравил — струва ми се, Гица, или Йоаница. Така че поканете и него. И да прочетеш на всички прочувствено моята поема, така както прочете една, написана от тебе, за да направи на всички впечатлението, което се иска при такива обстоятелства. И след това, запознавайки ги с циркуляра, който ви се изпрати от страна на просветното настоятелство, да помолите всеки от тях да даде писмено мнението си, както за буквите, дали трябва да бъдат по-малко или не, след това за езика, за произношението, за граматиката — глаголи и имена, членове, падежите им, — за ортографията и други. А после и за други проблеми, които са поставени за обсъждане в циркулярното писмо на „ефорията за просвета" , да си напишат мнението, тъй като тези мнения се искат от учените на нашия народ. Защото няма спор, от чужденци сме просветени, от тях вземаме пример, вземаме още и трябва да вземаме — особено от старите гърци и от новите, които са в Европа."

Както се вижда от горните редове, става дума за заниманието на българите в Букурещ с проблемите на езика. Тогава, когато Пешаков говори за „циркуляра", изпратен от „ефорията за просвета", навярно има пред вид „циркуляра", съставен на гръцки език през 1836 г. и изпратен от В. Е. Априлов на всички български интелектуалци, за да постигнат разбирателство по проблемата за езика, правописа и литературата.[8] Навярно Пешаков го е получил чрез братя Мустакови и затова говори за „efori" (настоятели). За отбелязване е фактът, че Мустакови се отнасят сериозно към циркуляра на Априлов и го дават на Пешаков, та той от своя страна да го изпрати на българските интелектуалци в Крайова. Ако предположим, че д-р Берон се е намирал тогава в Крайова, следва, че Пешаков е имал някакъв престиж пред българите в Букурещ.

[8] И в. Д. Ш и ш м а н о в. Студии из областта на Българското възраждане. В. И. Григорович, неговото пътешествие в Европейска Турция (1844—1845) и неговите отношения към българите. — Сб. БАН, VI, 1916, с. 123.

Желаейки да направи името си известно, Пешаков намира за уместно да се свика специално събрание в Крайова, което не може да не е подходящ повод за запознаване на д-р Берон с поемата му, която Малич е бил помолен да му прочете. Нещо повече, в първия постскриптум на писмото Пешаков прибавя: „Ето че удвоявайки силите си, отказвайки се от сън и от навиците си, аз преписах множество от стиховете, които, след като изпратих на Венелин, ще изпратя и на вас, за да запознаете с тях едновременно с горната поема нашите сънародници, обичащи музите и просветата. И който желае да поднесат на името му такива неувяхващи лаври на безсмъртие, нека се погрижи да бъде достоен, всеки според силите си. Славянобългарската муза приема с благоволение и с любов труда на всяко нейно чедо, както и даровете, които ѝ се поднасят."

Не се знае дали Пешаков изразява писмено пред българите в Букурещ възгледите си върху езика, граматиката, литературата и пр., но виждаме, че той изказва поне някои свои мнения в това отношение тъкмо в цитираното писмо може би с цел да повлияе донякъде на приятелите си от Крайова.

Вторият постскриптум на писмото, който почти надминава първия по дължина, е озаглавен „Моето мнение". Сигурно той би могъл да бъде още по-обширен, понеже Пешаков казва: „Аз бих искал още да Ви пиша, но нямам вече къде" (в смисъл, че вече е нямал хартия).

В „Моето мнение" Пешаков твърди, че „в училищата трябва да се преподава славянската граматика, а след като учениците я научат, всеки от тях ще поправя тогава говоримия език в родния си край и малко по малко с помощта на книгите, които ще се издават — така, както правят гърците близо цял век. Защото, ако поискаме или се опитаме да устроим езика, преди да почнем да пишем или да превеждаме, ще почнат толкова спорове. . . и напредъкът на нашето просвещение ще бъде спрян за дълго време, защото виждам вече — тук Пешаков употребява една румънска поговорка, която пише на румънски език — б. а., — че всеки циганин хвали своя чук, всеки държи страна и най-вече тези, които пишат граматики."

„Първият издател на българската граматика — кир Неофит, учител в главното национално и централно училище в Габрово. . . прави от нея българско „залзаде". Вторият издател—г-н Хрисант, учител в училището от Свищов— я издаде смесена: славянобългарска. А тази на господин Анастас Кипиловски, който я готви от шест години и още не я е издал, но който планира да я издаде, е също българско „залзаде" според неговия диалект. И аз не зная коя от тях трябва да се приеме. Аз бих могъл толкова много да говоря за нея, че бих изпълнил цели листове хартия, но нямам време. Както виждате, аз се ориентирам и към тази на Неофит, и към тази на Хрисант, и към тази на Кипиловски, както и към славянската. Понякога и към руската, и към сръбската, защото всички са сестри. Според обстоятелствата и вкуса си продължавам да се изказвам, без да се стеснявам и без да ме е срам дори и да бъде наречено изказването ми чудовищно. Не ме засяга нищо. Когато моите изказвания бъдат разбрани добре от ученитe хора и когато аз ще мога да ги подтикна към надпревара, за да вземат и те молив в ръка за просвета на моя обичан народ, и ако те ми потвърдят писмено, че приемат тези изказвания, тогава ще настане време да ви дам обяснение за моя вкус."

„Господин Неофит съди по-логично за езика, тъй като е най-опитен. И аз се осмелявам да ви кажа, че днес не се намира и нито ще се намери друг, който да му прилича, що се отнася до разбирането за българския говорим

език, за думите, изреченията, идиоматичните изрази и т. н. Като калугер той е имал възможност да обикаля България, както и да му идат на крак поклонници от всички части на Света гора, и да слуша в жив говор езика на всеки. Покрай това, имайки много качества и една вродена наклонност, имайки и много добра памет, той е могъл да запомня и да записва всичко необходимо за една такава граматика."

При все това — казва Пешаков — „Неофит предвижда, че някои не ще бъдат съгласни с него в това, което засяга стила и конструкцията на фразата, която е както в нашия роден край и най-близо до тази от Враца. Затова бърза да направи и някои изменения и конструкции от думи, глаголи, падежи, съществителни и прилагателни от мъжки род и членовете им . . ." Пешаков се пита: „Но защо само имената от мъжки род да претърпят такива изменения, а не и тези от женски и среден род?" И възкликва: „Ах, каква смешна работа!"

По-нататък той сочи, че господин Кипиловски, който бил твърде огорчен, „го обвинява по такъв начин, че всеки (освен мъдрия Пешаков — б. а.) би повярвал, без да се съмнява, че наистина Неофит, този мъж с толкова качества, е тъй невеж, що се отнася до граматиката". Действително — добавя Пешаков — „зад гърба се произнасят различни обвинения, но никой не посмя до днес да излезе с нещо написано и нито пък ще го направи". „Има — казва той — всякакъв вид слепи и шарлатани, които всеки ден създават кавги и спорове."

„Хрисант ми харесва повече с начина, по който е съставил своята граматика. Но и той е обвинен от преучения Кипиловски. Желая да се отпечата веднъж и неговата. И тогава всеки ще вземе, което е негово. И нека се побърза да се натъкми граматика според диалектите в собствените родни краища и тогава всеки да чука със своя чук. Но дори и така е добре, защото такива граматики ще служат направо за модел, а след това ще се намери някой по-опитен и с повече вкус, ще извади сърцевината от тези три и с помощта на славянските — руски и сръбски — ще състави една по-добра".

След това Пешаков навлиза в подробности:

„Кир Неофит и кир Хрисант са съгласни в това правилните глаголи да образуват сегашно време всеки глагол според примера: ед. ч. говорим, а мн. ч. говориме, докато господин Кипиловски казва в ед. ч. *говорѧ* и мн. ч. *говоримъ*. Обаче някои пишат в ед. ч. *думамъ* и в мн. ч. *думаме*, а той, при все че е съгласен с формата за ед. ч., в мн. ч. пише *думамъ*, вместо правилната форма *думаме*. Мотивът му е, че те „спрягат всички правилни и неправилни глаголи според славянските, . . ., а аз мразя всичко, което е неправилно в природата; и така трябва да прави всеки, като предпочита правилните форми пред неправилните, дори и славянските и гръцките; затова и нашият български език може да ги избегне."

За нещастие тук Пешаков прекъсва обясненията си чрез примери, като се мотивира, както се казва по-горе, с липса на хартия.

Резюмето на писмо до Райно Попович,[9] на когото Пешаков пише на 15. III. 1837 г. от Букурещ, е бедно на такива данни. Тук Пешаков се оплаква с известна ирония от Кипиловски, който не му обръщал небходимото внимание като поет-просветител и любител на музите, а го поставял в редовете на българските „бакали от Букурещ и от други градове", които се записали да купят

[9] Вж. ms. 1276, ф. 56—57. Целия текст — И в. С н е г а р о в. Принос към библиографията на Райно Попович. С., 1959, с. 1059, 103—104.

неговия превод на „Обща история“. Или както пише самият поет: „Струва ми се, че Ви казах, че нашият общ приятел, преучеиият просветител на клетия и обичан наш народ и почти наш земляк Анастас Ст. Кипиловски, който ме обича и уважава, има добрината, без да ме извести, да ме включи в списъка на абонатите за книгата му „Обща история“, която се отпечатва през 1836 г., между бакалите от Букурещ, без да посочи поне родния ми край Видин или най-малко, че ме брои и мене между обичаните от музите. . ., или че съм в числото на учените, философите, на просветителите на човешкия род и още повече на българския, и особено на добродетелните, обичащи истината, правдата. . .“

И в писмото, изпратено на Априлов и Палаузов в Одеса по Икономов,[10] който заминава там да учи, Пешаков не дава повече сведения. Важен е фактът, че поетът твърди, че им е написал своето мнение за начина, по който да се преподава граматика в училищата. Но Пешаков добавя: това предаване, както и предаването на езика „да не бъдат регламентирани сега, за да не започнат спорове“.

Също така той им съобщава, че „ако искат да имат неговото мнение относно просвещението, нека му напишат и той ще им отговори“.

Става ясно, че Пешаков, бидейки недоволен от факта, че първенците на българската емиграция в Букурещ и на първо място братя Мустакови не го подпомагат така, както желае и разбира, се обръща към българите в Одеса. Цитирахме по-горе писмото до Априлов и Палаузов, изпратено чрез посредничеството на Икономов. Сигурно Пешаков го е молил да го препоръча на Априлов, което вероятно Икономов е направил, макар че резултатът не е очакваният от поета. Затова на 20 юни той отново пише на Икономов,[11] като му казва, че писмото му от 25. I. 1938 г. е получил на 30 юни „чрез посредничеството на приятеля Кипиловски“. После следва: „Благодаря Ви за добрите препоръки, направени пред Априлов, но изглежда, че сте ги посели на камък, защото досега не съм получил отговора му и още повече протекцията му, за да възкръсна и аз от мъртвите и да мога да работя нещо за обществена полза.“ По-нататък Пешаков пише, че е болен, че се е консултирал с много лекари и му е мъчно, че губи толкова време с прозаични въпроси, че е предразположен към заболяване и той е принуден да си пилее времето, вместо да работи за просветата на своя народ.

Като се връща отново към тази проблема, Пешаков добавя с известно огорчение: „Богатите от нашия род приказват за просвета, без да познават истинското ѝ значение. Ако всички от същия род с нас приемат такава сляпа просвета — както най-просветените от рода ни, които знаят само да четат произведенията на авторите класици, да пишат правилно и да излагат красноречиво идеите си, — мнозина ще употребяват големи думи, без да ги разбират.“ Пешаков счита за такъв дори и Кипиловски. Но когато дава примери за „големи думи“, той цитира думите „престъпление“, „злоба“, „скъперничество“, „високомерие“, „алчност“, „оскърбление“ и др. Като ги употребяват, те вярват, че са просветени, пише Пешаков, прибавяйки съчувствено: „Тежко ни!“ Ако всички от този род разбират така просвещението, „по-добре да отидат още сега да се удавят, отколкото да се просвещават по този начин“. „Тези богати българи — твърди той — просвещават, за да се слави името им.“

---

[10] Вж. ms. 1276, f. 59 V.
[11] Ibidem, f. 60—63.

В същото писмо Пешаков се хвали с вниманието, оказано му от Венелин — „един истински просветен човек", който му изпратил книгата си заедно с хубаво посвещение, докато от Априлов, който му е по-близък, не е получил нито дума. Пешаков изпратил на Априлов писмо и няколко стихотворения, но той не му отговорил. Ето защо счита „това негово мълчание за обида". „Да беше ми писал поне, че е получил изпратените му писма, да ми беше писал за мерките, които смята, че са необходими за просвещаването на народа. . . да ме беше похвалил за моята епопея, да ми бе казал дали е добра или не. . ." Във всеки случай Пешаков се е надявал, че Априлов ще оцени стиховете му, което очевидно не е станало. Все пак в това писмо той пак прибавя едно стихотворение от три строфи на гръцки език, което също посвещава на Априлов.

Не знаем дали Пешаков е получил отговор поне на това последно писмо, което изпраща на Априлов чрез Михаил Попович, но, както изглежда, и то е имало съдбата на другите. От цялата тази кореспонденция, от изложенията на Пешаков, както и от другите сведения и данни, които имаме за съответния период, е ясно, че освен с двете стихотворения, посветени на Венелин, публикувани от Априлов („Денница"), с вниманието, оказано от Венелин към стихотворенията на български език, които се обнародват по-късно в сбирката на Безсонов, нашият поет не е зарадван от страна на ръководещите фактори на българската емиграция в Букурещ и Одеса с оценка, която да доведе до издаване на някои от стихотворенията му, било пък до насърчаване в културна дейност — до преводи и съставяне на ръководства и на различни книги.

Това е времето след 1835 г., когато се създава училището в Габрово — първото модерно българско училище, — когато има остра нужда от преводи, от съставяне на различни ръководства и книги, за които не липсват материални средства. Както братя Мустакови, с които Пешаков е постоянно във връзка, така и Иван Бакалоглу и др. подкрепят парично печатането на тези книги. С опита си на учител, с културата си, с познанието на толкова езици, с качествата си на поет и писател за учудване е как Пешаков не е използуван от инициаторите и поддръжниците на училището в Габрово, за което те печатат толкова работи. Изглежда, че емиграцията го подценява и че Пешаков не смогва да получи подкрепата на богатите търговци за отпечатване поне на някои от своите творби. Също така изглежда, че такова становище има и Кипиловски, защото самият Пешаков се оплаква от него. Дори възлаганата на Априлов надежда не се осъществява и може би затова, като мисли за тези богати търговци, Пешаков с огорчение пише, че „богатите от нашия род говорят за просвета. . . но само за да им бъде славено името. . ." Сигурно по тази причина след 1839 г. Пешаков вече не живее с проблемите на българската просвета, вече не говори за „своя български род" и се оттегля от българските емигрантски кръгове, като продължава да пише само на румънски език.

III

Понеже в статията от 1968 г. се каза твърде малко върху някои проблеми, свързани с литературното творчество на Пешаков на румънски език, използуваме случая да добавим тук няколко думи. Няма да се занимаваме, разбира се, с неговите преводи, тъй като за тях се писа вече.

Както се каза, Пешаков е незначителен поет, оформен в школата на поетите Въкъреску, които му служат до голяма степен за образци. Въпреки че не смогва да се издигне на тяхната висота, румънските му стихове, които в по-

вечето случаи са римувана проза, все пак имат своето значение. В много от тези стихове Пешаков е силно повлиян от румънската народна поезия. В своята двуезична поезия той смесва стиха, ка..то му се нрави, и румънски стихове редува с гръцки. По такъв начин съставя и поема за залеза на слънцето. Тя се състои от шест строфи по единайсет стиха — първите четири стиха са написани в ритъма на поезията, създадена от поетите Въкъреску, а последните седем — в ритъма на народната поезия. За разлика от първите вторите стихове могат да привлекат и днес вниманието ни. Ето един цитат за пример:

Iată împăratul zilei	Ето царят на деня,
coborînd acum de sus	слизащ сега отгоре,
cum soseşte cu mărire	как пристъпва с гордост
la doritul său apus.	към желания свой залез.
Şi ziua să zmulge,	И денят се изтръгва,
după dînsul fuge,	след него тръгва,
ca a lui mireasă	сякаш му е годеница
şi împărătească	и негова царица,
cu care-şi petrece	с която той прекарва
veri pe unde trece	летата, дето минава
printr-al său ocol.	из своя път околен.

Описвайки как настъпва вечерта и как живините отиват да си лягат, поетът продължава:

Şi cea mai presus zidire	От най-високия градеж
omul cel cuvîntător,	човекът — достойният,
cel subpus la grijuri multe	подложеният на грижи много
şi de patimi cercător,	и мъката изпиталият
merge să se culce	отива да си легне,
ca prin somnul dulce	че със сладък сън
să-şi mai alineze	да си отпочине
şi să-şi usureze	и да си облекчи
sufletul de gînduri	душата от мисли,
ce de mii de gînduri	които хиляди пъти
pă zi-l chinuesc.[12]	денем я измъчват.

Каквито и да са тези стихове, писани през 1828 г., те показват ясно, че Пешаков познава и адмирира румънската поезия. Може би и затова тези стихове се харесват по-късно.

Пешаков създава по-късно философска лирика. Без да се спираме на някои по-малки стихотворения, тук ще отбележим неговата дълга поема от 260 строфи, всяка съдържаща по четири стиха. Поемата е озаглавена „Поетическа наслада“ („Dezmierdare poeticească“) и е написана през 1828 г.[13] В основата ѝ стои идея, която Пешаков е взел от произведенията на Динику Голеску, на когото е голям почитател — идеята, че човек не може да намери истинско щастие освен в „общественото щастие“. Всички егоистични домогвания и желания на човека са суетни, празни и причиняващи завист, гонения. . . и само

[12] Biblioteca Academiei R. S. R., ms. 1276.
[13] Ibidem, ms. 1276, f. 97.

„мисълта добра“, работата в полза на обществото може да донесе на човека задоволство и щастие, както сочи поетът в последните стихове на посвещението:

Toate trec, toate se duc,
toate pier ca-ntr-un minut.
Numai cugetul cel bun
spre folosul de comun
rămîne în veci ivit
şi-a pururea proslăvit.

Всичко минава, всичко си отива,
всичко чезне като в миг.
Само мисълта добра
за общото благо
остава навеки изявена
и вечно прославена.

Действително в „Поетическа наслада“ се описва природата в село през различни годишни времена с всичките ѝ прости радости. Започва се с изгрева на слънцето, със събуждането на всички живи същества, с птиците, които пеят, със стадата, които излизат на паша, с високите планини и красивите гори, с хълмовете, облечени с градини и лозя, с полетата и нивите с богат плод, със селските сцени, с настъпването на вечерта и т. н. Но след всяка картина, която пленява окото, идва като лайтмотив въпросът на поета: защо не може да се радва на тези дарове на природата?

Ah, dar unde mîngîiere
la un suflet mult mîhnit,
unde să se-nveselească
un suflet adînc chinuit?

Ах, но къде утеха
за духа много натъжен,
къде да се развесели
духът измъчен дълбоко?

Тази строфа има много варианти като следните два:

Dar de unde mîngîiere
la un suflet întristat,
ce otrăvi amare foarte
în tot veacul au gustat?

Dar tu inimă-mi amară,
cum de nu te-nveseleşti,
cum de nu simţi mingîiere
la acestea cînd priveşti?

Наистина, душата на поета не може да се радва, защото всичко отминава всичко изчезва:

Toate sînt ca o nălucă,
toate fug şi toate trec,
toate vis, nimic, ţărînă.
Toate pier, rămîn în sec.

Căci acestea împreună
şi cu toate-nvederat
cum că lumea ie deşartă
o arată acurat.

Şi deşteaptă ori ce suflet
fie cît de adormit
să gîndească la-nceputul
lumii şi l-al ei sfîrsit.

La a omului trufie
şi nimicătatea lui
la faptură, la natura
şi la ziditorul lui.

Обзет от мисълта, че нищо не е трайно и че всичко клони все към загуба, към, умиране, поетът не може да се радва на даровете на природата:

Ci a pururea boleşte
în tot veacul stă mîhnit,
făr de mică mîngîiere
într-ad înc fiind rănit.

Поемата не завършва в този песимистичен и мрачен тон. Поетът не приема, че човешкият дух — творец на високи идеи, който може да победи дори природата — е смъртен:

Şi cum ar fi cu putinţa
acel suflet simţitor
ce idei înalte face
ca singur cuvîntător.

Să rămîie în piere,
să rămîie un nimic,
cînd se simte şi-nţelege
cum că nu e lucru mic.

Ci e chiar atît de mare
că pătrunde totul, tot
şi de-a-i sta cu-mpotrivire
nici atihiile nu pot.

Той си задава въпроса за преходността и безсмъртието:

Apoi cum aşa simţire
iscusită pe pamînt
să-şi aibă a sa fiinţă
numai pînă la mormînt?

Ah, cu neputinţă este
în fiinţ-a nu mai fi
acest odor c-osfinţire
şi a nu se prenoi.

В следващите стихове Пешаков заявява, че духът се обновява по милостта на провидението и не може да не си намери щастието. Но дотогава утеха все пак може да се открие в създаването на един свят, по-добър, по-справедлив. Тази идея поетът изразява в следните стихове:

Atunci acea veşnicire
traiul cel prea fericit
îi vor da o bucurie
ca să nu aibă sfîrşit.

Pînă cînd mila cerească
de sus bine va voi
providenţa cea zeiască
fiinţa a-mi preînoi.

Дотогава на земята би трябвало да има:

O dragoste, o dreptate!
Ah! Un liubov omenesc,
o unire, o frăţie
şi un trai filosofesc.

Няма да се спирам повече върху румънската поезия на Пешаков.[14] Чувствителна натура, той се възхищава от красотите на природата, изпреварвайки с тези лирически стихове В. Александри, но лишен от талант, изразява всичко в банални стихове, които стоят много под художественото творчество на румънската литература от онова време.

Особено значителна, но не поради своята поетическа стойност, а поради политическата насоченост на Пешаков е известната поема, посветена на Тудор

[14] Вж. P. C o r n e a. Op. cit., p. 389—396.

Владимиреску.[15] В обикновени стихове Пешаков в същност пише римувана хроника, в която възпява величавото дело на героя на „румънизма", т. е. на румънците отвсякъде. Поемата започва с описание на тежкото положение в страната преди революционното движение на Владимиреску:

În valuri tot furioase
şi furtuni mult viforoase,
acest prea frumos pămînt
existînd de totdeauna,
făr'ajutătoare mînă
d-al protecţiei cuvînt,
ajunsese la o stare
cu obştească intristare,
a se înneca plentiv:
şi cel cu a lui stăpînire
într-o cumplită pornire
s'arată nemilostiv!

Явява се обаче „една звезда пресветла" — Владимиреску, който избавя страната от фанариотите:

Îndată s-a arătat,
ca o stea prea luminoasă,
într-o noapte-ntunecoasă
patriot adevărat.
Şi, vrînd ca să izbăvească
din jugul ei cel cumplit,
viaţa sa n-o socoteşte,
dragii patrii o jărtfeşte
de nimenea nesiliî.

Но „боерите" го виждат по съвсем друг начин:

Boierii în gură mare
strigînd, făcînd arătare
cum că e tîlhar şi hoţ,
se îngrijurează foarte
cu o spaimă pîn la moarte
şi fug, şe răspindesc toţi!

Пешаков има голямата заслуга, че е написал следните стихове, преди Владимиреску да е убит от Ипсиланти:

Bravo, Tudore viteze!
Dumnezeu să te-n zileze,
carele te-a insuflat...
Patriot adevărat!
Vrednice îţi sînt ţie toate
laude de ţări, de gloate,
şi cununi mulţimi de flori.
Capul să-ţi încununeze,
numele să-ţi lumineze,
să rămîie vieţuind
de acum pînă în vecie.
Numele să-ţi prăznuiască
toată Ţeara Românească
ca unui izbăvitor.

Браво, Тудоре победителю!
Господ да ти дава дни,
които те вдъхновяват...
Патриот истински!
Достойни са за тебе всички
почести от страната, от хората
и венците много от цветя.
Главата ти да се увенчае,
името ти да блести,
да остане живеещо
отсега и във вечността.
Името ти да празнува
цялата земя румънска
като име на избавител.

[15] Em. Vîrtosu. Versuri inedite despre 1821. — Revista Arhivelor, III, 1939, nr. 8, p. 311. Някои обяснения бяха направени и от Илия Конев (цит. ст., с. 96—98).

Dar-ar Dumnezeu să fie,	И дано е бог добър —
veacul aurit să vie,	златен век да дойде,
cu tot binele deplin,	с добрини всякакви пълен,
ca să se mai veselească	все да се весели
biata Ţeară Românească,	бедната страна Влахия,
acum şi în veci! Amin!	сега и вечно! Амин!

За смъртта на Т. Владимиреску Пешаков пише:

Văz... pământul României	Виж... земята на Румъния
peste tot întunecat.	навсякъде затъмнена.
A pierit acea duioasă	Изчезна тази нежна
stea a lui prealuminoasă.	звезда негова пресветла.
Poci zice fără sfială,	Можеш да кажеш без боязън,
după a mea socoteală,	според моето пресмятане,
că el, de a şi murit,	че той, макар и мъртъв,
ins-a lui prea mare nume	още преголямото му име
Rămîne de veci in lume	остава навеки в света
laudat şi prea slăvit.	възхвалявано и прославяно.

Общо казано, да се напишат още през 1821 г. стихове за възхвала на Тудор Владимиреску, да се величае делото му, да се съзнава, че Тудор е герой на румънците, да си даваш сметка за единството на румънския народ, да употребяваш термина „Румъния", да се бориш чрез написаното срещу несправедливия социален режим,[16] да говориш за прогресивен паричен данък, за равенство пред закона и т. н.—всичко това показва политическо виждане, достойно за подчертаване. Наистина това е значението на Пешаковото творчество. За нещастие той не успява да изрази тези идеи в художествена форма от такъв характер, че стиховете му да го наложат на съвременността.

IV

По-хубави изглеждат писмата на Пешаков, в които, разкривайки сърцето си, той дава свобода не само на богатото си въображение, но и на знанията си на народни поговорки, за да изрази по-експресивно онова, което желае. Тъкмо по тази причина писмото на Пешаков до Захари Къркълеки, което свидетелствува за неговите литературни и филологически възгледи, което изброява работите му, писани до тази дата, и разкрива плановете му за в бъдеще, беше наречено от неговия издател „литературно писмо".

А и писмото му от 16. VI. 1842 г. до Константин Бълъчану не стои по-долу. Наистина това много дълго писмо е почти автобиография на Пешаков, или по-добре казано, едно изреждане на неговите опити да си поправи път в живота. Тъй като и то е обнародвано, не е нужно да привеждаме тук пасажи от него. Но не можем да не изтъкнем хумора, който блика от редовете на този победен от съдбата човек.

Неговата поетическа природа го кара да разказва понякога толкова откъслечно, че читателят получава впечатление, че има пред себе си чужда биография, че подписалият се говори не за своите болки, а за болките на другиго.

[16] Не се спираме повече върху тази поема, тъй като тя бе обнародвана изцяло от Емил Въртосу и бе анализирана в цитираната вече статия на Соня Баева и Илия Конев.

Писмото и този път е прекъсвано от стихове, изпъстрено е с поговорки, като изложението започва отново с особено въодушевление, с много остроумие, понякога дори с подигравка, макар че човекът оплаква собствената си участ. Не можем лесно да си представим каква трябва да е била истинската му автобиография, за нещастие изгубена, която е била озаглавена „Житейският път на многопатилия по причина на любовта към истината и справедливостта" и която, при все че съдържа само изложение на случките от живота му до 1829 г., е твърде обемиста — по собственото му свидетелство по-дебела от всичко, което е писал дотогава. Както и да е, тези две румънски писма (писмото от 16. VI. 1842 г. до К. Бълъчану[17], както и писмото до З. Къркълеки, обнародвано от Александру Чорънеску[18]) съдържат пасажи, които могат да влязат във всяка антология на румънската проза от онази епоха.

В същото време и писмата му, писани на сръбски и гръцки език, с които тук не ще се занимаваме, разкриват човек с голяма чувствителност. Няма да разглеждаме и писмото на Пешаков до Венелин, което е издадено от М. Арнаудов (сп. „Родна реч", 1941, кн. 1, с. 11—13) и има особено значение.

Другите две писма (едното е приложено към това проучване) откриват друга страна от дейността на Пешаков. Писмата представят две молби, адресирани до Австрийската агенция в Букурещ, във връзка с процеса му срещу Захариано за лозето в Немой. Тези писма са блестяща защита на неговата кауза. Говоримият им стил, формата на изложение, начинът, по който се поставят проблемите, те карат да го виждаш как пледира пред съда в един усложнен процес. И не трябва да забравяме, че на Пешаков му е бил обещан пост на адвокат в Криминалния диван в Букурещ, както се вижда от писмото му до Константин Бълъчану.

Изтъквайки значението на Пешаковите писма и на епистоларния им стил, искаме да уточним, че тук сме се занимавали само с този елемент на прозата му. Без съмнение ще се намери литератор, който ще се занимае с цялата литературна проза на Пешаков, включително и с преводите му.

Животът и личността, литературното творчество, странстванията и опитите да си намери работа, както и политическата му ориентация, правят от Георги Пешаков — напук на неуспялата му поезия — една от интересните фигури на времето.

Anexa 1

Tîrgu Jiului 1833 mai 11. La Bucureşti

Către înalta K. K. Aghenţie din Prinţipatul Valahiei.

Respectatul meu înalt şef şi milostiv protector!

Sînt ani mai mult de zece de cînd unul Dimitrie Zahariano sudit şi acela K. K. austriacesc (al cărui haracter de felurimi de învîrtejiri poate fi cunoscut de mai mulţi, cei ce au avut nenorociri ca unul eu, a face cunoştinţă cu dînsul şi a se

[17] C. N. Velichi. Op. cit., p. 387—395.

[18] Al. Ciorănescu. O scrisoare literară a lui Gheorghe Peşacov. — Revista Istorică, Vălenii de Munte, 1934, nr. 7—9, p. 368—381.

stinge cu totul) acest pomenit zic intrigant Zahariano întîmplîndu-să pe vremea rebeliei a fi orînduit cămăraş la schela Vidinului, unde şi eu mă aflam dintr-o princină de judecată cu unul de acolo şi întîmplîndu-mi- se a mă căsători pe la sfîrşitul anului 1822 (din îndemnul mitropolitului de acolo, deopotrivă şi cu al numitului cu o văduvă a unui răposat oberknez al Crainii — Alexievici, soră a unui căpitan auditor de reghiment ce este acum la Mitroviţa din Srem, Domnul Demiter Neşici, carii sînt născuţi în oraşul Verşeţului din Banat, de unde o luase acel obercnez răposat, numitul în formă de voitoru-mi de bine m-a poftit că dînsul de a mă cununa. Şi eu amăgindumă l-am priimit de naşu-mi cinstindu-l ca pă un legiuit frate-mi, iar la urmă, nu ştiu din ce necunoscute interesuri pornit cu vrăjmăşească şi sălbatecă pismăşie, au hotărît tainic a mă goni politiceşte într-atît, încît nu numai organizînd de a desfiinţa şi acea osfinţită căsătorie a mea, ci încă să mă şi stingă cu totul de pre faţa pămintului.

Mai întîi a început de la întărîta pă creştinii de la Vidin spre răscoală asupra sufletescului lor păstor mitropolit pentru o roabă răscumpărată. Pre carea răscoală eu potolindu-o cu măsuri creştineşti, dînsul din pismă a organisit în urmă cu feliurimile intrigilor sale de a băgat pă mitropolit la bănuială şi asupră-mi, de unde apoi să mi să deschiză o rană nesviduită cu mitropolitul, încît să fiu gonit şi cu primejdie de viaţă-mi (ale cărui mijloace viclene ce le-au întrebuinţat asupra acestor două articole fiindu-mi cunoscute numai prin viu glas s-ar putea deslusi cu deamănuntul numai spre o dovadă a pătimirilor mele cu dînsul, iar condeiul cu neputinţă este a deslusi fără a umplea testele de hîrti şi a închipui o traghedie întreagă) aflîndu-mă dar prin numita căsătorie cu lăcuinţa în căpitala CrainiiNegotinului şi neputînd economisi goanele ce din toate părţile mi le aţîţase acest viclean vrăjmaşu-mi pe dedesubt silit m-am văzut ca să hotărăsc într-o conglăsuire cu soţia mea şi cu mai sus pomenitul cumnatu-mi D. auditorul de a desface atît insegurile soţiei mele de la Craina, cît şi ale mele din mica Valahie de aici (ce le lăsasem la îngrijirea unui frate mai mare[1] anume Nicolae) cum şi altele daraveri ale mele şi drepturi şi a trece în Bănat la patria soţiei mele spre a ne sălăşlui cu lăcuinţă-ne.

Pe temeiul acestei hotărîri îndeletnicindu-mă acum spre a desface mai întîi ale soţiei mele din Crainâ, apoi şi pe ale mele de aici, nu după mult se întîmplă moarte năprasnecă numitului frate al meu Nicolae printr-o ardere de foc. Care frate-mi aflîndu-se atunci cu lăcuinţa la Calafat tot în slujba cămărăşiei pe sub comanda numitului Zahariano, şi fiind dator o sumă de bani şi la un cumnat al nostru de la Vidin, Manolache Sişmanoglu, atunci după moarte-i găsind prilej în lipsa mea prin marifetul lui Zahariano a zaptisit şi via mea cea lăsată de mine la îngrijirca fratelui meu acum răposat.

Eu deabi după ani trei putînd a scăpa din valurile primejdioase ale Crainii şi trecînd pe la anul 1825 în Valahia şi mergînd la Craiova, am îndatorat cu politică pă Zahariano de s-au dus la Vidin şi a adus pă Sişmanoglu de acolo, unde cerîndu-i între persoane să-mi prea socoteala viei şi numărîndu-mi venitul ei să mi-o sloboază, s-a înpotrivit cu amerinţări că de nu-i voi lăsa pînă a se despăgubi dînsul din rodul ei, va întoarce-o la seiretlăc şi va cheltui şi zece mii de lei de mă va lăsa de tot fără vie cu mijloace ce le are prin Zahariano şi prin medelniceriul Iordache Măcescu, care erea treti logofet za divan atunci şi cu Zahariano foarte a-semuitor prieten şi consentian şi că la cea mai de pre urmă va scoate buirultia şi de la paşa Vidinului ca să ducă acolo unde îmi voi pierde şi capul.

[1] Ambele cuvinte tăiate de aceeaşi mînă.

Unele ca acestea auzind şi văzînd că după de atunci vreme vericît le zicea le putea şi face, silit m-am văzut cu mare mîhnire-mi a mă lăsa răbdării şi a-i zice numai că şi eu voi aştepta pînă ce voi găsi vreme ca fără de nici o mită să-mi capăt dreptul despăgubirii şi să-i ruşinez pre dînşii.

La anul 1828 în venirea ruseştii armii, văzîndu-mă întrebuinţat a-mi lăsa toate judecăţile aici începute numai, şi din nedreptate nesăvîrşite, am trecut cu familia-mi pri Transilvania în Banat la patria soţiei mele, unde aşteptîndu-mă după un an şi jumătate cînd văzui biruinţa armelor creştineşti, şi că nu am mai mult de a mă teme de ameninţări otomaneşti, mi-am cerut slobozenie de la augusta stăpînire pe subt a cărei protecţie mă aflu aşăzat şi am eşit aici singur spre acest sfîrşit iarăşi ca să-mi săvîrşesc toate judecăţile cele începute şi neîncepute şi desfăcîndu-mi toate daraverile de aici şi lunîdu-mi dreptu-mi să mă trag cu totul de aici la fămilia-mi.

Vestind dar mai întîi numitului Zahariano, care se afla cu îngrijirea viei în locu lui Sişmanoglu adecă, mi-a răspuns ca să scriu lui Sişmanoglu la Vidin precum şi el va scrie. Vestindu-i dar şi lui în urmă că a sosit acea vreme ce i-am spus la leat 1825 a priimit de a veni la Craiova, unde şi eu mergînd (cu de chletuială ce el îmi trimisasă pe seama socotelii a viei mele, spuindu-i că n-am cu ce veni pînă acolo, căci am rămas cu totul fără cheltuială) şi întrebîndu-l în ce chip voieşte de a mă despăgubi, între noi frăţeşte; între neguţători, sau pă drumul judecăţii politice? a răspuns că prin compromes voeşte mai bine. Care priimind şi eu bucuros şi alegîndu-ne compromesari şi după regulă dîndu-le putere în scris, carii şi intrînd în cer(ce)tare şi cunoscînd vicleşugul lor prin dovada ce am făcut, chiar după cererea însuşi a lui Sişmanoglu, l-au osîndit de a-mi slobozi via şi a-mi preda şi dreapta socoteală pă ani şapte ce o ţinuse în silnicie şi a-mi da tot dreptul venit al viei pe numiţii ani precum hotărîrea lor în scris... unde dară se făgăduise că a doua zi va şedea de-mi va preda socoteală şi a se desface de mine de această. Simţind că eu am a-l apuca şi de altele drepte pretenţii ale mele de la el, numitul Zahariano îl caciardiseşte în taină de mine la Vidin şi rămîne dînsul vechil plirecsusii şi răspunzabil la toate, fără de a mă întreba mai întîi pe mine de sînt mulţămit a-l priimi sau nu. Cu toate acestea, de nevoie, silit m-am văzut (după ce am cerut de la stăpînire spre a se îndatora de a-l aduce (pe) Sişmanoglu iarăşi la loc şi văzînd că n-am ajutor) am priimit de-abi după trei luni o socoteală vicleană ce mi-a predat-o dimpreună cu un Vancu Liubici din Craiova, nepot al lui Sişmanoglu. După care, nevrînd a mă mulţumi, mi-a dat şi Vancu Liubici iscăliturăşi Zahariano deosebit în scris la care se iscăleşte Dimitrie Zahariano, vechil plirecsusiu al lui M. Sişmanoglu, că am slobodă voie să cercetez la urmă şi orice voi găsi sfeterisit şi tăinuit să mi le plătească cu preţ îndoit.

După care de loc ducîndu-mă la culesul viei, luîndu-o în stăpînire-mi, am avut prilej de a cerceta, după care prin mărturii în scris, vrednice, am dovedit condeie multe de sumi simţitoare; şi întorcîndu-mă înapoi, am cerut să mă despăgubească Zahariano de cele cuprinse după contractul său cu iscălituri la mîna-mi. Ei răspunzîndu-mi că prin judecată va mai întîi să i le dovedim, am dat jalbă cu ştirea domnului staroste al K. K. preacinstotei aghenţii de la Craiova, la stăpînirea locală mai înainte de reformă. Ci numitul, înţeles fiind cu vătăşia cinstitei căimăcămie de atunci, în 6 luni de zile ce am zăbovit acolo peste toată iarna, prăpădindu-mă de cheltueli grozave... nici întru chip nu s-au supus de a veni la judecată, cînd prelungind vreme cu una şi cînd cu alta. Si văzîndu-mi prăpădenia, am lăsat pe seama vechilu-mi ce-l orînduisem, ca să-l tragă după

ce se va da reforma, la lumină, cînd nădăjduiam că nu va mai putea învîrteji. Ci, văzînd dînsul că am plecat, şi înţeles fiind, cum zic, cu vătăşia căimăcămiei, au meşteşugit de a scos o anafora de la Departamentul de patru (făr de a fi eu de faţă sau vechil a avea orînduit şi la acea pricină), ca să rămîe a compromesului hotărîre stricată, şi ca de isnoavă să-mi caut drepturile pe drumul judecăţii politiceşti. După care au început şi mumbaşiri a-mi trimite aici cu mare silnicie de a mă rădica spre a-i întoarce şi banii ce mi-i numărasă după socoteala vicleană ce mi-o dădese, socotind că cu aceasta mă va aduce la spaimă de a cădea la împăcăciune, ca cu un bagatel să se desfacă de mine. Ci eu, căzînd la ajutorul cinstitei starostie de aici, prin carea dîndu-se în cunoştinţa împărătorescului gheneral Consulat, în mai multe rînduri, la sfîrşit, după 11 luni, deăbi m-am umplut de bucurii că s-a milostivit sfînta Providenţia şi asupra mea, de mi s-au trimis deslegare prin porunca împărotorosescului gheneral Consulat, orînduindu-se şi dlui d. starostea de aici al prea cinstitei K. K. ei aghenţie, ca să-mi facă împlinire şi de la însuşi Zahariano şi de la casa lui Manolache Sişmanoglu (după glăsuirea numitei porunci, a cărei copie, după cum mă încredinţează dlui domnul starostea von Drecsler, s-au trimis în cunoştinţa prea cinstitei aghenţii încă de la 4 martie al curentului an, precum şi raportul de urmarea ce a făcut spre chemarea lui Zahariano de la Vidin, şi împotrivirea lui cea întru semeţie ce arată că este în slujba cămărăşiei). Dar, pînă acum mă văz tot înstreinat de dreptul mieu, în vreme ce am rămas de nici eu, aici, nu am de cheltuială spre hrana vieţii mele obidiţi, necum şi la familie de a trimite de cheltuială în Bănat, sau şi de datorii a mă plăti. La care, am închipuit cu mare greutate în curs de ani zece de cînd mă supără numitul neomenit.

Dlui domnul starostea trimitînd, pe la sfîrşitul lunii trecute în puterea numitei porunci a împărătorescului gheneral consulat (pe care au şi trimis în original spre încrdinţare m-am rînduit şi cu otnoşenia către cinstita ocîrmuire a judeţului Vîlcea, în care se află via mea, ca să binevoiscă a da cuviinciosul ajutor, găsi într-însa că, încă, cu atît să mă siguripsesc deocamdată şi să mă ajute la pretenţiile mele atît de simţitoare, pînă ce se va aduce Zahariano în persoană de la Vidin, prin lucrarea prea cinstitei Aghenţie, spre a mă despăgubi şi de celelalte. Dlui domnul ocîrmuitorul de acolo, serdarul Chenezul, nu numai că n-au binevoit a da ajutor, ci încă s-au şi împotrivit straşnic, că, fără de porunca cinstitei Mari Logofeţie, nici pe Zahariano nu cunoaşte de sudit K. K., nici nu lasă de a se atinge cinevaşi de via sau de ale lui averi, zicnd că Zahariano este om al Dlui cu care a venit de la Constantinopol, şi ştie că nu este sudit încă de atuncea. Apoi nu ştiu, Dlui d. starostea W. Drecsler, de a raportuit prea cinstitei Aghenţie, după datoria şi a cere ajutor după cum mă încredinţează şi mă ţine cu mîngîiere de azi pînă mîine, sau nu, căci eu văzu că m-am stins cu totul, primejduindu-mi-să şi viaţa de multele obide.

In fericitul minut ce am înţeles buna venire a mării voastre spre deschiderea înnaltei în Valahie K. K. Canţelari, iarăşi m-am umplut de bucurii şi de bune nădăjduirii, dar neavînd mijlocul cheltuelii drumului, de a veni, după datorie-mi, spre închinăciunea măriei-voastre şi a-mi reprezenta toate nenorocirile şi obidele ce le cerem acum la bătrîneţe, de trei ani depărtat aici, eu într-o parte şi familia într-alta, şi a cere milostivă ajutorinţă.

Indrăsnesc, cu umilinţă, a mă arăta cu această prea plecată istanţie a mea, prin carea mă rog fierbinte să fiu miluit cît mai curînd, cu cel mai grabnic ajutor ce va socoti prea cinstita Aghenţie şi înnalta înţelepciune a cării voastre, pentru un nenorocit familist ca mine, ca să poată domnul starostea de aici a-mi face împlinire la dreptăţile mele de numitul nesupus şi învîrtejitor, Dimitrie Zahariano

(care şi p înă acum se iscăleşte la jelbile pricinilor sale, precum şi la jalba ce a fost dat-i către locala stăpnire, de a mă rădica mumbăşir aprod de aici, la Craiova, ce o am la mînă, să vede iscălit *Dimitrie Zahariano sudit K. K. austriacesc*, a-mi face împlinire, zic, c ît mai în grabă şi făr de mai multă prelungire, de la numitul sudit K. K. Zahariano, ca să ia odată sf îrşit chinurile mele, căci într-atîta desnădăjduire am ajuns, înc ît mi se primejdueşte şi via ţa. Şi, cum Domnul Domnezeu să va lumina asupra ticăloşiei mele.

Al măriei voastre prea plecatu şi umilit supus K. K. austriacesc din Bănat.

G. hagi Toma Peşacov

Adresul: Către innaltul K. K. aghent al Prin ţipatului Valahiei
D. D. Kazimir de Timoni
Cu cinste şi cu umilită plecăciune
La Bucureşti

Arh. St. Buc. Mss. 1277 f. 23—27.

NEW CONTRIBUTIONS TO OUR KNOWLEDGE CONCERNING THE LITERARY ACTIVITY OF G. PESAKOV

KONSTANTIN VELICHI

(S u m m a r y)

The author adds to his last paper published in "Romanoslavica", XVI, Bucarest, 1968, p. 353—395, a new date in connection with the philological and literary activity of the poet. Pesakov's interesting opinions as regards the writing, grammar and the literary Bulgarian language — items much dealt with at that time — are shown and analysed on the basis of some original letters preserved in the R. S. R. Academy library. The literary significance and especially the poet's political ideas as revealed in his poetical works written in the Romanian language are also studied. The writer accounts for Pesakov's bilingual — Bulgarian and Romanian literary works by his Macedo-Romanian evident origin (there were to be found in Oltenia many families by the name of Pesakov, coming from the same stock and all of them akin to one another). Besides his valuables poetical activity — at the beginnings of Bulgarian poetry — some advanced political and social ideas are to be mentioned even though Romanian literature rates Pesakov as a minor poet.

ГЕОРГИ ПЕШАКОВ И НАЧАЛОТО НА НОВОБЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ

ТРЕНДАФИЛ КРЪСТАНОВ

Георги Пешаков (1785—1854) заема важно място в историята на българо-румънските културни и литературни взаимоотношения. Но в известна степен той е и общобалкански деец. Роден „от славянобългарското племе във Видин", той получава разностранно образование на няколко езика, по-голямата част от живота си прекарва в днешните румънски земи като „жител влахийски", женен е за сръбкиня, а литературните си произведения и огромната си кореспонденция пише на четири балкански езика — български, гръцки, румънски, сръбски, — както и на руски.

Съществено значение за формирането на Пешаков като просветител и книжовник имат общите тенденции в културния и политическия живот на балканските народи от края на XVIII и началото на XIX в.

Разнообразната дейност на Пешаков е проучвана предимно от български и румънски учени. По-старите оценки за неговото значение в историята на българската и на други балкански литератури са непълни, а в отделни случаи са и едностранчиви. Главна причина за това е непознаването или съзнателното подценяване на цялостното му творчество на няколко езика, а също откъсването на книжовника от обществено-политическите и културните условия на времето, в което живее.

Съвременниците на Пешаков знаят и високо ценят двете му стихотворения за общобългарска възхвала на българофила Юрий И. Венелин — „Тебе Юрий Венелине" и „Ридание на смертта Ю. И. Венелина". Васил Априлов изпраща възхвалата на своя съотечественик Пешаков в Москва,[1] а Венелин е трогнат от това и се радва, че се е намерил „един българин", който е пожелал да оцени неговото адвокатство в полза на съотечествениците му.[2]

Сам Пешаков на 31.XII.1836 г. изпраща на Венелин освен споменатата възхвала още други свои стихотворения, както и шест български народни песни от родния си Видински край, които по-късно са обнародвани от П. Безсонов.[3] Като предава част от съдържанието на Пешаковото писмо, Без-

[1] В. Е. Априлов. Съчинения. С., 1968, с. 238.

[2] Цит. по В. Н. Златарски. Юрий Иванович Венелин и значението му за българите. Летопис на БКД, III, 1903, с. 148.

[3] Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других Болгар. Вып. 2. Издал П. Безсонов. М., 1855, с. 159—165.

сонов отбелязва, че стихотворенията са писани „в разное время при разных обстоятелствах по побуждению А. Ст. Кипиловского“[4], и определя двамата българи като „весьма замечательных в зараждающейся болгарской литературы“[5].

Двете стихотворения на Пешаков за Венелин са препечатвани многократно.[6] През 1842 г. са отпечатани и български народни песни, които Пешаков изпраща на Венелин.[7] В. Г. Белински оценява само двете споменати стихотворения на Пешаков твърде строго, но същевременно се изказва насърчително за българите: „Просвещението на българите засега не се отличава с голям блясък, но приятелят на човечеството не може да не се зарадва и на самото начало на едно добро дело. . . Просвещавайте се, добри българи. . .Даже и стихотворения пишете, ако съвсем не можете да минете без тях. . .“[8]

В българската научна литература животът и делото на Пешаков не са били обект на цялостно изследване. За него се споменава обикновено в изследванията за Априлов[9], Венелин[10] и за „първите стихотворци“[11]. Пръв Александър Теодоров-Балан оценява Пешаков и неговите трудове като „начало на светската новобългарска поезия“[12]. По-късно Иван Д. Шишманов отхвърля това мнение, като приема за „патриарх на нашите нови поети“ не Пешаков, „а неговия учител А. С. Кипиловски“[13]. Това мнение се повтаря и в общите истории на българската литература, в които делото на Пешаков е представено твърде бегло и едностранчиво.[14]

След Първата световна война в България се появяват съобщения и статии за отделни произведения на Пешаков, [15] както и за отношенията му към

---

[4] Болгарские песни. . ., с. 129, бел. 6.

[5] Пак там, с. 123, бел. 5.

[6] В. А п р и л о в. Денница новоболгарского образования. Одесса, 1841; И в. М о л н а р. Древние и нынешние славяне, 1841; само „Риданието“ е поместено в сп. „Любословие“, 1846 и на други места.

[7] Ю. В е н е л и н. Заради возрождение новой болгарской словесности или науки. Превел М. Кифалов. С притурание неколко песней и истории заради полу-славяне, или Румуне (Молдо-власи) . . . Букурещ, 1842, с. 105—106.

[8] Отечественные записки, т. XXIV, 1842, № 9, отд. VI. Цит. по В. Е. А п р и л о в. Цит. съч., 1968, с. 379—380.

[9] М. В ъ л ч е в, А. Р а й к о в а. Библиография за В. Е. Априлов. — В: Светилник на новобългарската просвета. . . Габрово, 1966, с. 216—244.

[10] В. Н. З л а т а р с к и. Цит. ст.; П. Д и н е к о в. Избрани съчинения на Ю. Венелин. Пловдив, 1938; Б. С т. А н г е л о в. Из архива на Юрий Венелин. — Изв. държ. архиви, кн. IV, 1966, с. 184—185; Венелин и нашите възрожденци. — Изв. Инст. за история, 18, 1967, с. 241—244; и др.

[11] М. А р н а у д о в. Найден Геров и наченките на българската поезия в XIX в. — Учил. преглед, год. XXII, 1923, кн. 10, с. 719—740; В. П у н д е в. Първи стихотворци. С., 1925; Г. К о н с т а н т и н о в. Начало на стихотворна поезия в България. — В: Предосвобожденски стихотворци. С., 1938, с. V—XV; и др.

[12] А. Т е о д о р о в. Сенки. Книжовно-исторически очерци. Първи стихотворци. — Бълг. преглед, год. I, 1894, кн. 9—10, с. 267.

[13] И в. Ш и ш м а н о в. Наченки на руско влияние в българската книжнина. — Бълг. преглед, год. V, 1899, кн. 9—10, с. 113—178; цит. по И в. Ш и ш м а н о в. Избрани съчинения. Т. I. С., 1965, с. 403.

[14] Б о ж. А н г е л о в. Българска литература. Ч. II. С., 1923; Б. П е н е в. История на новата българска литература. Т. III. С., 1933, с. 927—933; История на българската литература. Т. 2. С., 1966, с. 124; и др.

[15] Д. М и ш е в. Новонамерено стихотворно послание до Петър Берон от Георги Пешаков. — Летопис на БАН, кн. X, 1926—1927, с. 7.

П. Берон и Венелин[16]. Има и отделни съобщения за архивни документи във връзка с неговата дейност.[17]

Единствената цялостна статия за живота и делото на Пешаков в българската историография е отпечатана едва през 1970 г.[18] Авторите Соня Баева и Илия Конев се спират на проблемата за приемствеността между старобългарската и новобългарската култура и литература, проследяват накратко жизнения път и книжовното дело на Пешаков и определят важното му място в новобългарската поезия. Участието на Пешаков в румънската литература е разгледано от Конев.[19]

Съветският учен А. Балакин изтъква Пешаков като общобългарски изразител на благодарността към делото на Юрий Венелин.[20]

Тъй като Пешаков е прекарал значителна част от живота си в Румъния и е свързан с развитието на новата румънска литература и култура, на неговия живот и дейност там са посветени няколко съобщения и изследвания от румънски автори. По-значителните от тях се явяват през последните години и са обобщени в специалното изследване на Константин Велики „Един „славяно-румънски" поет: Георги Пешаков", както и в книгата му „Приносът на българската емиграция във Влашко за политическото и културното възраждане на българите".[21] Литературното творчество на Пешаков на румънски език, запазено в ръкопис, е анализирано в книгата на Паул Корня „Произход на румънския романтизъм".[22]

Общата борба на балканските християнски народи срещу друговерския поробител е исторически обусловена. През XVIII и XIX в. в тази борба като естествен съюзник и покровител се явява и могъщата православна Русия.[23]

[16] М. Арнаудов. Георги Пешаков и Юрий Венелин (Едно неизвестно писмо от 1838 г.). — Родна реч, год. XVI, 1942, кн. 1, с. 11—16.

[17] Ст. Романски (Към биографията на Георги Пешаков. — Бълг. преглед, Год. I, 1929, кн. 1, с. 133) обнародва документи за назначаването на Г. Пешаков за преводач на славянски грамоти в Букурещ през 1842 г. В архива на Института за литература при БАН се съхраняват материали от Хр. Капитанов. Нови данни за живота и литературното творчество на Георги Хаджитомов Пешаков. Основоположник на новобългарската светска поезия (арх. № 2753 и 2884 от 1955 г.). Тук са описани някои от ръкописите на Пешаков, намиращи се в Библиотеката на Румънската академия на науките; преводи на писмото до З. Къркалеки и на поемата за Тудор Владимиреску с пояснения за лица и събития.

[18] С. Баева, Ил. Конев. Георги Хаджитомов Пешаков. Живот и дело. — Лит. мисъл, 1970, кн. 1, с. 83—100.

[19] Ил. Конев. Георги Пешаков в румънската литература. — В: Ние сред другите и те сред нас. С., 1972, с. 222—243. В последната си книга „Литературни взаимоотношения и литературен процес (Българската възрожденска литература във взаимоотношенията си с балканските литератури)". С., 1974, И. Конев отново на няколко места разглежда ролята на Пешаков в българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в.

[20] А. Балакин. Вклад ученых Московского Университета в исследование фольклора и литературы Болгар. — Изв. Инст. за литература, VI, 1958, с. 138.

[21] C. Velichi. Un poète „slavo-roumain": Georges Pešacov. — Romanoslavica, т. XVI, 1968, p. 359—395; La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850). Bucarest, 1970, p. 257—261.

[22] P. Cornea. Originile romantismului românces. Spiritul public mişcarea ideilor şi literatura între 1780—1840. Bucureşti, 1972, p. 387—396.

[23] За общобалканските борби в края на XVIII и началото на XIX в., за отношението на Русия и за непосредственото участие на българите в тях вж. Н. Тодоров. Филики етерия и българите. С., 1965; Н.Тодоров, В. Трайков. Българи — участници в борбите за освобождение на Гърция. 1821—1828 (Сборник документи). С., 1971, 1020 с.; В. Д. Коноб е е в. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972; N. Todorov. Neue Angaben über die nationale und soziale Zusammensetzung der aufständischen Armee der Donaufürstentümer in Jahre 1821. — In: Serta slavica in memorii Aloisii Schmaus. . . München, 1971, p. 704—709.

Твърде плодотворна и дори господствуваща е тази тенденция до Руско-турската война през 1828—1829 г. След Одринския мир от 1829 г. балканските народи започват да провеждат национална държавна политика, която създава и предпоставки за остри противоречия между буржоазните класи в тези страни. Както е известно, поради географското положение в средата на европейските владения на Османската империя и по причини от друг характер робското положение на българите не се променя. Вярвали по-рано в целите и в успеха на общата борба на Балканите, през 30-те и 40-те години на XIX в. българите се насочват все повече към своя национална дейност. На преден план у тях излизат грижите за новобългарска просвета, за духовното и политическото им освобождение като нация. Подобно на Васил Априлов, д-р Никола Пиколо, д-р Иван Селимински и др. Георги Пешаков следва това развитие. След Руско-турската война през 1828—1829 г. той съзнателно посвещава усилията си за новобългарската литература и просвета.

Задачата на тази статия е да се изнесат някои нови данни относно живота и дейността на Пешаков и неговия принос в началното развитие на новобългарската светска поезия.

* * *

За *родното място, годината на раждане и произхода на Пешаков* в литературата са изказани различни мнения. Повечето изследователи приемат като негово родно място Видин, за дата на рождението му — 15.IV.1785 г. и че произхожда от славянобългарския род. Те се основават в най-голяма степен на свидетелства, оставени от самия Пешаков, и конкретно на признанието му, че е роден във Видин на 15.IV.1785 г. от славянобългарския род.[24]

Според друго схващане Пешаков се разглежда като румънски книжовник, роден в Крайова през 1784 г.[25] Константин Велики поддържа мнението, че бащата на Пешаков бил цинцарин, майка му — румънка, а той през целия си живот имал румънско национално съзнание с изключение само на времето между 1836 и 1839 г., когато имал българско национално съзнание.[26] Трети приемат, че тези въпроси нямат абсолютно никакво значение.[27]

Разрешаването на горните три въпроса би спомогнало за по-пълното разбиране и на други факти от живота и делото на Пешаков. Затова освен общоизвестните данни от самия Пешаков относно неговия роден град и произход, особено значение в случая имат и следните по-малко известни сведения. В необнародвано писмо-послание до д-р П. Берон от 1.III.1837 г. Пешаков сам прави разлика между своя произход „. . .от Славяно-болгарскаго племена рожденог в Видине" и жителството си по-късно „. . . а тепер жител вла-

[24] Под стихотворението „Завет", изпратено от Г. Пешаков на Венелин за обнародване на 31. XII. 1836 г., стои подпис: „Георги хаджи Тома Пешаков — от славяноболгарског племена, рожден във Видин, 1785, априлия 15".—Ръкописен отдел на Държавната библиотека „В. И. Л е н и н" в Москва, ф. 49, пап. III, ед. 79; цит. И л. К о н е в. Ние сред другите. . ., с. 224.

[25] E. V i r t o s u. — In: Istoria literaturei Romane. Bucureşti, 1968, 139—141.

[26] C. V e l i c h i. La contribution. ., p. 257, 259.

[27] Н. Драгова приема „абсолютно безпредметен спорът, дали Пешаков е роден във Видин или Крайова" и че е „малко интересно дали е македоно-румън, българин или румънец" (1821 г. и българската възрожденска литература. — В: Сто и петдесет години от гръцкото въстание. 1821—1828. С., 1973, с. 109).

хийског".[28] Своето славянобългарско съзнание Пешаков проявява не само между 1836 и 1839 г., а както преди, така и след тези дати. Когато например през 1843 г. се абонира за сръбска книга, въпреки че живее временно в Крайова, той се подписва „ђорђе х.Тома Пешковић, од славено-бугарског рода из Кралева и лубител музе".[29]

Важен е и въпросът за *семейната среда* на Пешаков. Според Константин Велики баща му бил богат търговец, който участвувал в търговията между Османската и Хабсбургската империя.[30] Това сведение се потвърждава и от други данни, които досега не са били вземани под внимание.

Видин представлявал търговски град с развито занаятчийство още към края на XVII в., а през XVIII в. тук вече имало и група видни български граждани, които се занимавали с търговия.[31] Един от тях трябва да е бил и хаджи Цено, чиито синове *хаджи Тома* и хаджи Никола са изобразени през 1783 г. като ктитори, помогнали за обновяването и изписването на съборния храм в светогорския манастир „Ксиропотам".[32]

Наред с други българи от Видин и Копривщица като ктитор на храма „Св. Сава" в Хилендарския манастир е отбелязано и името на хаджи Тома от Видин. В надпис над вратата на параклиса от 1779 г. пише: „. . .паки возобновиша ся ктиторсквом господара кирь хаджи Ѳомы, . . .из Видин. . ."[33]. В друг надпис от 1780 г. се посочва, че в същия манастир била построена чешма от „кир хаджи Ѳима *из Видин*"[34]. Вероятно става дума за същия хаджи Тома, но втората буква е изписана или разчетена като „и". Изследователят на Българското възраждане Христо Гандев обръща особено внимание на хаджийството по време на ранното Българско възраждане. Като посочва имена на известни български възрожденци-хаджии, между които и Цено, Никола, *Тома*, Симеон Фотич от Видин, Гандев оценява това явление като проява на „будност, съответна на времето култура, жизненост и възможност да отделят време, средства и енергия за задоволяване на духовните си нужди"[35].

От брака с първата си жена, за която няма точни сведения и която вероятно е починала млада, хаджи Тома имал трима синове — Никола, Христаки и Георги — и три дъщери — Катерина, Ана и Мариета. От втората си жена след 1796 г. имал само един син — Тако. Бащата починал през 1808 г.[36]

Семейството на Пешаков от Видин се разселило по други градове — Крайова, Неготин и др. В Неготин се омъжили две негови сестри — Катерина за българския търговец от Видин Манолаки Шишманоглу, от чийто род са

---

[28] НБКМ, БИА, II В 2408.

[29] В. Бойчева. Българо-сръбски взаимоотношения в учебното дело през първата половина на XIX век. Канд. дис. С., 1971, с. 301.

[30] C. Velichi. Un poète. . ., p. 358.

[31] Хр. Гандев. Проникване и укрепване на българите във Видин към края на XVII и през XVIII в. — Изв. Етногр. инст. и музей, кн. IV, 1961, с. 5 и сл.

[32] М. Ковачев. Зограф. Изследвания и документи. Ч. I. С., 1942, с. 304. Това сведение беше изнесено в изследването на В. Паскалева (Развитие на градското стопанство и генезисът на българската буржоазия през XVIII в. — В: Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762—1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от История славянобългарска. С., с. 88) при осветляване положението на Видин, но не беше свързано с рода и името на Пешаков.

[33] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1970, с. 269.

[34] Пак там, с. 270.

[35] Хр. Гандев. Фактори на Българското възраждане. 1600—1830. С., 1943, с. 99.

[36] C. Velichi. Un poète. . ., p. 360.

Алеко Константинов, Иван Д. Шишманов и др.,[37] Ана за Нешо Неделкович от Неготин.[38] За двамата братя на Георги Пешаков, заселени в Крайова и запазили своето българско съзнание, научаваме от имената им, отбелязани като спомоществователи на българска книга.[39]

През 1822 г. Г. Пешаков се оженил за сръбкинята Персида Нешич от Вършец — Банат.[40] От този брак имал само един син — Димитър, — който след време заместил своя баща в длъжността му преводач на влахобългарски грамоти и други документи от славянорумънски на румънски език в Букурещкия държавен архив.[41]

Живял известно време с жена си в Крайова, след това в нейното родно място Вършец, след 1833 г. Пешаков се установил на постоянна работа в Букурещ, където прекарал последните години от своя живот. Многобройната му кореспонденция от този период с жена му и с други лица съдържа обилни сведения за неговия семеен и обществен живот. Починал на 1.XI. 1854 г. Както родната среда, така и образованието имат съществено значение за формирането на личността. Затова не е без значение фактът, че Пешаков прекарва първите 17 години от своя живот във Видин. Така става разбираема бележката на руския издател, че Пешаков пишел на български език с елементи на родния си видински говор.[42] Докато К. Велики твърди, че Пешаков „се учи най-напред в Брашов, след това в Крайова и на последно място във Видин“[43], много по-естествена е последователността Видин—Брашов—Крайова. Можем да допуснем, че Пешаков е изучавал български и славянски език в българското обществено училище във Видин, за което споменава Хр. Гандев[44], както и гръцки език в училището към Видинската митрополия[45]. Сведението, че Пешаков бил принуден от Пазвантоглу във Видин да се учи „на славянски от монаси от Рилския, Хилендарския и от други светогорски манастири“[46], ни дава представа за някои от учителите му. Твърде важно е обстоятелството, че те идват от най-забележителните хранилища на български книжовни паметници и са крепители на българското народностно самосъзнание.

Има предположение, че по време на принудителния си престой във Видин българският владика и просветител Софроний Врачански е „квартирувал в

[37] Необнародвано родословно дърво на Алеко Константинов, изработено от Мария Орукин.

[38] C. V e l i c h i. Un poète. . .

[39] Това е популярната сред българите книга на Юрий Венелин в превод на М. Кифалов — „Заради возрождение новой болгарской словесности или науки, с. 179—180, вж. тук бел. 7.

[40] C. V e l i c h i. Un poète. . ., p. 364.

[41] К. В е л и к и. Георги Пешаков. Един „славяно-румънски“ поет. — Изгрев, бр. 331, 4 дек. 1945; Хр. К а п и т а н о в. Цит. ръкопис, ч. II, с. 5. През 1861 г. кореспондентът на Георги Раковски Михаил Попович му пише от Букурещ, че по въпроса за отношението на молдо-влашката православна църква с цариградския патриарх е добре да се обърне към „архиварин Влахии г-н Пешаков“, който бил добре запознат с тези въпроси (вж. Архив Г. С. Раковски. Т. 3. Подготвил за печат с обяснителни бележки В. Трайков. С., 1966, с. 402 и сл.). Неточно Пешаков е отъждествен с поета Георги, който вече е починал.

[42] П. Б е з с о н о в. Цит. съч., вып. 2, с. 159 и сл.

[43] C. V e l i c h i. Un poète. . ., p. 361.

[44] Хр. Г а н д е в. Проникване и укрепване на българите във Видин. . ., с. 18—19.

[45] Д. Н. Ц ух л е в (История на града Видин и неговата област. С., 1932, с. 615 и сл.) предполага, че Г. Пешаков не само се е учил, но също е и преподавал в това училище на гръцки език. Сам Пешаков в писмото си до Ю. Венелин пояснява: „Греческу книгу из почетка сам почео у школу учити, и много више научити могао.“ Вж. М. А р н а у д о в. Г. Пешаков и Ю. Венелин, с. 16.

[46] C. V e l i c h i. Un poète. . ., p. 361.

дома на Тома Пешаков“[47]. Ако за такова „квартируване“ нямаме конкретни данни, бихме могли да допуснем възможността заможният български ктитор на светогорски манастири хаджи Тома да е поставил своите синове под грижите на известния учител и просветител. В подкрепа на предположението, че Пешаков е бил ученик на Софроний Врачански през 1800—1802 г., т. е. когато е на 15—17-годишна възраст, би могъл да послужи фактът, че при отпечатването на „Неделника“ (1806) единият от българите-словослагатели се подписва като Софониев ученик от Видин: „Тодор Стоянович от Видин, оученик Софрония епископа Вратчанский“[48].

Престоят и образованието на Пешаков в родния му град Видин обясняват познаването му на говоримия български и на книжовния славянски език, както и началното изучаване на гръцки език. Двегодишното пребиваване на младежа в Брашов (1803—1804) (тогава в границите на Хабсбургската империя) може да се приеме като време на обучение в някое добре уредено австрийско училище след реформите на Мария Терезия, в което е имал възможност да научи немски език.[49] Там той бил грабнат насила от войници на Пазвантоглу и откаран във Видин, където го принудили да служи като секретар на видинските турски паши до 1812 г.[50]

За времето между 1812 и 1815 г. не се говори нищо в изследванията за Пешаков. К. Велики пише, че „след това (т. е. след пребиваването си във Видин до 1812 г. — б. а.) той се установява в Крайова, където влиза във връзка с известни личности на румънската култура от това време, като Еуфросин Потека, Барбу Парис Мумуляну, Григоре Плешояну, и се запознава с творчеството на Динику Голеску, Елиаде Ръдулеску и др.“[51]. За отбелязване е, че повечето от посочените румънски дейци са били или ученици, или учители в „княжеската академия“ в Букурещ.[52] Затова предположението на М. Фъческу, че Пешаков се е учил в това учебно заведение, заслужава внимание, въпреки че К. Велики отрича такава възможност.[53] Това предположение е приемливо, тъй като има отношение и към други факти от живота и делото на Пешаков — отличното познаване на старогръцки и книжовния новогръцки език, широките му познания по класическа и съвременна българска, гръцка, румънска литература, личните му познанства с множество ученици и учители от същата академия и т. н. Освен тези логически доводи разполагаме и с косвени сведения. В списъка на учещите се в княжеската академия през учебната 1812—1813 г. покрай имената на други българчета се среща и „Георги от България“[54]. Към това се добавя и бележката на историографа на учебното заведение, че именно през периода 1812—1815 г. Пешаков е превел един френски роман от гръцки на румънски език, преведен преди това от френски на гръцки език от Ригас Велестинлис.[55] Като основание за евентуалното приемане на

[47] Цит. по В. Сл. Киселков. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963, с. 66, бел. 3. Устно твърдение на Хр. Капитанов.

[48] Пак там, с. 178.

[49] М. Арнаудов пише, че по това време Априлов учил в Брашов немски и латински език (Васил Априлов. С., 1971, с. 55).

[50] По писмо на Г. Пешаков до К. Бълъчану, издадено от C. Velichi. Un poète, p. 388 etc.

[51] C. Velichi. La contribution. . ., p. 258.

[52] Ил. Конев. Ние сред другите. . ., с. 226—227, бел. 6 и 7.

[53] C. Velichi. Un poète. . ., p. 357, 361.

[54] A. Camariano-Cioran. Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi. Bucureşti, 1971, p. 217.

[55] Ibidem, p. 249.

Пешаков в това съсловно училище биха помогнали знатният и влиятелен род на търговеца хаджи Тома от Видин, познанството и ходатайството на Софроний Врачански, който по това време се намирал в Букурещ и се ползувал с благоволението на влашкия княз и на угровлахийския владика,[56] а чрез тях вероятно и на други светски и духовни лица.

Пешаков живее във Видин отново между 1816—1818 г.[57] Знаейки непреодолимото му желание да общува с издигнати свои съвременници, ще приведем данни за вероятна негова среща с бележития сръбски книжовник Сима Милутинович-Сарайлия. През 1815—1817 г. Милутинович бил учител във Видин по гръцки и сръбски език, но проявявал жив интерес към съдбата на поробения български народ, събирал български народни песни и приказки, някои от които изпращал на Вук Караджич. Замислил също да състави българска граматика, писал стихове по мотиви от българската действителност. Известната си поема „Сербианка" Милутинович посвещава на ученика си от Видин, българина от Свищов Христофор хаджи Йованович, с чиято помощ тя била отпечатана в Лайпциг.[58]

За непрекъснатия стремеж на Пешаков към самообразование говори и сведението, че през 1828 г., когато семейството му било в Темешвар, той си купил голям брой книги на различни езици.[59]

Литературното дело на Пешаков отразява в значителна степен обществено-икономическото, политическото и културното развитие на балканските народи през първата половина на XIX в.

Поетически опит Пешаков добива, както и други негови съвременници, като изучава чужди образци, превежда и сам прави стихотворни опити на няколко езика още от младежките си години. Това е закономерно. Едни от първите гръцки поети през Възраждането, като Д. Соломос и А. Христопуло, живеят също далеч от родината си и пишат в началото на няколко езика: Соломос се учи от италиански поети и пише в началото на италиански и латински език, а Христопуло се приобщава към фанариотския двор в Букурещ. За Христопуло гръцкият историк на литературата пише: „По форма следва, доколкото може, анакреонския стих, но по същество продължава леката френска поезия от миналия век. Тематиката му е любовта, виното, радостта на един безгрижен живот. . . Имаме работа с префинен, салонен, неразвит език. . . тъй като Христопуло не използува традициите на народната песен. Стиховете му са стъкмени, за да се харесат на фанариотите, които в онези години привикват с поезията и книжнината и сами се опитват да пишат стихове. Този тон на префиненост, който Христопуло търси, не е лишен от известна безвкусица."[60] Може да се предположи, че в първите си стихове Пешаков подражава на Христопуло. Сам той обаче сочи като свой образец в двуезичната си поезия румънския поет от фанариотския двор Алеко Вакъреску, който пишел на гръцки, френски, турски и други езици.[61] Първите поетични опити

---

[56] В. Сл. Киселков. Цит. съч., с. 69.

[57] C. Velichi. Un poète. . ., p. 363.

[58] Ил. Конев. Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1964, с. 83, 94—96; В. Бойчева. Сърби — учители в България през XIX в. — Год. Соф. унив., филол. фак., 1973, т. LXVI, кн. 3, с. 159—160.

[59] C. Velichi. Un poète. . ., p. 366.

[60] К. Димарас. История на новогръцката литература. С., 1971, с. 210—211.

[61] Ил. Конев. Ние сред другите. . ., с. 225.

на Пешаков още от 1806 г. са на гръцки и румънски език, предимно преводи Те засягат любовта, морала и т. н.[62]

За *гръкоезичната поезия* на Пешаков няма специални изследвания. Този въпрос косвено е засегнат в дисертацията на Афродита Алексиева, в който труд се разглеждат две творби на гръцки език от анонимен български автор. Алексиева изтъква няколко съображения против евентуалното авторство на Пешаков.[63] По-късно същата авторка допуска, че тези стихотворения са от Пешаков.[64] Става дума за две стихотворения на гръцки език от 1818 и 1825 г., писани от безименен „Славянски потомък от България". Алексиева смята, че този българин трябва да е бил възпитаник на Букурещкото княжеско училище, в което „поетиката" е била важен учебен предмет — изучавали се образци от старогръцката поезия и имало часове за упражнение и писане на стихове.[65] Както посочихме, такова предположение е основателно и за Пешаков. Допълнителен довод е сходството в идеи и близки изрази между поемата от 1825 г. и някои от стихотворенията на Пешаков на български език, особено стихотворението от 1828 г.[66]

Поемата от 1825 г. дава представа за робското положение на балканските народи, за продажното съдопроизводство във Влашко, дава подробности за жестокостите на поробителя:

Който не знае друго освен да открива тиранически
много начини
и за да намира причини за да оголва грабителски
жалките и напълно нещастни поданици,
който е заробил
и е натоварил тежко с непоносими вериги.. .[67]

В призива към руския император от 1828 г. Пешаков пише, че главна спънка за духовния напредък и просвета на българския народ е фенерското духовенство: „имущи первопастире (со странниему язик) то ест гречки, не словенски. . .

Кои друго веке не знаят
осим дай синко пари
да спасется душа твоя,
а за тяло не мари.

Тако владике желают
да сут сви гдар под ярем,
да они удебелгуват
широкио свой корем.[68]

Има текстуални прилики при изобразяване на беззаконието — 1825 г.

Закони, права, принципи потъпкват напълно,
предпочитат измамниците,
оправдават рушителите само за да забогатеят[69]

---

[62] Ил. Конев. Ние сред другите. . ., с. 234—235.

[63] А. Алексиева. Просветни и литературни връзки между българи и гърци през първата половина на XIX в. Канд. дис. С., 1971, с. 264 и сл.

[64] А. Алексиева. Стихове на българи на гръцки език от първата четвърт на XIX в.— Лит. мисъл, 1971, кн. 3, с. 114—117.

[65] А. Алексиева. Цит. съч., с. 282.

[66] НБКМ, БИА, арх. № 1, Б 182/52. За това стихотворение вж. по-долу.

[67] А. Алексиева. Цит. съч., с. 286—287 (прев. от гръцки език А. Алексиева).

[68] Пак там.

[69] Пак там, с. 288.

През 1836 г. Пешаков пише в своя „Завет поетически":

Завист, злоба, корист гнусна,
скотско самолюбие
не допуща место правди,
чезне правосудие.[70]

Текстуална прилика се забелязва и при изобразяване ролята на руския император за освобождението на балканските народи.

Изнесените данни и посочените сходства дават основание да се приеме, че авторът на поемата от 1825 г., подписал се като „Славянски потомък от България" и Пешаков, който неколкократно се подписва, че е „от славянобългарското племе", са едно и също лице.

Алексиева оценяваа достойнствата на поемата на гръцки език от 1825 г. твърде високо: „От метриката можем да заключим, че създателят е *поет с опит* . . . Качествата на поемата по отношение на образите, идеите, езика и стихосложението определят нейния автор като *будна творческа личност в началото* на миналия век"[71] (к. а). На друго място авторката продължава: „Стихотворението сочи, че още в първата половина на XIX в. поетическите канони не са били чужди на българите и че те са умеели да превъплъщават своите знания в областта на поетиката в поетични творби, в които не липсва талант."[72] Като обобщава своите изследвания за особеностите и стойността на съчиненията на българи от миналия век, създавали преводна или оригинална поезия на гръцки език, Алексиева заключава: „По тематика в по-голямата си част тя е балканистична, а *по художествените си качества не отстъпва на оригиналната гръцка поезия от първата половина на* XIX в."[73] (к. а.).

Литературното творчество на Пешаков на *румънски език* е изследвано както от румънски, така и от български автори.[74] Значително по количество,[75] то има своето място в развитието на румънската литература от началото на XIX в. Константин Велики определя като скромна художествената стойност на поезията, която Пешаков създава на румънски език, но подчертава неговите социално-политически схващания, напредничавите му идеи и изтъква особено голямото политическо значение на поемата му за водача на въстанието от 1821 г. Тудор Владимиреску: „Осъждайки турско-фанариотския режим. . . Пешаков се нарежда с тази поема сред редовете на просветените мислители, и то в епоха, когато голям брой съвременници не разбирали и не оценявали каузата на Тудор."[76] Подобна е и оценката на Е. Вътосу.[77] Като отбелязва, че произведенията на Пешаков, писани на румънски език, са останали в ръкопис, Илия Конев добавя: „Те не са достигнали до читателя, макар по същото време други произведения с подобни качества да придобиват твърде широко разпространение сред определени среди не само в Румъния, но също и в България, Гърция и други бал-

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

[70] П. Безсонов. Цит. съч., с. 137 и сл.
[71] А. Алексиева. Цит. съч., с. 290.
[72] А. Алексиева. Цит. ст., с. 117.
[73] А. Алексиева. Цит. съч., с. 290.
[74] Вж. тук бел. 19, 21 и 22, както и статията на К. Велики в този сборник.
[75] Основната част от литературните произведения на Г. Пешаков на румънски език се съхраняват в Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ, за които по-подробно вж. у Хр. Капитанов и К. Велики, бел. 16 и 21.
[76] C. Velichi. La contribution. . ., p. 258.
[77] E. Vîrtosu. Op. cit.

кански страни. . . Споменатите творби на Пешаков, вдъхновени от свободолюбивите му политически и социални разбирания, са сред най-хубавото, което румънската литература създава през 20-те и 30-те години на миналия век в прослава на Тудор Владимиреску."[78]

Не ни е известно изследване за литературното дело на Пешаков на *сръбски език*. Значителна част от неговата кореспонденция с жена му Персида и с някои сръбски политически дейци, както и писмото му до Юрий Венелин,[79] са на сръбски език. На няколко места сам Пешаков споменава за своя поема на сръбски език „Пение сербског кнеза Милоша Обреновича и благополучной Сербии и сербског народа",[80] за която пише, че била четена на княза от неговия български агент Михаил Герман, но едва ли е била дадена на самия княз, тъй като той не можел да чете български. Това дава основание на К. Велики да предположи, че поемата е била на смесен българо-сръбски език.[81]

Както беше посочено, в досегашните оценки за поетичното дело на *Пешаков на български език* се вземаха пред вид предимно двете му стихотворения в чест и в памет на Венелин, затова и тези оценки са снизходителни или едностранчиви. Наред с посоченото по-горе творчество на поета на други балкански езици сега разполагаме и с повече данни за творчеството му на български език.

Най-ранното стихотворение на Пешаков на български език, известно ни сега, е от 1828 г. Въз основа на писмото на Пешаков до К. Бълъчану К. Велики беше съобщил за интересен „спомен" в чест на руския император Николай от името на всички балкански християнски народи, написан от поета на съответния език — български, гръцки, румънски и сръбски.[82] Все още нямаше обаче текстът на нито един от тези „спомени". През 1974 г. попаднах на такъв текст в архива на Георги Раковски.[83] Това е препис от Раковски на произведения на Пешаков — в началото е преписано известното стихотворение „Ридание на смъртта Ю. Венелина", следва текстът на „спомена" и накрая друго, съвсем неизвестно стихотворение — „Светла зора Болгарска", — под което стои подпис: „Сочинител, от Славяноболгарскаго племена Георгиянь Пешаков в знак признательности". Съобщението на Пешаков в писмото му до Бълъчану за такъв „спомен" и на български език, мястото му на един и същ лист между две подписани негови творби, както и западнобългарският език и познатите чувства на Пешаков към Русия дават основание да се приеме, че това е българският текст на създадения през 1828 г. „спомен".

Това произведение отразява важни идеи и въжделения на българския народ. На първо място тук е вековната вяра на народа в освободителната мисия на братята-славяни, в името на която поетът призовава руския цар да освободи от двойното потисническо и духовно робство „братята"-българи, като заявява даже, че самият руски цар бил от същия древен род: „Не отвращай твоите очи /от древнио твоио род. . . (ст. 2). Друга важна характерна черта

---

[78] Ил. Конев. Ние сред другите. . ., с. 238.

[79] М. Арнаудов. Георги Пешаков и Юрий Венелин. Тук Пешаков пояснява, че пише на Венелин на сръбски език, защото е видял негова книга за сръбски песни, а се опасява дали ще може да разбере български „язик моего отечества Видина", предлага да му пише и на гръцки език и се подписва: „Г. Пешаков от славяноболгарског племена".

[80] Ил. Конев. Ние сред другите. . ., с. 237.

[81] C. Velichi. La contribution. . .,p. 372.

[82] C. Velichi. Un poète. . ., p. 371, 387 etc.

[83] НБКМ, БИА, арх. № 1 (Г. С. Раковски), I Б 182/52.

на българския народ е неговата храброст, която е показал както в миналото, така и сега, въпреки че е поставен под най-тежък ярем. И което е особено важно, Пешаков посочва признанието даже на гърците за тази храброст:

Сами греци не отрекнут
да есть храбро и витез
род Болгарски (и Славенски)
плащущи му трез.

Българският поет посочва фенерските духовници като главна спънка за развитието на народната просвета, защото те не се грижат за училища и просвета, а само „да удебелгуват широкио свой корем"; подчертава, че те не знаят български език: обвинява ги в съучастие с турската власт, за да държат българския народ в невежество и робство. Освен това срещат се пожелания за светло бъдеще на народа, проблясват и поетични изрази и опити за римуване:

Да прогледа и си мало
и да види бели *свет*,
да пропущи нови клонки,
да издаде свойо *цвет*,

Иже лежит обуваен
у зимовни люти *мраз*,
не видети вековечно
слонца светлио *образ*. . .

Както се вижда, Пешаков твори на български език и изразява гордото съзнание за своя „древен род", сродството на българите с руския народ и храбростта на старите и сегашните българи *преди* отпечатването на знаменитата книга на Юрий Венелин „Древние и нынешние Болгаре. . ." (1829), предизвикала възторг у българите от всички краища на родината и у живеещите в емиграция. Пешаков и Венелин научават един за друг чрез Анастас Кипиловски и влизат в непосредствена преписка помежду си. Известен е възторгът на Кипиловски от книгата на Венелин и съжалението му, че не е можал лично да се види с него в Букурещ.[84]

К. Велики посочва, че и Пешаков взема участие в културното и политическото оживление на българската емиграция в Букурещ след посещението на Венелин там. Това се отнася особено за събиране на български народни песни и за отпечатване на лична поезия на български език. В това отношение твърде важно е сведението у К. Велики, че Пешаков „*показал на Кипиловски стихотворенията, които бил вече написал*; а този го насърчил и посъветвал *да продължава* и в същото време *да събира всякакви фолклорни материали*, които да бъдат изпращани на Венелин"[85]. Става ясно, че Пешаков е показал на Кипиловски стихотворения, които бил вече написал, след което Кипиловски го „посъветвал да продължава". А всичко това поставя под съмнение твърдението на Иван Шишманов, че Кипиловски бил „учител на Пешаков".

На Пешаков и Кипиловски принадлежи първенството сред българите в събирането на български народни песни и изпращането им на Венелин. Те ги изпращат на Васил Априлов още на 31. XII. 1836 г., за да ги препрати на Венелин в Москва, но песните са препратени едва след двете писма-директиви на Венелин до Априлов от септември и октомври 1837 г.[86] Пратката се при-

[84] Ц в. У н д ж и е в а. Документи по Българското възраждане в съветските архиви. — Изв. Инст. за литература, кн. 12, 1962, с. 150.
[85] C. V e l i c h i. La contribution. . ., p. 259.
[86] В. Е. А п р и л о в. Съчинения, с. 238.

дружава с пояснението: „Вие ще видите колко от тях са народни и колко са съчинени от Кипиловски и Пешаков. Желанието им е при печатането да се означава съчинителят.“[87] А това отразява самочувствието и честолюбието на Кипиловски и Пешаков като български писатели.

Самочувствието на Пешаков като български книжовник и желанието му да бъде отдадено заслуженото на всеки труженик са отразени добре в послеслова на неговата възхвала в чест на Венелин от 1. I. 1837 г., който обикновено се изпуска от издателите на стихотворението: „Сочинение понизнейшаго, нижеказначеннаго, который понизно моли г-на Венелина, любителя милаго ему Болгарскаго Рода, коего ради толико се труди! да би имал и тая доброта и благость, *записати на всякого името, кой колко песни е послал ему, как народни стари, тако и нови сочинения, кои чии са, именем*! и от куда е всякий. Едно, какво *да се познава от коя страна на Болгарията, какви речи, и какво глаголание и произношение употребяват — Которое ест нуждно литературе*! — а друго и всякий щото си види името записано у книгата ви щото щете я изда, да се возрадува, такожде и нижаназначений за неговото, ако до тогда доживи! — ако ли не, а то поне (барем) *Завето* негов поетический, що ви го праща между другите... *Георгий хачжи Тома Пешаков*, от Славяно-болгарског племена рожденног, у Видин град из Нышния Мысии“[88] (к. а.).

Пръв обърна внимание на този послеслов Боню Ангелов и го издаде по друг авторски препис заедно с придружителното писмо на Пешаков до Венелин: „Тия е песни до тука имал са страни нижеподписанио народни стари у своето си отечество Видин, по язико болгарский изговоро и произношението, що го употребляват у Видин и по Видинското окружие. А испитания ради, ако се може и на болгарскио язик равноокончателно стихотворения имачче, истий нижеказначенний *по различни времена и обстоятелства его сочинени* по побуждению г-на Анастаси Кипиловскаг приназначава ти и них зде“[89] (к. а.). Б. Ангелов оценява важното значение на тези мисли на Пешаков за развитието на българската поезия, на стихотворството.[90] Самочувствието си на български поет и просветител Пешаков изразява и другаде.[91]

Петте стихотворения на Пешаков, написани преди края на 1836 г., въпреки че са обнародвани от П. Безсонов през 1855 г., обикновено не се вземат пред вид при оценката на Пешаковото поетично дело. В последното специално изследване се отбелязват бегло, като се сравняват с по-късната поезия на Петко Славейков.[92] А те заслужават оценка като ранни прояви на българската светска поезия. Най-съществено в тях е използуването на говоримия български език и на изразни средства от народната песен; отразяват лични чувства на любов и омраза на поета; срещат се описания на природни картини; изразяват се социални идеи на протест срещу неправдите в обществото и други мотиви, които обикновено се приписват като постижение на българската лична поезия едва след десетилетия. Началните строфи показват близостта на тези стихотворения с народните песни: „Сяйни звездици и светли“ или „Сяйно слънце,

---

[87] В. Е. Априлов. Съчинения, с. 248—249.

[88] НБКМ, БИА, II В 2408.

[89] Б. Ст. Ангелов. Венелин и нашите възрожденци. . ., с. 233.

[90] Пак там.

[91] В писмо до своя зет М. Шишманоглу — вж. C. Velichi. Un poète. . ., p. 371; в писмо до своя „сънародник“ Райно Попович от 1837 г., обнародвано от И в. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, с. 103.

[92] С. Баева, Ил. Конев. Цит. ст., с. 99.

што истичаш, /от далеко што заничаш". Особено в стихотворението „До кога ти, душо моя" личи посочената по-горе близост до народната песен в език и ритъм, жива природна картина:

Не дей и мене да чиниш
покрай тебе да горим,
деням, нощем да се топим,
да се печем, да тлеим,
да треперам, да се метам,
да се бием сваки час,
като нива от лют ветър,
што се бие клас със клас.

„Денем — ух и нощтем — ах! /изгорех за сиромах. . .", както и „Завет" се отличават предимно с протеста на поета срещу социалните неправди и беззакония в съвременното му общество, в което цари насилие и други пороци. И поетическият „Завет" на Пешаков започва в духа на народната песен и с описание на природата:

Какво тихо по небето!
месец, звезди шествуват.
Последний път мойте очи
сълзни них изгледуват.
Вселението в покойство,
тихо, мирно почива;
а моето тело бедно
у болезност пребива. . .

За разлика от тези стихотворения, съставени в духа на народната песен, останалите стихотворни опити на Пешаков се отличават с т. нар. „висок стил", типичен за славянската поетична традиция от предишния век, особено за похвалните оди. В тях се срещат повече елементи от книжовния църковнославянски, както и от славяноруския и славяносрьбския език. Основното в тях е самочувствието на поета като изразител на общобългарска възхвала, порицание или печал спрямо заслужили дейци за новобългарската просвета и култура.

На 1. I. 1837 г. Пешаков написва „Възхвала на Юрий Венелин", в която изразява общобългарската благодарност за любовта на приятеля на нашия народ към българското минало и за доказването, че българите са славянски народ:

Тебе Юрий Венелине!
всыте чада Болгарски,
благодарност ти приносат
всесердечно роднински! —
Що любов си ти показал,
да опишеш ныхан род,
от каде ся ясно теглат,
че Славянский са народ!. . .

В същото стихотворение Пешаков възхвалява Венелин и за това, че е посочил на българите пътя към просвещението и напредька. Но в това оживление на българските дейци относно въпросите на новобългарската просвета, българския правопис, българската граматика и насоките на новобългарския книжовен език дейно участвува и Пешаков. „Ръкописите, които са запазени от него — пише К. Велики[93], — показват ясно, че този поет е познавал много добре и е преценявал критично граматиките на българския език, обнародвани от Неофит Рилски и Христаки Павлович, че е бил в течение на мненията на Кипиловски, Априлов и Венелин по въпроса за българския език. . . Пешаков не се задоволява само да следи тези дискусии, но *дава свои мнения и прави предложения*. Искайки да знае също и мнението на някои интелектуалци от

[93] C. V e l i c h i. La contribution. . ., p. 260.

Крайова, като д-р П. Берон. Атанас Миланович, Минович, Сава Йоан, Ванку и Яков Любич, както и мнението на един млад учител от националното румънско училище . . . Пешаков се обръща към *своя братовчед Митраке Малич, изпраща му няколко стихотворения*, които *да предаде на П. Берон*, и го моли *да свика по този повод събрание в Крайова*, на което *тези стихотворения да бъдат прочетени*, след което всеки да даде *писмено мнението си за проблемите на българския език. . .*“ (к. а.).

От горните сведения ясно личи, че Пешаков е познавал добре не само старобългарския език, от който превежда влахобългарски грамоти на румънски, но познава и следи и развитието на новобългарския литературен език, като споделя своите мнения със сънародници от Крайова, Букурещ и Одеса. Още по-интересно е съобщението, че Пешаков е изпратил на свой роднина в Крайова специално за д-р П. Берон и за други български интелектуалци там свои стихотворения на български език, за които иска при това писмено мнение. Подобни културни занимания на българската интелигенция в Крайова се потвърждават от списъка на абонираните се жители на този град за превода на Анастас Кипиловски на една всеобща история[94] от руски на „славяно-болгарскиат наш язик“. Повечето от тези спомоществователи са от родния град на Пешаков Видин или от Тетевен.[95]

Вероятно едно от тези български стихотворения, които са били изпратени в Крайова, е стихотворното послание на Пешаков до Берон от 1. III. 1837 г. Оригиналът се съхранява в София, но досега все още то не е издадено изцяло.[96] То отразява възгледите на Пешаков за историческото минало на неговата родина, отношението му към заслужили дейци за просветата и напредъка на България, съзнанието за славянската същност на българите и за техните родствени връзки с другите славянски народи, както и самочувствието на автора като поет, изразител на общобългарския призив към заблудения син на България. В уводните бележки Пешаков нарича себе си „приятел на человеческия род“, но уточнява „а най-паче Славяно-Болгарского“. Това отразява цялостната дейност на този творец с общобалканско значение, който се стреми към правдата и когато пише за справедливия бунт на предвождените от Тудор Владимиреску народни маси срещу поробителите, и когато описва двойното робство на своя „страдален, но любим народ“ български.

Стихотворението се предхожда от посвещение в проза към „милия цвет на Славянобългарския род“, като се прави разлика между издателя на народния буквар П. Берович и сегашния „първи лекар. . . П. Берон“, на когото задава въпроса: „Приятелю! Кои от Славяно-Болгарските чада волят с другий язик, нежели са Славяно-Болгарски да писуват. . .!“ Приятелското обръщение дава основание да се предполага лично познанство между двамата още от 30-те години в Брашов, където е създадено Българското книжовно издателско дружество,[97] или в Крайова, където и двамата са живели.[98] В името на това „дружество“ и приятелство Пешаков моли Берон:

---

[94] Кратко начертание на всеобщата история. Будим, 1836.

[95] Пак там: Петър х. Берон, а другите са „из Видин“ (Ванко Любич, Яков Любич, Митранко Малич, Канчо К. Теодорович, Тако х. Пешаков, Атанасий Миланович, Христо Стоянович, Ангел Т. Богдарович, Христо Йосифович).

[96] НБКМ, БИА, II В 2408.

[97] За него вж. М. Бур. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в будапещенските архиви (1824—1826). — Изв. Инст. за литература, т. 21, 1972, с. 219—275.

[98] През 1843 г. Г. Пешаков се абонира за сръбска книга, като пише от Крайова, вж. тук бел. 35.

Започни, молю, един път музи
Славяно-болгарской ти да служиш!
От тебе това любов захтева,
дружество това от тебе жели!

Българският поет сам има горчивия опит, че е напразен стремежът към успех и признание, когато твори на чужди езици, затова призовава своя сънародник да посвети усилията си за разцвета на славянобългарската книжнина, откъдето единствено ще получи признание и похвала:

Тражи те, познай! Славянска муза,
с нойната сестра Болгарска матер,
в нихните сега, пренежни недра!
пружат ти венец невянний, гледай!

За да привлече вниманието на забравилия своята родина, Пешаков му напомня славното българско минало, просторните граници на държавата; посочва му примера на издигнатите синове на другите славяни и даже на съседния унгарски народ, които ревностно служат на своите. И накрая изстрадалия български изгнаник-поет припомня на своя сънародник, че най-мило и свято на този свят е да служи на своята „славянобългарска майка", като го уверява, че този труд ще бъде оценен както от самата България, така и от нейните славянски сестри и от целия свят. По този начин стихотворението се превръща във възхвала на славянобългарското минало, на призив към всички българи за предана служба на поробената българска родина.

Живеейки в чужда страна, българският поет обаче не забравя да напомни, че е от славянобългарското племе от Видин в България, наречена по Жефарович Долна Мизия, за разлика от сегашното си местожителство като „жител влахийски".

Новонамереното стихотворение от юли 1838 е показателно даже със заглавието си: „Светла зора Болгарска"[99]. Цялостното построение, бодрият ритъм, изразните средства са подбрани, за да внушат увереност в светлото бъдеще на разгърналото се общобългарско движение за просвета. Поетът използува и тук изрази от народната песен, но вече е надмогнал първите си опити и сега е повече творец, отколкото подражател:

Ете и зората наша
сега че се проявлява!
Ноща темна и премрачна
сас хитрост я изгонява!
Истича ни солнце сяйно,
востокот ни весел гледа
и вските облаци темни,
що над Болгарските чеда
стояха от долго време
и в предолбок сон спеха. . .
. . .воздухват се чисти красно,
магла са веч издига.
Музите започеха
с трубите си сладкогласни
да Болгарските вси чада
разбудат сас песни красни. . .

Както предишната година, единствен Пешаков от българските книжовници поетически възхвалява Венелин, така и сега пак той става изразител на общонародното признание към радетелите за българска просвета:

[99] НБКМ, БИА, I Б 182/52.

Да живит Венелин бодрий
Болгария Древной чадо!!!
Неофит же паки новой!!!
що толку се трудат радо.
Априлов и Палаузов
и Мустакови мили братя. . .

Отново се отдава внимание на руския цар Николай, чието име „остая веч безсмертно. . .". Накрая пожелава:

Зората да се простира
и музите торжественно
в Болгария да возиграт
и радостно да провикнат
да почнат да се собират.
Болгарските всите чада
в колкото нихно прекрасно!
да више не губит време
какво до сега напрасно.

И в последното стихотворение на Пешаков на български език „Ридание на смертта Ю. В. Венелина" (1839) отново е изразено славянското и общобългарското съзнание на поета:

Плачете, ридайте,
вси български чада,
изгубихте вечно
Юря Венелина,
наш премудрий брат!. . .

През 1842 г. в превода на Венелиновата книга са отпечатани и „Други мирянски песни от Г. Тома Пешкова"[100] — „Проклет триклет да е, кой две моми люби".

Това е интересен документ за общуването на българския поет с народното творчество в годините на напреднала възраст, от които сега нямаме други негови сведения на български език.

* * *

Известно е, че първите поетични опити в старобългарската литература са създадени още през IX—X в.[101] Старобългарската религиозна поетична традиция продължава и през вековете на робството.[102]

През XVII в. някои български книжовници усвояват правилата на славянското поетично изкуство и сами правят опити в това отношение.[103] Събраните данни за български стихотворни опити из ръкописи от XVIII в.[104] дават основание на Боньо Ангелов да заключи, че може „да се говори за новобългарска поезия през XVIII в., за свързване на поезията с важни задачи на живота, за емоционално отношение към лични и обществени прояви в живота. Те се отличават от обикновените преди това. . .не само по тематика, но и по

[100] Заради возрождение новой болгарской словесности или науки, 1842, с. 105—106.
[101] Б. С т. А н г е л о в. Въпроси на художествеността, поетиката и литературната теория в старобългарската литература. — Лит мисъл, 1965, кн. 6, с. 106—117.
[102] С т. К о ж у х а р о в. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. — В: Старобългарска литература. Кн. I. С., 1971, с. 289—322.
[103] Н. М. Д и л е в с к и. Неизвестно стихотворение на църковнославянски език в български ръкопис от 1666 г. — Изв. Инст. за бълг. език, VIII, 1962, с. 603—613.
[104] Б. Ст. А н г е л о в. Българско стихотворение от 1733 година. — Лит. мисъл, 1964, кн. 2, с. 141—144; Към историята на славянското песенно творчество през XVIII в. — Език и литература, 1965, кн. 6, с. 1—6.

особености на тяхното изграждане — строфа, рима, стъпка (макар с известни нарушения). А това са характерни особености на поезията от по-ново време."[105]

Едновременно с това сред българите-католици се разпространява предимно религиозна поезия, но тя е създадена по образци на напредналите литератури в Италия и Хърватско и най-важното — на говорим новобългарски език с елементи на народнопесенната традиция.[106]

В обсега на новобългарската литература според Надежда Драгова трябва да бъдат включени и чуждоезичните произведения на български поети от първата половина на XIX в.[107]

В духа на всичко това поетическото дело на Пешаков заслужава особено внимание. За разлика от други български възрожденски творци в зората на новобългарската литература, които се проявяват предимно с отделни творби, Пешаков оставя разнообразно творчество на няколко езика, доста голямо по количество, обхващащо различни жанрове, отразяващо наболелите въпроси на времето. Получил разностранно образование, запознат с класическата литература и с литературите на балканските и други европейски народи, той прави поетични опити още в ранна възраст. Творбите му на гръцки и на румънски език по много показатели не отстъпват на произведенията в съответните литератури през онази епоха. Както се изтъкна, след Руско-турската война през 1828—1829 г. у редица българи-елинисти настъпва обрат към националните проблеми и те посвещават сили и способности на своята поробена родина. През 30-те години Пешаков също се включва в този процес. Въз основа на придобития опит от другите езици, като ползува елементи от българската народна песен и от славянската поетическа традиция, поетът създава разнообразни по жанр, по ритмика стихотворения, в които изразява общобългарски тежнения.

Двете стихотворения на Пешаков за Венелин са първите печатни произведения в новобългарската поезия. При това те са отпечатани в книгата на В. Априлов „Денница. . ." (1841), разпространена широко сред българските учители, а събраните от Пешаков „мирански песни", също са сред първите отпечатани български народни песни от българин, поместени в друга, не помалко популярна книга сред българите — Венелиновата книга за развитието на българската литература в превод на М. Кифалов (1842). По този начин както личните стихотворения, така и грижата за събиране на българското народно творчество са станали достояние на българската интелигенция. През следващото десетилетие са отпечатани и други стихотворни опити на Пешаков, както и 6 народни песни от Видинско в сборника на Безсонов. Така делото на Пешаков прескача границите на България и е известно и оценено в Русия и в другите славянски страни.

Пешаков се стреми да разшири интереса към българската литература и чрез ръкописното си дело. Известно е, че неговият „спомен" от 1828 г. бил предаден лично на руския цар, в отговор на което получил „сребърен медал" и 100 рубли.[108] А това е своего рода запознаване и на висшите руски среди с положението и надеждите на българите. Изтъкнат беше и фактът, че Пешаков

---

[105] Б. Ст. Ангелов. В зората на българската възрожденска литература. С., 1969, с. 41.

[106] Кр. Станчев. Поезията на българските павликяни. — Лит. мисъл, 1975, кн. 1, с. 63—71.

[107] Н. Драгова. Цит. ст., с. 108.

[108] C. Velichi. Un poète. . ., p. 371.

е изпращал свои стихотворни творби на български език за обсъждане от българската културна група в Крайова. Двете стихотворения на Пешаков във връзка с личността на Венелин са били препечатвани многократно в различни български издания преди Освобождението. Преписвани са също така и в ръкописни песнопойки. [109]За отбелязване е и бележитият факт за тяхното широко разпространение и изпълнение като песен — имало други песни, които се пеели по мелодията на „Тебе Юрий Венелине“.[110]

Разпространението на печатните и ръкописните творби на Пешаков сред българските учители и книжовници безспорно е съдействувало за умножаване стихотворните опити сред тези просветни дейци, за появата на т. нар. „даєкалска поезия“. Чрез такива опити започват своята дейност и бъдещи именити поети. Показателен е примерът на народния учител и поет Петко Славейков. След смъртта на Васил Априлов той написал стихотворение, близко по дух и съдържание до Пешаковото „Ридание на смъртта на Юрия Венелина“. Като посочва изрази „залязал кат звезда“, „образа на майка България“ и др., изследователката го оценява твърде високо: „в това стихотворение има не само чувство, но и естественост. То вълнува читателя с картината на българската природа, която тъгува за своя „залязал кат звезда“ син, с образа на майка България“[111]. Това определение за ръкописно стихотворение от 1848—1849 г. се отнася със същата сила за много по-ранните стихотворения на Пешаков, в които се срещат такива изрази и образи.

В различните си по жанр стихотворения Георги Пешаков изразява важни за епохата идеи — за общочовешко щастие, за единство на славянските народи, за славянската принадлежност на българите и единородството им с Русия, за освободителната мисия на Русия по отношение на балканските християнски народи и особено към най-онеправдания и измъчен български народ, за фенерското чуждоезично духовенство като съюзник на османската власт и като спънка за българската просвета, за славното българско минало, за храбростта на българите в миналото и в съвременността. Имайки високо самочувствие на български поет и просветител, Пешаков става изразител на общобългарската възхвала на радетелите на българския напредък и порицава българите, забравили своя дълг към родината.

GEORGES PEŞACOV ET LA COMMENCEMENT DE LA POESIE BULGARE MODERNE

TRANDAFIL KRĂSTANOV

(Résumé)

Des recherches récentes et quelques documents nouvellement découverts ont contribué à la précision de plusieurs faits importants concernant le lieu de naissance, le milieu familial, l'origine et la formation du poète — polyglote, phi-

[109] Разна любовна песнопевка. Събрал Г. М. Л. Софиянец. . ., Белград, 1858; Другар за детца-та. Нареден от Павла Каляндж. Одесса, 1863, с. 208—212 и др. Д. Минев. Разпространението на преписвани стихотворения преди Освобождението и един ръкописен сборник от 1856 г. — Изв. Инст. „Христо Ботев“, 1954, с. 230.

[110] Разна любовна песнопевка, с. 17: „На гълъбат“ се пее като „Тебе Юрий Венелине“.

[111] С. Баева. Петко Славейков и Габровското училище. — В: Светилник на новобългарската просвета. . ., с. 61—63.

losophe et homme de la culture bulgare Georges Peşacov (1785—1854). On soumet à une analyse les facteurs qui ont formé le poète aussi bien que ses oeuvres écrites en plusieurs langues balkaniques et notamment le bulgare, le grec, le roumain et le serbe.

En faisant la revue de ses oeuvres poétiques bulgares l'on attire l'attention sur un certain nombre de ses publications assez mal connues et par conséquent plus ou moins négligées par l'histoire de la littérature. On fait la présentation de quelques oeuvres entièrement inconnues jusqu'à présent. La conscience que Peşacov a d'être un poète bulgare et un homme d'une vie publique importante est soulignée dans le contexte de sa participation aux discussions de l'intelligenzia bulgare des années 30—40 du XIXe s. concernant l'établissement du bulgare moderne, les tendances de cette langue, son orthographe, la collection et la popularisation de l'oeuvre folklorique bulgare. On traite les relations de Peşacov avec le docteur Petăr Beron, Anastass Kipilovski et avec les éducateurs bulgares à Kraiova et surtout avec le bulgarophile Iurii Vénéline.

On met en évidence les idées slavophiles et patriotiques dans l'oeuvre de Peşacov et l'on présente des données sur la diffusion et l'influence de celle-ci parmi e peuple.

РУМЪНСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ОТ XIX В. И БЪЛГАРИЯ

РОДИКА ФЛОРЯ

Историкът на културните и в случая на литературните румъно-български отношения познава добре приноса на множеството студии и специални сравнителни изследвания. Затова тук споменаваме този принос само мимоходом, като израз на позоваване.[1] Ако закъснялото начало на тези изследвания поставя Йоан Богдан едва в края на XIX в., през 1895 г. със своя труд, озаглавен „Румъните и българите", то XX в. се оказва прогресивно щедър в това отношение. Нека споменем само няколко имена, наложени при създаване на румънската славистика — Николае Йорга, Петре Константинеску-Яш, П. П. Панаитеску, Илие Бърбулеску. Последните тридесетилетия групират — с опит да изпълнят празнотите — най-много студии по българистика, написани от Валентин Келару, Константин Велики, Златка Юфу, Лаура Фотиаде, Елена Сюпюр и др. Споменатите празноти имат в голямата си част случаен, неравен характер в специалните студии при установяване на литературния обмен между двата народа, при отбелязване на преводите.

Сравнена с изтъкнатото положение в областта на литературната историография, белетристиката прави същия скок от едното столетие в другото. Българската литература започва да става позната на румънците чрез преводи едва в нашия век. Що се отнася до отражението на българската действителност в произведенията на румънските писатели, XIX в. също тъй подлага на тежко изпитание изследвачите с оскъдността на сведения. Явлението е напълно обяснимо като пряк резултат от историческите условия. За румънските писатели от XIX в. земите на юг от р. Дунав представят на първо място, ако не е изключително, турска окупация, османска власт, на която и румънците са подчинени. От друга страна, те разпалват „Източния въпрос", който вълнува и мобилизира духовете в подготовка на борбата за независимост. Все пак обяснимо е защо присъствието на българите, макар косвено, и позоваванията на една или друга българска действителност, макар и спорадично, в румънската белетристика от миналия век се откриват по-специално в два върхови момента — фактически смесени в една точка — от историята на румъно-българските отношения: 1) усилването, разширяването на културно-революционната дейност на българската емиграция в Румъния през седмото и осмото десетилетие; 2) войната за независимост от 1877—1878 г. През XIX в. още

[1] Вж. библиографските сведения по тази тема у Илия Конев. Ние сред другите и те сред нас. С., 1972.

съществуват вълни на българска емиграция — след руско-турските военни действия през 1806—1812 и 1828—1829 г., респективно след Одринския мир, — както съществуват и противоосмански движения на емигрантите, но без организиран характер, които през 1866 г. довеждат до създаване на Българския централен таен комитет в Букурещ и до сключване на Свещената коалиция между румъни и българи в резултат на разговорите от същата година между К. А. Росети, поддържник на българското движение, и Ив. Касабов.

Вниманието на някои румънски писатели към българската действителност през тези години започва да става по-видимо, тъй като е привличано от съпротивата на народа-съсед. По-рано сведенията за България и българите са малко и няма възможност за широко възприемане на българския живот. Както и да е, от гледна точка на описанието в белетристиката на социалната, историческата и географската действителност на съседния народ не може да съществува — най-малко за XIX в. — състояние на равенство, на съответствие, понеже условията не са еднакви. Нито пък трябва да се очаква равенство, що се отнася до разпространението и обхвата на явленията.

Румънските писатели през миналия век познават България само косвено. Интересът се канализира по посока на българското революционно движение, което се създава в Румъния, а също така и по посока на историческите събития. Румънската действителност, обратно, прониква по-лесно и естествено в българската белетристика; голям брой български писатели са емигранти и живеят в Румъния — Добри Войников, Васил Друмев, Георги Раковски, Любен Каравелов, Христо Ботев, Иван Вазов, Васил Левски, — а други са родени на румънска територия, като поета Димитър Великсин, който пише и на румънски език. Но преди голямата част поети, драматурзи, прозаици, журналисти, филолози и др. да опознаят революционния кипеж на емигрантските кръгове, първата крачка — в същност може би най-важната от белетристична гледна точка — за сближаване с България се прави чрез посредничеството на един литературен жанр, твърде моден през епохата — мемоарите, пътеписите, пътните бележки и впечатления.

По примера на романтиците — най-вече на френските — румънските писатели през първата половина на XIX в. започват да придобиват вкус към пътувания, предприети в княжествата или извън границите им, с цел, която смесва нуждите на културната просвета с политическите задължения на дипломатическите мисии. Пионерите и основоположниците на пътеписния жанр в Румъния — в същност Динику Голеску с „Бележки от моето пътуване", излезли през 1826 г. (понеже описанията на пътешествията, извършени от „спътаря" Николае Милеску или от пътешественика-трансилванец Йон Кодру Дръгушан, излизат от печат на румънски език едва през втората половина или даже към края на XIX в.) — се следват от мнозина между писателите — „пашоптисти", вдъхновени и от енергичния апел в програмата на сп. „Дачия литерара" през 1840 г.

Влечението към една или друга географска зона следва също модата. Пътеписите за Сирия, Египет и Палестина на C. Volney, Шатобриан, Ламартин, Шамполион се разпространяват в Румъния, а Болинтиняну ги има в личната си библиотека. Миражът на Ориента заразява и румънските писатели, само че не с разкоша и феерично-екзотичната си страна. В съзнанието на румънските писатели Ориентът се смесва с „Източния въпрос", с османското господство. Затова разказите за пътешествия в Ориента, наред с мозайката от впечатления и описанията на маршрути, на паметници на изкуството и културата,

на географската специфика, етнографските и статистическите бележки и екскурзиите в историята се отличават и с твърде остра патриотична оценка и с изявена тенденция към критика, сарказъм и враждебност по адрес на османските власти.

Първата крачка към Ориента е р. Дунав и южният й бряг, т. е. България. Читателите на сп. „Румънска пчела" могат още през 1831 г. да прочетат някои първи сведения относно „Статистиката и политическото положение на България"[2] в писмата на „един пътник русин". През 1854 г. в няколко известни румънски вестника се явяват неподписани описателни фейлетони — вероятно преводи — за българските селища Шумен[3] и Варна[4], както и спомени от едно пътуване с лодка по Дунава от Видин до Лом Паланка и оттам до Никопол на един немски пътешественик — Ханс Вахенхусен[5] — като „пленник на башибозуците".

В същност три години по-рано, в края на 1851 г., Болинтиняну пътува по Дунава, за да види отново местата, където е минал през 1848 г. под турски конвой с две товарни гемии, заедно с други арестувани „пашоптисти", между които Н. Бълческу, К. А. Росети, Ч. Болиак, братя Голещи, И. Войнеску, К. Аристиа, А. Зане и др. Слязъл в Русе, Болинтиняну продължава пътя си през България към Константинопол. Литературният резултат от това странствуване, наложено му от заточението, е първият пътепис, озаглавен „Пътуване по Дунава и в България", който той обнародва след завръщането си в страната в Букурещ — през 1858 г. Такъв резултат са и съвсем беглите известия за десния бряг на Дунава, а следователно и за България, които се намират и в писмата на Бълческу до Йон Гика или в дневника на Росети. Пътните бележки на Болинтиняну, включен в историята на румънската литература за поетическите му заслуги и по-малко за усилията в областта на романа или драмата, са единодушно оценени от критиката и справедливо са разгледани от Г. Кълинеску като „превъзходни". Макар претрупани с дълги отклонения и исторически екскурзии, с парафрази от Херодот и други антични историци, със статистически и географски цифри, пътните бележки на Болинтиняну все пак разведряват в края на четенето с хумора, живостта и свежестта на истинската литература. Сдържаното проследяване на пътя и опитът да отговори на поучителната цел, като съобщава що-годе точни данни, са изпъстрени с увлекателно повествование, пълно с фантазия, с наивна сензационност и с добродушие на предполагаеми перипетии на един неукротим комик въпреки преднамерено страшните сведения. Рисувайки живописни портрети с голямо разнообразие — немски доктор, английска дама, военни и разбойници-турци, ханджии и селяни-българи, — съобщавайки или измисляйки според техниката на плутовския роман случки, необикновени, живи и пълни с местен колорит, Болинтиняну си запазва положението на безстрашен мъж, който излиза срещу глутница вълци и воюва с разбойници, служейки си ефектно със сабя, „ръждясала в човешка кръв".

Що се отнася до българите и тяхната страна, описанията или обикновеното споменаване за някои води и планини понякога с техните антични наименования (например планина Хемус вместо Балкан), на някои селища (пристанището

---

[2] Albina romaneasca, III, 1831, p. 232—236.
[3] Gazeta de Moldavia, XXVI, 1854, p. 18; Vestitorul românesc, XIX, 1854, p. 197—198.
[4] Gazeta de Moldavia, XXVI, 1854, p. 165—166; Vestitorul românesc, XIX, 1854, p. 189—190.
[5] Bukurester Deutsche Zeitung, X, 1854, p. 201—203, 205—206.

Свищов, Видин, или Диул, някога Бонония, „крепост силна повече със своето местоположение, отколкото с укрепленията си“; Никопол, или Никополис, който „има славен дял в историята на света чрез голямата битка срещу султан Баязид, която християнските рицари изгубват“; Русчук, или стария Триманий; Шумен, „разположен в очарователна местност, чиито околни хълмове образуват една естествена крепост“; Девня, в стари времена град с името Марцианополис, и Варна — Одесос) — всичко това се редува с дълги и сухи изреждания на исторически данни, свързани с тези места, с етнографски наблюдения относно пристанището, вида на къщите, вътрешността им и мобилировката, с филологически проучвания за местните говори и т. н.

Болинтиняну води читателя през България, заснежена от тежка зима, по кръчми, гостилници, ханища, кафенета и селски къщи. Съобщенията за българи, които среща или които го подслоняват (извън едно просторно историческо описание на българския народ и българските земи), са обективни, дори са написани с явна симпатия. Пренощуването в едно българско село изтръгва у него възторжени възклицания: „Каква промяна в домовете и в живота на българите в сравнение с домовете и живота на турците! Тук всичко бе в най-голям ред, чистота и изобилие. Българинът ни прие със задоволство. . . Българската жена ни приготви обилна вечеря, но чиста.“ Домакините отказват да им се заплати с пари гостоприемството, казвайки, че нито родителите им, нито те продават гостоприемство с пари.

Пак през 1858 г. излиза в Париж книгата „Спомен и впечатления от едно пътуване в Румъния, България и Константинопол“, чийто автор, писателят Димитрие Рале, година по-рано пътува заедно с Костаке Негри до Константинопол във връзка с „доходите от манастирските имоти, подарени на светите места“. По-малко вълнуващ от изложението, което прави Болинтиняну на своето пътуване, приятният разказ на Рале продължава същия жанр, като авторът смесва с поучителни цели живописни наблюдения със сурови сведения, събрани от книги по история и география. Повествованието на места има весел ритъм, придружен с остроумни коментарии и живи метафори. Така параходът с пътниците спира „пред едно спретнато мостче в края на Русчук“.

Рале се спира по-продължително върху описанието на местата, отколкото Болинтиняну, който е завладян повече от историческото минало. Описателните и характерологичните наблюдения са украсени с афоризми и тънка ирония. По пътя от Русе за Варна са отбелязани добросъвестно — с обръщения към историята — всички селища, през които се минава, повечето чисто български като Писаница — българско село; Разград — градче, в чиято околност се виждат високи могили, наричани tumuli, които напомнят за експедициите на Дарий, Александър и Атила. Защитен от планини, Шумен изглежда непревземаема крепост. По-нататък пътят минава „през плодородни долини и покрай мътни потоци“, през върха на една планина, където писателят намира повод да опише великолепен залез на слънцето. Върху България и българите той се спира доста надълго със сведения, най-често исторически, географски и етнографски, икономически и административни, взети от книги, някои отнасящи се до произхода и характера на българите, говори за „сериозността на техния характер“, за това, че „българите са работливи, дейни, търпеливи и спокойни“, запазващи „сдържеността и намръщеността на ориенталците“. Дава и сведения, отнасящи се до традициите и обичаите, които са „прости“, „патриархални и почтени“, до носията—описана е една булка-селянка: „Няма

да забравя една българка-невеста, облечена с дулама от дамаска и с кебе, с гривни от стъкла и големи мъниста, с нанизи, с калцуни от аба съвсем като обуща, с дълга дреха и с риза с кенари от вълна; тя беше ни представена от родителите ѝ; нямаше було, но имаше свян, нямаше корсет, но имаше свежест."

Строго описателен, с общи исторически данни, написан с несръчен и наивен стил е двуезичният румъно-френски пътеводител на майор Д. Папазоглу, озаглавен „Водач по р. Дунав от Железни врата до Черно море, или точно описание на дясната и лявата част на тази река — историческо, политическо и търговско, — подбрано от доста много историци, антични и съвременни", излязъл в Букурещ през 1863 г. Тук го споменаваме само като заглавие — за сведение и поради добре познатата личност на автора, който придружава Болиак при археологическите изследвания, — а не заради факта, че има някаква литературна заслуга. Освен за селищата, споменати в пътеписите, разгледани по-горе, тук се говори още за крепостта Арчар, за българското градче Цибър-Паланка, за малката крепост Рахова, за Гиген, за о. Балбек, „известен с пасищата си", и др.

Много по-късно, след две десетилетия, следователно след придобиване на независимостта, поредицата от тези пътни мемоари е продължена, или по-добре казано, приключена за XIX в. с „Една екскурзия в България" (Букурещ, 1885) на известния книжовник епископ Мелхиседек, член на Румънската академия. Преди това обаче, още през 1871 г., Чезар Болиак помества в „Кърпатска трьба"[6] обширна статия, озаглавена „От Русчук във Варна". В нея намираме описание на българска църква в Русе: „една църквица в земята, издигната съвсем малко, колкото само прозорците и покривът да са навън; слизаме по стъпала в църквата, вътре обаче тя е голяма и украсена". Но това описание не преследва туристическа цел, а е едно сравнение от гледна точка на етническите черти с гръцките — скромност и тайнственост, от една страна, великолепие и външно изявяване, от друга. Статията съдържа все пак и нови сведения по отношение на тези, дадени в споменатите мемоари, като сведението, че „българите започват да имат библиотеки и да създават и малки музеи във всички градове".

Разказът за пътешествието на епископ Мелхиседек е разделен на етапи: „От Русчук до Бяла; от Бяла до Търново; от Търново до Дряново и Габрово; от Габрово до Севлиево; от Севлиево до Ловеч; от Ловеч до Плевен; завръщане в Румъния". Пътуването този път не е транзитно, както предишните случаи, а се прави нарочно — както показват селищата, през които се минава, — за да се опонае една толкова обширна част от страната на юг от р. Дунав. „Отдавна имах желание да направя едно малко пътешествие в България — казва епископ Мелхиседек, — за да видя в страната му този смел, работлив и пестелив народ. Друг мотив за моето желание да посетя поне малка част от България беше симпатията на румънците към българите, симпатия, основана на вековните исторически връзки в миналото."

Повод за показване на ерудиция, пътеписът е наситен с исторически и етнографски данни и сведения за ценността на паметниците на изкуството. Същевременно той издава любовта към природата на пътешественика, който знае да се прекланя пред нея и да ѝ се възхищава. Описанието на Търново е възклицателно-ентусиазирано: „След малък престой поех пътя за Търново. Този път е едно от най-възхитителните творения на природата. Това чудо

[6] Trompeta Carpaților, nr. 902, 4/16 mai 1871.

прави р. Янтра. С течението си в продължение на хилядолетия тя е пробила най-напред веригата на Балкана, образувала е през планината дълга и дълбока клисура, която се простира на разстояние десетина километра до Търново, и е подготвила изключителното местоположение на Търново." Ето с какво оприличава Плевен, гледан откъм Опанец: „Разглеждано от това място, разположението на Плевен има вид на дълго бръмчило, чиято основа образува глъбина, където е разположен градът; успоредните хълмове са очертанията на бръмчилото, а потокът Плевен — в своето течение към Вит — е неговият език." Друг път авторът подхваща метафората на някой предшественик в характеризирането на това място, щом му се стори сполучлива: „Къщите изглеждат построени една върху друга и нощем представят хубава панорама, откриваща целия склон на хълма, осветлен от долу до горе със светлините от къщите. Един пътешественик-русин оприличи Търново на царевица, защото къщите са нагъсто и са построени една над друга като зърната на царевица."

През седмото и осмото десетилетие на XX в. интересът на румънските писатели към България се насочва към революционния подем, който подготвя борбите за постигане на независимост, организирани на територията на Румъния от българите-емигранти, в голямата си част самите писатели. Документално е засвидетелствувано отношението на разбиране и подкрепа, което имат някои румънски политици, които в същото време са и литератори, към тези борби. Известно е особено отношението на Михаил Когълничану, който през 1869 г. води изборната борба под лозунга: „Изтокът е на тези, които го населяват." А през 1876 г. като министър на външните работи Когълничану покровителствува българските бунтовници под булото на някои формални разпореждания, дадени на капитаните на румънските пристанища по молба на турците, и поддържа активна размяна на правителствени ноти. На 20. VII. 1876 г. той съобщава на европейските правителства: „Виковете на негодуване и на протести се чуват от всички страни, а християнският свят ни обвинява с висок глас, че ние с нашата неутралност и с нашето мълчание не санкционираме тези ужасни престъпления, които се вършат почти пред нашите врати. . . Това положение е пълно с опасности, не би било възможно някой да си прави в това отношение и най-малка илюзия. Тъй като не знаем кое би било това правителство, което да може да устои по-дълго време на чувствата на възмущение всред едно население, което вижда своите братя и своите единоверци избивани и имотите им унищожавани."

В Букурещ, Браила, Галац, Гюргево и в много други румънски градове започват да излизат множество български периодични издания, повечето със смесен характер — политико-литературно-културен. Първото българско седмично списание „Българска пчела", появило се в Браила през 1863 г., е последвано от десет български периодични издания на български език. Между 1863 и 1877 г. в Румъния излизат 51 такива издания, редактирани от най-известни български писатели емигранти: Георги Раковски, Христо Ботев, Иван Вазов, Любен Каравелов, Добри Войников и др. През 1864 г. в Букурещ излиза двуезичният румъно-български вестник „Бъдущност — Viitorul" под ръководството на Раковски, ратуващ за приятелство между румънци и българи, поддържан от Александру Йон Куза и Михаил Когълничану и ползуващ се от сътрудничеството на Хъшдеу. Струва ни се, че са достойни да възбудят интерес у изследвачите и сведенията, които имаме за някои ръкописи на Хъшдеу. Тези сведения говорят за заниманията на Хъшдеу със съседните славянски литератури и особено с българската литература и дори за намерението

му да скицира сравнителна история на тези литератури. Между другото той преписва и една популярна българска песен, коментирайки я критически и отбелязвайки сходствата ѝ с румънския фолклор.[7]

През 1871 г. също в Букурещ излиза в. „Libertatea" — румънска притурка на българския вестник „Свобода". Мнозина от българските писатели, политически заточеници в Румъния, печатат произведенията си в тези периодични издания и даже като отделни книги, какъвто е случаят с повестта „Войвода" от Любен Каравелов, излязла в отделна книга в Букурещ през 1871 г.

В Браила Добри Войников слага основите на българската драматургия, като обнародва най-вече пиеси за театър и дава представления с една трупа, съставена от възпитаници на българското училище, в което е бил учител. През 1866 г. той идва с нея в Букурещ и на сцената на Големия театър се представят „Райна княгиня" и „Стоян войвода" — национални исторически драми, характеризирани в духа на времето с един героически романтизъм. Войников свързва приятелство с Йоргу Караджале и Матей Мило, като Мило му дава съвети и указания по режисура.[8] Също в Браила през 1869 г. се ражда Българското книжовно дружество, което след Освобождението се премества в София и през 1911 г. се превръща в Българска академия на науките.

Следователно има всички условия румънските писатели през този период да научат колкото се може повече работи за българския народ, за неговата литература и култура. През 1866—1867 г., когато се организират първите чети на българските хайдути, които да минат през р. Дунав, и когато Раковски създава в Букурещ нова революционна организация, Чезар Болиак пише пламенна статия — „Червените либерали против България"[9]. Тя е яростен и патетичен протест срещу една статия, която Болиак направо определя като „отвратителна и ужасна", като „чудовищност", излязла в държавния вестник „Monitorul oficial". В нея се изброяват забраните, налагани от османските власти, относно толерантността на румънската държава към българските революционери. „А! — възкликва театрално Болиак. — Съседите, единоверците, приятелите, нашите вековни съюзници, почтените и достойните българи. . ., които се осмеляват да мислят на наша земя за облекчаване на своята нещастна родина, опустошавана по-зле сега и от татари и черкези, както някога и ние мислехме — по гостоприемни земи — за облекчаване на нашето отечество, когато то се опустошаваше. . . Понеже българите са се осмелили да мислят в Румъния за България. . ., вие се гневите, вземате ролята на инквизитори и се смятате в право и длъжни да проникнете в съзнанието им, да ги предупреждавате и да ги заплашвате, докато още не са направили нищо, за да уважите фермана. . . Обхваща ви вярност и подчинение на фермана само когато подозрете, че нещастните българи мислят не за разширение на територията на своето свободно отечество, а за облекчение донякъде на милата ни родина, разпъната на кръст, по която татаринът и черкезинът играят на шайки, не зачитайки нито човек и живот, нито имот, нито семейство. . . Не виждаме по каква логика би могло да се забрани на българите да се борят със слово у нас за интересите си, които не увреждат нашите, да критикуват мерките, взети от друго правителство към тяхното отечество, което е скъпо и на нас, и да се борят срещу тях."

---

[7] B. A. R., fond manuscrise, Hasdeu, mapa I, mss. 37.
[8] Вж. P. P. Panaitescu. Românii şi bulgarii. Bucureşti, 1944.
[9] Trompeta Carpatilor, nr. 521, V, 1/13 iulie 1867.

След едно десетилетие, през 1876 г. вестниците „Românul", „Telegraful" и др. организират истинска кампания против кървавите репресии от страна на османската армия във връзка с българското въстание през април. Във в. „Românul" на Росети се обнародва възванието на много български публицисти, между които и Войников, за излизането на българския вестник „Дунавска зора". А през 1877 г. пак тук се явява ентусиазирана статия за румънобългарските връзки: „Българи, в деня, в който ще настъпи моментът на вашата независимост, Румъния ще бъде за вас сестра и съюзница."

Ужасите и зверствата, извършени от турците в България през пролетта и лятото на 1876 г., предизвикват не само журналистически протести, но имат отглас и в произведенията на някои писатели. В началото на 1876 г. В. Александри завършва три „Ориенталски легенди", между които озаглавената „Ходжа Мурад паша" е една алегория. Възкресявайки кървавото минало, жестокостите и дивия фанатизъм на османските феодали, той изразява фактически негодуванието си срещу кланетата в България. Поетът Николае Скуртеску в стихотворението си „Въздишките на България" от 3. VIII. 1876 г.[10] умолява цивилизована Европа да спре леенето на кръв и да се бори за освобождаването на народите, държани в робство:

Просветена Европа! Слушай и гледай!
Европа, събуди се и виж как се черви
от твоето тяло част, човешката кръв.
Слушай и помогни на народа, който плаче.
На изток те гледа — от Дунав до Балканите —
ужасяваща смесица: мъчения и жестоки тирани.
В огнище, в колиба, в полето, от планина до долина
не виждаш друго освен терор и не чуваш друго освен жал.
От Отрант и до Понт Евксин
грамади от трупове и всеобщо охкане.
Домове горят в пламъци, семейства разсипани,
градове разрушени и села запустели
. . .
А турчинът. . . а българинът. . . хора ли са те?
О, не! Те не са част от човешката природа!
Защото каква прилика между вълк и агне?
И какво братство между орел и гълъб?
Обкичен с оръжие от глава до пети
е турчинът: има сила и може да умъртвява;
гяурът без дрехи, събут, слаб, обезоръжен,
като мъченик чака да бъде промушен.
Както дива глутница яростни, изгладнели вълци
се нахвърлят и унищожават стадо кротки агнета,
също така мюсюлманите, запалени от ярост,
хвърлят огън и смърт в българските къщи.
. . .
От толкова черни дни българинът е преситен.
Роб е от четири века — толкова ще бъде достатъчно.

[10] N. Scurescu. Poezii. Bucureşti, 1877.

Чуй един народ, който чука на вратата ти и охка,
защото неговият плач е: „Правда и светлина!“[11]

Твърде сродно дори в изразите е стихотворението върху същата тема на Георге Баронзи „Матер Долороза“ с подзаглавие, още по-изясняващо: „Гласът на един син от Балкана“[12].

По време на войната за независимост от 1877—1878 г. повечето румънски писатели, като възпяват освобождението и възкресяват боевете, споменават често българските селища и местности, които са театър на военните действия, и, разбира се, българския народ — другар в борбата. Знаменитите редути на Гривица и Смърдан, сраженията в долината на Рахова, по равнините на Видин и по хълмовете на Плевен и Вит или в прохода Шипка се споменават както в народното творчество (песента за Плевен е много разпространена в балканския фолклор), така и в личното.

Едно белетристично творчество с размах и значение — дори ако имаме предвид само появилото се през XIX в. (разбира се, твърде различно като художествена стойност), — посветено на този решителен момент в историята и съдбата на двата съседни народа — румънския и българския, — свиде-

---

[11] Europă luminata! Ascultă şi priveşte!
Europă, te deşteaptă şi vezi cum se roşeşte
din corpul tău o parte, din omenescul sînge.
Ascultă şi ajută pe neamul care plînge.
La răsărit te uită — din Dunăre-n Balcani —
spăimîntător amestec: martiri şi cruzi tirani.
în vatră, în colibă, pe cîmp, din munte-n vale...
Nu vezi decît teroare şi n-auzi decît jale.
De la Otrant şi pînă la Pontul Euxin
mormane de cadavre ş-un general suspin.
Căminuri ard în flăcări, familii risipite,
oraşe dărîmate şi sate pustiite.
. . .
Dar turcul... dar bulgarul... sint ei din omenire?
O nu! Ei nu fac parte din omeneasca fire!
Căci ce asemănare între un lup ş-un miel?
Şi ce frăţie între vultur şi porumbel?
Înfăşurat în arme din cap pînă-n picioare
e turcul; are forţa şi poate să omoare.
Ghiaurul fără haine, desculţ, slab, dezarmat,
ca un martir aşteaptă să fie junghiat.
Cum un haitic sălbatic de lupi turbaţi, flămînzi
s-aruncă şi zdrobeşte o trumă de miei blînzi,
tot astfel musulmanii aprinşi de-nverşunare,
aruca foc şi moarte prin casele bulgare.
. . .
D-atîtea zile negre bulgarul e sătul,
e rob de patru veacuri — atît va fi destul.
Auzi pe-un neam ce bate la uşa-ţi şi suspină,
caçi plîngerea lui este: „Dreptate şi lumina!

[12] G. B a r o n z i. Ecouri poetice. Galaţi, 1877.

телствува за спонтанното и единодушно участие на литераторите в големите политически събития. Вестниците на времето изобилствуват със статии за положението, с репортажи за войната. Големият брой на излезлите отделни книги, съдържащи стихове, скици и опити за роман или за драма, както и репортьорски бележки, е знаменателен. Става дума за явление с общ характер, би могло да се каже, масово, за колективна възхвала на героизма, проявен от румънските войници. Тази възхвала е в противоречие с точното описание, основано на фронтови записки, на боевете и на местата, където те са ставали. Но тя е възвеличаване на най-високите патриотични добродетели, в което се включва и бурната реакция срещу егоизма и безразличието на някои управляващи кръгове. Поради краткостта на тази статия е невъзможно пълното описание на многото преобширна литература.

Непрестанното споменаване на български населени места е неизбежно в литературата, посветена на войната за независимост. Няколко между най-познатите стихотворения на Александри в „Нашите войници" (1877) отразяват ритмично и с преувеличени метафори откъси от фолклора — редутът Гривица е ламя, борците са бързи орли. В тези стихотворения победата във войната за независимост — война, справедлива и затова възвишена — се назовава красноречиво: „Хорото на Плевен", „Хорото на Гривица", „Балканът и Карпатите", „Героите от Плевен" и др.

Също някои от стиховете с по-[illegible] което звучене на Ж. Кошбук, включени в „Песни за храбростта" (1904), отразяващи печалната действителност, моралните страдания и лишенията на войниците в лагера, кошмара на битките и смъртта, съдържат още в наслова името на селищата в България, записани в историята на тази паметна война: „Върху хълма на Плевен", „В равнината на Смърдан", „Песента на редута", „Писмото от село Муселим", „По пътя за Плевен" и др.

Начеващият тогава поет А. Мачедонски също възпява през 1878 г. Плевен, като му посвещава химните „На румънската армия" и „На героите-знаменосци". През 1878 г. Ал. Одобеску обнародва две пламенни сказки — „Планинци" и „Пехотинци", — изнесени в залата „Атенеу" по случай завземането на Рахово през ноември 1877 г. В романа „На война" (1897) от цикъла за Комънещените Дуилиу Замфиреску възкресява в прецизен стил, наситен с действителни данни от бойните донесения, сражението при Гривица и възвеличава жертвата на майор Сонцу и на капитан Валтер Мърчиняну. Привлечен от спомена за същия исторически момент, решителен за националното съществуване на румънския народ, Михаил Садовяну издава „Повести от войната". Имената на споменатите писатели, изтъкнати в историята на румънската литература, са проектирани върху хомогенния фон на литературата на времето, създадена от твърде голям брой по-незначителни писатели, лишена от оригиналност и от особена художествена стойност, но интересна като културно явление, като бързо и непосредствено ехо на една историческа действителност.

Както е естествено, стиховете, писани между другите и от поети като Г. Баронзи, К. Д. Олънеску-Асканио, К. Ал. Замфиролу, Бонифачиу Флореску, И. Неницеску, Н. Т. Оръшану, Н. Скуртеску, Счипионе Бъдеску, Григоре Бенджеску, Арон Денсушиану, Григоре Лазу, Н. Прунку, Григоре Мелидон, В. Пъун, Н. Вулович и др., драматическите опити — от автори на XIX в. като Г. Сион, Гр. Вентура, Т. Дуцу-Дуцеску и др., и дори публицистиката за войната от 1877—1878 г. споменават само мимоходом българските селища, в съседство с които са водени паметните сражения, като ударението пада върху

проявяването на някои чувства и разбирания. Изключение прави поетът Александру Пелимон, който пълни страниците на своите стихосбирки (става дума за „Патриотизъм — Владимиреску", Букурещ, 1877, „Румънските войници", Букурещ, 1880) с обяснителни бележки — практика, единствена, неприлагана в лириката. Споменавайки за Никопол, Плевен, Гривица, Вит, Видин, Опанец, Буково и др. в стихотворенията си, озаглавени, както във фронтови дневник, „Преминаване на Дунава", „Редут Гривица", „30 август", „Рахова 8 ноември", „Смърдан 12 януари" и др., Пелимон обяснява под линия изброените населени места, редути, околности, топографията на местностите, опитвайки се дори да сравнява с румънските градове. Друг път поетът се отказва от бележки и започва стихотворно описание, какъвто е случаят със „Смърдан 12 януари":

В равнината между хълмове, близо до Видин,
се намират две села и тече тих поток.
По бреговете на водата, тук между селцата
Инова и Смърдан, се издига чудо,
по-голямо от крепост, колос от укрепления,
с окопи, начупени укрепителни линии, укрепления свързани.
Крепостта се обкръжава от хълмове надалеч,
с малка горичка. . .
Видин пак доминира с т[illegible]а укрепления,
древни замъци със зидове и с железни порти.
От Дунава прокопани канали го обкръжават.
Кула, укрепление, джамии, град на крайбрежие —
тук, на Турция войската дето бе,
границите на България откъм запад се чертаят.[13]

Прославата на храбростта, проявена от румънците, и на техните дела обаче често оставя у Пелимон място и за сведения относно коренното население, поробено от турците. За румънските войници поетът казва в стихове, че минават р. Дунав, за „да споделят свободата с тези, които я желаят", обяснявайки в забележка под линия кои са те: „българите, както и други народи, които живеят на Балканския полуостров, които работят и се борят за освобождение от османското господство". Сведенията за българите се допълват, като се вмъкват и в съдържанието на самите стихове:

[13]
Pe şesul dintre dealuri aproape de Vidin
se află două sate şi curge un rîu lin.
Pe malurile apei, aci, între cătune
Inova şi Smîrdanul, se-nalţă o minune,
mai mare ca-n cetate, colos de -ntărituri,
cu şanţuri, cremaliere, lunete-n legături.
Cetatea se-n congioară de dealuri pe departe,
cu mică pădurice. . .
Vidinul de asemeni domnind cu-at îtea forţi.
Castelurile-antice cu ziduri şi-n fer porti,
din Dunăre-ad încite-l încongiură canaluri,
redanul, citadela, giamii, oraşu-n maluri —
aci ale Turciei oştiri care era
confinele Bulgarii spre vest le apăra.

Те се жертвуваха, децата на Карпатите,
за да донесат свободата на поробените българи!
Балканът, както и Искърът веднага потрепераха;
събудиха се от вика на битката, който чуваха;
и на тръбите звънът през глъчката гърми
от радост, чува се, за бъдеще по-добро![14]

В стихотворението на Пелимон „Осъденият от Видин" героят, изглежда, е един от емигрантите-революционери в Румъния. Изобразен е с поглед, устремен към Карпатите, и спомнящ си за „гостоприемството на приветливите братя".

Сведенията за българи не са изключения и ги срещаме у повечето поети на епохата. Възпявайки в множество посредствени строфи, без лирически трепет храбростта на румънците и войната от 1877—1878 г. (Крайова, 1883), И. П. Банков, като споменава и той за сраженията при Плевен, Гривица и Видин, изпитва нужда да обоснове войната на румънските войници срещу турците:

Но те не идваха да грабят, не идваха да покоряват,
. . .
Идваха да освободят християни, идваха, за да турят край
на варварското иго, под което българите при тях бяха.[15]

Съчинения в проза отпечатват много автори: Chibici-Rîvneanu. Din viaţa de voluntar. — In: Almanahul literar ilustrat, 1887 (спомени), N. Gane. Andrei Florea Curcanul. — Convorbiri literare, 1877; Al. Pelimon. Trei sergenţi, 1879 (писма); N. D. Popescu. Nuvelele resbelice, 1878: Prizonierul român de la Plevna, Amazoana de la Rahova, Sentinela de la Griviţa, Căpitanul Buzdugan; M. Rosetti. Prima ciocnire, 1882; Gh. Bececescu-Silvan. Pentru neatîrnire, 1906 (военен роман); N. Ţinc. Privighetoarea de la Plevna; и мн. др. Тези съчинения са явно по-описателни и по-пълни със сведения за селища и местности в периметъра на бойното поле.

От гледна точка на темата в това проучване не ни се струва уместен подробният литературен анализ на тези многобройни съчинения, които се позовават на българската действителност, но само дотолкова, доколкото се споменават селища по тази територия, влезли в историята, свързвайки името си с извоюването на независимостта. По-пълни са тези сведения в три романа, излезли през големи интервали от време — 18 и 9 години. Думата е за произведението на Пелимон „Трима сержанта" с подзаглавие „Румънската кампания в България" (1879). Сам авторът го нарича пресилено „роман". В същност

---

14 S-au sacrificat dînşii, copii din Carpaţi,
S-aducă libertatea la bulgari subjugaţi!
Balcanul cît şi Istrul d-odata tresăriră;
sunat-au de strigarea a luptei ce-auziră;
ş-a trîmbiţilor sunet, prin zgomotul tun,
de bucurii, s-aude, d-un viitor mai bun!

15 Însă nu veneau să prade, nu veneau ca să supuie,
ci ca să rupă tratatul pe care ei l-au călcat.
Veneau să scape creştinii, veneau capăt ca să puie
jugului barbar sub care bulrgarii la ei au stat.

то е разтегнато съчинение, претрупано, без никакво композиционно майсторство. Касае се също за „автентичния роман“ на Дуилиу Замфиреску „На война“ (1897) и за „военния роман“, както го нарича авторът, „За независимост“ (1906) от Г. Беческу-Силван. Този роман е замислен в четири тома, от които обаче излизат само два. Това е своеобразна военна хроника, разводнена, разпокъсана и доказваща недостатъчната способност на автора да подбира. Въпреки своята неравностойност трите съчинения имат обща черта — всеки автор, включително и Замфиреску, отделя рязко нагласената интрига, обрисуването на някоя личност, проследяването на дадена случка, създаването на някое действие, повече или по-малко убедително, в което се опитва съгласно с литературните си способности да прояви стила си, да създаде атмосфера, да се въодушеви и да разкраси измисленото от разказа за събитията на бойното поле. Тук и у трите автори стилът става сух, безличен, добиващ на места точността на съобщенията от фронта, обнародвани в печата, лишени от всякакво разкрасяване. Документалността е подкрепена и от някои препращания или позовавания на официални документи и публични съобщения. В тези подробни изложения с повишен процент на точност намират място и честите припомняния и описания на някои български места, едни и същи в трите съчинения — р. Вит, долината на Искър, Плевен, Върбица,Гривица, Пордим и др., — понеже хронологията и развитието на боевете са същите. Обаче Замфиреску прави подбор , отделяйки само най-необходимото за възстановяване на една сбита картина в най-драматичния ѝ епизод — непосредствено преди боевете, както и боевете на 30 август. Другите двама автори пък се втурват в такива подробности, които усложняват и затрудняват четенето. Г. Беческу-Силван следва отблизо, също както и Замфиреску, но не със същото майсторство, националните герои — майор Сонцу и капитан Валтер Мъръчиняну. Разказът за боевете у Силван се заменя с настойчив, но несръчен опит за психологическо изследване, както и с усилие да се украси на места стилът с метафори. Така бойното поле му изглежда като „развълнувано море, отгоре на което бушуват огнени бури“. Освен долината на Гривица и възвишенията, „спокойни и без вълни“, долината на Буково, на Върбица той описва още шосето към Българене, платото, пътищата към София, Враца, Телиш и Долни Дъбник, мочурите на Огоста, моста на Скъта, укрепленията на Рахово, кулата „Абдул-Керим“, която авторът вижда, халюцинирайки, плаваща в зорите като „огромен кораб, вкован на палубата, в кръв, по мачтите на който хиляди матроси чакат приближаването на бурята“. Очевидната цел на Силван е да възхвали в проза героизма и храбростта на румънските войници.

Първият романист Александър Пелимон — по хронологичен ред между споменатите — е разхвърлян и несръчен, но, от друга страна, и най-информиран и най-добър познавач на българските места. „Романът“ му се свежда до откъслечно изложение, изцяло лишено от свързка, на жизнения път на трима сержанти — Митя, Вискол и Мариан — и до възкресяване на битките, в които има широки описателни отклонения — географски, исторически, етнографски. Разсъжденията му относно положението през епохата на румънския войник са украсени със стихове. Всяко българско селище е описано не само с географското си местоположение или с изгледа на постройките си, но читателят научава също за националния състав на жителите, за гражданските и културните учреждения, за военната организация, училищата, болниците, търговията, индустрията, ханищата, гостилниците, странноприемниците и кафенетата, за вътрешното устройство на жилищата, околностите и т. н.

За всяко населено място Пелимон изготвя, използувайки последователно статистически данни, метафори, сравнения, реторически въпроси, сухо докладване на данни и затрогващи субективни впечатления — добросъвестна микромонография, — имайки грижата да уточни, щото всички сведения да отговарят на епохата. Цялата тази сбирка от сведения, макар и без литературен облик, както е според замисъла на автора, ни се струва точен документален източник за българските изследвачи, който е необходимо те да имат пред вид, когато възкресяват епохата. Пелимон вижда всичко и го отбелязва: наблюдава стратегическите позиции на Плевен — „градче с няколко села наоколо и заобиколено от няколко хълма, които естествено укрепват мястото му"; възхищава се от „величествените хълмове, образуващи внушителен лагер пред селото Муселим", където се настаняват румънските части, пристигнали от Никопол; описва „живописното местоположение" на Никопол, ограничен откъм Дунава с брегове, „колосално високи, съдържащи бял камък и изглеждащи от много пластове с най-различни форми"; подчертава някоя знаменателна черта във визитната картичка на известни селища — „град Плевен е прочут с търговия на коне, докато Видин е известен със сребърни изделия и производство на лули"; прави екскурзии из историята, припомняйки „паметната битка между войската на Баязид с християните"; рисува жестоката картина на последствията от войната — димящи руини, грамади трупове. Съчинението на Пелимон има четири части. След третата част, в която се говори за щурма на 30 август на редута Гривица и за падането на Плевен, следва част, озаглавена „От Галац до Константинопол". В нея авторът разказва за българския бряг, за Варна и за залива Бургас. Като приключва с описанието на главните пунктове от мирния договор, Пелимон отправя апел от името на българския народ за разбирателство и помощ от напредналите народи на Европа: „Заслужава да бъде съжален като човек, изпаднал в нещастие, един народ още дете, който е изгубил от векове политическото си съществование и е изпаднал в тирания. Правото и цивилизацията изискват помощ за тях, както за всички. Прогресът е в закона на нещата, стремим се към по-добро."

Също така, възпявайки войната за независимост, поетът Григоре Х. Грандя посвещава през 1881 г. на българския народ стихотворението „Празникът на България" в книгата си „Носталгия" (1885), което е без особена художествена стойност, но с тържествено-ентусиазиран тон:

О богиньо на песента, очарователна звезда!
Каква ясна светлина в моята младост.
Вземи арфата от слонова кост и като някога
по златните струни прекарай ръката си лека.
След толкова векове на нощ и ярем тежък
България се ражда отново за живот, свобода,
а феите ѝ млади с плитки на гърба
дълго разклащат Балкана из основите му.[16]

Това стихотворение, макар не особено в художествено отношение, свидетелствува за широкия интерес в Румъния към участта на българския народ и изразява радостта на поета от освобождението на България.

Такова свидетелство за широкия интерес всред румънците към освобождението на българския народ и към събитията след това е и романът „Принц

16 O zee a cîntării, farmecătoare stea!
Ce lumina senină în tinereţea mea!

Александър Батемберг", или „Мистериите на България" — „драматично-криминален с голяма сензация", — отпечатан като фейлетони във в. „Universul" през 1889 г. без подпис. Този роман обаче няма никаква художествена стойност.

С основаването на румънската славистика литературната историография през XX в. утвърждава по-голям интерес към българската литература и косвено по-чести отгласи на българската действителност в румънското художествено творчество.

LES ÉCRIVAINS ROUMAINS DU XIXe SIÈCLE ET LA BULGARIE

RODICA FLOREA

(R é s u m é)

L'étude cherche à donner les circonstances favorisant l'écho des réalités bulgares dans la littérature roumaine du XIXe siècle. Après l'introduction qui désigne les conditions générales historiques et culturelles roumaino-bulgare, sont donnés les moments décisifs de l'image bulgare dans la littérature roumaine: 1) l'activité culturelle-révolutionnaire de l'émigration bulgare en Roumanie, pendant les décennies VIIe et VIIIe du XIXe siècle et 2) la guerre d'indépendance (1877—1878).

Les premières ouvrages littéraires roumaines qui donnent des informations concernant la Bulgarie — le paysage, les villes, les hommes, les moeurs — sont les notes et les mémoires de voyage, en vogue dans l'époque, d'après le modèle offert par le romantisme européen. L'étude s'occupe des relations de voyage signés par les écrivains D. Bolintineanu et D. Ralet, par le major D. Papazoglu, l'ami du poète Cezar Bolliac, par l'évêque Melchisedec, connu homme de culture et homme de lettres. Ensuite l'étude s'occupe de la lutte pour l'indépendance reflétée dans la presse, en faveur du peuple bulgare opprimé par les Turcs, à laquelle participent, entre autres, des écrivains connus comme M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti et Cezar Bolliac. L'étude termine par une vaste production littéraire générée par la guerre de l'indépendance. Quelques ouvrages littéraires (Duiliu Zamfirescu, *În război* — Pendant la guerre; Al. Pelimon, *Trei sergenti* — Trois sergents; Gh. Becescu-Silvan, *Pentru neatîrnare* — Pour l'Indépendance) montrent que toute cette littérature occasionnelle peut offrir plusieurs images et des informations concernant la Bulgare de cette époque.

Le but de notre étude est de prouver l'intérêt des écrivains roumains du XIXe siècle en vers le peuple voisin.

Ia harpa de ivoriu, şi, ca odinioară,
pe coardele de aur treci mînata uşoara.
După atîţia secoli de noapte şi jug greu,
Bulgaria renaşte la viaţă, libertate,
iar leii ei ce tineri cu coamele pe spate,
lung clatină Balcanii din temelia lor.

НРАВСТВЕНОПОУЧИТЕЛНАТА ПОВЕСТ В РУМЪНСКАТА И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В НАЧАЛОТО НА XX В.

МИХАЙ МОРАРУ

Тази статия има задача да изтъкне хуманитарния източник — пазител на прахристиянските философски схващания (източни или гръко-латински) — в народните повествователни книги, разпространени в Европейския Югоизток, както и приносът на това хуманитарно съкровище в националните литературни движения от началото на XIX в. на българи и румънци.

Социологичното изследване на литературата, като изучава обществената склонност в определена историческа епоха, позволява да се направят много интересни констатации върху връзките между социално-политическите тенденции на епохата и литературните и философските четива на различните социални слоеве. При изследването на тези връзки трябва да се държи сметка за диалектическия характер на отношенията между тези два фактора, без да се абсолютизира влиянието на четивата върху формирането и дейността на личностите в рамките на социално-политическите явления, но и без да се разглеждат философските и литературните идеи и схващания като производни от явленията, без да се отрича прочее тяхната активна роля във въздействието върху съзнанието. В този смисъл съществува богата традиция на литературно изследване. Някои трудове още преди критическото обосноваване на социологията на литературата използуваха с добри резултати средствата за социологическо изследване в областта на историята на литературата.

Поради разпространяването им между повече хора в различни епохи и в различни социални среди народните книги позволяват изучаването на еволюцията в манталитета на етническите и социалните групировки.

В историята на румънската литература изследването на народните книги като средство за издирване на промените, настъпили в колективния манталитет, беше илюстрирано особено в студиите на Б. П. Хъшдеу, М. Гастер, Н. Йорга, Н. Картожан и напоследък на Ал. Дуцу. Някои формални характеристики на категорията „народни книги“ станаха причина те да се приспособяват непрекъснато към новите епохи. Между тези характеристики ще спомена съществеността на начините на формалната конструкция („план“ или „рамка“ в „Халима“, „Синтипа“ и „трасето“ в „Александрия“, „Варлаам и Йоасаф“ и т. н.), независимото разпространение на някои епически „сегменти“ (например парабола на носорога във „Варлаам и Йоасаф“) и формалното подобие на фолклорните творби. С фолклорното в тяхната характеристика, както

и с факта, че те пренасят същината на простата народна мъдрост и съдържат чудотворен екзотичен белег, народните книги допринасят наред с фолклора и националната история за романтичното движение.

Литературните епохи, следвани в тяхната хронолическа последователност, се определят със специфични противоречиви черти. Изхождайки от тази възможност за определяне, забелязва се възвръщане на известни характерни черти в различни периоди. Така характерните черти на бароковата литература съответстват на чертите на експресионистичната литература и чертите на литературата на Възраждането, дори на чертите на романтичната литература. Съществуват повече противоречиви двойки на специфични черти, които улесняват определянето на литературните епохи: световна — национална, традиционна — модерна, обективна — субективна и т. н. Обаче както големите литературни личности преминават винаги тесните граници на едно течение или литературна групировка, така съществуват и културни епохи, за изучаването на които точната методология се вижда изправена пред лицето на някои противоречиви характеристики. С приложението на някои категорични критерии рискуваме да обезформим физиономията на едно литературно течение.

За румънската и българската литература такъв период е началото на романтизма. Епохите на социален, национален и културен кипеж се характеризират на първо място с особено усилване на някои тенденции, често пъти привидно противоречиви. Да си спомним например за огромната „Световна библиотека", препоръчвана от Елиот, в същото време за призивите и инициативите за издаване на всички съществуващи източници на националната история, предприети от Бълческу, Когълничану или Раковски. Ясно е, че тези тенденции илюстрират както желанието за поглъщане на ценностите на световната култура, така и силната тенденция за утвърждаване самобитността на националното съществуване на всеки народ. Както е ясен и фактът, че направляващата идея на тези моменти беше идеята за национално утвърждаване. Историята и фолклорът стават документи на националното съществование и добиват все по-активно политическо значение.

От Паисий Хилендарски, предвестник със своето историческо дело на издигането по-късно на българския народ, до Георги Раковски и Стефан Веркович тази тенденция става все по-ярко изразена. Раковски, както се знае, тъкмо в своите сбирки на исторически документи е най-напред поет-романтик, заинтересуван повече от ролята на историческия документ, отколкото от вътрешния му смисъл. Връзката между националната история и месианския порив на поета-романтик е обоснована от Гр. Александреску — поет, с когото Раковски, знаещ румънски език, има много прилики: „Законите на античните народи бяха писани в стихове", съществува „един висш закон, който определя поетите да станат първите инструменти на гения на народите, когато този гений започне да се пробужда."[1]

В този цитат е интересно как призивът към античността е вложен в една фраза, в която ударението пада действително върху израза, отнасящ се до пробуждането на „гения на народите". У Александреску темпераментният дух на класицизма — или дух на интелектуалната формация — в повечето случаи е надмогнат от новия романтичен дух по начин, който го прави да бъде подходящ пример за цялото негово поколение. В детството си това поколение

[1] Вж. предисловието на автора към Suvenire şi impresii, epistole şi fabule. Bucureşti, 1847.

е закърмено с „Александрия“, с „Езоп“, с морални и национални алегории от рода на историята на Аргир и Елена, с философски поучения и с църковни примери. У Александреску всичко това по-късно се превръща в романтизъм. Въпреки че тези творби, известни на Александреску, Елиаде или в българската литература на Илия Блъсков, принадлежат към понятието за световна литература, в тях е въведена мисълта за национална самобитност, като се тръгне от самобитността на народния език. Ето как е развита тази идея от Чезар Болиак: „Авторите на Еротокрит. . . на Аргир, на Александър Македонски и др. — Антон Пан, Мумуляну, Праля и др. — са най-известните всред народа, тъй като знаеха да му говорят на езика, който той разбира, за чувствата от брега на Дъмбовица, а не от брега на Сена и Темза.“[2]

Интересна в това развитие на мирогледа е безспорно и фигурата на Софроний Врачански. Изтъкнат е фактът, че личността му е двояка, без да бъде при това противоречива. При все че е получил възпитание предимно от рода на монашеското,[3] той приема новите просветителски идеи не само чрез връзките, които има във Влашко,[4] но и чрез цялата културна атмосфера на епохата. Отпечатването на „Кириакодромион“ в Римник през 1806 г. е станало едновременно с напечатването на Минеите в Буда. В предговорите им, възпроизведени след изданието в Римник,[5] проникват новите идеи на Енциклопедията. Това съвпада и с отпечатването на книги за морално възпитание от Н. Хорга Попович: „Oglindă arătată omului înţelept“ („Огледало, показано на мъдрия човек“). Това обаче е епоха, в която се продължава и печатането на „народни книги за мъдрости“ като „Floarea Darurilor“ („Цветето на даровете“, Брашов, 1807, 2. изд. 1808), „Езоп“, „Синтипа“, „Бертолдо“ и др. Нека си спомним, че „Синтипа“ и „Езоп“ са включени наред с „Pildele filosofeşti“(„Философски примери“) и във Видинския сборник, преписан от Софроний Врачански.[6] Чрез подвижната основа на античната мъдрост народните книги подготвят терена за насаждане на просветителни идеи. Обща черта на тези книги и на просветителската програма е моралното възпитание на гражданина.[7] В тази насока на занимания се включва и превеждането на произведението на Амброзиус Марлианус по гръцката версия „Театрон политикон“ под заглавие „Гражданско позорище“ от Софроний и по-късно „Христоития“ от Райно Попович. Моралното възпитание на гражданина е светска, космополитична характеристика в етимологическия смисъл на думата. В произведенията на писателите от началото на XIX в. то получава обаче национално направление— на „пробуждане на гения на народите“. Софроний Врачански, който превежда

---

[2] С. Болиас. Literatură şi limbă. — In: Poezii şi articole. Bucureşti, 1957, p. 190.

[3] Книгите, които поп Стойко чете, са религиозни — требници, часослови, минеи и пр.; вж. Б. Ст. Ангелов. Ранни книжовни занимания на Софроний Врачански. — Във: В зората на българската възрожденска литература. С., 1969, с. 125.

[4] Вж. Софроний Врачански. Избрани творения. Под ред. на П. Динеков. С., 1946, с. 18; Б. Ст. Ангелов. Цит. ст., с. 145.

[5] Bibliografia românească veche (1508—1830). — I. Bianu, N. Hodoş. T. II (1716—1803). Bucureşti, 1910, p. 457 etc.

[6] Д. Леков. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970, с. 9—11.

[7] Вж. Al. Duţu. Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII. Bucureşti, 1868, p. 147 etc.; M. Anghelescu. Contribuţii la stabilirea unor premise ale literaturii româneşti moderne. — In: Limbă şi literatură. T. XVI. 1968; M. Anghelescu. Preromantismul românesc. Bucureşti, 1971, p. 41—45; N. Iorga. Contribuţii la istoria literaturii române în s. XVIII şi XIX. T. I. Scriitori bisericeşti. — Analele Academiei Române, s. II, t. XXVIII, Memoriile secţiunii literare, 1906.

произведението на Марлианус, е най-ревностният продължител и разпространител и на делото на Паисий Хилендарски. В предговорите към Минеите Енциклопедията е използувана, за да поддържа в последна сметка романския произход на румънските обичаи. А за извеждане на добър край на тази дейност, в която важно доказателство съставляват езическите обичаи, работят известни църковни лица, като Кесарие Римнишки. Впрочем и Софроний Врачански — приятел на учениците на Кесарие — е човек на църквата. Всички тези примери са знаменателни за многото тенденции, които съживяват духовете на този период на смесване, „горене на етапите". Те се подчиняват обаче на един общ идеал — националното пробуждане. В служба на тази идея „народните книги за мъдрост" помагат за моралното възпитание на гражданина, а героическите[8] са блестящ пример на храброст за народите, намиращи се под чуждо иго.

Поради техния оригинален фолклорен характер, както и чрез приспособяването им, чрез неспирните промени, които претърпяват, повествователните народни книги се разпространяват всред народите или даже в рамките на един и същ народ наред с фолклора и тогава някои легенди, мотиви или теми добиват независимо разпространение във фолклора. Този аспект е интересен и е причина за многобройни студии и даже спорове предимно относно произхода на народните книги.

Друга възможност да се свържат народните книги с националната литература се крие в използуването на направения от всеки народ подбор из наследството на световната литература. Народни книги фигурират в списъка на първите преводи в историята на руската, румънската, българската, сръбската литература. Те се отнасят към областта на преводите през една епоха, в която не можем да считаме, че са валидни някои критерии, намесващи се по-късно в литературната история — както например литературното качество или литературната оригиналност. В разбиранията на преводачите и преписвачите на ръкописи тези понятия са много неясни и сякаш не съществуват. Главната цел на преводачеството е, както това доказват многобройните предговори, бележки от преписвачи и от читатели, да се предаде мъдрост. При това мъдростта, предадена чрез максими, примери и морални повести има само привидно разновиден характер. Това се вижда, когато изследваме източниците на тези епически единици с етична насока. Източниците са действително много и различни — антични максими, поучения на църковни отци, легенди с морален смисъл, взети от античната история, и т. н. Характеристиката, около която тези единици, привидно различни, се подреждат, е характеристика на моралното възпитание.

В „Цветето на даровете" поученията на Аристотел и Платон съжителствуват с библейски параболи, в „Сибилинските книги" са въведени елементи, свързани с предричането на християнството, в примерите на Соломон езическата, кабалистичната мъдрост се смесва с християнски елементи. Индийският роман на будисткото „превъплъщение" става чрез безбройни трансформации книга на християнското „посвещаване" („Варлаам и Йоасаф"). Най-после примерите из областта на романа добиват независим характер[9] и „Пе-

[8] За разликата между народните книги за морално възпитание и героическите вж. История на българската литература. Т. I. Старобългарска литература. С., 1962, с. 164—177.

[9] Pipin, Spassovitch. Histoire des littératures slaves. Paris, 1881, p. 89 — обсъждат отношенията между героическите романи и руските епически песни.

сента на Йоасаф при влизането в пустинята" („C întecul lui Joasaf la intrarea în pustie") се превръща в румънските си варианти в „дойна" (песен) за отчуждаване. „Физиологът" съдържа описания по естествена история и морални алегории. Житието на св. Алекси, което е познато в българската литература в стихотворна форма и е свързано с богомилската доктрина, в румънския фолклор се комбинира с елементи от цикъла на анекдотите за Пъкала. Александър Велики от „Александрия" в славянските версии е последовател на Аристотел и под негово покровителство учи Псалтира. Нравоучителната литература се подхранва изобилно от съдържанието на народните книги. В изброените по-горе примери колкото е ясна незаинтересоваността от източника на максимите и параболите, толкова строг и подчинен на преследваната цел е подборът в тях от гледна точка на съдържанието. Поученията на Нягое Басараб са много известен пример в румънската, славянската и гръцката литература за горното твърдение.

Друг аспект, който трябва да се изтъкне, е аспектът за формалното организиране на народните книги и за оригиналната литература, която ги ползува. В случая с „Цветето на даровете" подреждането на богатата поучителна основа е противоположно. Добродетелите и пороците, дадени с примери във „Физиолога" от римската история или от свещените книги, също са подредени противоположно. Както показват славяно-румънските версии с текст между редовете, „Цветето на даровете" се използува направо като учебно ръководство в училищата с църковнославянски език. Противоположното подреждане на моралните ценности в нравоучителните повествования очевидно се основава на двойния принцип, който съществува и в многобройните морални алегории, построени върху литературната схема на „психомагията". Тази схема е използувана и в построяването на „Диванът, или спорът на мъдреца със света или на душата с тялото" от Кантемир.

Друга възможност за организиране на поучителния материал е използуваната в „Повест на Аркир и Анадан", включена в категорията на дидактично-моралните „нравоучителни" книги.[10] Тя се състои във включване на поучителен материал в самия сюжет на повестта. Действието се разгръща едновременно с изложението на този материал. Тъй като тези книги са имали задача да представят поучението по увлекателен начин, избират се твърде комедийни средства за запознаване с мъдростта. Аркир наказва непризнателния си внук, като го бие с тояга и след всеки удар му казва по една поговорка, за да я помни. Сюжетът, т. е. действието в книгата, очертава само рамката за организиране на поучителния материал. В тази група могат да се включат още „Езоп", „Соломон и Китоврас", „Стефанит и Ихнилат".

Когато в рамките на сюжета преобладаваща роля играе тъкмо посвещаването на главния герой, цялото действие е насочено към неговото морално оформяване. Така във „Варлаам и Йоасаф" действието от външния план (пътувания, срещи, конфликти) е подчинено на действието от вътрешния (формирането и посвещаването на Йоасаф). Четем не роман за външно събитие, а роман за морално усъвършенствуване на героя. Когато противоположното подреждане на моралните качества и недостатъци е придружено с „инициативен цикъл" за посвещаване, тогава се явява нова възможност за организиране на материала, основана на „Климакс". Произведението, което се радва на най-голям успех във византийската литература и после в

[10] Вж. История на българската литература, т. I, с. 164—177.

българската, румънската и руската, е „Лествица“ (или „Климакс“) от Йоан Лествичник. Тук вече не са представени само достойнствата и пороците в самостоятелни глави или само посвещението на героя, а ударението пада върху степента на моралното усъвършенствуване. Това е начин, приет и в западните литератури, например в „Божествена комедия“ от Данте.

В категорията на повестите с поучителен и морализаторски характер могат да бъдат включени и псевдоисторическите романи от рода на „Александрия“ и „История на Троя“. Като народни книги с голямо разпространение както в българската литература, така и в румънската, тези романи нямат открито морализаторски характер, но са приети като творби с такъв характер поради образцовата роля на личността в тях. Даже преписвачът на първия известен румънски ръкопис на „Александрия“ поп Йон Ромънул през 1620 г. пише: „Сиреч аз многогрешния. . . поп Йоан от с. Сънпетру написах тази книга, която се нарича „Александрия. . .“, да се чете и да се размисли добре кое е царството на този свят суетен и лъжлив.“[11]

Читателят се опитва да разбере моралния смисъл на историческата случка. Този стремеж се вижда не само в случая с народните книги, но и в случая с хронографи и дори с хрониките на националната история.Григори Уреке обосновава така своята работа в „Летописец на молдавската земя“: „Мнозина писатели бяха принудени да напишат реда и историята на страните, които оставиха накрая писания и за добри, и за лоши работи за наследство на синовете и внуците, за да им бъдат поука (от лошите да се пазят и да се съобразяват с тях, а добрите да следват и да се учат и да се поправят.“[12]

Друга важна черта, чрез която се свързват народните книги със заченките на романтичното движение, е тази за задоволяване на склонността към екзотика. В главата, посветена на народните книги, Петър Динеков в „История на българската литература“ изтъква факта, че след 1800 г. те будят интерес и у писателя-романтик, и у читателите.

Подобно схващане за примерната стойност на историческия факт намираме и у Мирон Костин, Йон Никулче и особено у представителите на Трансилванската школа. Чрез примерния характер на историческото съчинение се обяснява и съвместното съществуване в литературата от началото на XIX в. както на „книги за мъдрост“, така и на героически книги едновременно с появяването и разпространяването на обширни произведения за националната история. Можем следователно да отбележим по-голямо разпространение на „книгите за мъдрост и морално възпитание“ в просветителния период, разпространение на рицарския роман и на сантименталната песен в предромантизма и предпочитание на романтизма към героическите книги. В същото време народните „книги за мъдрост“ чрез своето формално организиране са по-близки до дидактичните принципи.

В „Буквара“ на Петър Берон можем да намерим убедителни доказателства за класифицирането от формална гледна точка на епическите книги от равнището на пословицата, като епическа единица, до историческия разказ с примерен характер, включен в същите книги. „Буквартъ“ на Берон[13] съдържа след няколко страници, на които се представят буквите и техните наимено-

[11] Ms. B. A. R. 3821 Codex Neagoeanus; вж. N. Cartojan. Alexandria. . ., Bucureşti, 1910.

[12] Grigore Ureche. Letopiseţul Ţării Moldovei. II ed. Bucureşti, 1958, p. 63.

[13] Буквар съ различны поученiа, събрани от Петра Х. Беровича за българските оучилища. Брашов, 1824.

вания, някои прости бележки за флексията и след това няколко молитви. В трета глава, озаглавена „Добри съвети“, са дадени пословици и максими, а в следващата, наименувана „Умни ответи“, намираме знаменити реплики на Епиктет, Диоген, Аристотел, Сократ, Платон, Солон, Анахарс и др., представени във форма, използувана в „Joca monachorum“ („Игра на монасите“) и в „Întrebările şi răspunsurile“ („Запитвания и отговори“). Друга глава с наслов „Басни“ възпроизвежда сентенции, последвани от примери било чрез фабула, било чрез къса повест за едно бележито събитие. Шеста глава — „Различни истории“ — съдържа къси повести, повечето относно Александър Македонски, но и за Алфонс от Арагония, за Кир от Персия, които се явяват като персонаж и в „Синтипа“, за Ликург, Перикъл, Сократ и т. н. Тази глава на „Буквара“ е най-развита — от с. 58 до 90. Заедно със седма глава — „Фυсїчески сказанїѧ“ — епическата част дава предимство на точните научни данни, а в някои описания на животни (например на слона) се запазват и елементи, които намираме във „Физиолога“. Обаче морализирането в тази глава изобщо липсва, а описанията губят както фантастичния елемент, така и алегорическия смисъл в полза на точността, както това се вижда и от рисунките, които придружават тези описания в края на „Буквара“. Ако след този обобщен анализ на съдържанието на „Буквара“ на П. Берон напомним факта, че само в периода 1824—1870 г. той претърпява 53 издания — през 1853, 1858, 1860 по четири и даже по пет[14] издания на година, — ще имаме представа за влиянието му върху младото поколение. На него той дава цяла серия антични понятия в приемлива и приятна форма, подпомагайки по този начин процеса на изграждане на нови представи.

Чрез едновременното си съществуване с новите прояви на оригиналния дух в литературата, чрез преработките, които продължават да се явяват през целия XIX в. — Антон Пан, Йоан Барак, Илия Блъсков (той познава и изрежда в своите четива „Александрия“, напечатана през 1842 г. в нов български превод от гръцки език, и „Житие на свети Алексей“, преработено в стихове от К. Огнянович), — народните книги допринасят за развиване на новите романтични тенденции.

Тяхното влияние продължава и по-късно — откриваме го у Ив. Вазов (поемата „Загорка“), В. Друмев, М. Георгиев, Пенчо Славейков („На острова на блажените“) или в румънската литература у Михаил Садовяну („Pastele blajinilor“[15]). Обаче в началото на XIX в. тези книги играят най-решителна и активна роля за създаването на ново движение.

Романтичните писатели приемат както гръцките или френските книги (които проникват чрез новогръцки в румънската и българската литература и се включват в сантименталното течение, в което моралното въздействие се постига по пътя на убедителността и на сантименталното участие на читателите), така и морализаторските книги, в които нравственото наставление се получава благодарение на античния източник и на съзвучието му с фолклора.

---

[14] Петър Берон. Изследвания и материали. Състав. М. М. Гечев. Под ред. на Ж. Атанасов и П. Динеков. С., 1962, с. 202.

[15] Вж. I. O p r i ş a n. Rolul cărţilor populare în opera lui Sadoveanu. — In: Izvoare folclorice şi creaţie originală. Bucureşti, 1970, p. 11—44. Относно връзките на българската оригинална белетристика с традициите на нравственопоучителната и историкогероическата литература вж. История на българската литература. Т. II. Литература на Възраждането. С., 1966, с. 212—213.

Като част от литературното и етичното световно съкровище народните повествователни книги играят важна роля в насърчаването на оригиналната национална литература, тъй като принадлежат към фонда на народния хуманизъм, от който черпи всеки народ и в който участвува всяка национална литература.

LE RECIT DIDACTIQUE ET MORALISATEUR DANS LA LITTERATURE ROUMAINE ET BULGARE AU COMMENCEMENT DU XIXe S.

MIHAI MORARU

(R é s u m é)

L'auteur relève le rôle joué par les livres populaires (*Le roman d'Alexandre le Grand*, *La vie d'Esope*, *Arghir et Hélène*, *l'Histoire du sage Arguir*, *le Physiologus*, *Fiore di Virtù*, *Barlaam et Josaphat*) dans le cadre des mouvements littéraires romantiques de la littérature roumaine et bulgare au début du XIXe siècle.

Il présente quelques opinions des écrivains romantiques, afin de mettre en évidence que les livres populaires, tout en appartenant à la littérature universelle, avaient été reçus par les romantiques comme des produits originaux de l'esprit national, grâce à leurs similitudes par rapport au folklore. L'auteur étudie aussi les mutations survenues dans les lectures des écrivains romantiques à la fin du XVIIIe siècle et au commencement du siècle suivant. Il souligne les aspects sociologiques du phénomène de la réception littéraire, les mêmes livres étant reçus à travers une nouvelle mentalité. Ainsi, par exemple, le roman d'Alexandre le Grand était accepté au XVIIe siècle comme illustration des motifs *ubi sunt* et *fortuna labilis*, pour en devenir au début du XIXe siècle celle de l'exhortation au combat pareillement aux chroniques d'histoire nationale.

Les livres populaires de sagesse sont accueillis grâce à leur fonds parémiologique, qui les rassemble au folklore. Ils représentent un prolongement de l'esprit des Lumières dans le romantisme. L'étude met aussi en discution la manière dont les tendances illuministes des livres de comportement civique se subordonnent à l'idéal de la renaissance nationale.

Les livres populaires de voyage et certains romans chevaleresques répondent aux prédilections de l'esprit romantique pour l'exotisme.

En conclusion l'auteur propose une modalité de classification typologique des livres populaires selon leurs caractéristiques formelles (l'antinomie, le cycle initialique, le climax, le caractère exemplaire du trajet épique) et leur fonction sociologique.

СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ, РУМЪНСКОТО ОБЩЕСТВО И РУМЪНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

СТЕФАНА ТАРИНСКА

Големият деец на Българското възраждане Софроний Врачански (1739—1813) прекарва в Румъния (Букурещ) последното десетилетие на своя живот, наситено с богата и извънредно значителна обществена и книжовна дейност. Принуден да напусне родината си, той е приет радушно в румънското общество и тук се издига като най-авторитетен представител на българския народ, изразител на неговите политически стремежи и духовни търсения. Обществената дейност на Софроний Врачански поставя българския въпрос в политическата история на Балканите, а книжовното му дело открива нови хоризонти в развитието на българската литература.

Автор на първата новобългарска печатана книга, преводач и начинател на новобългарската проза, той е ярък изразител на един век, който при извънредно неблагоприятни исторически обстоятелства набеляза нова насока в духовното развитие на българите. Проявявайки се във форми на закъсняло и принизено средновековие, тенденцията към обновление увлича мъчително и бавно, но твърдо и сигурно в общото развитие на континента и земите на юг от Дунава. Контактът с културния живот на съседите става насъщна необходимост, средство за по-бързо приобщаване към актуалните идеи и форми на литературата.

Софроний се свързва с румънската книжнина предимно чрез своята преводаческа дейност, която включва и появата на „Неделника“. Тази дейност не е проучена достатъчно пълно, нямаме научни издания на неговите преводи. Също така слабо осветен е и въпросът за отношението между Софрониевото дело и румънската среда, в която то се е осъществило. Установени са някои контакти, които засягат издаването на „Неделника“, но те далеч не изчерпват връзките на българския книжовник с румънската общественост и литературна действителност. През последните две десетилетия от своя живот Софроний Врачански е в контакт с редица политически и културни дейци отвъд Дунава, имал е възможност да се запознае с някои прояви в румънската литература. Всичко това е подпомогнало развитието му като обществен деец и писател. Национално будителската насока и патриотичните подбуди на книжовното му творчество намират благоприятен климат в идейната атмосфера на румъското просветително движение, което в началото на XIX в. достига своите най-ярки прояви.

Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX в., С., БАН, 1980

1. ПЪРВИТЕ КОНТАКТИ НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ С РУМЪНСКОТО ОБЩЕСТВО И РУМЪНСКАТА КНИЖНИНА

Биографите на Софроний посочват един момент от неговия живот, в който откриваме сигурни данни за контакт на българския книжовник с представители на румънското общество — това е времето на пребиваването му в Арбанаси, преди и след като е бил избран за врачански епископ; важен момент в живота на писателя, поради което ще се спрем на него по-подробно.

Съществува ли зависимост между новото обществено положение, което заема Софроний, и активизирането на неговата просветна и книжовна дейност през последното десетилетие на XIX в.? Трудно е да се отговори категорично и пълно на този въпрос. Историческите сведения са оскъдни, засвидетелствуваното от самия Софроний в неговата автобиография е твърде недостатъчно, вестите, стигнали до нас по предание, също са малко и не са били проверявани. Все пак има достатъчно данни, за да бъде поставена проблемата.

Първите контакти на Софроний с представители на румънското общество ще открием далече, преди той да се установи в Букурещ, преди пребиваването му във Видин, дори преди да отиде в Арбанаси; откриваме ги през времето, когато живее и работи в Котел. Известно е, че тук той учи в килийно училище и поради смъртта на родителите си е трябвало да се откаже от по-високо образование. Родната среда и упоритите занимания заменили високата школска наука.[1] Това не означава, че писателят е останал изолиран от въздействия на по-далечни земи. Характерна черта на културния живот у нас през XVIII в. е живата връзка между книжовните средища, между книжовниците (предимно духовни лица, които често пътували по манастири и градове и където намирали добри условия, оставали по-дълго, за да препишат книга),[2] а също и връзките главно по линията на черковно-религиозните институции със съседните източноправославни земи, с Атон — голямо просветно огнище на Балканите, с Русия — покровителка на християните в Османската империя. Същото се отнася и за Котел — старо книжовно средище в Североизточна България. Не случайно Паисий Хилендарски пристига с ръкопис на „История славеноболгарская" именно тук и го поверява на младия поп Стойко — бъдещия епископ Софроний. Първият препис и първата популяризация на Паисиевата история в Котленския край е плод на тесните връзки, които Котел поддържал с външния свят и по-специално с Атон. Сам поп Стойко по-късно посещава Света гора и престоява там шест месеца, след което се отдава на активна учителска и просветна дейност.

Самият Софроний е загатнал за връзки на Котел с по-далечни земи. Когато разказва в своята автобиография за калугера Калиник, който избягал от манастира „Мъркуца" (близо до Букурещ) и отишъл на служба при Осман Пазвантоглу във Видин, той изтъква, че имал с него „приятелство от вехтое време" („Житие и страдания. . .", с. 72).[3] За съжаление не е възможно да се установи кога и при какви обстоятелства се е завързало това „старо приятел-

[1] Биографичните данни вземаме от книгата на В. Сл. Киселков. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963. Тя е най-сериозното и най-богатото монографично изследване за Софроний, независимо че съдържа известни неточности и някои спорни тълкувания. Съвършено бедни и недостатъчни са в нея сведенията за средата на Софроний в Румъния.

[2] Вж. Б. Ст. Ангелов. Съвременници на Паисий. Т. I—II. С., 1963—1964.

[3] Цитатите от „Житие и страдания грешнаго Софрония" се дават по автентичното издание: П. Н. Орешков. Автобиография на Софроний Врачански. С., 1914.

ство", дали не е било резултат на активни контакти с румънски религиозни и книжовни средища. Културният живот на Котел през XVIII в. все още не е достатъчно проучен, а неговите културни връзки със земите отвъд Дунава са съвършено неизвестни. Малко повече се знае за икономическите и търговските сношения, които обикновено придобиват значение и за духовните сфери. В Етнографския музей на Котел днес се пазят многобройни документи, свързани с дейността на котленските търговци. Те показват, че още през първата половина на XVIII в. това балканско селище е поддържало оживени търговски отношения с румънските земи. Особено много допринасят за тези отношения руско-турските войни. Котел се намирал на удобен военностратегически път, свързващ Дунавската равнина с пределите на юг от Стара планина. Поради местоположението си градът бил разоряван и обезлюдяван при всяка война, но пак благодарение на това бързо бил възстановяван. Търговските връзки на котленци с крайдунавските земи са засвидетелствувани категорично в автобиографията на Софроний.

Знае се, че Стойко Владиславов (светското име на Софроний) е потомък на търговски род; баща му и чичо му търгували с добитък. Стойко не продължил занаята на баща си, предпочел духовното поприще, но неговият син Иван станал също търговец. В началото на Руско-турската война през 1787—1791 г., съобщава Софроний, синът му отишъл във Влашко да закупи добитък и поради неопитността си загубил значителна сума. От израза на писателя „И като виде како ся удолжихме много. . ." (с. 53) можем да направим извод, че в тази търговска операция е участвувал и той самият. За да върне дълговете, които бил направил, Иван Стойков станал „граматик" (главен помощник) на доставчика на месо за турската армия в Добруджа. Изглежда, че именно тези търговски дела, които предприема поп Стойко и които му стрували много неприятности с котленските първенци и духовници, са създали и връзките му с румънските среди.

През последните години на войната синът на Софроний укрепнал като търговец. Според В. Сл. Киселков през 1792 и 1793 г. Софроний пребивавал в Карнобат и Карабунар (днес Грудово) не като свещеник, а като частно лице във връзка с търговските работи на своя син.[4] През тези години Иван Стойков се преселил в с. Арбанаси, Търновско — един от главните центрове на търговския път Букурещ — Цариград. Там той имал своя къща и установил връзки с влиятелни турски сановници и с фанариотски дейци отсам и отвъд Дунава. През март 1794 г. поп Стойко също напуснал Котел, а през септември същата година той вече е врачански епископ.

С право някои биографи на Софроний виждат известна зависимост между търговските дела на Иван Стойков и архиерейското увенчаване на неговия баща. Съществените промени в живота на писателя през първата половина на 90-те години, промяната на икономическото му състояние и на общественото му положение означават и нови социални връзки. Особено значение за понататъшната му съдба и за развитието му като книжовник придобива контактът с управляващи среди във Влашкото княжество. Изглежда, че тези връзки Софроний е имал възможност да укрепи в Арбанаси. Какви съображения могат да се приведат в подкрепа на подобно твърдение?

---

[4] В монографията на В. Сл. Киселков, на с. 39 в бел. под линия, редакцията изразява несъгласие с това становище на автора. Според нас предположението е основателно.

На първо място свидетелството на самия Софроний. Ако се вгледаме в крайно пестеливия разказ на писателя в „Житие и страдания грешнаго Софрония", ще забележим, че на с. Арбанаси той отделя значително внимание. Научаваме датата на неговото пристигане в селището („Станах и отидох в Арбанаси в март месец ден тринадесети". . ., с. 60) и доста точни сведения за пребиваването му тук през следващите години. Подробностите около избора му за епископ показват, че е останал в Арбанаси до края на 1794 г. и е живял в дома на своя син. В този дом посреща официалния пратеник на търновския гръцки митрополит Матей, който го кани настоятелно да заеме овакантеното епископско място във Враца. Тук устройва богато и шумно тържество, след като бил избран за епископ: „И като станах архиерей, у тоя ден велика радост стана у митрополи, и у дом наш трапеза и учреждение великое. После седях на Арбанаси три месеци. . ." (с. 61). След като заема новата духовна длъжност, през 1795 г. Софроний отново прекарва няколко месеца в Арбанаси (юни — октомври според „Житие и страдания. . .", с. 63), тъй като избухнала чумна епидемия. През 1797 г. отново отбелязва, че пребивавал известно време тук (с. 65), а през 1798 г. научил за кърджалийските нападения, за опустошението на селището и бягството на неговите близки. „Не остана ни лъжица, ни паница — разказва той — и мои дрехи и книжа, що имах, все узеша, и всыя дом раскопаша" (с. 63). От тези думи разбираме, че домът на сина му в Арбанаси до този момент не е престанал да бъде и негов дом и че в него са се съхранявали материали, свързани с обществената и книжовната му дейност. Така по данни от „Житие и страдания. . ." можем да говорим за продължителен престой на Софроний в Арбанаси през 1794 и 1795 г. и за тесен контакт с това селище през следващите години до опустошаването му от кърджалиите в края на века. За съжаление не може да се добави нищо сигурно въз основа на други документи.

Естествено е пребиваването на Софроний в Арбанаси да се запечата силно в неговото съзнание и разказът за избирането му за врачански епископ да бъде наситен с повече подробности. Анализът на тези подробности налага извода, че в началото на 90-те години поп Стойко и неговият син са се замогнали значително, че преминаването в архиерейски сан е факт, който засяга цялата фамилия (свързан с икономическото ѝ укрепване), и този факт се преценява от писателя като утвърждаване на по-високо обществено положение: „И аз, като мислях каков ответ да подам, наченаха децата да ми говорят: Защо, отче, не хочеш да ся обещаеш, като тя молят? Да имаме и ний отца архиерея!" (с. 61). Тези на пръв поглед битови и тясно лични детайли не бива да се приемат буквално и да се тълкуват само субективно.[5] Действително разказът на Софроний показва съзнание за приобщаване към горния социален слой, но неговите стремежи би трябвало да свържем преди всичко с обществената му дейност, със силно развитото у него чувство за дълг пред сънародниците, с непрекъснатия му стремеж да съдействува за техния културен напредък. Софроний е прозрял възможностите за мащабна народополезна дейност, които през годините на фанариотското господство е предоставял висшият духовен сан. Активизирането и политизирането на обществената му дейност през последните две десетилетия от живота му показва, че в такъв аспект преди всичко би трябвало да тълкуваме заемането на епископската длъжност.

[5] В. Сл. Киселков е склонен да тълкува този момент от живота на Софроний като проява на честолюбиви стремежи, без да търси обществения смисъл на неговите действия.

Преселването на Софроний в Арбанаси, изглежда, е резултат на връзките, които неговият син установява с гръко-фанариотските и болярските управляващи среди на Влашкото княжество. Още Петко Славейков загатва, че близките отношения с двама румънски боляри след отиването му в Арбанаси помагат да настани внуците си в Княжеската академия в Букурещ.[6] Добрият прием от страна на румънското висше духовенство, веднага след като емигрира във Влахия, също показва, че е имал подкрепата на влиятелни хора.

Какво е представлявало с. Арбанаси през 90-те години на XVIII в.? Това са последните години от икономическия възход на селището, цветущо през XVII и XVIII в., разположено на търговския път, който свързва Европа с Изтока. Жителите му се занимавали изключително с търговия — най-вече търговия с едър добитък. За богатствата им се разказвали легенди — жълтиците и маргарита сушели на рогозки, жените носели нанизи от жълтици, които препасвали и през кръста. Говорел се предимно гръцки език, макар че етническият състав бил пъстър — албанци, гърци, българи, румънци. Извънредно здравословният климат привличал лятно време висшето гръцко духовенство от българските земи и от Влахия. Богати румънски болярски фамилии имали тук къщи — най-големите и най-хубавите. През летните месеци в Арбанаси се намирала част от висшето румънско общество.

Жителите на Арбанаси били не само заможни, но и културни хора. В извънредно интересните бележки на един свещеник от арбанашката църква „Св. Никола“ се казва: „Жителите са от различни народности, те са благородни, любочестни, гостоприемни и *всички учени*“[7] (к. а.). Честите пътувания по търговски дела от Цариград и Епир до Виена, а също летните гости от румънски земи са поддържали по-широк кръгозор и духовни интереси.

Естествено е да се очаква, че в Арбанаси се е чувствувала отчасти атмосферата на румънския културен живот. Мнозина между арбанашчаните имали търговски кантори в Букурещ и в други румънски градове, а между румънските благородни фамилии, които притежавали тук къщи, са Брънковяну, Кантакузино, Вькъреску — фамилии, свързани не само с управлението на обществено-политическия живот, но и с развитието на румънската култура и литература. През последните десетилетия на XVIII в. в селището имало гръцко училище, подпомагано от румънските князе. Запазени са документи за отпускане на средства през 1779, 1792, 1797 г.; в тях се споменава, че подобни суми са били отпускани от господаря на Влахия и по-рано.[8] След като завършели местното училище, децата на по-издигнатите и по-заможните жители продължавали образованието си в Княжеската академия в Букурещ. Обнародваните данни за състава на учениците през втората половина на XVIII в.

---

[6] Вж. С. Баева. Софроний Богориди — епископ Врачански и неговите наследници. Биографични бележки от Петко Р. Славейков. — Изв. на държавните архиви, кн. 15, 1968, с. 182.

[7] Й. поп Георгиев. Село Арбанаси (Историко-археологически бележки). — Период. списание, LXIV, 1903, с. 92. Повечето сведения за живота в Арбанаси са почерпани от тази статия. По-късните исторически изследвания не внасят съществени нови данни по въпроса, който засягаме. Интерес представлява работата на Д. Ив. Папазов „Село Арбанаси“, която подчертава с известни увлечения българския елемент в селището (Сб. БАН, кн. XXXI, 1937, с. 1—94). Библиография на литературата за Арбанаси вж. у Д. Костов. Арбанаси. Научно-популярен очерк. С., 1959, с. 122—126.

[8] Вж. Gh. Pîrnuţa. Documents concernant les aides accordeés par les pays roumains aux écoles grèeques de l'étranger.— Revue des études Sud-Est européennes, 1964, № 4, p. 649.

и началото на следващото столетие показват, че освен трима внуци на Софроний в това училище са следвали още няколко жители на Арбанаси.[9]

Оскъдните следи, останали от културния живот на селището през XVIII в., определено говорят за кръстосване на гръцки, български и румънски традиции. Между малкото книги, оцелели след размириците в края на века, се намират редица венециански издания на гръцки черковни книги, дошли очевидно по търговския път Букурещ — Цариград. В една от тези книги има преписка от 1716 г., която гласи: „Изгориха Стефанаки ефенди във Влашко." Запазен е четириезичен речник на гръцки, елински, латински и италиански език, печатан пак във Венеция през 1753 г. и посветен на Константин Маврокордато, фанариотин, княз на Влахия и на Молдова. Върху стената на арбанашката църква „Св. Арахангел" има надпис, който съобщава, че тя е била зографисана през 1760 г. от майстор Георги от Букурещ. В същата църква се намира гробът на болярския син Константин Брънковяну, починал от чума на 20-годишна възраст през юни 1790 г. Надписът върху надгробния камък на гръцки език в стила на гръцката елегична поезия има напълно светски характер и рисува момъка така: „истинска рожба на благородни родители, светилник на рода на блестящите Брънковяни. Исполин, силен на ръце, удивителен на лице, разговорлив, изцяло весел и учен."[10]

Гробът на младия Брънковяну, изглежда, е останал от времето, когато в Арбанаси са пребивавали семействата на няколко румънски боляри, които били изпаднали в немилост пред официалната власт. Знае се, че през Руско-турската война от 1787—1791 г., след намесата на Австрия в началото на 1788 г., влашките боляри Николае Брънковяну и неговият брат Манолаке, Янаке Морузи, Скарлат Гика, Янаке Вакъреску и др. са били отстранени от Букурещ и изпратени в Никопол. Тук те живеели свободно, били покровителствувани от никополския управител Селим паша. Янаке Вакъреску, познат не само като политически деец, а и като книжовник, пренесъл тук огромната си библиотека и започнал да работи върху „История на могъшите османски владетели"[11] — интересно историческо съчинение, чийто разказ стига до съвременността и то се превръща в мемоарна творба. Някои от болярите пребивавали в Никопол заедно със своите семейства. След преместването на Селим паша в Бендер положението им се влошило. През октомври 1788 г. се получило нареждане шестима боляри, между тях и Янаке Вакъреску заедно със сина си Алеко (18—19-годишен младеж) да отпътуват за о. Родос. Малко по-късно семействата им били изпратени в Арбанаси и Търново. Смъртта на султана изменила участта на заточените. Новият султан Селим III им разрешил да се завърнат в Букурещ. Те се придвижили най-напред до Търново, после през Одрин и Русчук се отправили за родината си. Според разказа на Вакъреску в неговата „История. . ." през февруари 1790 г. те получили разрешение да отпътуват за Търново. „Ние пристигнахме от Родос в Арванитохори (гръцкото име на Арбанаси — б. а.) — отбелязва той с характерната лаконичност на летописеца — и не намерихме семействата си както обикновено, най-вече аз, който от четири деца, що оставих при моята съпруга и стопанка, когато тръг-

[9] A. Camariano-Cioran. Academiile Domneşti din Bucureşti şi Jaşi. Bucureşti, 1971, p. 220.
[10] Й. попГеоргиев. Цит. ст., с. 108.
[11] Al. J. Odobescu. Poeţii Văcăreşti. — Opere complete. Vol. II, p. 92.

нах за Родос, сега намерих само едно."[12] След като пристигнали в Арбанаси, не минало много време — по неговите думи — и дошъл султански ферман да отпътуват за Одрин; в началото на юли се отправили от Одрин за Русчук, откъдето преминали Дунава.[13]

Именно от тези години на руско-турско-австрийската война, когато политическите събития принуждават някои от румънските боляри да прекарат известно време в българските земи, би трябвало да датират връзките на Софроний с пределите отвъд Дунава и с представителите на румънското висше общество. Известните данни от биографията му посочват контакти със същите селища, в които пребивават румънските боляри — Никопол, Търново, Арбанаси. По време на службата си при главния доставчик на турската армия в Северна България Иван поп Стойков е имал като район на действие и Никопол. Петко Славейков, един от първите биографи на Софроний, разказва, че според някои слухове „един паша, приятел на сина му, а може и негов, посредствувал да го завладичат за епископ на Враца. . .". Славейков подчертава, че поп Стойко бил поканен за врачански епископ, след като се преместил в Арбанаси, и съобщава интересни подробности: „в Арбанаси по онова време идвали да летуват освен търновския митрополит. . . още и епитропите му. . . и някои други таксидиоти, като синайския и божигробския. При това имало и двама от влашките боери на заточение в Арбанаси. . . Софроний се вижда да е бил в добри отношения със заточените двама боери влашки. . . защото инак не би било тъй лесно да изпрати и да настани внуците си на учение в гръцкото училище в Букурещ, дето по това време се учели синовете и роднините на фанариотите влашки князове." Очевидно споменът за заточените влашки боляри се отнася към малко по-ранна дата от посочената в записките на Славейков (в тях има доста неточности — сам авторът признава, че много неща е забравил). Но изглежда, че той не случайно свързва тези заточени боляри с името на Софроний и с неговото завладичване.

В изследвания и спомени за Арбанаси по времето на Софроний се посочват имена на няколко румънски фамилии — Брънковяну, Кантакузино, Братиану, Филипеску, Щирбей, Бибеску и др., — свързани с това селище. Напоследък бе изтъкната по-специално връзката между Софроний и семейството Вакъреску.[14] Както пролича дотук, някои косвени данни говорят в полза на тази връзка, но за съжаление тя все още не може да се потвърди документално. Не бе възможно засега да установим също дали Янаке Вакъреску и неговите близки са посещавали Арбанаси през времето, когато българският книжовник се задържа тук по-продължително време. Независимо от това интересно е да се посочат някои общи черти в делото на двамата обществени дейци и писатели, развили широка народополезна дейност в тежките условия на чуждо политическо и духовно подтисничество. Въпреки различията в техния духовен кръгозор свързва ги борбата за говорим народен език в книжни-

[12] Istoria a preputerniciloru inperaţi otomani adunata şi alcatuita pe scurtu de dumnealui Jannache Văcărescul dikeofylax a bisericii cei mari a reşaritului şi spataru alu Valachiei. . . — In: P a p i u I l a r i a n u, A l. Tesauru de monumente istorice pentru Romania. . . Bucureşti, 1863, p. 298.

[13] Вж. и С. С î r s t o i u. Janache Văcărescu. Viaţa şi opera. Bucureşti, 1974, p. 88—89.

[14] Хр. К а п и т а н о в. Нови данни за Софроний Врачански като емигрант в Румъния. — Език и литература, 1966, кн. 3, с. 69—76. Авторът съобщава, че синът на Софроний е имал къща до дома на Вакъреску, че Софроний е бил близък със семейството на този болярин до края на живота си в Букурещ, без обаче да посочи източника на тези сведения; може би са почерпени от устни предания.

ната, демократичните възгледи за образованието и просветата на народа, патриотичните им пориви.

Янаке Вакъреску, болярин от стара фамилия, в която се пазят предания за свободния живот в миналото,[15] получил широко образование въз основа на източните и западните култури и владеел покрай главните езици в империята — турски и гръцки, също и италиански, френски, немски — писмения черковнославянски език. Високата култура и качествата на дипломат го издигнали между първите хора в политическия живот на Влахия през 80-те и 90-те години на XIX в., създали му връзки с ръководството на църковния и политическия живот в турската държава. Принадлежността към управляващите кръгове и привързаността към гръцката култура не му попречили да работи за развитието на националната румънска култура и литература. Той е автор на първата печатана румънска граматика на румънски език, излязла през 1787 г. в Римник (Влахия) — в същия град и същата печатница, където се появява две десетилетия по-късно и Софрониевият „Неделник". Вакъреску се нарежда между първите румънски филолози; той допринася за изучаването на живия румънски език и за усъвършенстването на книжовната реч въз основа на живия народен говор. Граматиката му съдържа първия трактат по поетика — кратък исторически преглед и конкретни наблюдения върху румънския език и подходящите за него правила на версификация с образци от собствено творчество.[16] Янаке Вакъреску и неговите синове Алеку (починал твърде млад през 1800 г.) и Николае (1784—1828) са начинатели на новата румънска поезия.[17] Малко известно е, че Софроний в своите непечатани преводни съчинения (Втори видински сборник и „Театрон политикон") се е проявил и като стихотворец, с което се нарежда между първите новобългарски стихотворци.

Могат да се посочат някои сходни моменти между съчиненията „История на могъщите владетели" и „Житие и страдания грешнаго Софрония" — свързват ги мемоарният характер на хрониката на Вакъреску и летописният момент в мемоарната творба на Софроний. Новите изследвания върху творчеството на Вакъреску подчертават широката осведоменост на писателя. Историческото му съчинение е оригинална творба, изградена въз основа на многобройни извори — турски, гръцки и европейски, стари и съвременни автори, между които Халил Хамид (турски книжовник и политически деец, съвременник на автора и негов покровител), французите Ж.-Б. Лавока и Волтер, професора в гръцкото училище във Венеция Антониос Катифарос и др. Най-авторитетен извор и същевременно литературен образец за него е била „История на възхода и упадъка на Османската империя" от Димитър Кантемир, автор, към който се обръща и Софроний, когато изгражда преводно-компилативното съчинение за трите религии.

Може би по-широкото и по-конкретно сравнително проучване на книжовното дело на Софроний Врачански и Янаке Вакъреску ще разкрие някои

[15] Прадедите на Янаке Вакъреску са преселници от Трансилвания, областта Фъгъреш, която напускат през XIII в. Фамилното име е порумънчена форма на наименованието на старата им родина (вж. C. Cîrstoiu. Op. cit., p. 17—22).

[16] Ползуваме изнесеното в посочената вече книга на Cornel Cîrstoiu най-ново и най-пълно изследване за живота и дейността на Янаке Вакъреску. Нашата статия беше написана през 1974 г., преди да имаме възможност да видим тази монография, а също и печатното издание на „История на могъщите османски владетели", поради което тези два ценни източника не са ползувани изчерпателно с оглед на темата.

[17] Istoria literaturii române. Vol. II. București, 1968, p. 169—177.

убедителни моменти на преки въздействия; но дори и да се отхвърлят връзките, остава същественият въпрос за типологическа близост, сочеща общи идеи в развитието на българската и румънската литература в края на XVIII в.

Да се върнем към биографията на Софроний. Последното десетилетие на XVIII в. в неговия живот е свързано освен с Арбанаси и Търново също с Враца — епископското му седалище. Този град също е бил търговски, а и книжовен център. Жителите му поддържали връзки с вътрешни търговски центрове, като Търново, Плевен, Разград, с крайдунавски селища и със земите отвъд Дунава. От автобиографията на Софроний научаваме как по време на размириците, предизвикани от бунта на Осман Пазвантоглу, чорбаджи Костаки се отправил от Плевен за Търново, като минал през Влашко, понеже тези пътища били по-сигурни. Самият Софроний при бягствата си веднъж се спасява във влашките земи, друг път спира до замръзналия Дунав. Той разказва и как се разпръснали първенците на Крайова, като чули, че „пазванджиите" ще нападат града. Нещастията, които предизвикал бунтът на видинския паша, донякъде допринесли за засилване на връзките между населението от двата бряга на голямата река. Освен това известно е, че отцепническата политика на Осман Пазвантоглу в първите години е породила и някои илюзии и надежди както сред масите, така и сред някои висши кръгове от периферията на османската държава. Напълно е възможно заминаването на Софроний за Видин да има и други скрити мотиви освен посоченото в автобиографията, което може би е само външният повод. Знае се, че „старият приятел" на Софроний Калиник е водил тайната кореспонденция на пашата, когато той се опитал да влезе в преговори с русите.[18] От друга страна, знаем, че през 1804 г. врачанските първенци изпращат в Петербург двама делегати, които трябвало да представят бедственото положение на българите и да измолят покровителството на руския цар. Делегатите веднага се свързали със Софроний, който бил вече в Букурещ.[19] Това достатъчно ясно говори за настроенията на врачанския епископ, преди да напусне родината си. Изтъкваме тези факти, защото смятаме, че те са част от атмосферата, която подготвя видинското творчество на писателя.

В българската наука се счита установено, че във Видин Софроний е имал възможност да влезе в допир с нови литературни и обществени идеи. Марин Дринов, след него Боян Пенев и др. свързаха пребиваването му в този град и книжовната дейност, която развива тук, със силното и решаващо въздействие на идеите на Просвещението. В. Сл. Киселков тълкува този момент като прелом или прераждане. Независимо от това, дали ще приемем Видин за преломен момент в развитието на писателя или ще отбележим неговата книжовна дейност тук като резултат и плод на идейно обновление, започнало още с пристигането му в Арбанаси и заемането на епископската длъжност, което според нас е исторически по-правдиво, трябва да се съгласим, че видинското творчество на Софроний е крачка напред не само в собственото му развитие, но и в развитието на българската литература. Толкова повече става наложително да се изяснят идейните и литературните предпоставки на това творчество.

---

[18] П. Н. Орешков. Няколко документа за Пазвантоглу и Софроний Врачански. — Сб. БАН, т. III, 1914, с. 49—50.

[19] В. Д. Конобеев. Русско-болгарские отношения в 1806—1812 г. — В: Из истории русско-болгарских отношений. М., 1958, с. 201—208 и сл.

Боян Пенев посочва въздействието на сръбската литература върху Софроний, предимно влиянието на Доситей Обрадович, и налага мнението, че новите идеи, под чието въздействие попада българският писател идват от съседните сръбски земи.[20] Действително между творчеството на Обрадович и на Софроний откриваме редица сходни черти, преди всичко общ е просвещенският им дух. Но самият Боян Пенев, а след него и други изследователи изтъкват големите различия в конкретното осъществяване на произведенията — и двамата превеждат Езоповите басни, но по различен начин, и двамата пишат автобиографии, но различни по съдържание и литературно оформяне. Тогава, ако приемем основателното предположение, че нашият автор е познавал творбите на Доситей, ще трябва да направим извода, че съзнателно не ги следва като литературни образци.

Кои са образците и източниците, свързани с видинското творчество на Софроний? Посочвани са гръцки и черковнославянски източници. Има обаче още един факт, който може да бъде взет под внимание. Известно е, че Вторият видински сборник съдържа покрай няколко кратки преводни разказа с моралнопоучителен характер и три големи творби, също преводи: 1) средновековният роман (повест) за Синтип Философ; 2) сборник Езопови басни; 3) част от съчинението на Амбросий Марлиан „Театрум политикум" — тук под заглавие „Философские мудрости". И трите произведения са превод от гръцки език.

Езоповите басни на Софроний имат за основа новогръцкия превод на Езоп от Йоанис Патусас, издаден във Венеция през 1752 и 1766 г.[21] Твърде вероятно е това издание да е попаднало в ръцете на Софроний още в Арбанаси; между запазените книги от арбанашките библиотеки се намират италиански издания от XVI, XVII и XVIII в. Алеко Вукъреску, най-големият син на болярина Янаке Вукъреску, е упражнявал перото си в този жанр. Ако направим справка за преводите на Езоповите басни в румънските земи и на румънски език, ще видим, че те се появяват в началото на XVIII в. и стават особено разпространено четиво през последните десетилетия на века, често пъти преписани заедно с популярната средновековна повест за живота на Езоп. През 1795 г. се появява и печатно издание на басните на Езоп на румънски език, дело на известния печатар в Сибиу Петър Барт, под заглавие: „Via ţa şi pildele prea in ţeleptului Esop"; през 1802 г. излиза ново издание под същото заглавие, пак отпечатано в Сибиу.[22] Широко се разпространява в ръкописната румънска книжнина през втората половина на XVIII в. и средновековната повест за Синтип Философ. Запазени са множество преписи от 80-те и 90-те години, а през 1802 г. е напечатана за пръв път на румънски език, пак в Сибиу, в същата печатница на Петър Барт.[23]

Макар двата превода на Софроний да са направени от гръцки език, не можем да не вземем под внимание факта, че именно през тези години двете „народни книги" (по терминологията на румънското литературознание) се

---

[20] Вж. Б. П е н е в. История на новата българска литература. Т. III. С., 1933, с. 272—343; също и Доситей Обрадович у нас. — Сп. БАН, 1912, кн. 3, с. 73—112.

[21] А. Н и ч е в. Софрониевият Езоп. — Език и литература, 1964, кн. 3, с. 61—74.

[22] Вж. сведенията, които предоставя ценната аналитична библиография на M. M o r a r u, C. V e l c u l e s c u. Bibliografia analitică a. cărţilor populare laice. P. I. Bucureşti, 1976.

[23] Данни за разпространението на повестта в румънската книжнина вж. в антологията Cărţile populare în literatura romînească. Vol. I. Bucureşti, 1963, p. 349—351. Тук е посочено, че печатното издание на повестта е направено въз основа на по-стар ръкопис, разпространяван в превод от гръцки език. Прави впечатление, че заглавието на печатното румънско издание от 1802 г. и заглавието на ръкописа във Втория видински сборник са твърде близки.

ползуват с най-широка известност в румънските земи, разпространяват се в множество преписи на румънски език и се появяват в печатни издания.[24] В този факт, разбира се, намират израз на първо място общи моменти и сходни тенденции в развитието на българската и румънската литература в края на XVIII в. Но пред нас се поставя основателно и друг въпрос: познавал ли е Софроний наред с гръцките книги, от които превежда, и румънски преводи на същите произведения; известен ли му е бил живият интерес на румънското общество към тези творби — те често се четели на глас или се разказвали устно и били особено любимо четиво в градските среди?[25] В Арбанаси нашият книжовник е имал възможност да види румънски преводи или най-малко да получи впечатления за засиленото внимание към светското занимателно и дидактично четиво. Улеснен е бил от обстоятелството, че и в румънската книжнина това четиво навлиза до голяма степен чрез гръцки език и гръцки версии. Възможно е още в Арбанаси той да е започнал превода на някои от произведенията, включени във Втория видински сборник. Подобно предположение позволява да обясним две малко озадачаващи обстоятелства: 1) хубавия превод на 144-те басни (пръв в българската книжнина) за твърде кратък срок и 2) насочването на авторитетния български духовник към романа за Синтип Философ, който роман някои румънски изследователи основателно сравняват с „Декамерон"; едва ли онези моменти, които бихме могли да свържем с просветителските тенденции на времето,[26] са достатъчно обяснение за избора на Софроний.

Привлича вниманието и друго обстоятелство. През 1802 г., когато българският книжовник завършва работата върху своя сборник, в румънската книжнина се появяват освен печатните издания „Живот и басни на Езоп" и „Синтипа Философ", също и третото голямо светско съчинение, което той превежда: „Театрон политикон", трето издание на превод на гръцки език, свързан с името на влашкия княз-фанариотин Никола Маврокордато. Може би и във Видин Софроний е имал възможност да следи някои прояви в румънския книжовен живот. Бившият игумен на манастира „Мъркуца" Калиник и българските търговци в този град са могли да му осигурят контакт с румънските земи въпреки неблагоприятната военна обстановка. Неговите внуци през тези години живеят и учат в Букурещ и той сигурно е търсил начин да поддържа връзки с тях. Разбира се, едва ли нашият книжовник е ползувал румънски преводи на съчиненията, които включва в своя сборник, но имаме основание да предположим, че е знаел за тях, така както смятаме, че е познавал някои книги на Доситей Обрадович. Използувайки своите добри знания по гръцки език и посредничеството на гръцката литература, Софроний заработва съзнателно и целенасочено за обогатяване на българската книжнина по примера на нашите съседи. Убеждението, че българите трябва да постигнат в областта на културата онова, което са придобили вече румънци, сърби, гърци и др. (предговорът към „Неделника"), се е утвърдило у него не в Букурещ,

[24] I. C. Chiţimia. Probleme de bază ale literaturii române vechi. Bucureşti, 1972, p. 355—356.

[25] Ibidem, p. 336; вж. от същия автор, Les livres populaires dans les littératures slaves et la littérature roumaine, leur fonction littéraire nationale et l'importance en plan universel. — Romanoslavica, 1968, p. 257—270.

[26] Вж. А. Алексиева. Преводните повести и романи от гръцки през първата половина на XIX в. — В: Балкански културни и литературни връзки. С., 1974, с. 119—151.

а в България, и пръв израз на това убеждение е голямата, недостатъчно проучена и оценена работа на писателя върху двата ръкописни сборника във Видин.

Книжовната дейност на Софроний във Видин показва, че той добре е разбирал насъщните задачи на българската литература. Прави впечатление съзнанието му за необходимостта от създаване на светска книга за българския читател. Наред със сборника „Поучения и словосказания на празников господних", предназначен за българските свещеници, писателят съставя и друг сборник от произведения със светско съдържание, проникнато от нови идеи. Софроний продължава да разгръща широко тази светска линия по-късно в Букурещ и нейният най-ценен плод е създаването на оригиналната новобългарска проза. Ще останем далеч от истината за възникването на „Житие и страдания грешнаго Софрония", ако отминем без внимание видинските сборници и интереса към определен кръг светско четиво, а именно средновековните повести и романи, разпространявани широко в гръцката, руската, сръбската и румънската литература. Този въпрос, разбира се, изисква отделно изследване, тук само ще изтъкнем, че засилването на интереса към светския разказ — тенденция, която се проявява в българската литература през XVIII в. и която намира ярък израз в творчеството на Софроний — можем да свържем хронологически най-тясно с развитието на румънската литература. Връзки между двете литератури в тази област и за същия исторически период са вече отбелязани в българската наука. Известно е, че новобългарската редакция на средновековния роман „Александрия" е превод от румънски език. Източникът е печатаното румънско съчинение „Александрия" от 1809 г. Преводът е направен през 1810 г. в Свищов, но преводачът е посочил, че е „калоферян", а езикът му е чист калоферски диалект. Той се е преселил в Свищов, където е научил румънски език и е бил в контакт с руските войски (за това говорят някои особености в езика, например изразът „задунайски българин" в заглавието на ръкописа). През следващите години се появяват още няколко превода на „Александрията" пак от румънски език.[27] Тези факти, отразяващи активни взаимодействия на равнището на „низшата" литература, показват още веднъж, че началото на XIX в. отбелязва тесен контакт между населението от двете страни на Дунава. Обществено-политическата обстановка (главно Сръбското въстание и Руско-турската война) е благоприятствувала за тези връзки, а освободителните стремежи и бунтовният дух на времето са се изразили между другото и в необикновения интерес към популярната войнска повест на средновековието. Така че книжовното дело на Софроний във Видин, получило подтик и стимули от румънския културен живот и изразило тенденции, характерни и за румънската книжнина, не е нито случайно, нито изолирано явление.

2. ПРЕВОДАЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ В БУКУРЕЩ И РУМЪНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Софроний Врачански пристига в Букурещ оформен като писател, с ясни обществено-политически и идейни позиции, с конкретна програма за практическа дейност; с идеята за просвета и книжнина на роден език, идеята за необходимост от печатана книга, идеята за развитие на светска литература. Той

[27] Л. Милетич. Една българска Александрия от 1810 година. — Библ. „Български старини", кн. XIII, 1836; Gh. Dancev. Traduceri ale „Alexandriei" din limbă română in limbă bulgara moderna. — Romanoslavica, XV, 1967, p. 109—118.

не само е убеден в необходимостта от подръчна книга за българските свещеници, но вече е подготвил такава книга. В същност именно за тази задача българският книжовник е най-добре подготвен, нейна предистория е многогодишната му проповедническа дейност като свещеник и епископ. Той я осъществява в няколко варианта — един във Видин и два в Букурещ, — докато постигне равнището на съвременната му религиозна книга и получи подкрепата на висшето гръко-румънско духовенство, за да осъществи своя най-съкровен стремеж: „Веднаж да буде начало. . .“ Така историята на новобългарската печатана книга започва с църковно-религиозно съчинение, разбира се, насочено към нуждите на времето, но във форми, които отживяват, в автобиографията на писателя, създадена през същите години и носеща перспективите на литературното развитие, остава неизвестна за сънародниците и влиза в литературния живот на българите много по-късно.

В Букурещ Софроний работи върху четири големи труда: „Неделное евангелское толкование“ (написан преди 1806 г.), „Кириакодромион, сиреч Неделник“ (отпечатан през 1806 г.), „Книга за трите религии“ (1805), „Театрон политикон“ (1809). Всички са свързани повече или по-малко с книжовния живот в Румъния и с румънската литература.

Ръкописът „Неделное евангелское толкование“ се счита за първа редакция на печатания „Неделник“.[28] Този труд е очевидно крачка напред в създаването на книга за българските свещеници, върху която Софроний е работил във Видин. Тя трябвало да дава готов материал за празнични и неделни проповеди, както и елементарни познания по въпроси на източноправославното вероизповедание. Сборникът бил предназначен за издаване, но не видял свят. Изглежда, че се е отказал да го напечата, след като през 1803 г. излиза второто издание на „Кириакодромион“ от Никифор Теотоки. Тази популярна книга на гръцкия книжовник бива издадена през 1801 г. в Букурещ в румънски превод („на прост румънски език“ — както е отбелязано в предговора) под покровителството на добре познатия на Софроний угровлахийски митрополит Доситей Филитис. Името на Доситей е свързано и с българския „Кириакодромион, сиреч Неделник“; то е отбелязано на заглавната страница („Позволением *Доситея* митрополита Угровлахийскаго. . . ныне издаде ся. . .“) и е поставено на първо място в списъка на спомоществователите. Може би Хр. Капитанов е прав, като настоява, че Доситей, „ревностният пропагандатор на идеите на големия си сънародник Теотоки, насърчава Софрония да преведе и с решителна негова подкрепа да отпечата в митрополитската печатница в град Римник същия „Кириакодромион“, но вече на „прост български език“.[29] Разбира се, не може да се твърди, че Софрониевият „Неделник“ е „същия Кириакодромион“, който се появява в Румъния. Нещата, изглежда, са по-сложни, а конкретно сравнително изследване на двете издания не е правено; дори отношението между „Неделника“ и предишните два проповеднически сборника на Софроний не е достатъчно добре изяснено.

„Неделникът“ е привличал многократно вниманието на изследователите.[30] Почти всички проучвания изтъкват ценната помощ, която е оказала румън-

---

[28] Ив. Моллов. Ръкопис от Софрония Врачански. Сп. БАН, 1926, кн. 35, с. 81—92; В. Сл. Киселков. Цит. съч., с. 149—160.

[29] Хр. Капитанов. Цит. ст., с. 72. Авторът изтъква, че Доситей Филитис е бил близък на болярската фамилия Вакъреску.

[30] Първото обстойно изследване принадлежи на А. Т.-Балан. Софроний Врачански. За стогодишнината на новата българска печатна книга (1806—1906). С., 1906. След две де-

ската общественост за излизането на книгата. Разбира се, подкрепата — морална и материална, — която нашият книжовник намира в румънските църковни и светски среди,[31] има голямо значение за появата на първата печатна книга, предназначена за българите. Наред с това трябва да изтъкнем, че книгата като явление в историята на българската литература е тясно свързана с развитието на балканските литератури през XVIII в. и по-специално с гръко-румънската религиозна книжнина. Очевидно стремежът на Софроний да подготви книга за българските свещеници, която да подпомогне и да *издигне* тяхната всекидневна работа сред населението, е добил не само реалност като печатна книга, но и конкретна литературна форма между другото под влиянието на представи и форми, битуващи в румънските среди. Отново ще подчертаем — не само духовни, но и светски среди, доколкото в началото на XIX в. не е възможно да се разглежда развитието на религиозната и дори тясно културната религиозна литература (а случаят с нашия автор не е такъв) откъснато от развитието на светските жанрове, както не е възможно да се изолира дейността на църквата от историческите задачи на времето. Още повече при историческите условия в българските земи, които поставят църквата в положението на единствена обществена институция с общонационални функции и национални задачи.

Евангелските тълкувания са били твърде разпространен жанр на църковно-религиозната книжнина в Румъния през XVII и XVIII в. Тълковното евангелие на дякон Кореси от 1581 г. е между първите книги на говорим румънски език, разпространено широко в румънските земи и допринесло за развитието на национална култура и национален литературен език. Така че в началото на българската и на румънската печатна книжнина стоят две близки редакции на една религиозна книга, един и същ литературен вид. Разбира се, разликата от два и повече века се отразява и върху съдържанието на книгата, и върху отношението ѝ към общото литературно развитие. Българският „Неделник", появил се в началото на XIX в., е може би свързан по-пряко и по-тясно с раз-

---

сетилетия нов синтез дължим на Боян Пенев в изследванията му за Софроний и главно в „История на новата българска литература". Т. III. С., 1934. В по-ново време могат да се посочат проучванията на Боньо Ангелов, Донка Петканова, Мария Ръдулеску, Петър Атанасов. Те допринесоха най-вече за установяване на източниците. Беше отхвърлено възприетото от Балан, Б. Пенев и др. становище, че Софроний е превеждал словата на Никифор Теотоки от гръцки език. М. Ръдулеску, установявайки славянския оригинал на Тълковното евангелие на дякон Кореси от 1581 г., посочи, че „Неделникът" е българска по-късна редакция на същия източник, който е ползувал Кореси, а именно сборникът на гръцкия писател от XV в. Йоан Калека (M. R ă d u l e s c u. Originalul slav al „Evangheliei cu învăţătura a diaconului Coresi. Bucureşti, 1959. Вж. и статията „Български редакции на сбирката проповеди от патриарх Йоан Калека. – В: Езиковедски и етнографски изследвания в памет на акад. Стоян Романски. С., 1960). Д. Петканова изследва отношението между сборника на Йоан Калека и „Неделникът" и установи редица общи моменти и някои отлики („Неделникът" на Софроний Врачански. Извори и идеи. — Изв. Инст. за бълг. литература, кн. IX, 1960, с. 199—243), а по-късно посочи като пряк източник за Софрониевите неделни слова новогръцката преработка на Калека (предположение за междинен препис изказва и Ръдулеску) на Агапий Критски, неговото „Тълковно евангелие", добре известно на българските книжовници от XVIII в. (Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII—XVIII в.— Год. Соф. унив, Фак. по слав. филол., т. XII, 1968, 1969; също и в Хилядолетна литература. С., 1974, с. 190—193). Най-новото изследване върху „Неделника" посочва решаващото значение на черковнославянските източници и творческия момент в работата на Софроний (П. А т а н а с о в. Руски извори за „Неделника" на Софроний Врачански — В: Старобългарска литература. Кн. 2. С., 1977).

[31] Според Хр. Капитанов посоченият в списъка на спомоществователите Николай Логотет е болярин Никола Въкъреску.

витието на словесното изкуство на народа, с ораторската традиция на по-късна литературна епоха, но безспорно има и редица общи моменти — говоримия народен език, по-широката (извънкултова) функция на религиозната книга и др.

Предисторията на Софрониевата творба, разкрита отчасти в изследванията, в които се уточняват източниците — славянски и гръцки, — показва, че тази творба е свързана извънредно тясно с българската книжнина, по-конкретно с имената на изтъкнатите преводачи и разпространители на ръкописната книга Йосиф Брадати и поп Тодор от Враца. Софроний е познавал добре тяхното творчество. За своите неделни слова във Видинския сборник той използува същия гръцки източник — Кириакодромиона на Агапий Критски според Д. Петканова, — който е ползувал и Йосиф Брадати за своя превод „Евангелско тълкувание". Петканова посочва шест преписа на този ръкопис и убедително обяснява интереса на българските книжовници към тази новогръцка редакция на Тълковното евангелие на Калека. Очевидно някои от отличителните особености на проповедите на Калека, които Петканова посочва, (известна близост до живота и тенденции на демократизъм), са привлекли и румънските автори и не случайно в българската и румънската религиозна книжнина тълковните слова добиват извънредно близка литературна форма въз основа на общия гръцки източник. В България обаче през втората половина на XVIII в. се популяризира нова редакция на проповедите на Калека, която задълбочава тенденцията към демократизация и допуска моменти на протест срещу робството.[32] Именно с тази втора редакция е свързан и „Неделникът" на Софроний Врачански.

Вече отбелязахме, че тълковните евангелски слова в българската книжнина през XVIII в. не могат да се разглеждат само в рамките на култовата религиозна книга, че те имат по-широко литературно значение. Освен това чрез устната проповед и чрез ръкописните сборници те заживяват като една от най-разпространените форми на езиково творчество, форма, за съжаление недостатъчно изследвана и неоценена от литературната история. Красноречиво свидетелство за нейната роля и значение са сборниците на големия български възрожденец и щастливата съдба на неговата книга, станала известна под народното име „Софроние"[33]. За румънската литература в началото на XIX в. евангелската проповед не е могла да има такова съществено значение, каквото има сред българското население и за българските книжовници и духовници, които я превръщат в оръжие за възпитание и за опазване на народността. И все пак изглежда, че и в румънските земи този жанр е имал все още известно историческо значение, тъй като през посочения период пак в Сибиу, в печатницата на Петър Барт, чието име бе споменато вече няколко пъти във връзка с издания, свързани с книжовната дейност на Софроний, се появява съчинението „Разяснения и тълкувания на евангелието за неделите, празниците и някои други дни за полза на учениците и учителите неуняти. . ."[34]. А по-късно,

---

[32] Д. Петканова-Тотева. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII—XVIII в. — Год. Соф. унив., фак. по слав. филол., т. XII, 1968, 1969, с. 49—151.

[33] За разпространението и въздействието на „Неделника" има данни и преценки у А. Т. Балан, В. Сл. Киселков, Д. Петканова. Посочено е, особено подчертано у Петканова, широкото значение, което придобива книгата като любимо народно четиво. В тези изследвания не се поставя въпросът за жанра и за неговата литературна стойност.

[34] Bibliografia românească veche 1508—1830 ode Joan Bianu şi Nerva Hodoş. T. II. Bucureşti, 1910, p. 335—336.

по времето, когато Софроний е във Видин, в букурещката патриаршеска печатница излиза „Кириакодромион“ на румънски и гръцки език, за което стана вече дума.[35] Не се наемаме да формулираме общественото и литературното значение на този факт в румънската действителност, доколко той излиза извън рамките на религиозно-културните нужди. Връзката, макар и външна, с появата на Софрониевата книга не подлежи на съмнение, а националният и просветителният момент, който не липсва на румънските издания, за българската книга и българската литература добива решаващо значение.

Просветителските идеи на Софроний Врачански намират ярък израз в неговите непечатани преводи. През периода 1803—1809 той работи над два обемисти труда, които не успява да издаде. Тези ръкописи продължават и утвърждават светската линия в неговата книжовна дейност. И двата са свързани с подтици от страна на румънските му приятели и с развитието на румънската литература от края на XVIII и началото на XIX в.

През 1805 г. Софроний завършва превода на сборник, съдържащ три големи съчинения, посветени на основните начала на християнската, мохамеданската и юдейската религия. Този сборник е известен под името „Изповедание на православната вяра“ (по съдържанието на първата част), или „Книга за трите религии“. Все още не е проучен основно.[36] Състои се от три части, които представляват три самостоятелни съчинения с отделни „оглавления“ и с предварителни бележки към всяко от тях и всичко това е обединено от един общ предговор. Така че сборникът би трябвало да се възприема преди всичко като цяло. Следвайки изпитания преводаческо-компилативен метод на българските книжовници от XVIII в., Софроний създава творба, каквато българската литература до този момент не познава — внушителна по обем и респектираща по замисъл, цялостна и целенасочена, извънредно богата по съдържание и нова по дух.

Първата част на ръкописа е посветена на християнската религия. По указанието на самия Софроний тя е компилация от руски и гръцки черковни книги. Смята се, че нашият автор е използувал главно съчинението „Изповедание на вярата на православната апостолска църква“ от големия гръцки просветител Евгений Вулгарис, съвременник на Софроний, живял и работил през последните години от живота си в Русия, където починал през 1806 г. Връзката е могла да бъде установена пак чрез митрополит Доситей Филитис (Никифор Теотоки, авторът на разпространения в Румъния „Кириакодромион“, е бил близък приятел и сътрудник на Евгений Вулгарис). Дейността

---

[35] Ил. К о н е в. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974, с. 136. Авторът посочва еднаквото типографско оформяне на „Неделника“ и на румънския „Кириакодромион“ от 1801 г. Очевидно е сходството на заглавията. Не е ясно обаче какво е отношението между съдържанието на двете книги.

[36] За този сборник, който сега се съхранява в „Ръкописния отдел на Ленинградската публична библиотека „Салтиков-Шчедрин“, съобщава пръв П. Лавров и след него описание и характеристика на сборника правят А. И. Соболевски и А. И. Яцимирски. Ръкописът привлича вниманието на българските изследователи главно с това, че съдържа оригинала на Софрониевата автобиография (последните десет листа от сборника). По-подробно описание на съдържанието му даде П. Орешков в предговора към първото издание на оригинала на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ (С., 1914). Откъси от него обнародва Б. С т. А н г е л о в. Софроний Врачански. Материали за живота и творчеството му. — Изв. Инст. за литература, кн. VII, 1958. Най-новото и най-широко проучване относно частта за мохамеданската религия принадлежи на Т. Н. К о п р е е в а. Неизвестный литературный источник Жития Софрония Врачанского. — В: Труды Отдела древнерусской литературы. Т. XXIII. Л., 1968., с. 261—275.

на Евгений Вулгарис е била добре позната на преподавателите на Букурещката княжеска академия, между които през 1805 г. се нарежда и внукът на Софроний — Атанас Богориди[37]. Разбира се, нашият възрожденец е могъл да знае неговото име и по-рано, славата му като учител в Атон се разнесла и в българските земи.

Докато съчинението за православната вяра можем да отнесем към огромно количество гръцки и славянски книги по този въпрос, за другите две части на сборника не бихме могли да кажем същото. Съчинението, предназначено да запознае читателите с религиозните вярвания и обичаи на евреите, е озаглавено „Повесть о вѣры и обычай еврейскїѧ", а в предисловието писателят отбелязва, че превежда от гръцки език съчинението на покръстения евреин на име Павел, по професия лекар. В. Сл. Киселков пояснява, че става дума за Павел Медийски, известен с монашеското име Неофит. Софроний е могъл да се запознае с неговото съчинение в Букурещ. През 1803 г. то излиза и на румънски език: „фрѳнтарѣ жнд0внлорь, ас8пра лецїн, шн wбнчюрнлор лwр."[38] Книгата на Павел Медийски изразява интереса на румънската интелигенция към въпросите на религията от „философско гледище", т. е. от позициите на идеите на Просвещението. Типично просвещенски рационалистичен подход към вярата и към нейното теоретическо обосноваване и защита проявява и Софроний при съставянето на сборника и при подбора на съчиненията, които превежда. Заедно с това засилва момента на защита на християнството във връзка с историческите задачи, които стоят пред българската народност. В общия предговор към „Книга за трите религии" той се обръща към читателите: „изписах то сочинение, за тия три вери и обичаи християнския, еврейския и турецкия, всякий да четет и да разумеет каковый веры держат християны и каковый еврей, и каковый турцы, и да разсмотрит добре, како ест вера християнская посреде ония веры"[39]. Но Софроний не оставя читателя да направи сам изводите и тъй като степента на изразеното отношение от страна на авторите, които превежда, му се струва недостатъчна, той вмъква свой коментар с кратки и недвусмислени оценки.

Идеите, които са ръководили българския писател при цялостния замисъл на книгата, намират ярък израз и в третата част, посветена на мохамеданската религия. Тук са съсредоточени въпроси, които го засягат много по-живо и това се отразява в начина, по който е направен преводът. За основа Софроний е избрал съчинението на големия молдавски политически деец и писател Димитър Кантемир „Книга-систима или состояние мухаммеданския религии"[40]. Син на молдавски болярин, живял дълги години в Цариград, широко образован

[37] Атанас Богориди става преподавател по философия и поетика, заместник на известния Ламбро Фотияди — А. Camariano-Cioran. Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs. Thessaloniki, 1974, p. 485—488. Атанас израства под грижите на своя дядо, тъй като баща му рано починал. Наследил и писателския дар на дядо си. Вероятно от него Софроний е научавал за редица явления в литературния живот на букурещката интелигенция. В. Сл. Киселков предполага, че му е помагал в преводаческата дейност.

[38] J. Bianu, N. Hodoş. Op. cit., p. 446. Книгата е преведена отново на български език и е отпечатана в печатницата на Теодосий Синаитски в Солун през 1839 от Натанаил Зографски и Г. М. Самуркашев (вж. М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 254).

[39] Цит. по Т. Н. Копреева. Цит. ст.

[40] Когато разглежда (твърде общо) този източник на Софроний, В. Сл. Киселков допуска неточности, които бяха отбелязани от Хр. Капитанов в посочената вече статия. Отношението между превода и оригинала е изследвано от Т. Н. Копреева. Тук ползуваме нейните наблюдения и изводи.

и увлечен от прогресивните идеи на времето, той бил избран от Портата за княз на Молдова във връзка с предстоящата руско-турска война. Но Кантемир влязъл в тайни преговори с руския цар и след неуспешния край на войната бил принуден да се пресели в Русия. Тук той намерил своята втора родина, занимавал се с обществена и книжовна дейност, бил между приближените на царя; Петър I ценял неговата висока образованост и осведомеността му по въпросите на източната политика. Съчинението му „Система или състояние на мохамеданската религия", написано на латински език, е било преведено на руски език и издадено през 1722 г. Именно това издание, с което българският книжовник се е запознал може би в Букурещ, а може би и по-рано, е послужило за съставянето на третата част на неговия ръкопис, която носи заглавие: „Систима и религиа мохамеданския и о житие Мохамедовое, ижи они веруют его пророка быти последняго. . ." Общият предговор към целия сборник е написан въз основа на предговора на Кантемир.

Живият интерес, който проявява румънската интелигенция към творбите на Кантемир през последните десетилетия на XVIII в., свързан с развитието на просветителските идеи, се съпътствува с интерес към тези съчинения и в по-широки среди на юг от Дунава — сред гръцката интелигенция, в Атон, сред арабски книжовници.[41] В средите на румънските писатели и просветени боляри са се разпространявали и други негови произведения, името му се свързало с националните въжделения и борбата за политическа независимост. Българският превод на „Книга-систима. . ." е показателна проява на реактуализирането на Кантемировото творчество. Книгата на Кантемир е привлякла българския възрожденец както с прогресивните философски и политически идеи, така и с близкия до сърцето му въпрос за освободителната роля на Русия, а също и с верните наблюдения върху живота, които му напомнят за действителността в родните земи. Сам талантлив разказвач, той е бил увлечен и от писателското умение на Кантемир. Така се е получила нова и твърде интересна версия на Кантемировата творба, която заслужава по-широко изучаване.

Софроний пристъпва към съчинението на румънския писател с характерното за средновековния книжовник отношение към въпроса за авторството. Тук той дори не посочва, че превежда чужда творба (името на Кантемир не е споменато нито в заглавието, нито в предговора), и тъй като разказът се води от първо лице, той самият встъпва в ролята на разказвач. Софроний съкращава значително текста на книгата, изоставя някои глави или части от глави, поставя и нови заглавия, като се стреми да изтъкне и да обособи новелистичните моменти в историко-мемоарния разказ на Кантемир. В полетата на ръкописа отбелязва впечатления и оценки, свързани със съдържанието (тук се проявява като читател), пояснява книжовни думи, търсейки техни съответствия в говоримия език. В текста изпуска някои подробности, прибавя други (воден от идейни подбуди), на едно място вмъква легендарен разказ за любовта между млад турчин и християнска девойка. Общо взето, следва хода на Кантемировия разказ, вживява се в него, подчертава и засилва белетристичния елемент, запазва непосредността и образността на израза. Езикът на този Софрониев превод е близък до простонародната разговорна реч и е най-близък до езика и начина на израз в неговата оригинална творба „Житие и страдания. . .", която съветската изследователка Т. Н. Копреева не без

[41] V. Cândea. La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-Est et au Proche-Orient. — Revue des études Sud-Est européennes, 1972, No 2, p. 345—361.

основания (но, струва ни се, с пресилване на някои моменти) свързва жанрово със съчинението на Кантемир.

Последната творба на Софроний Врачански, създадена през Руско-турската война, когато той развива активна политическа дейност, е голямото преводно съчинение „Театрон политикон, сиреч Гражданское позорище". В заглавието на ръкописа е посочено, че преводът е направен от гръцки език, но авторът не се споменава, затова дълги години съчинението бе приписвано на Вилхелм Стратеман и бе отъждествявано с неговата книга „Театрум историкум". Грешката беше разкрита в монографията на В. Сл. Киселков, който посочи, че в същност Софроний е превел книгата на Амвросий Марлиан „Театрум политикум", отпечатана за пръв път в Рим през 1631 г. и широко разпространена в западния и източния християнски свят. Киселков изтъква, че книгата е била преведена на гръцки език в Румъния и че Софроний вероятно е направил своя превод от третото издание, излязло през 1802 г.[42] „Театрум политикум" принадлежи към книгите, съдържащи съвети за царе и управници, произведения, които рано стават носители на хуманистични идеи и провъзгласяват принципите на просветения абсолютизъм.

Съчинението на Амвросий Марлиан е много добре познато в румънската литература, която през XVIII в. вече е създала известна традиция в областта на този жанр.[43] Наред с печатните издания на гръцки език в румънските княжества се разпространяват и ръкописни версии на гръцки и румънски език. Преписите зачестяват към края на XVIII в. и особено през първото десетилетие на XIX в. Запазени са ръкописи от 1803, 1805, 1806 и по-късно от 1816, 1817 и др. Забележително е, че интересът към книгата не прекъсва през бурните години на гръцката революция и румънското селско въстание на Тудор Владимиреску (1821) и стига до десетилетието, предшествуващо новия подем на социалните движения (революционната 1848 г.). През 1838 г. излиза печатното издание на книгата на румънски език,[44] след което жанрът минава в сянката на историята.

Софроний не е знаел нищо за автора на книгата, която превежда, но това за него не е било съществен въпрос. Той отбелязва в предисловието, че „тие вси истории" най-напред били написани на латински език, а после преведени на гръцки език от „благочестивейшаго угровлахийскаго госдаря Николая Маврокордата". Действително гръцкият превод на съчинението на Марлиан и в трите издания, разпространявани в Румъния през XVIII в., се свързва с името на Никола Маврокордато. Той обаче не е извършил превода, а приближеният на княжеския двор книжовник Жан Аврамиос. Но адресирано по съдържание към особата на владетеля и отпечатано под покровителството на Маврокордато, съчинението остава свързано с неговото име.[45]

---

[42] Това издание се отпечатва не в Букурещ, както смята Киселков, а във Венеция (J. B i a n u, N. H o d o ş, Op. cit., с. 443). Отношението между текстовете на оригинала, гръцкия превод и превода на български език не е изследвано.

[43] Вж. интересната студия на A l. D u ţ u. Le Miroir des Princes dans la culture roumaine.— Revue des études Sud-Est européennes, 1968, No 3, p. 439—479.

[44] В Народната библиотека „Кирил и Методий" в София се съхранява един екземпляр от това издание (само т. II) с ръкописни бележки от 1903 и 1912 г., в които се посочва, че книгата е принадлежала на свещеника на българската черква в Галац.

[45] Името на действителния преводач се разкрива в студията на A. C a m a r i a n o. Traducerea grecă a „Teatrului politic" atributa greşit lui N. Mavrocordat şi versiunile romaneşti. — Revista Istorică Româna, 1941—1942.

Софроний се е запознал с книгата на Марлиан във Видин или по-рано в Арбанаси. Във Втория Видински сборник, в последната част, озаглавена „Философские мудрости“, както бе отбелязано, Софроний включва отделни глави или части от глави на тази книга. Така че „Философские мудрости“ може да се счита за първа версия на Марлиановата книга на български език, и то версия твърде интересна, защото подобно на „Книга-систима. . .“ се е отдалечила доста от оригинала. А възможно е и оригиналът на „Философские мудрости“ и на „Гражданское позорище“ да не е бил един и същ. Тогава голямата разлика между двете версии ще се дължи не на двама различни преводачи, както смята Киселков, а на два различни източника, които са ползувани.[46] Прави впечатление, че докато заглавието и началото нямат нищо общо със съчинението на Амвросий Марлиан, следващите пет глави („О истине“, „О многоглаголание“, „О воздержание“, „О молчание“, „О блудодеяние“) са компилация с твърде осезателно вмешателство на преводача, който вмъква и свой оригинален текст, а едва оттук нататък може да се говори за превод, който се придържа към оригинала (с незначителни отклонения и със съкращения на някои глави). Предположението, че са дело на двама преводачи, според нас не е достатъчно обяснение за характера на превода във Видинския сборник. Но това са въпроси, чието решение предполага специално проучване. Тук за нас е интересно друго — независимо от това, кой е бил преводачът и коя е основата на превода, при „Философские мудрости“ очевидно имаме смесване на два жанра и двата твърде характерни за развитието на румънската литература в края на XVIII в. — сентенцията и съветите към владетеля (които също използуват притчата и анекдота като градивен елемент). Нашият преводач, изглежда, че възприема книгата на Марлиан не като обществено-политически трактат, а чрез анекдотичния елемент в нея. Той схваща добре идейното съдържание и умело прибавя допълнителни нюанси, но същината на жанра сякаш не му е ясна. Поради това близките на неговото творческо съзнание форми, като притчата и анекдота, отъждествяват двата жанра и съчинението на Марлиан се оказва в рамките на „Философские мудрости“.

По-късно, заемайки се с превода „Театрон политикон, сиреч Гражданское позорище“, писателят спазва точно жанровата конструкция само в предговора, когато изразява идейните си подбуди, загатва и за своето виждане на произведението като литературна творба: „Много може читател любомудрейший *да ся услади* и големое благоразумие да приеме *кога прочита истории* на ветхий и храбрый муже и на мудрый философие. Ами колико ли повише да приемне благоразумие и полза, кога прочете тая книга „Гражданское позорище“. . ., която съдържа не само *„философский златый истории“*, но и от светый муже и от ветхий и от новий завет пределание, *тие вси истории* перво *били собрани и преписани* на латинский язык. . .“ (к. а.). Това засилено творческо внимание към разказността („историята“) и към градивните елементи на сюжетния разказ, такъв какъвто е познат в българската книжнина от XVIII в., е отразено и в превода на „Книга-систима. . .“, а се е проявило най-ярко в „Житие и страдания грешнаго Софрония“.

---

[46] Отношението между „Философские мудрости“ и „Театрон политикон“ не е проучено. Още първите изследователи, които съобщават за двата ръкописа, изтъкват, че те съдържат превод на едно и също съчинение, но че двата превода са твърде различни. Според Киселков различията показват, че Софроний не е превеждал Втория видински сборник, а само е преписал чужд превод.

Преводът на „Гражданское позорище“ е най-добрият превод на Софроний, в който той е вложил много труд и богатия си писателски опит, за да достигне равнището на проявите в областта на високата литература. Този превод дава точна представа за съдържанието и литературната форма на оригинала, с педантично внимание следва текста и търси адекватния израз на роден език.[47] Образци на подобни преводи Софроний е могъл да види в румънската литература. Твърде полезен в тази насока за него е бил контактът с учители и ученици от Букурещката академия, в която освен внука му Атанас Богориди учителствувал и друг българин — Никола Пиколо, — преподавател по френски език. В това учебно заведение — главен разсадник на философски и на научни знания сред румънската интелигенция — занятията се водели по преводи, направени от преподавателите на съчинения, основни за отделните дисциплини. В повечето случаи тези преводи оставали в ръкопис, но идеите и принципите, които носели, бързо се разпространявали в обществото.[48]

Българският книжовник е имал ясно съзнание за делото, което върши. Той формулира точно мотивите за превода и адресира книгата към настоящето на своите сънародници: „Понеже тая книга много полезна и потребна есть на ѫлвецыте, ала не токмо на ѓдарыте, що са нахождат на власт. . . и на всякаго ѫлвека потребна и полезна есть. Почто всякий члкъ на домъ, и на жену, и на чада, и на слуги свои господаръ естъ, и сас умъ на чувство и на тело свое властителъ и царъ есть.“ Така Софроний, който живее с историческите задачи на своето време и с обществените идеали на сънародниците си (това са годините на неговата най-активна политическа дейност, времето на надеждите, че войната ще донесе освобождение и на българските земи), разширява адреса на книгата подобно на големия румънски просветител Самуел Мику, който в един свой превод от 1781—1782 г. подчертава: „Ние не ги пишем [съветите], за да учим императора да управлява и да урежда своя дворец и царството, но за да дадем примери за мъдрост на този, който иска да знае как да се държи и как да живее.“[49]

„Гражданское позорище“ е значително явление в развитието на българската литература, ярко свидетелство за процесите на приобщаване към развитието на духовния живот на балканските народи в насоката, в която се развиваше просветена Европа.[50] Политическото освобождение на българите,

---

[47] Това впечатление е основано на сравнението между „Философские мудрости“ и „Гражданское позорище“ и върху сведенията за оригинала, дадени от В. Сл. Киселков. Разбира се, то ще бъде проверено и коригирано при съпоставителното проучване на българския и гръцкия текст.

[48] Gh. Cront. L'Académie de Saint-Sava de Bucarest au XVIIIe siècle. Le contenu de l'enseignement. — Revue des études Sud-Est européennes, 1966, No 3—4, p. 437—473.

[49] Цит. по Al. Duțu. Op. cit., p. 474. Румънският изследовател подчертава, че изменението на предназначението на книгата отбелязва упадъка на жанра: „Depuis l'époque humaniste, le genre. . . atteint son apogée — en pénétrant dans l'intimité du prince — et il commence à entrer en décadence, — en prêtant à l'aspect pédagodique une attention qui augmentera ultérieurment“ (p. 461).

[50] Значението на „Гражданское позорище“ като проява на светски дух, на прогресивни обществени идеи, основани върху принципите на Просвещението, и на разширен политически кръгозор е изтъкнато много добре от В. Сл. Киселков. Но може би ще трябва да се коригира твърдението му, повторено и в други по-късни изследвания, че „Гражданское позорище“ е първият славянски превод на „Театрум политикум“. Изглежда обаче, че не е така. През 1787 г. в Москва излиза на много хубав съвременен руски език „Правосудний судія или Зрелище политическое, в котором предписывается всекому то, что делает должно и чего не должно. Доказанное с списания, свидетельствами, емблемами, философскими

което изглеждаше така възможно и близко със сключване на Букурещкия мир, се отлага за неопределено време. Въпросът за управлението и монарха излиза от полезрението на нашата интелигенция,[51] изобщо първата фаза от проникването на просветителските идеи, чийто най-ярък изразител става Софроний, се изживява, настъпва епохата на българското просветителство — внедряването на светското образование и просвета сред масите — и времето на създаването на модерната българска литература.

Книжовната дейност на Софроний в Букурещ показва, че той е свързан с духовния живот в румънските княжества и с просветителните идеи на румънската литература от XVIII в., независимо че непосредствените му източници са гръцки и руски книги. Неговите преводи са в хармония с интересите на румънската интелигенция, патриотичните му стремежи срещат разбиране и подкрепа, а по-богатите прояви на румънската книжнина му помагат в усилията да разшири идейните и тематично-жанровите сфери на българската литература.

SOFRONI DE VRAZA, LA SOCIÉTÉ ROUMAINE ET LA LITTÉRATURE ROUMAINE

STEFKA TARINSKA

(R é s u m é)

Un des grands promoteurs du Réveil national bulgare, Sofroni de Vraza, a passé la dernière décennie de sa vie en Romanie (Bucarest) où il déploya une intense activité publique et littéraire. La question des liens de l'écrivain bulgare avec les réalités de la société et de la littérature roumaine n'ont pas fait l'objet d'études spéciales et approfondies. L'auteur se propose de cerner certains aspects de cette question qui revêt une importance non seulement pour l'étude de la biographie de Sofroni, mais encore pour l'analyse du processus littéraire au XVIIIe s. Cette étude comporte deux parties: la première est consacrée aux activités de

---

мнениями, разными историй достопамятностями" без автор, само с означението: „Преведено с латинскаго язика". Книгата е в два тома, които съдържат по десет глави. Първият том както по наименованията на главите, така и по съдържание се отклонява доста от „Театрон Политикон", но постепенно приликата става по-осезателна и вече във втория том се срещат части от глави и цели глави, които съответствуват по съдържание. Какво е отношението между „Театрум политикум" и този руски превод на латинско съчинение, засега не сме в състояние да установим. Във всеки случай се натъкваме на възможността за внасяне на представи за жанра и от страна на руската книжнина. Тук бихме искали да изтъкнем, че в превода на „Философские мудрости" на места се допускат русизми, които едва ли са наслоения в езика на книжовника от черковнославянската книжнина („медведица", „женшина" и др.). Беглото сравнение обаче, което направихме между текста на руската книга и на „Философские мудрости", не показва отношение между оригинал и превод.

[51] Интересно е да се отбележи, че след две десетилетия (а може би и по-рано) се появява друг превод на книга от същия жанр, направен от българин, който живее и работи в Румъния и чрез творчеството си принадлежи на двете литератури — българска и румънска. Това е Георги Пешаков, един от първите представители на новобългарската поезия, чието творчество в голямата си част остава в ръкопис. Преводът на румънски език носи заглавие „Impărătescul sînual" и представлява според румънския изследовател A l. Duţu „un miroir" ty piquement illuministe" (Op. cit., p. 475—6). Пешаков вероятно е знаел за превода на Софроний.

Sofroni avant son exil en Roumaine, et la seconde — à ses activités littéraires après son établissement à Bucarest.

Ayant soigneusement recueilli toutes les données relatives aux premiers contacts de Sofroni avec la société et la littérature roumaines, l'auteur développe l'idée que l'intensification et la politisation de l'activité littéraire de Sofroni dans les années 90 du XVIIIe s. coïncident avec les liens qu'il établit avec les milieux dirigeants gréco-phanariotes et les boyards en Valachie. Un grand rôle joue également son établissement à Arbanassi (près de Tirnovo) — centre économique et spirituel très animé de la population chrétienne dans l'Empire ottoman en ce temps. L'auteur soutient l'hypothèse suivant laquelle Sofroni aurait établi des contacts personnels avec Ianache Vacarescu.

L'auteur étudie l'activité littéraire de Sofroni à Vidin et à Bucarest à la lumière de certaines manifestations dans la littérature roumaine à cette époque (livres populaires, littérature religieuse, ouvrages didactiques). L'auteur essaie de dégager les caractéristiques de l'activité de traduction de Sofroni, dans l'optique des tâches socio-publiques et littéraires que cette activité s'efforce d'accomplir en vue du développement de la littérature bulgare. Enfin, l'auteur met en relief certaines correspodances avec les idées des Lumières dans la littérature roumaine.

КУЛТУРНА ДЕЙНОСТ НА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ В БУКУРЕЩ ПРЕЗ 30-те ГОДИНИ НА XIX в.

НИКОЛАЙ ЖЕЧЕВ

Между центровете на българската емиграция в румънските земи през епохата на българското национално възраждане безспорно първото място принадлежи на Букурещ. Това се отнася както за стопанската дейност и политическите изяви, така и за културния живот и постижения на емиграцията. В продължение на няколко десетилетия — през втората и третата четвърт на XIX в. — името на този град е тясно свързано с най-важните прояви на българското освободително движение, с живота и делото на бележити дейци, оставили дълбока и трайна диря в българската национална история.

Още през 30-те години на миналия век, когато и Цариград, и Белград, и Браила, и Болград не са се оформили като важни и активни културни средища на българската емиграция, каквито стават в по-късните десетилетия, в Букурещ — сред заселената там многобройна българска емигрантска колония — действува енергичен кръг от български книжовни и просветни дейци. Той именно превръща влашката столица в едно от най-значителните български културни средища за онова време.

* * *

Не може да се твърди сигурно откога датират първите преселвания на българи в Букурещ, но несъмнено притокът на такива заселници към него се усилва след обявяването на града през средата на XVII в. за столица на влашкото княжество и превръщането му в най-голям политически, стопански и културен център на румънските земи.

Наличните документални данни сочат, че през XVIII в. в Букурещ има вече немалък брой български преселници. Това време съвпада и с периодите на засилени преселнически движения, характерни особено много за втората половина на този неспокоен век.[1]

В Букурещ се установили българи от различни краища на България — тук имало свищовци, дошли най-вече след изгарянето на града през Руско-турската война от 1806—1812 г.,[2] търновци и арбанасчени,[3] тревнен-

[1] За проникването на южнославянски елементи в средите на румънското болярство през османското владичество, като дава за пример български търговец от Свищов, говори I. Ionaşcu. Academia dömnească de la Sf. Sava din Bucureşti, factor de propagare a culturii în peninsula Balcanică pîna 1821. — Analele universităţii Bucureşti, seria şt. sociale, istorie, an. XVI, 1967, p. 39.

[2] НБИВ-БИА (Пловдив), ф. 25, арх. ед. 20 (Спомени на В. Манчов); Д. Павлович. Черти из живота на букурещкия българин Димитър х. Василев. . . — В: Юбилеен сборник на държавната търговска гимназия „Димитър х. Василев. . .“ Свищов, 1909.

[3] Училищен преглед, год. IV, 1899, с. 1393; Б. Ст. Ангелов. Из архива на Юрий Ив. Венелин. — Изв. на държавните архиви, кн. 11, 1966, с. 184—185.

ци,[4] габровци,[5] сливенци,[6] шуменци,[7] плевенци и банскалии,[8] русенци,[9] врачанци,[10] ловчанци,[11] карловци,[12] както и от редица други места[13].

Тези български преселници били в по-голямата си част търговци и занаятчии,[14] които водели оживена стопанска дейност във влашката столица и извън нея. В това отношение особено се проявили преселниците от Габрово. В. Априлов подчертава стопанската инициативност и търговския нюх на габровците в Букурещ, които закупили места от стария княжевски дворец в центъра на града, където построили сгради, ханове и дюкяни, които станали много доходоносни.[15] През 1818 г. в Букурещ бил построен хан „Габровени", превърнал се в средище на българските търговци, живеещи и идващи в Букурещ.[16] Между габровските търговци тук се издигнали особено Ив. Килифаров, Т. Йовчев, Ив. Бакалоглу и др.[17] Със своята разнообразна стопанска и обществено-културна дейност била много известна и фамилията на братя Мустакови.[18]

Ценни сведения за български занаятчии и търговци в Букурещ през XVIII в. изнесе румънският учен К. Шербан[19]. Той привежда много конкретни данни, почерпени от архивните източници в Румъния, за наличието и дейността на голям брой български търговци и занаятчии в Букурещ през XVIII в. — бояджии, чизмари, кожари и т. н. Покрай р. Дъмбовица имало махала на табаците, наричана още „махалата на сърбите, или сърбяска, поради големия брой българско население"[20]. Румънският учен се спира не само на дейността на трайно уседналите в Букурещ български търговци и занаятчии, но и на тези, които идвали за кратко време от България или имали във влашката столица свои кантори, представители, складове и пр. Давайки обща преценка на ролята, която българските преселници играли по онова време в стопанския живот на страната, Шербан отбелязва: „Важен принос за развитието на вътрешния и

---

[4] Б. Даскалов. Тревненското училище. 1836—1936. Трявна, 1936, с. 12 и сл.

[5] В. Априлов. Денница новоболгарского образования. Одесса, 1841, с. 90 и др.; П. Цончев. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, с. 387 и др.

[6] С. Табаков. Опит за история на град Сливен. Т. II. С., 1924, с. 159—160.

[7] С. Велев. Златна книга за дарителите на народна просвета. Кн. I. С., 1907, с. 460; Ив. Д. Шишманов. Константин Фотинов. . . СбНУНК, кн. XI, 1894, с. 681.

[8] Месецослов или календар вечний болгарский. . . Букурещ, 1840, с. 102—103.

[9] К. Велики. За търговията на българските градове с Австрия. — Истор. преглед, 1959, кн. 6, с. 71.

[10] Д. Йоцов. Културно-политическа история на Враца. Т. I. С., 1937, с. 106, 111 и сл.

[11] Христоития или благонравие. . . преведена от Райна Поповича. Будим, 1837, с. 319.

[12] Ив. Н. Унджиев. Карлово. История на града до Освобождението. С., 1962, с. 151.

[13] Вж. изследванията на Константин Велики, обобщени в книгата му La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850). Bucarest, 1970; Ст. Романски. Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930. Много данни за произхода на букурещките българи се съдържат и в списъците на спомоществователите на българските възрожденски издания.

[14] К. Велики. Браилските бунтове. 1841—1843. С., 1968, с. 25.

[15] В. Априлов. Цит. съч., с. 90.

[16] К. Велики. Браилските бунтове. . ., с. 18.

[17] Например само имотите на Ст. Пенкович възлизали през 1802 г. на 520 000 леи. Той бил натоварен през 1807 г. да пази интересите на австрийските поданици (М. Арнаудов. В. Е. Априлов. С., 1971, с. 35.

[18] S. Iancovici. Unele date despre familia Mustacov de la Gabrovo (1797—1850). — In: Omagiu lui P. Constantinescu-Iași. București, 1965, p. 369—374.

[19] C. Şerban. Ştiri despre activitatea unor meşteşuguri şi negustori bulgari în Ţară Românească în secolul XVIII-lea. — In: Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi, p. 357—361.

[20] Ibidem, p. 358.

външния пазар на Влашко през тази епоха даваха и българските търговци-емигранти, които се установяваха временно или окончателно в градовете и пазарите на княжеството. . . във Влашко през XVIII в. занаятчиите и търговците българи намираха не само убежище против османските насилия, но и благоприятна почва за широка икономическа дейност."[21]

Трябва да се добави, че значителната роля на българите в икономическия живот на Букурещ и на страната не само не намалява, а се засилва през следващия XIX в. успоредно с увеличаване броя на българското население в Букурещ в резултат на масовите преселвания по време и след руско-турските войни от 1806—1812 и 1828—1829 г. и на феодалната анархия в Османската империя в края на XVIII и началото на XIX в.[22]

Впрочем това обстоятелство е правило впечатление и на чужди наблюдатели. Известният руски учен-българист Ю. Ив. Венелин, който посещава в началото на 30-те години Букурещ, в писмо до М. П. Погодин от 5. X. 1830 г. изтъква: „Здесь болгаре очень, которые *состовляют лучшую часть* жителей города."[23] Тези факти имат важно значение при разглеждане на обществено-културната дейност на българската емиграция в Букурещ, на чиито по-значителните прояви през 30-те години на XIX в. ще се спрем в сегашния труд.

Наред с многочислеността на българската емигрантска колония в Букурещ и нейната оживена търговско-занаятчийска дейност немаловажен фактор, благоприятствуващ за подтикване на културно-просветната ѝ дейност, са условията, настъпили след Руско-турската война през 1828—1829 г. и свързаното с нея активизиране на българското националноосвободително движение. Акцията, която емиграцията предприема, за да постави българския въпрос пред руското правителство (чрез меморандума, връчен на руския император от Александър Некович през 1828 г.), широкото доброволческо движение в подкрепа на руската армия и въстаническите действия в Югоизточна България раздвижват твърде много емиграцията, вълнуват мислещите българи, ускоряват процеса на националното развитие. В този смисъл събитията, свързани с руско-турската война през 1828—1829 г., и националното раздвижване, както и общо балканските събития от предходните години, изпълнени с брожения на поробените балкански народи, с изявите на етеристкото движение и пр., са несъмнено една от съществените предпоставки за разгръщането и подема на културно-просветната и книжовната дейност в България и на българската емиграция през следващото десетилетие, за оформянето на значителен брой обществени и културни дейци с по-широк и перспективен поглед.

Друго обстоятелство, което трябва да се отчита, когато се разглежда превръщането на Букурещ през 30-те години на XIX в. във важно средище на българския културен живот, безспорно е влиянието, което българската емиграция изпитва от страна на културния и книжовния живот и дейност в съседните балкански страни.[24] Първите десетилетия на XIX в. са период на подем на просвещението и на културния живот в някои съседни страни и особено Гърция —

---

[21] C. Şerban. Op. cit., p. 358.

[22] Вж. в това отношение изследванията на Константин Н. Велики.

[23] Б. Ст. Ангелов. Цит. ст., с. 184.

[24] Вж. по въпроса и Ил. Конев. Просвещение в балканских странах и румыно-болгарские литературные отношения (к постановке проблемы). — Revue des études Sud-Est européennes, T. X, 1972, No 3, p. 539—554.

с нейните прочути просветни центрове в Кидония, Хиос, Атина и др., с дейността на бележити културни дейци, като Ад. Кораис, Теофил Каирис и др.

Твърде важно значение има в това отношение и обществената среда в Румъния и по-специално в Букурещ, сред която се намирала българската емиграция — среда, характеризираща се с подем на националната литература, просвета и култура. През втората половина на XVIII и началото на XIX в. в Букурещ действува прочутата княжеска (бейска) академия, разсадник на идеите на гръцките просветители. В началото на XIX в. в нея преподавали добри специалисти и изтъкнати учители, като Ламбрис Фотиади, Константин Вардалах, Неофит Дука и др.[25] „По онова време — отбелязва П. Р. Славейков — цъфтеше ученията в Букурещ"[26] и градът привлича много българи, желаещи да получат по-високо образование. В това учебно заведение се учат братя Богориди, Райно Попович, Никола Пиколо, Петър Берон и други видни покъсно български дейци.

Началото на XIX в. е важен период в културното развитие на румънския народ, в борбата му за национална еманципация, за самостоятелни изяви във всички румънски земи. И за него това е епоха, характерна със стремежа за разширяване и реорганизация на образователното дело, разпространяване на учебна и друга книжнина със светско съдържание, формирането и изявите на националния книжовен език, зараждането на периодичния печат, създаването на редица обществено-културни организации, като основаното в Букурещ през 1827 г. литературно общество[27] и т. н.

Този подем намира израз и в дейността на крупни книжовници и дейци за национална просвета и култура като Г. Асаки, Г. Лазар, Ев. Мургу, Е. Вакреску, Петраке Поенару, Т. Чипъриу, Йон Елиаде-Ръдулеску и др. Тласък в това отношение — особено за развитието на просветното дело — дават и революционните събития през 1821 г.[28]

Основното в дейността на такива бележити представители на румънското културно-национално развитие през първата половина на XIX в. като Георге Лазар (1779—1823), Георге Асаки (1788—1869), П. Поенару (1798—1875) и др. е борбата за въвеждане на образование на роден език, за утвърждаване на националния език във всички области на културния и обществения живот, привързаността им към положителните знания, усилията им за развитие на широка светска просвета между народа и т. н.[29]

---

[25] За ролята на това учебно заведение и неговото значение за разпространението на европейското просвещение в балканските страни вж. A. Camariano-Cioran. Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi. Bucureşti, 1971. „Имало е там — пише В. Пундев — не сухо преподаване, а увлечение, ентусиазъм в наука и патриотизъм" (Рибният буквар. Историко-литературна студия. — Сп. на БАН, кн. 63, 1942, с. 59 и сл.).

[26] С. Баева. Софроний Богориди — епископ Врачански и неговите наследници, Биографични бележки от Петко Р. Славейков. — Изв. на държавните архиви, кн. 15. 1968, с. 188.

[27] Istoria Romîniei. Vol. III. Bucureşti, 1964, p. 1064. За развитието на обществено-политическата мисъл, на просветителството и националните и патриотичните идеи сред румънското общество по това време и в предходните десетилетия вж. Vl. Georgescu. Ideile politice şi iluminizmul în pricipatele române 1750— 1831. Bucureşti, 1972; В. А. Виноградов. Очерки общественно-политической мысли в Румынии. М., 1975.

[28] Вж. например G. D. Iscru. Legeferarea organizării învăţămîntului în Ţara Romanească în anii 1831—1834. — Contribuţii la istoria învăţămîntului românesc. Culegere de studii. Bucureşti, 1870, p. 162 etc.

[29] Вж. Передовые румынские мыслители XVIII—XIX вв. Сборник избраных текстов. М., 1961, с. 95—97 и др.; Е. М. Двойченко-Маркова. Русско-румынские лите-

Не е бил безинтересен за българската емиграция и опитът на румънското културно-национално движение и организации, действуващи извън тогавашните предели на влашкото княжество като тия в Брашов — град, където имало значителна българска колония, който бил посещаван от много български търговци от поробена България.

Разглежданият период е един от най-важните в историята на румънското културно развитие — период на формиране на румънската национална култура от нов тип.[30] Това обстоятелство като подходяща среда и атмосфера, в чиито рамки разгръща дейността си българската емиграция, има своето положително значение и въздействие върху проявите на дейците на българското културно национално възраждане.

Несъмнено силен тласък в културно-възродителната дейност на българската емиграция през 30-те години дава и делото на бележития изследвач на миналото на българите Юрий Венелин. Цялата културно-просветна активност на емиграцията в Букурещ (и не само там, разбира се) не може да бъде правилно разбрана, без да се има пред вид могъщото въздействие, което трудовете на Венелин оказват върху съзнанието и постъпките на образованите българи от онази епоха.[31]

Сполучлива характеристика на атмосферата на това далечно време и на влиянието, което Венелин оказва върху сънародниците, ни дава един от съвременниците му — д-р Ив. Селимински. „Великата идея за българската националност — пише той — въпреки толкова много препятствия и затруднения... почна да се възражда, да се развива и да се увеличава постепенно. Тогава се появи критическата история на Венелина за българите. Това направи голям шум в България и отвори очите на най-учените, постави нашия народ на заслуженото място, похвали делата на нашите прадеди. Вследствие на това цялият народ се събуди от дълбоката 5-вековна летаргия и се появи стремеж за изучаване историята на нашия народ. . .[32]

Такива са най-общата обстановка, условията и факторите, сред които се развива културната дейност на българската емиграция в Букурещ през 30-те

ратурные связи в первой половине XIX века. М., 1966, с. 158 и сл.; Gîndirea pedagogica a generaţiei de la 1848. Bucureşti, 1968; Gh. P ă r n u ţ ă. Gheorghe Lazar. Contribuţia sa la dezvoltarea învăţământului. Bucureşti, 1973 (авторът изтъква заслугите на Г. Лазар за развитие на националните училища, за разпространение на просветата сред народа на роден език, усилията му да възпита „убедени патриоти, хора, проникнати от светлината на науката", с. 123).

Известна е и дейността на Е. Вакъреску за създаване на граматика на говорим език и за утвърждаване на този език в училищата (вж. В. П у н д е в. Цит. ст., с. 72—74). Подобна дейност по отношение на сръбския език и книжовност развиват Вук Караджич, Павле Соларич и др. (пак там, с. 74—75). Впрочем примерът на сърбите относно народното образование бил посочван на букурещките българи и от самия Венелин при идването му в Букурещ през 1830 г. (вж. В. Н. З л а т а р с к и. Юрий Иванович Венелин и значението му за българите. — Летопис на Бълг. книжовно дружество в София, кн. III, 1903, с. 125).

[30] Istoria Românîei, vol. III.

[31] Вж. и Д. К о с е в. Просветното движение в България през първата половина на XIX в. — Истор. преглед, 1945—1946, кн. 2, с. 180—182.

[32] Библиотека „Д-р Иван Селимински". Кн. II. С., 1904, с. 44—45. Вж. също Д. Г. П е с ч а н и. Юри Иванович Венелин в национално-културното възраждане на България. — Истор. преглед, 1969, кн. 1, с. 94—102. Влиянието на Венелин върху българските дейци в Букурещ се осъществява не само чрез негови съчинения, писма и указания, но и непосредствено по време на неговото пребиваване и работа в Букурещ през 1830 г. Макар че тогава той не можал да намери достатъчно съмишленици на своето дело, все пак, както бележи В. Н. Златарски, „позивът на В-на между букурещките българи към народна просвета произведе надлежното въздействие" (цит. ст., с. 127).

години на миналия век. Естествено не трябва да се забравя, че тази дейност е част от общия български националновъзродителен процес, че е плод и изява на назрели нужди на общественото развитие, на дълбоките обществено-икономически процеси, които се извършват в недрата на българското общество, на процеса на съзряване, формиране и укрепване на българската възрожденска нация. Всички тези обстоятелства са материална основа и предпоставка за разгръщане на културно-националния подем през епохата на Българското възраждане.

В тази статия не си поставяме за цел да правим цялостен преглед и анализ на културната дейност и прояви на българската емиграция в Букурещ през разглеждания период, а ще се спрем преди всичко на отношението на нейните представители към въпросите на новобългарското образование и обучението на роден език, на значението и ролята, което те отдават на историята и историческите знания за пробуждане и укрепване на националното съзнание и самочувство, на подкрепата, която те оказват на училищното дело в поробена България, и накратко на извършената от тях книжовна и издателска дейност.[33]

Дейността на българския кръг в Букурещ през 30-те години на миналия век е несъмнено продължение на онова, което е създадено едно-две десетилетия по-рано от предходниците, работили също в емиграция. Тази приемственост важи особено за онова, което върши през 20-те години българският кръг от културни дейци в Брашов (тук се озовават и много българи от Букурещ след потушаване на въстанието начело с Тудор Владимиреску през 1821 г., като Иван Селимински, Петър Берон, Васил Ненович и др. [34]

* * *

През 30-те години на миналия век въпросът за съдържанието и характера на учебното дело, за по-нататъшното му развитие и насоки е един от най-важните въпроси на българския обществен и културно-национален живот. Именно през това десетилетие се полагат основите, дава се реален тласък и се осигуряват условия за подем в развитието на новобългарското светско взаимно училище, което изиграва важна роля в културно-националното развитие на страната.[35]

Българската емиграция в Букурещ не изостава от това национално движение. Напротив, нейните представители се проявяват като едни от първите радетели на новобългарското образователно дело. Мнозина от първите тогавашни дейци на емиграцията като Ан. Кипиловски, Ив. Селимински, В. Не-

---

[33] Тези и други въпроси от културно-просветната дейност на българската емиграция са засягани в различни изследвания, без да са били предмет на специално проучване. По-обстойно някои аспекти на тази дейност са разгледани в труда на К. Н. Великн. La contribution de l'émigration bulgare de Valachie. . .

[34] Цв. Кристанов, Ст. Маслев, Ив. Пенаков. Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., 1962, с. 54—55. Дейците от Букурещ са познавали несъмнено и онова, което са правили техните сънародници в Кишинев и Будапеща през 20-те години на XIX в. Вж. Н. Драгова. 1821 г. и българската възрожденска литература. — Сто и петдесет години от гръцкото въстание. 1821—1828. Поредица „Балкани", № 3. С., 1973, с. 103—121; М. Бур. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в будапещенските архиви (1824—1826). — Изв. Инст. за литература, кн. XXI, 1972, с. 219 и сл.

[35] Вж. по-подробно за това Р. Радкова. Неофит Рилски и новобългарската култура. Първата половина на XIX в. С., 1975, с. 42 и сл.

нович, М. Кифалов, П. Сапунов и др. развиват пряка дейност като книжовници и просветни дейци и с това подпомагат непосредствено утвърждаването на новобългарското светско училище.

Общото в тях е вярата им в силата на знанието и просвещението, искреният им стремеж да отдадат силите и способностите си за издигане културното равнище на поробения български народ и с това да му осигурят по-добра бъднина.

Възгледите на Анастас Ст. Кипиловски, родом от Котел или Котленско (1802—1870), един от най-ярките представители на българската емиграция в Букурещ през разглеждания период, се разкриват в обявленията, които той обнародва за подготвени от него книги, в предговорите към тях, в кореспонденцията му със съвременниците и пр.

Изходна позиция на Кипиловски е убеждението му в неограничените възможности на знанието и просвещението, в които той вижда могъщо оръдие на прогреса и надеждно средство за подобряване положението на народа. Още в обявлението си от 1827 г. (за подготвяна от него историческа книга), издадено в Букурещ,[36] Кипиловски изтъква мисълта, че „сичките види на учението като се употребят благоразумно, спомагат, за да се удобрат человеците и да бъдат благополучни".

Няколко години по-късно, издавайки пак в Букурещ друга обява[37] със същата цел, Кипиловски подчертава, че просвещението „е неизбежно за човечеството", че е негова потребност и че „человек без наука нито на правителството, нито на ближният си, нито на самаго бога не може да бъде угоден".

В духа на тези разбирания Кипиловски смята за едно от главните задължения на сънародниците си да възпитават децата си в любов към науката, да създават училища, да подбират разумни учители.[38]

Макар да не е надмогнал ограниченията на своя мироглед, Ан. Ст. Кипиловски преодолява решително равнището на старото килийно просвещение и сочи убедително необходимостта от ново, светско българско училище. „Нямаме вече время — пише той през 1836 г. в предговора на издадената в негов превод книга на руския учен Ив. Кайданов — да разтлейваме златното временце на нашите дечица в часослови и псалтири, че напразно устаряват децата ни в школи, от които излезват, без да имат ни едно знание в главата си..."

Още през 1825 г. в предговора към първата си преведена и издадена книга „Священое цветообрание" той възхвалява ония свои съвременници (и по-специално Петър Берон и неговия „Рибен буквар"), които са се заели с благородната задача „да освободят нашите деца от потемнението на часословите и псалтирите".

В предговора към книгата на Ив. Кайданов Кипиловски разкрива своите педагогически схващания. Той е привърженик на принципа за постепенност и последователност при преподаване на знанията на учащите се, препоръчва да се върви при овладяване на материала от по-простото към по-сложното и т. н. Едва след като младежът овладее основите на знанието, той трябва да се насочва към науки и професии, към които по думите на Кипиловски „е естеством по-способен, в коя наука му по-тегли сърце. . .".

---

[36] Научен архив на БАН, ф. 4 (Райко Попович), обява от 4. V. 1827 г.

[37] Пак там—обява от 4. VIII. 1834 г. И двете обяви са печатни.

[38] Кратко начертание на всеобщата история. . . от професора г. Ивана Кайданова. . ., преведено и в най-новата история допалнено от Анастаса Стояновича Кипиловскаго. . . Будим, 1836 (вж. предговора).

Кипиловски е уверен, че и българският народ ще има сили да се просвети и да се усъвършенствува, за да се изравни с напредналите страни и народи. Той съветва приятели и сънародници, които посещават чужди страни, да се вглеждат внимателно в тамошния живот, в успехите, постигнати от тези народи, за да черпят пример и поука. В едно от писмата си до свой приятел, който щял да пътува в други страни, Кипиловски отбелязва: „ще видите много градове и села. Те ще ви послужат като предмет на размишления, които предизвикват удивление у наблюдаващия основите на средствата, чрез които се култивират царства и народи. От тези размишления ние имаме нужда. . ."[39]

Заслужава внимание и отношението на Кипиловски към въпроса за обучението на роден език и създаването на българско национално училище. Тази проблема Кипиловски засяга и в едно от писмата си до видния български просветител-елинист Райно Попович — бивш негов учител. Излагайки възгледите си по този толкова актуален въпрос, най-живо вълнуващ българската общественост, Кипиловски му пише: „Гръцкият език, приятелю мой. . . не трябва да липсва от училищата почти на всички народи на земното кълбо, обаче не трябва човек да приема, че просвещението на един народ трябва да стои върху тоя език, защото не може да се създава обща просвета на друг народ иначе освен чрез природния му език. В това се състои спорът между поддръжниците на общото просвещение и учителите-елинисти българи, които доколкото упорствуват в тези свои разбирания, ще бъдат ретроградни по отношение на просветата на българския народ."[40]

Във връзка с това Кипиловски съзнава и голямата нужда от изработването на българска граматика и сам се залавя с това дело. През 1834 г. той издава печатно обявление за съставена от него граматика, в което изтъква необходимостта и значението на граматика на родния език. „Колкото народи — подчертава Кипиловски — направиха граматика на своят общеговорим език и чрез граматиката на общоговоримият свой език вступили [са] в науките, учиниха голям успех в просвещението си. Граматиката е най-първий руководник, най-добрий вступител в учението, зато и по правда граматиката назова са от някои си ключ към знанията."[41]

Като съобщава за своите занимания върху граматическите правила на „българският наш язик", които „съвокупих ви в едно цялост", Кипиловски апелира за подкрепа от страна на всички „едноплеменници, любители просвещения болгарского народа", за да успее да реализира начинанието си.[42]

---

[39] И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, с. 97.

[40] И в. С н е г а р о в. Цит. съч., с. 172—173.

[41] Научен архив на БАН, ф. 4, обявление от 20. IX. 1834 г.

[42] Няколко години по-късно в писмо до Райно Попович от 18. X. 1840 г. Кипиловски съобщава, че е дал на д-р П. Берон „да прегледа съставената от мене българска граматика", която заедно с новото издание на „Рибния буквар" щяла да се отпечата веднага (вж. И в. С н е г а р о в. Цит. съч., с. 174). През същата година, като изразява своята и на сънародниците си от Букурещ голяма радост от получаването на преведения на български език Нов завет, Кипиловски пише на Неофит Рилски: „Да бог даст что бы и ветхий завет доставили народу нашему *на природном нашем языке*" (к. а.) (И в. Д. Ш и ш м а н о в. Нови студии из областта на Българското възраждане. С., 1926, с. 230). По това време Кипиловски предлага на Неофит Рилски и Райно Попович да преведат заедно съкратен гръцки речник по лексикона на Антим Гази (И в. Д. Ш и ш м а н о в. Цит. съч., с. 230; Р. Р а д к о в а. Новооткрити писма на Неофит Рилски за книжовните му връзки с Райно Попович. — Векове, 1972, кн. 6, с. 24). Това обстоятелство показва още веднъж, че Кипиловски цени високо гръцката култура и книжнина изобщо, но това не му пречи да отдава първенствуваща роля на родния език в културното издигане на сънародниците си.

Въпросите за пътищата, по които трябва да върви в своето по-нататъшно развитие българското образователно дело, вълнуват отблизо и друг представител на българската емиграция в Букурещ и Влашко през 30-те години — известния по-късно д-р Иван Селимински.

Идвайки в Букурещ през 1831 г., Селимински предприема почин за откриване на училище под негово ръководство. Обявата за това училище показва, че в него се предвиждало преподаване на педагогия, граматика, катехизис, църковна история, изучаване произведения на бележитите гръцки писатели, аритметика и нова история, география, археология, логика, етика, физика и др.[43]

Макар обучението да се водело на гръцки език поради редица обстоятелства (гръцкото образование на Селимински, силата на тогавашната традиция, насочването на търговските слоеве към този език и пр.), съдържанието на това обучение очертава насоката, която Селимински избира за своята преподавателска дейност — светско прогресивно образование.

Може би най-характерното във възгледите на Селимински за образованието е възторженото му отношение към положителните знания и убедеността му в огромната сила и възможности на просвещението, увереността му, че положителните светски знания ще окажат голямо въздействие в живота на българския народ. В това отношение той е последовател на идеите на големите европейски просветители, хуманисти и педагози от XVIII и първата половина на XIX в., като Волтер, Русо, Песталоци и др.[44] А като учител няколко години по-късно в Плоещ (1835) той направо е обвинен от неприятелите си, че е волтерианец, че се е изказвал срещу религията и пр. Изобщо през този период Селимински се проявява като „учител-борец срещу обскурантизма и стагнацията, за напредъка на науката, освободена от религиозните окови и основаващи се на разума“[45].

Благотворното влияние на прогресивните идеи на европейските просветители, на новото образование Селимински подчертава многократно: „Новото учение — спомня си той по-късно за този период от живота на българската интелигенция — наелектризира всички, а особено душите на по-младите. . . Уроците по физика, химическите опити във време на преподаването, новият хоризонт от знанията на учениците, уроците по висша математика и пр. възбуждаха в душите на учащата се младеж невъздържана наклонност към науката. Нови идеи, идещи от Европа, се разпространяваха сред младежта, а чрез нея сред народа.“[46]

---

[43] Ц в. К р и с т а н о в и др. Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., 1962, с. 108—109. В преподаванията си по аритметика и геометрия Селимински се е ръководел от солидните наръчници на Луи-Бенжамен Франкьор, професор в Сорбоната, и на Жан-Франсоа Кале, виден френски математик и професор в Париж (С. М а с л е в. Един български учител волтерианец във Влахия — д-р Иван Селимински. — Във: В памет на акад. Михаил Димитров. С., 1974, с. 262).

[44] Ц в. К р и с т а н о в и др. Цит. съч., с. 341. „Освен влиянието на идеите на Волтер — пише Ст. Маслев — още от Кидония Селимински е изпитал — вероятно малко по-късно, но сигурно по време на учителстването си във Влахия — също силното влияние на идеите на големия френски просветител-материалист от германски произход Паул Холбах (1723—1789) и на видния френски просветител-материалист и комунист-утопист Габриел дьо Мабли (1709—1785), защото през 1835 г. в Руши де Веде и Плоещ той е превеждал произведението на Холбах „Цялостна етика или задължения на човека“, а през 1839 г. в Петрошани — произведението на Мабли „За това , как трябва да се учи историята“ (С т. М а с л е в. Цит. ст., с. 268).

[45] С т. М а с л е в. Цит. ст., с. 268.

[46] Библиотека „Д-р Иван Селимински“, кн. II, с. 21—22.

Спирайки се на горещия стремеж на българската младеж да добие по-високо образование, чрез което да служи по-добре на народа и отечеството си, тенденция, характерна както за 30—40-те години на XIX в., така и изобщо за епохата на Българското възраждане като цяло, Селимински пише: „Слава богу, сега младежът от България презира всичките мьчнотии и заминава за образование. . . Във всичките европейски университети нашите младежи учат по новите идеи на нашия век и като се върнат, ще ги предадат в нашето отечество, между нашия народ. Те ще осветлят другите, които се намират в тъмнината, и ще внушат охота към изкуствата, индустрията, агрономията, скотовъдството, земеделието и търговията на нашето отечество. Така нашият народ ще се изведе от невежеството, от суеверието, от унижението и от бедността. . .“[47]

Както на много други българи, така и на Селимински оказва импулсиращо въздействие делото на В. Априлов и Н. Палаузов и внушенията, които те правили на своите сънародници за развитие на българската просвета и култура. Това въздействие личи много красноречиво в писмото на Селимински до двамата родолюбци, изпратено от Руши де Веде на 14.II.1835 г.[48]

В това интересно писмо Селимински обосновава необходимостта от ново българско училище, от изучаване постиженията и опита (положителен и отрицателен) на напредналите страни, изразява гледището си за характера и съдържанието на българското училище, за да получи то подкрепата на народа и да изпълни достойно целите си. Според Селимински това училище трябва да създаде условия на младежта да получи „разумно развитие и целемерна насока на умствените и телесните сили, да създаде нов живот, друго съществуване“. Но това изисква, както той сочи, вниманието на цялата нация, обединяване усилията на целия народ и като се „проучат причините за сполуките и злополуките — грешките на другите народи, и като обсъдят по-строго и с оглед на нравственото и политическото положение на народа ни, основателно да се решат и дадат правилна и сполучлива насока на делото“[49].

Отчитайки трудностите и съзнавайки величието на предприетото дело, Селимински оприличава борбата за утвърждаване на новобългарското светско училище като „най-великата, най-страшната и най-славната“, като борба, водена „против съвкупността на всички пороци и злини“[50].

Като изразява своя оптимизъм, Селимински пише: „Държейки се здраво, нека се подтикваме един други, щото всеки да помага на делото, и нека бъдем уверени, че един ден ще видим и нашият унижен народ с издигната глава, причислен към благоденствуващите и достойни за удивление днес народи.“[51]

Много важни страни от схващанията си върху българското просветно дело и за възпитанието на българската младеж Селимински развива в писмото си до Г. Золотович от 24. XI. 1843 г. „Учение, ненужно за живота и за обществено-политическите и нравствени нужди на народа ни — заявява той, — е глупост.“[52] Разбрал от собствената си участ заблудата по чуждоезичието, Селимински обръща особено внимание върху обучението на родния език. „Чуждоези-

---

[47] Библиотека „Д-р Иван Селимински“. Кн. V. С., 1907, с. 67.
[48] Пак там, кн. XIV. С., 1931, с. 3.
[49] Пак там, с. 4.
[50] Пак там, кн. XIV, с. 5. За въздействието, което му е оказало делото на Априлов и Палаузов, Селимински говори в писмото си до тях от 17. IX. 1840 г. (пак там, с. 7—15).
[51] Пак там, кн. XIV, с. 6—7.
[52] Пак там, с. 30.

чието — пише той — бе гибелно за нас. То разкъса обществените връзки, докара всеобщо невежество помежду ни, съвършена забрава на някогашното ни съществуване, погрома и поробването ни и станахме ненадейна плячка за всекиго."[53] Изходът от това положение той вижда в обучението на роден, майчин език. „С въвеждането на български език — подчертава Селимински — народът ни ще дойде в съприкосновение с други народи, ще узнае причините за величието и упадъка на България, стария си произход и слава, ще изнамери лековити средства, чрез които да се излекува и въздигне, за да постигне своето предназначение."[54]

Като ревнител на новобългарското образование се изявява и друг представител на букурещката българска емиграция — Михаил Кифалов. В предговора към преведената от него книга на Юрий Венелин — „Заради возрождение новой болгарской словесности" (издадена в Букурещ през 1842 г.) — той приканва образованите и способните си сънародници да отдадат „свой талант в общество, како правят трудолюбивие пчели и мрави", за да може да се сдобием — по неговите думи — със свои ломоносовци, карамзиновци, венелиновци и др.

Изтъкнатите дотук примери показват, че българските дейци в Букурещ се изявяват решително в защита на българския език, на въвеждането на родния език в нашите училища — един от главните въпроси на българското просветно и обществено развитие по това време. Този факт намира признание и от известния български елинист Райно Попович. В писмо до В. Априлов от 1840 г. той споделя разговорите, които е имал по тези въпроси в Букурещ. „Хаджи Бакалоглу — пише Р. Попович — каза, че ние не преследваме гръцкият език, но искаме да поставим началото на българското учение. Българският език — каза той — съществува, откакто българите са се явили на света..."[55]

Горещи радетели на българското просветно дело били и представителите на родолюбивата българска фамилия Мустакови (по произход от Габрово), установили се в Букурещ в края на XVIII в.

Наред с активната си стопанска и обществено-политическа дейност през първата половина на XIX в. братя Мустакови се проявяват като убедени привърженици на новобългарското светско образователно дело, защитници на идеята за преподаване на роден български език. Тяхната кореспонденция с Неофит Рилски илюстрира красноречиво (наред с другите известни досега документи от епохата) големия им принос за подпомагане развитието на българската национална просвета и култура през XIX в.

Така например в писмо до Неофит Рилски от 1.II.1835 г., т. е. когато Габровското училище прави своите първи практически стъпки, Дим. и Хр. Мустакови пишат: „Тъй като там имат нужда особено от печатни книги за първачетата, изпратихме и катехизиса да се печата. . . току-що ни дойде обява, че е под печат и христоматията на български. . . Основата на нашия план е учениците първом да бъдат обучавани на български по. . . граматика и после да почнат гръцки, защото учениците лесно напредват на говоримия им език, както ни показа това. . . самото взаимноучително училище, както и по цяла Европа пазят същия взаимноучителен способ на говоримия им майчин език,

[53] Библиотека „Д-р Иван Селимински", кн. XIV, с. 26.

[54] Пак там, с. 30. В друго писмо до Г. Золотович (от 5. VII. 1852 г.) той сочи „необходимата нужда от родна словесност, книжнина, без която. . . разпространението на просвета, наука между народа ни е не само мъчно, но, и аз както мисля — невъзможно" (пак там, с. 19).

[55] Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович, с. 241.

за да разбират учениците какво им казва учителят и така напредват с гигантски крачки. . .“[56]

В друго писмо (от 6.IV.1836 г.) двамата родолюбци сочат, че за да се победи невежеството, трябва да се върви към целта с търпение, обучението трябва да се води на майчин език, разбираемо. „Не знаейки българското, на какъв език ще им предава и изяснява гръцкото? — питат основателно те. — Само да възпитаваме младежи като папагалите и да казваме пред света, че имаме училища в България и да вървят разходите напразно?“[57]

Братя Мустакови са и надеждна морална опора и вдъхновители на Неофит Рилски в неговата трудна пионерска учебно-просветителска дейност, дават му своята нравствена подкрепа и насърчения, придружена и с реална материална помощ и съдействие за набавяне на помагала, литература и пр., макар че не всичко се е осъществявало според предварителните предназначения. „Разбрахме — пишат му те на 13.III.1836 г., — че скърбиш и се дразниш, загдето твоите и наши планове не се завършиха според желанието. От това ние не се дразним, защото според поговорката всяко начало е трудно, толкова повече пък едно такова начало, което воюва с невежеството, господствуващо в цяла България.“[58]

В същото писмо братя Мустакови засягат въпроса за превеждане на редица книги, за изпращане заплата на Неофит Рилски, помагала за училището и на необходимата литература в неговата работа. Всичко това показва, че те са организатори и посредници на книжовната и културната дейност през този период.

И още един пример — в писмото си от 9.IV.1837 г., по повод на решението на Н. Рилски да напусне Габрово, братя Мустакови му пишат, изразявайки и в този случай своето становище и загриженост по някои важни въпроси, засягащи като цяло българската просвета и култура. „Щом станало невъзможно да останете още някоя година в училището в Габрово, то би трябвало да учителствувате в някое друго училище. Молим ви прочее, дори и в манастира да не престанете да бъдете полезен на нашия народ, като съставяте или превеждате необходими книги на нашия език. Ние сме на това мнение заедно с одесци. .., сир. да се просвети младежта на България (не само Габрово) и да имат книги за четене на своя език. . .“[59]

Приведените по-горе пасажи от кореспонденцията на братя Мустакови далеч не изчерпват документацията по този въпрос. Те ни убеждават, че в тяхно лице букурещката българска емиграция през 30-те години на миналия век е имала изтъкнати привърженици, защитници и покровители на новобългарското светско образователно дело, дейци с ясно изразено българско национално съзнание.

Положително отношение към засегнатите по-горе проблеми изразяват и други български дейци в Букурещ от това време, като В. Ненович[60], П.

---

[56] Ив. Снегаров. Принос към биографията на Неофит Рилски. С., 1951, с. 71.
[57] Пак там, с. 75.
[58] Пак там, с. 107—108.
[59] Пак там, с. 160.
[60] Например Васил Ненович е бил учител в „славянското“ училище към църквата „Св. Георги стари“ в Букурещ, в което първоначално се преподавало на български език, но след това обучението се водело на влашки, както свидетелствува Венелин (вж. Ц в. К р и с т а н о в и др. Цит. съч., с. 104). Това училище просъществувало през цялото десетилетие и в него продължавали да постъпват българчета. Константин Велики сочи документални материали, свидетелствуващи за ученици-българчета в посоченото училище през 1839 г. (вж. Д-р Никола С. Пиколо във Влашко). — В: Д-р Никола Пиколо. . ., С., 1968, с. 246).

Сапунов и др. То проличава както в опитите им за отваряне на училища, така и в книжовната им и преводаческа дейност, обслужваща просветното развитие. Между тях е и Христодул К. Сичан-Николов, издател на популярния тогава „Месецослов или календар вечний", претърпял в кратко време две издания (1840 и 1842 г.).[61]

В тясна връзка с въпроса за принципното отношение към общите проблеми на българското просветно дело стои и проблемата за непосредствената реална помощ и материална подкрепа, която представителите на българската емиграция в Букурещ оказват през разглеждания период на образователното дело в поробена България. Чрез тази помощ те съдействуват за реализирането на една по-висока степен в развитието на българското училище, отговарящо на нуждите на новото време, на обществено-икономическото развитие на страната, обърнато с лице към стремежите на най-напредничавата част от българската възрожденска общественост.

В ограничените рамки на тази статия не могат да се изчерпят всички случаи в това отношение, поради което ще илюстрираме твърдението си само с няколко отделни факта.

Подкрепата, която габровската емиграция в Букурещ (и по-специално братя Мустакови) оказва при основаването и по-нататъшното поддържане и развитие на Габровското училище, е изтъквана в литературата, посветена на историята на това училище, на живота и дейността на В. Априлов, Н. Рилски и др., и затова няма да се спираме обстойно на нея. Ще припомним само оценката, която В. Априлов и Н. Палаузов дават на тяхната родолюбива дейност, подпомагаща развоя на българската просвета и култура. В писмото си до габровските епитропи от 1837 г. те оценяват братя Мустакови и Ив. Бакалоглу като „истинно любородните старатели на школата"[62].

Известно е също така колко усилия са положили братя Мустакови за намиране на подходящ учител за Габровското училище в лицето на Неофит Рилски и съдействието, което те му оказват при пребиваването и работата му в Букурещ, трайният интерес и подкрепата, която му дават в неговата по-нататъшна работа, по изплащане на заплатата, набавяне на книги, учебници, помагала и пр.[63]

Наред с Мустакови голяма материална подкрепа за училищата в Габрово оказват и другите родолюбиви габровци, живеещи в Букурещ и придобили значително материално състояние от активната си търговска дейност. Самите Априлов и Палаузов подчертават приноса и съдействието, дадено им от техните съграждани, живеещи в Букурещ. „Като знаехме — пишат те, —

---

[61] В посвещението към „Месецослов или календар вечний", издаден през 1840 г. в Букурещ, Христодул К. Сичан-Николов изтъква, че причината за просветителската му дейност е желанието му „да престанат съседите ни инородни и да ни окуряват повече защо нашио род не обича учение и не предстоява отнюд за такива работи, от които извират благополучия (късмете) и добрини; но да разумеят защо и Болгария наче да ражда синове, които ревнуват на просвещението. . .".

[62] В. А п р и л о в. Съчинения. С., 1968, с. 252—253. За тяхната роля и посредничество при уреждане на Габровското училище вж. също с. 232, 240, 261, 273, 274 и др., както и П. Р. С л а в е й к о в. Габровското училище и неговите първи попечители. Цариград, 1867; и др.

[63] Вж. И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Неофит Рилски, с. 52, 57, 72, 77, 88, 95, 107, 108, 115, 126, 132 и др. (например в писмо от 15. VI. 1836 г. те пишат на Неофит Рилски да се дадат на отличните ученици в дар книги с подходящ надпис — пак там, с. 116); Р. Р а д к о в а. Още за родното място на Неофит Рилски и за следването му в Букурещ. — Истор. преглед, 1972, кн. 6, с. 104—106.

че в Букурещ живеят наши съотечественици габровци, готови да извършат добро дело, ние се обърнахме към тях. Такива бяха господата Йовчев, Килифаров, братя Мустакови и Бакалоглу. . . По-усърдни в богоугодното си дело, господата Мустакови и Бакалоглу приеха радушно нашето предложение и обещаха да ни съдействуват с всички сили за основаването и откриването на учебното заведение, като обещаха от своя страна да пожертвуват своите имоти, които се намираха в самото Габрово."[64]

Материалната подкрепа и съдействие на букурещката българска емиграция не се ограничавала само до училището в Габрово, а засяга учебното дело и в редица други селища на поробена България.

Така тревненските преселници в Букурещ Петър Сапунов и Никола Стоянов (Кольо Бояджията) имат големи заслуги за съграждането на училището в родния им град Трявна.[65] Сапунов отвел няколко момчета от Трявна, за да се подготвят за учители, и се грижел също за набавянето на български издания.[66]

Крупно дарение за училищата в родния си град Свищов направил букурещкият търговец Иван х. Ангелов, наречен от В. Априлов „благодетел на българската младеж. . ., който заслужава да бъде помнен от свищовлии"[67]. Преди да почине (през 1836 г.), той завещал 20 хиляди влашки лева за откриване на „българското училище с учител Христаки Павлович, който въведе ланкастерската метода. . .".

Друг свищовец, живеещ по това време в Букурещ, който не отстъпвал на Ив. х. Ангелов по благотворителност, бил Параскев Димитров. Преди смъртта си в Букурещ той завещал (през 1840 г.) на наследниците си да внесат в полза на свищовските училища 50 хил. влашки лева.[68]

Братя Мустакови се проявили и като покровители на някои млади българи, желаещи да продължат образованието си в по-високи учебни заведения в чужбина. В спомените си Натанаил Охридски бележи, че в Киевската духовна академия имало ученици — българчета, „които бяха дошли от Букурещ по посредството на Мустаковци, като пансионери"[69].

Тази дейност на братя Мустакови намира отзвук в редица места из България, поради което те неведнъж били търсени за подкрепа и съдействие в това отношение. В писмо до Неофит Рилски от 10. VI. 1839 г. Гавраил Моравенов пише от Пловдив: „Научавам се, че родолюбивите ни и музолюбиви Мустакови

---

[64] Заслугите на братя Мустакови за основаването и поддържането на Габровското училище отбелязва мимоходом и известният руски учен-славист В. Ив. Григорович (вж. Очерк путешествия по Европейской Турции. . . Изд. 2-ое. М., 1877, с. 144—145). Заслужават да се припомнят и думите на Ив. Шишманов, казани за братя Мустакови: „Априловата слава — пише той — значително е затъмнила заслугите на тия ревностни наши патриоти. . . Изисква се едно по-справедливо разпределение на похвали и укори" (вж. Нови студии из областта на Българското възраждане. Т. I. С., 1926, с. 405). А споменатите в горецитираното писмо Т. Йовчев и Й. Килифаров завещали на Габровското училище — първият (починал през 1831 г. в Букурещ) два камъка от Каменската воденица в Габрово и три дюкяна в Букурещ, а вторият (починал през 1838 г. в Букурещ) една къща, плевня и бостан в Габрово и 1500 минца (австрийски жълтици), които до 1881 г. дали 9918 гроша лихва (вж. С. В е л е в. Цит. съч., С., с. 474, 469).

[65] Б. Д а с к а л о в. Тревненското училище. 1836—1936. Трявна, 1936, с. 12 и сл.

[66] Пак там, с. 21—22.

[67] В. А п р и л о в. Съчинения, с. 62.

[68] Пак там.

[69] Жизнеописание митрополита Охридо-Пловдивскаго Натанаила. . . — СбНУНК, кн. XXI, 1909, с. 26.

отделят средства за бедни младежи да следват. Поради това моля при първа сгода уведомете ме дали това е вярно, защото искаме. . ., ако имат удоволствието да отделят и за един наш братовчед, понеже ние не сме в състояние да му помогнем."[70]

Значителна е дейността,която развива в подкрепа на училищата в родния си град Тетевен и изтъкнатият възрожденски деец Михаил Кифалов. През 1836 г. той специално посещава родния си град, за да помогне да се устрои подходящо училище тук, имайки примера на ръководеното от Неофит Рилски училище в Габрово.

Сам високо образован и имащ ясното съзнание за голямата роля, която училището могло да играе за националното пробуждане и за развитието на народа изобщо, Кифалов настойчиво съдействува за проникване на просвещението сред сънародниците си и полага специални грижи за уреждане на училището в своя роден град. Посещението му в Тетевен през 1836 г. по този повод е документирано в две писма на Д. и Хр. Мустакови до Неофит Рилски в Габрово.

Чрез посредничеството на братя Мустакови М. Кифалов се стремял да осигури приемането в Габровското училище — най-известното тогава светско взаимно новобългарско училище — на няколко младежи от Тетевен, за да се подготвят за учители в родния си град. При това той не пропуснал да поиска и съответни помагала. Кифалов смятал на път за Тетевен да се отбие в Габрово и да се срещне и да разговаря лично с Неофит Рилски във връзка с дейността на училището в родния му град.[71]

Второто писмо на Мустакови до Н. Рилски от 15. VI. 1836 г. вече определено говори за направеното от Кифалов. Като сочат, че той се завърнал в Букурещ, те пишат: „беше да подбуди тетевенлиите да направят училище и му обещаха"[72].

Грижите на Кифалов за просветното дело в Тетевен обаче не свършват с това. По-късно той завещава всичките си средства и имоти в полза на училищата във Велико Търново и Тетевен, както и за създаването и издръжката на една болница във Велико Търново.[73]

Твърде много са фактите, разкриващи положителното отношение на букурещката българска емиграция (в лицето на нейните най-изтъкнати представители) към нуждите на развитието на българското учебно дело в оня период. Нейната ценна морална и материална подкрепа отговаряла на назрелите нужди на общественото развитие в България, подпомагала усилията на прогресивните обществени среди за преустройство на училищата и за превеждането им в духа на напредничавите тенденции на времето. Тази помощ съдействувала за утвърждаването и победата на новото светско национално българско училище и за превръщането му в едно от най-важните оръжия на българската национална революция през XIX в.

* * *

Какви са възгледите на букурещките българи за историята и историческото знание, за ролята, която изучаването на историческото минало може

[70] Ив. Снегаров. Принос към биографията на Н. Рилски, с. 234.
[71] Пак там, с. 111.
[72] Пак там, с. 118.
[73] Вж. повече подробности у С. Велев. Цит. съч., С., с. 226 и сл.

да играе в живота на народа, в пробуждането на неговото национално съзнание и издигане на националното му самочувствие?

Може би най-характерният представител на „историзма", най-ярък популяризатор на историческите знания и на ролята на историята като действен фактор в националното възраждане и в духовното и културното развитие на народа през оня период е Анастас Ст. Кипиловски. „Неговото специално образование — намерило — пише Б. Ст. Ангелов — дълбоко отражение в книжовните му занимания, главно в грижи по издаване на исторически съчинения и преди всичко на българска история. Би могло дори да се каже, че това е било главна цел на неговия живот."[74]

Интересът и заниманията на Кипиловски с исторически проблеми датират от средата на 20-те години на XIX в. Те намират вече по-конкретен израз в неговото печатно обявление, издадено в Букурещ с дата 5. V. 1827 г.[75] В същност това е негова програма за книжовна и културна дейност през следващите години, която той смята да осъществи в полза на своя народ, изхождайки от вярата си в силите и възможностите на знанието и просветата. Кипиловски е типичен син на времето си — на една епоха, отреждаща на просвещението ролята на могъщ фактор за подобряване положението на народа и осигуряване на неговото благоденствуващо бъдеще. Той посреща с възторг съчиненията на Ю. Венелин и остава един от най-горещите поклонници на неговото научно дело.[76]

Ан. Кипиловски счита, че между всичките видове на ученията, „знанието и прилежателното упражнение в Историята могат да се почитат за най-полезни и най-способни, за да наклонят человекът в добродеянието, дето от него произхожда и благополучието человеческо."[77]

Апологията, направена от Кипиловски на историята, напомня в много отношения патоса на Паисий Хилендарски и на други книжовници от епохата. Мислите, които той прокарва в това обявление, са твърде показателни за неговото идейно формиране, за схващанията му. „Историята — пише Кипиловски — е свидетелница на времената, свят на правдината, жизн на паметта, управителница на живота, вестителница и предзнателница и на будущите неща... От историята като узнайме причините на злите работи, станваме предведатели и добронаставници на будущите." Години по-късно той отново ще пише: „Известно е на всеки образован човек, че историята на един народ е неговият политически катехизис."[78]

И така изборът на Кипиловски към науката, която според него ще бъде в състояние да помогне твърде много на поробения български народ, е катего-

---

[74] Вж. Рилска преправка на „История славяноболгарская". Увод и бележки от Б. Ст. Ангелов. С., 1966, с. 16.

[75] Научен архив на БАН, ф. 4 (Райно Попович), папка III. То е обнародвано в Рилска преправка. . ., с. 137—138.

[76] Ан. Кипиловски нарича Венелина „безсмъртен възобновител на българското съществуване". По повод на излизането на „Древние и нынешние болгаре" и запознаването си с тая книга Кипиловски пише: „Преди няколко дни имах щастието да взема в ръцете си съчинението на господин Юри Венелин. . ., което сега за шести път жадно препрочитам. Аз съм българин по потекло. . . трябва да призная, че в душата ми се разгоря същият възторг, който. . . се сравнява с възторга на самия уважаван автор" (вж. Д и в о л Г. П е с ч а н и. Цит. съч., с. 96—97).

[77] Рилска преправка. . ., с. 137.

[78] И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Райно Попович, с. 206.

ричен. „Аз — пише той, — като желая нашите млади деца най-много да се поудобрят и да си попреправят що-годе нравите, помислих как никоя друга книга не ще би съгласна на моето желание, дето го имам, за да ползувам своя народ, освен ако подам на еднородчиките мои някоя историческа книга. Такъвази една книга, по моето разсъждение, желаех да беше някоя кратка всемирна история, защо тя е по-пълна от примери, дето тий ще спомогнат много, за да произлезе ожидаемата полза.“[79]

Като адресира обръщението си към своите сънародници, Кипиловски разкрива по-конкретно значението на една отпечатана вече българска история, снабдена при това с „географически (землеописателни) карти“.

Важен момент както в това първо, така и в следващите обявления е позицията му подготвяните издания от исторически книги да бъдат отпечатвани „на нашът славено-болгарский язик“ (в обявата от 1827 г.) или „на общеговоримият наш язик“ (в обявата от 1834 г.).

Своите възгледи за характера на историята, за научните и издателските си планове Кипиловски развива и в кореспонденцията си. Интересно е например писмото му до Райно Попович от 16. IX. 1840 г., в което го уведомява за намерението си да състави „една географска карта за историята на българите от четвърти век до 14 век и специално една пълна карта на сегашна България“.

Месец по-късно Кипиловски отново го моли да запише повече спомоществователи, понеже, изтъква той, „моето намерение по издаването на тази твърде необходима книга е да обхване тя цялата история. Географските карти ще бъдат три: една за селищата на българите при Волга, друга за тяхното странствуване из цяла Европа и трета — на сегашна България. Ще приложа на хартия чертеж на древните развалини на града, наричан Болгар на Волга, който бил столица на българите, и чертеж на развалините на Девня и Преслав, които били забележителни градове в историята на българите. Ще изложа и някои монети и образи на Иван Шишман, цар на българите.“[80]

Но въпреки старанията си освен издаването на превода на книгата на руския историк Ив. Кайданов — „Кратко начертание на всеобщата история“ (отпечатана на български през 1836 г. и намерила широко разпространение сред емиграцията и в поробена България) — Кипиловски не успява да издаде подготвяната дълго време от него българска история, очаквана с интерес и от неговите сънародници.[81]

По редица причини обаче издаването на българската история от Кипиловски не било осъществено, въпреки че ръкописът бил вече готов.[82] Една от най-важните причини за това била необходимостта от нови проучвания и главно съобразяване с новите исторически изследвания, извършвани от някои чуждестранни учени. Твърде показателно в това отношение е писмото на Кипиловски до Р. Попович от 23. I. 1843 г., което в същност дава и отговор за все още неосъщественото му намерение да издаде подготвяната история на

---

[79] Рилска преправка. . ., с. 137.

[80] И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Райно Попович, с. 174.

[81] През 1836 г. той пише на Р. Попович: „Приятелю мой! Странна работа ми се вижда, че ми пишат отвсякъде да издам историята на нашия народ. . .“ (И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Райно Попович, с. 69). А на 20. X. 1840 г. В. Априлов пише до Р. Попович: „Г-н Кипиловски издава на български историята на българите. Ще се потрудя да му събера тука колкото по-много мога спомоществователи. Когато изучат собствената си история, българите ще придобият и наклонност към просветението“ (В. А п р и л о в. Съчинение, с. 321).

[82] Рилска преправка. . ., с. 15, 18, 19.

българския народ. „Днес — пише той — в Австрия и Русия и навсякъде стават големи издирвания по историята на славянските народи, както и на българите, така че всеки ден се издават от разни историци нови открития, които всички имат отношение към книгата ми. Това ме накара да чакам до днес, за да взема в съображение техните съчинения. . . Всички тези трудове дават нова светлина в тъмната история на българите. Смятам, че достатъчно е това, което Ви изложих относно закъсняването на историята."[83]

Току-що цитираните мисли на Кипиловски, както основателно отбелязва Б. Ст. Ангелов, „разкриват взискателността на автора към трудната задача, с която се е заел, свидетелствуват за съзнателно отношение към нея"[84].

Изложеното дотук показва, че в лицето на Кипиловски паисиевската възрожденска традиция има един от своите най-ревностни продължители. В неговата практическа дейност и в схващанията му се отразяват основни потребности на процеса на българското национално възраждане. Защото тъкмо в развитието на този процес историята и историческото съзнание придобиват съществена роля.

Д-р Иван Селимински също така отдава голямо значение на историята, на нейната роля в духовното развитие на народа. Селимински изхожда от предпоставката, че „първото точило на народите са историята и филологията, от които се образува народността"[85].

При друг случай големият възрожденец изтъква убеждението си, че колкото нашият народ „се занимава с историята и с напредналата филология на другите народи, препоръчително на славяните, толкова по-лесно ще тикне напред своята, ще я поправи и по-скоро ще стигне до славата и знаменитостта на своите прадеди и на сегашните просветени народи"[86].

Като се спира на някои патриотически прояви на своите сънародници и съвременници, имайки пред вид 20-те и 30-те години на XIX в., както и на голямата роля, която играеха историческите съчинения на Юрий Венелин, Селимински отбелязва: „Великата идея за българска националност въпреки толкова много препятствия и затруднения. . . се напечата в сърцето на всекиго, почна да се възражда, да се развива и да се увеличава постоянно. Всеки един почна да желае да знае какво става с нашия народ. . . Тогава се появи критическата история на Венелина за българите. Това направи голям шум в България и отвори очите на най-учените, постави нашият народ на заслуженото място, похвали делата на нашите прадеди. Вследствие на това целият народ се събуди от дълбоката петвековна летаргия и се появи стремеж за изучаване историята на нашия народ. По този начин най-великият критик предприе едно славно и човеколюбиво дело."[87]

---

[83] Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович, с. 206.

[84] Рилска преправка. . ., с. 19.

[85] Н. Чакъров, Ж. Атанасов. История на образованието и педагогическата мисъл в България. С., 1962, с. 136.

[86] Библиотека „Д-р Иван Селимински", кн. II, с. 17.

[87] Пак там, с. 44—45. За интереса на букурещките българи към историческите съчинения на Венелин свидетелствува и В. Априлов, който в писмото си от 16. III. 1838 г. му съобщава, че в Букурещ са събрани повече от 80 абоната за неговата книга (вж. Съчинения, с. 254). А за издадената през 1842 г. в Букурещ в превод на Михаил Кифалов книга на Венелин „Зарали возрождение новой болгарской словестности. . ." били записани 682 екземпляра! За авторитета или, по-точно казано, за обаянието, с което името и делото на Венелин се ползували сред българската емиграция в Букурещ, е много показателно отношението на Г. Пешаков. Той съчинява в негова чест стихотворна ода — възхвала на делото му и израз на благодарността на българския народ (вж. В. Априлов. Съчинения, с. 100—101).

Ролята на историческото знание и по-специално значението на опознаването на родната история схващал и друг изтъкнат представител на букурещката емиграция — Петър Сапунов. Неговото отношение по този въпрос е изразено в превеждането на български език и отпечатването в съкратено издание на историята на Йован Раич. Тази „История на славянобългарския народ. . .“ била отпечатана от Сапунов в печатницата му в Букурещ през 1844 г.

В обръщението си към читателите на книгата Сапунов изтъква от кои източници се е ползувал при съставянето на труда и значението, което историята има за българския народ. „Колко е полезна историята. . . — пише той. — Колко е хубаво, за да знаят началото на своят род и първия прародител. Историята нас учи, де са първите столици били, от де се тъй наименували прародителите, какви са от почетка до сега судби претерпели, какви са техните славни работи били, какви царе, с кои народи са вели война и защо е то било. . . което, като знаем не само общата полза, не презираме, но и по-мудри от предишните си разсуждение биваме и више побуждение към науките имаме, кои и ума просвещават и отечеството укрепляват. Кой е от българите до сега знал от да са тие произошли и да е първото тяхно население около Волга било; кой би и кога и помислил, че са тие славни царе и императори имали и да е името тяхно кога в света славно и на неприятелите страшно било. . .“

Значението на историята, на нейните уроци и поуки схващал и Христодул К. Сичан-Николов, който издава през 1840 и 1842 г. популярния „Месецослов или календар вечний“. В него е поместено стихотворението „Похвала на древните българе и на отечеството им“[88].

Във второто издание освен това стихотворение е отпечатано и друго — под наслов „Отечество“ от Богоев (Ив. Богоров). И в него се срещат мисли, посветени на историята и миналата слава на отечеството ни, като:

Елате да се соберем сега, о мили,
и да покажем какво прежде сме ние били. . .

Посочените факти показват, че най-изтъкнатите дейци на емиграцията в Букурещ са имали правилно схващане за ролята на историята, на историческото познание. В своята дейност те са използували това духовно оръжие за укрепване на националното съзнание на сънародниците си, разбирали са неговата ефикасност в борбата за издигане на националното самочувствие и достойнство на българския народ. Според силите и възможностите си те допринесли твърде много за популяризиране на миналото на българския народ, за пробуждане на интереса към славната история на отечеството, чрез което се идва до ненавист към робското положение и до мисълта за необходимостта от по-скорошно национално освобождение на България.

В тясна връзка с току-що разгледания въпрос стои и проблемата за занаманията на представителите на букурещката българска емиграция с исторически и други издирвания, със събиране на стари ръкописи, документални свидетелства за историческото минало на българския народ, записване на народни песни и др.

И в тази насока безспорна е заслугата на съчиненията на Юрий Венелин, както и на неговите лични връзки с дейци на емиграцията. И отново се срещаме

[88] Месецослов или календар вечний. Букурещ, 1840, с. 97—99.

с личността на Анастас Кипиловски, който е един от най-ревностните събирачи на народни песни и други исторически паметници. Към него са отправени най-често и молбите на Венелин в това отношение.

В едно от писмата си до Райно Попович (от 7. VI. 1836 г.) Кипиловски говори за радостта си, че Венелин отново е писал на българите в Одеса, молейки ги да му изпращат български народни песни, а одесчани натоварили с изпълнението на тази задача него. От своя страна Кипиловски се обръща със същата молба към Р. Попович, стремейки се да го направи сътрудник на Венелин в това начинание, като му дава и указания какво да събира и по какъв начин да записва песните. „Надявам се — пише той, — че не ще се отнесете с пренебрежение към един такъв важен въпрос. Внимавайте обаче песните да бъдат цялостни в техния смисъл и да запазите естествения стил и особености на езика, на който се пеят песните от народа, без ни най-малка поправка в езика. А песните да бъдат пастирски, хайдушки, героически, любовни, свадбени и пр.“[89]

Но Кипиловски не е бил пасивен посредник на Венелин и Априлов по издирването на български народни песни. В терминологичния речник, приложен към издадената от него книга на Ив. Кайданов „Кратко начертание на всеобщата история“, той разяснява и термина „стихотворство“, като дава за пример преведеното от него стихотворение на А. Христопуло. В края на тези бележки Кипиловски възкликва: „Ах! Колко желая да събера няколко песни български да ги издам на печат!“[90] Ясно е, че неговото намерение далеч не се изчерпва само с издирването и преписването на народните песни, но че той си поставя за цел и тяхното отпечатване, т. е. широкото популяризиране и запазване на богатството на народното поетическо творчество.

На няколко пъти още името на Кипиловски се преплита в разменената кореспонденция между Юрий Венелин и Васил Априлов във връзка със записването на народните песни и изпращането им до бележития българовед. Например в писмо от 10. XII. 1837 г. Априлов пише на Венелин, че са предали на букурещките българи съдържанието на писмото му с молба да организират издирването на стари ръкописи и пр. „Писахме на Кипиловски, както и на другите — съобщава той — да се постараят с всички сили, за да Ви удовлетворят.“[91] В същото писмо се припомня, че няколко месеца по-рано Кипиловски бил замолен да пише в Париж във връзка с издирването на ръкописа, за който Карамзин споменава в своята история на Русия.

Чрез съдействието на Кипиловски Васил Априлов успял да получи и намерената в Търново сребърна монета от времето на цар Светослав (началото на XIV в).[92] Че Кипиловски поддържал връзки със сънародниците си от Търновско по такива въпроси, свидетелствуват и спомените на Ст. Робовски от Елена. Той разказва, че баща му (Андрей Робовски) дал на Стоянчо Ахтаря в Търново един „царственик“, писан на кожа, „който го предал в Букурещ на С. Кипиловски, за да го печата, но за зла чест нам когато горел Букурещ, изгорел, ми казаха някои.“[93]

---

[89] Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович, с. 69.

[90] Кратко начертание на всеобщата история. . . Букурещ, 1836, с. 202—203.

[91] В. Априлов. Съчинения, с. 244—245.

[92] Пак там, с. 92.

[93] ОДА — Велико Търново, ф. 54, оп. 1, арх. ед. 21. Сведението дължа на О. Маждракова-Чавдарова; вж. и Б. Ст. Ангелов. Преписи на Паисиевата история. — Изв. Инст. за българска литература, кн. 5, 1958, с. 301.

Макар че от букурещките българи чрез Априлов били изпратени някои български песни,[94] Венелин бил основателно недоволен както от отношението към този въпрос на повечето българи, с които се срещал, така и от, общо взето, незаинтересоваността на букурещките българи. Между тях Венелин изключва Г. Пешаков, който се отзовал на апела му. В голямото си и много съдържателно писмо до Априлов от 27. IX. 1837 г. Венелин сочи и случая с букурещкия българин — търговеца Николай Кантар, — който, идвайки от Петербург в Москва през 1835 г., се срещнал с Венелин и обещал с готовност да му събере български песни. „Но с тех пор — отбелязва с горчивина Венелин — я напрасно ждал и песен и ответа от моего патриота!“[95]

За да се изпълни програмата, набелязана от Венелин за издирване и съхраняване на ръкописи и други документални източници върху българската история, за записване на български народни песни и т. н., Априлов смятал, че руските университети трябвало да натоварят с тази задача, като им окажат необходимото съдействие, българите Неофит Рилски, Ан. Кипиловски и Г. Пешаков. Тези българи, познавайки добре страната си и жителите ѝ, бита и нравите им, могли според Априлов да изпълнят задачите, начертани от Венелин.[96]

И по отношение на току-що разглежданите въпроси трябва да се отбележи заслугата на многократно споменаваните вече патриоти братя Мустакови, чийто принос не се ограничавал с моралната и материалната подкрепа на Габровското училище и на книжовните почини на сънародниците (впрочем един от братята Мустакови — Константин — сам се проявява на книжовното поприще, подготвяйки учебно помагало за Габровското училище).[97] Те проявявали също така интерес и към старинни обекти и предмети, свързани с историческото минало на българския народ. Показателно в това отношение е писмото на Д. Мустаков до Неофит Рилски от 3. VII. 1836 г. В него той предлага на Н. Рилски да отиде в с. Батошево, Севлиевско: „за да се осведомите с очите си за църквата, която там са разкрили вътре в земята; годината, в която била построена, кой е ктиторът и какъв надпис има отгоре на вратата или и на други камъни, ако има издълбани букви, и кръста, който се намерил златен — големината му, и дали пише кога и кой го е подарил, и от какъв камък е построена църквата, също и стените. Ако може от надписите да се извадят копия, както са начертани и във времето на кой цар е станало. . . Ако надписът е славянски, ще го изпратим. . . на г-на Венелина, за да го напечати в книгата си, както направи и Романцов в книгата, която видяхте при г-н Герман. Също да ни изпратите и някои песни, които са същински български, без турски думи. Иска ги Венелин, както ви писаха за това и одесци. . .“[98]

Може би за подобни въпроси се касае и бележката на Д. Мустаков по повод на писмо на отците от Рилския манастир, във връзка с което той отбе-

---

[94] В. А п р и л о в. Съчинения, с. 255, 258 и др.

[95] Две писма на Юрий Ивановича Венелина до Василия Априлова. — СбНУНК, кн. I, 1889, с. 180.

[96] В. А п р и л о в. Съчинения, с. 256.

[97] Пак там, с. 50.

[98] И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Неофит Рилски, с. 119—120. И в по-предишно писмо Мустакови се изявяват като посредници на Венелин и Априлов в издирването и събирането на народни песни. „Молим ви да се съберат песните, които иска — пишат те на 17. V. 1836 г., — за да се задължи българският приятел и да възнаградим и труда му“ (пак там, с. 115).

лязва на 25. XI. 1836 г., че е счел за нужно да пише в Киев, за да стане там съответно издирване.[99]

Интереси от такъв характер Мустакови проявяват и през следващите години, когато продължават да бъдат полезни сътрудници на Априлов и Венелин. „За намерените ръкописи в Черна гора — пише Априлов до Венелин на 13. IV. 1838 г. — вие вече знаете. Писахме на Мустакови да ни осведомят по-подробно след пристигането на сръбският агент в Букурещ."[100]

С някои издирвания върху въпроси от българския език и история и с преводи се занимавал също и Васил Ненович, широко известен сред българската емиграция във Влашко (бидейки дълги години неин представител пред местните власти). Той съставил българска граматика и речници, макар че, както посочва Венелин, нямал необходимата за случая филологическа подготовка.[101] Ненович бил натоварен и с преводи на славянски христовули, когато бил учител в княжевското училище при църквата „Св. Георги Стари".[102]

За отзивчивото отношение на букурещките българи към неща, свързани с историческото минало на българския народ, с неговата изява като народност, е показателен и следният факт. Когато към 1830 г. сливенци съборили кубетата на църквата в града, за да я ремонтират, и тръгнали да събират помощи за тази цел в Русия и Влашко, били „нахокани" от сънародниците си емигранти, че „зяносали" един толкова стар и ценен паметник за града.[103]

В средите на образованите български емигранти в Букурещ през 30-те години на миналия век живял и работил и Александър х. Русет — създателят на първата българска географска карта, отпечатана през 1843 г. в Страсбург.[104] През 1845 г. той обнародва малката си книжка „Чистописание на новобългарският язик", а през 1860 г. издава обявление за набиране на спомоществователи за съставените от него две книги — първоначална и практическа геометрия.[105] Интересно в случая е гледището на Ал. х. Русет за математиката и другите науки. Според него изучаването на математиката и философията дава възможност на ученика да придобие „точността на разумът, ясност на мисълта и твърдост в разсъжденията, порядок и методът, които му са потребни, за да. . .ся просвети. Следователно ползата от точните науки става неопровергаема."

Основателно българският възрожденски печат оценявал, че Ал. х. Русет е „един от най-учените в онова време наши българи"[106]. Макар току-що приведените факти да се отнасят за периода след 30-те години на XIX в., има пълно основание да се предполага, че и през 30-те години при пребиваването си в Букурещ той е участвувал активно в обществените и културните прояви на своите сънародници и се е занимавал с научна и книжовна дейност (още повече като се има пред вид и служебната му там работа), чийто резултат са публикациите му от по-късно време.

---

[99] Ив. Снегаров. Принос към биографията на Неофит Рилски, с. 149.

[100] В. Априлов. Съчинения, с. 259—260.

[101] Ю. Ив. Венелин. Заради возрождение новой болгарской словесности или науки. Букурещ, 1842, с. 8—9.

[102] I. Ionaşcu. Academia domneasсă. . ., p. 51.

[103] С. Табаков. Опит за история на град Сливен, т. II, с. 399. Планът за новата църква бил донесен също от Букурещ, дето по онова време работел строителят й — протомайстор Петко Петков от Брацигово.

[104] Ал. х. Русет. Карта на сегашная Болгария, Тракия и Македония. . . С., 1924.

[105] Научен архив на БАН, ф. 34, оп. 1, арх. ед. 362.

[106] Дунавска зора, год. II, бр. 24 и 25, 3 май 1869 г.

Към посочените дотук представители на букурещката българска емиграция, проявили се в една или друга степен с книжовна и изследователска дейност през 30-те години, трябва да причислим също така д-р Никола Пиколо, Михаил Кифалов и др.

* * *

Друга страна от културните изяви на българите в Букурещ през посочения период е приносът на тези българи в областта на българското книгоиздаване и опитите им да основат българска печатница в Букурещ. Ще отбележим само няколко момента, които дават основание да се смята, че през втората четвърт на XIX в. ролята на българската емиграция във влашката столица е една от най-важните в развитието на българското книгопечатно дело.

Вече изтъкнахме обстоятелството, че дейците на букурещката българска емиграция са едни от най-активните преводачи и съставители на книги, радетели за преуспяване на българската книжнина, насочвайки я към значителните въпроси на своето време.

В родолюбивата дейност на братя Мустакови например значително място заема подкрепата, която те оказват за отпечатването на български книги (използувайки особено връзките си със сръбския княз Милош) — факт, който намира авторитетното признание на Васил Априлов.[107]

Съществена проблема за културните дейци на емиграцията бил въпросът за издаването на българските книги. През този период отпечатването се извършвало в чужди печатници в Сърбия, Будапеща и Букурещ и било свързано с много трудности и големи материални разходи. И тъй като нуждите на българското училищно дело и културно развитие изисквали разширяване на издаването на книги („ние българите — пише на 5. III. 1837 г. Ан. Кипиловски — имаме да печатаме много книги за нашите училища“[108]), сред букурещките българи естествено възниква идеята за основаване на българска печатница в Букурещ, която да поеме издаването на българските книги.

Носители и привърженици на тази идея стават някои от най-изтъкнатите дейци на нашата емиграция, като д-р П. Берон, Ан. Кипиловски, братя Мустакови, Ив. х. Бакалоглу и др. Те схващали добре значението на подобна институция за развитието на българската просвета и култура и затова идеята за създаване на българска печатница в Букурещ независимо от мъчнотиите при осъществяването ѝ се разисквала оживено в средите на емиграцията. На 16. X. 1836 г. Кипиловски пише на Райно Попович: „Ще бъде полезно за вас да се срещнем. . . за да разговаряме за много полезни неща, за които тези дни и ние тук заедно с господата Петър х. Берович и Иван х. Бакалоглу разговаряхме, именно техни благородия решиха да открият една българска печатница в Букурещ и беше нужно да се изпрати някой в Буда, за да пренесе букви оттам, което ваша мъдра ученост вероятно ще извършите. . .“[109] Израз на тези опити била и подадената от Ив. х. Бакалоглу през 1837 г. молба до Държавния секретариат в Букурещ за разрешение за откриване на печатница.[110]

---

[107] В. А п р и л о в. Съчинения, с. 104—105.

[108] И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Райно Попович, с. 102. В друго писмо Кипиловски отбелязва: „Не мога да ви опиша радостта на трудолюбивите ни сънародници. . . че издаваме книги“ (пак там, с. 65—66).

[109] И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Райно Попович, с. 94.

[110] Вж. C. N. V e l i c h i. La contribution. . ., p. 241.

Подетата инициатива за основаване на българска печатница, макар да намирала все повече привърженици, не могла да бъде реализирана в близките няколко години. За отново подетия почин през 1838 г. научаваме от интересното писмо на Д. Мустаков до Н. Рилски от 13. VI. 1838 г. Като споделя грижите и трудностите около печатането на речника на Неофит, Д. Мустаков му разкрива проектите си за печатането на този и на други необходими за българите трудове. „Ние имаме — пише той — друга надежда за неговото напечатване, сир. убедих няколцина да внесат помощи, за да се устрои българска печатница. Досега някои обещаха, че ще дават до 200 жълтици, но понеже мнозина от българите отсъствуват от града, остава след като те се съберат, да стане събирането на сумите. . . И се надявам да се устрои хубава печатница, ако се съберат до 1000 жълтици. Тогава тя ще бъде с две преси и с букви славянски, граждански, гръцки и френски.“[111]

След това Д. Мустаков разкрива намерението си тази печатница да се превърне в полезно общонародно дело, което да подтикне културната и книжовната дейност на сънародниците му. „И като стане това — продължава той,— имам намерение да предложа на спомоществователите на печатницата да се установи, колкото съотечественици съставят книги, полезни за младежта, да се печатат без разноски, сир. само хартията и мастилото да плати издателят. . . И се надявам след два-три месеца да ви зарадвам с това известие.“

За почина на букурещките българи да основат своя печатница през 30-те години разказва в спомените си д-р Иван Селимински. Според него тази народополезна инициатива била осуетена поради взаимните вражди и нападки между по-първите представители на българската емиграция във Влашко[112] — отрицателна черта, която нанася вреда и в по-нататъшната дейност на емиграцията.

Не е трудно да се разбере колко навременна е била инициативата да се открие българска печатница в Букурещ през разглеждания период; каква полезна роля би играла тя за българското просветно и културно развитие през първата половина на XIX в., още повече, че най-горещите радетели на тази идея, сами книжовници, са били измежду дейците с прогресивни възгледи относно българското образователно дело, радетели за светско училище, отговарящо на новите потребности на живота. Такава печатница, дело на колективните усилия на българската общественост, разположена близо до българските земи и в център с многобройна емигрантска колония, безспорно би се превърнало в едно активно съсредоточие на книжовници и би дала тласък на българското просветно и културно развитие.

Едва през 40-те години българите започват да използуват в Букурещ печатниците на Йосиф Копайниг и Захари Къркълеки, а своя печатница открива Петър Сапунов.[113]

Но печатницата на Сапунов, постъпки за която той прави през 1841 г.,[114] изглежда, не е работила след 1845 г., а и Сапунов не е бил в състояние да даде

[111] И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Неофит Рилски, с. 190.

[112] Библиотека „Д-р Иван Селимински“, кн. XIV, с. 12. „Злото съревнование и злонравие — пише той на 17. IX. 1840 г. — охладиха готовността у мнозина, та когато по-миналата година стана в Букурещ събрание за устройване българска печатница, никой не пожела да даде ни пара.“

[113] Вж. М. С т о я н о в. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 506.

[114] Документи, свързани с молбата на П. Сапунов за откриване на „една печатница на български език и на другите европейски езици“, обнародва I. C o j o c a r u. Documente privitoare la economie Țării Românești. 1800—1850. Vol. II. București, 1958, p. 742—743.

по-съвременно и целенасочено (по дух и съдържание) направление на своята издателска дейност или да привлече около себе си кръг от активни обществени дейци и книжовници. Не трябва да се забравят и затрудненията от материален характер, които са съпътствували почти непрестанно живота и дейността на българските обществени и културни дейци през Възраждането и са осуетявали още в зародиш много народополезни инициативи. Трябва да се има пред вид и обстоятелството, че през 40-те години вече нараства ролята и на други емигрантски центрове — Цариград и Одеса, — където се съсредоточават все повече емигранти, из чиито среди излизат нови обществени инициативи.[115]

Букурещката българска емиграция се проявява и в ролята на спомоществовател за издаването и разпространението на българската възрожденска книжнина. В ония условия участието в издаването на българските книги чрез записване на абонати (спомоществователи) било чувствителна подкрепа за авторите и издателите. Липсата на достатъчен брой спомоществователи в много случаи проваляло отпечатването на редица полезни издания. Ето защо записването на повече спомоществователи (и бройки книги от дадено издание) е било ценна подкрепа за развитието на българската възрожденска книжнина и за културно-просветното развитие изобщо.

Българските емигранти в Букурещ били между най-запалените ревнители на новобългарската книжнина и записвали сравнително голямо количество екземпляри от новоиздаваните български книги. Ако през 1925 г. за „Священое цветообрание. . .“ на Ан. Кипиловски записали 40 броя, през 1833 г. за „Аритметика или наука числителна“ на Хр. Павлович — 20 броя, то през 1836 г. букурещките българи записали за книгата на Ив. Кайданов „Кратко начертание на всеобщата история“ в превод на Ан. Кипиловски 149 екземпляра, през 1837 г. за „Христоития“ на Райно Попович — 70 екземпляра, през 1840 г. за „Месецослов или календар вечний“ на Хр. К. Сичан-Николов — 257 екземпляра, за да се стигне през 1842 г. до 682 записани екземпляра за книгата на Юр. Ив. Венелин „Заради возрождение новой болгарской словесности. . .“, преведена и издадена от Мих. Кифалов.[116]

Личи предпочитанието на букурещките българи към издания, посветени на исторически проблеми и по-специално засягащи миналото на българския народ. Това несъмнено е показател за сравнително будното народностно съзнание на българските емигранти в Букурещ, съзнание, търсещо отговор на много въпроси от далечното и близкото историческо минало на своя народ, а чрез тях и на актуалните въпроси за съвременното състояние на българския народ и на неговото бъдещо развитие.

* * *

Какви изводи биха могли да се направят въз основа на изнесените факти, засягащи някои основни моменти в културно-просветната дейност на българската емиграция в Букурещ?

[115] През разглеждания период в Букурещ се проявяват като плодовити книжовници и издатели братята Михаил и Симеон Христови (Христиди) — българи по произход. Но тяхната дейност, реализирана главно в книги, издавани на гръцки и други езици, не откликва на най-съществените задачи, стоящи пред българското просветно дело по онова време — да съдействува за развитието на образованието и културата на роден български национален език. За тях вж. и М. Стоянов. Из книжовното и просветно минало на Енина. — Векове, 1975, кн. 5, с. 24—30.

[116] Вж. М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина, т. I, с. 521.

На първо място трябва да се посочи, че през 30-те години на миналия век Букурещ се превръща в едно от най-значителните културни средища за българския народ (наред с Одеса, където по това време живее и работи В. Априлов). През този именно период в Букурещ пребивават и работят голяма част от изявилите се в областта на книжнината и просветата български дейци — Неофит Рилски, Ив. Селимински, Ан. Кипиловски, Мих. Кифалов, д-р Н. Пиколо, Ал. х. Русет, В. Ненович, Г. Пешаков, братя Мустакови, П. Сапунов и др. Тяхната обществена активност, научни търсения и творчески дела дават до голяма степен облик и съдържание на културно-националното ни развитие през втората четвърт на XIX в. Своята дейност споменатите българи провеждат в средата и с подкрепата на една многобройна, стопански активна българска преселническа колония.

По такъв начин Букурещ се превръща през разглеждания период в културен център от първостепенно значение за българите; в огнище на националновъзродителни идеи за светско образователно дело, за голямата роля на историята; в средище на знания за миналото на народа като фактор в процеса на националното възраждане, на идеи, утвърждаващи правото на образование на роден майчин език; в средище на редица инициативи за обогатяване и разпространяване на българската книжнина и т. н.

Проявите на изтъкнатите български възрожденски културни дейци в Букурещ през 30-те години на XIX в. са израз на засилващия се националновъзродителен процес сред българското общество, обусловен от все по-интензивното стопанско развитие, от подема на националноосвободителното движение през първите десетилетия на века. Този процес е по-откройващ се сред българската емиграция, влизаща в непосредствен допир с по-напреднали в икономическо, политическо и културно отношение страни и търпяща по-осезателно въздействието на идеите на Европейското просвещение и цивилизация.

Оттук и голямата роля, която емиграцията заема в националноосвободителното движение, в процеса на преустройството и развитието на по-високо равнище на българската просвета и култура (без да се счита, разбира се, че нейната дейност не е имала слабости и недостатъци и че е отговорила напълно на нуждите на времето).

Дейността на букурещката българска емиграция, предмет на разглеждане в този труд, е отзвук на насъщните потребности на епохата, изява на новите прогресивни тенденции в българското обществено и културно развитие. Породена от закономерното обществено развитие, тя на свой ред става фактор в това развитие и подпомага утвърждаването на българската национална просвета и култура, правото им на самостоятелно проявление и изобщо процеса на формиране и консолидиране на българската възрожденска нация.[117]

В повечето случаи дейците на българската емиграция в Букурещ се изявяват като привърженици на напредничавата европейска култура и просвещение и имат определен принос за популяризиране на европейските постижения сред сънародниците си, за приобщаването им към идеите на Европейското просвещение и хуманизъм.

---

[117] Любопитно е например признанието на Г. Пешаков в писмото му до Райно Попович от 15. III. 1837 г. Като изразява чувствата си към „страдалния, но любим наш народ", той се самооценява като „искрен приятел на ученолюбивите, на учените, философите, на светителите на човешкия род изобщо, а много повече на българския народ. . ." (вж. И в. С н е г а р о в. Принос към биографията на Райно Попович, с. 104).

Най-видните представители на букурещката българска емиграция от 30-те години на XIX в. се открояват като енергични будители на българската нация, радетели за светска просвета и обществен прогрес. Не са случайни впрочем високите оценки на българския възрожденски печат от началото на 70-те години на XIX в. за някои от тях. Така например смъртта на Ан. Кипиловски намира отклик в няколко български вестника, представляващи различни обществени течения, но единодушни в положителната си преценка за неговото дело. В. „Отечество" (орган на средите на „Добродетелната дружина") отбелязва, че Кипиловски е „един от първите сподвижници във възраждането на днешната ни книжнина"[118]. Подобна е и оценката на в. „Македония", редактиран и издаван от П. Р. Славейков в Цариград,[119] а редактираният от Л. Каравелов и издаван в Букурещ в. „Свобода" подчертава, че „Кипиловски е много способствувал за Българското възраждане"[120]. В подобен дух са издържани и съобщенията за смъртта на Михал Кифалов[121] и др.

Безспорна слабост на букурещката емиграция и преди всичко на нейните изтъкнати представители е, че не съумяват да осъществят някои от най-важните идеи и инициативи, имащи жизнено важно значение за по-нататъшното културно развитие не само на емиграцията, но и на българския народ изобщо. (Имаме пред вид, че емиграцията не създава през този период свое национално, на съвременно равнище българско учебно заведение и че се осуетява опитът за създаване на обща българска печатница в Букурещ.)

А обективни условия за осъществяване на тези проекти през това десетилетие в Букурещ не са липсвали — градът бил населен с многобройна българска емиграция, разполагаща с добри материални възможности, не липсвали и образовани българи, които да застанат начело на учебното дело, близостта до България благоприятствува за приток на учещи се и т. н.

Разбира се, правилни схващания за ролята и значението на новобългарското образование не са липсвали у отделни представители на емиграцията. Но тези схващания по ред главно субективни причини не могли да бъдат реализирани на практика.

Остава неосъществена през 30-те години и идеята за създаване на обща българска печатница в Букурещ. А ясно е какво плодотворно въздействие върху българското учебно дело и общокултурно развитие не само в Букурещ би оказала дейността на подобна институция.

Макар съпътствувана от немалко слабости и недостатъци, дейността на оформилата се в Букурещ през 30-те години значителна група от български културно-просветни дейци е принос в общокултурното развитие на българския народ през Възраждането. Нейното дело подготвя почвата, създава известни традиции и е основата, върху която продължават своята дейност по-новите

---

[118] Отечество, год. I, бр. 29, 13 март 1870 г.

[119] Македония, год. IV, бр. 29, 28 февр. 1870 г.

[120] Свобода, год. I, бр. 15, 12 февр. 1870 г. Още през 30-те години дейността на Кипиловски намира отзвук сред чужди учени-слависти. Така одеският учен Николай Мурзакевич в статията си „Нынешнее состояние просвещения у болгар" отбелязва, че Ан. Кипиловски подготвя за издаване българска граматика, славянобългаро-гръцки речник, както и история на българския народ (ЖМНПр., т. XVIII, 1838, № 4, с. 123).

[121] В. „Македония" (год. II, бр. 9, 27 ян. 1868) заключава, че „покойният живя и умря като родолюбив и народен мъж"; в Каравеловия в. „Независимост" (год. III, бр.6, 24 ноем. 1873) се изтъква, че Кифалов е „добър патриотин и твърде честна душа и подал пръв своят глас, за да състави българска община в Букурещ". Висока оценка се дава за него и от в. „Народност" (год. I, бр. 13, 8 ян. 1868).

поколения, дошли на смяна на своите предшественици,[122] представлява съществена страница от историята на културно-националното ни възраждане.

Тази именно дейност превръща Букурещ още през 30-те години на миналия век в един от най-важните културно-национални центрове на българската емиграция през Възраждането. Тя се характеризира с участието на широк кръг дейци, които имат определен принос в поставянето и изясняването на редица съществени въпроси от културно-националното развитие на българския народ през онази епоха.

Като се съобразяват с насъщните потребности на народа, в условията на подем на обществено-икономическото развитие през втората четвърт на XIX в., като се опират на достигнатото от своите предходници, както и на опита и примера на други страни и народи, и особено на румънската обществена среда, сред която живеят и работят, дейците от културния кръг на българската емиграция в Букурещ през 30-те години на XIX в. разгръщат значителна дейност в няколко важни направления, имащи особено значение за целокупния живот, за по-нататъшното развитие и утвърждаване на формиращата се българска нация.

Тридесетте години на XIX в. бележат засилваща се активност на българската емиграция в Букурещ, очертават водещата роля, която тя постепенно завоюва и все повече утвърждава, а така също ролята ѝ на свързващо звено на поробеното отечество с други освободени и по-напреднали в развитието си страни и народи. Така от 30-те година на XIX в. Букурещ поради редица благоприятни обстоятелства започва да има първенствуващо значение сред българските емигрантски средища в чужбина, става по думите на Ал. Теодоров-Балан „огнище на националните пориви на българската емиграция"[123] — място и роля, които градът запазва до освобождението на България от османско иго.

ACTIVITE CULTURELLE DE L'EMIGRATION BULGARE A BUCAREST AU COURS DES ANNEES 30 DU XIXe S.

NIKOLAJ ŽEČEV

(Résumé)

Dans cet ouvrage sont élucidés certains côtés de l'activité culturelle de l'émigration bulgare à Bucarest.

Tout d'abord, on a fait un bref aperçu des nouveaux processus socio-économiques et politiques, surgis au sein de la société bulgare, qui commencent à se développer durant le second quart du XIXe siècle. Ensuite, on s'est arrêté sur les influences et les circonstances extérieures qui ont une répercussion sur le développement national et culturel du peuple bulgare en général, et sur l'émigration bulgare à Bucarest, plus spécialement.

[122] Вж. Н. Драгова. Цит. ст., с. 121.

[123] Ал. Теодоров-Балан. Едно свидетелство за Раковски и за Букурещ. — Бълг. сбирка, год. XIII, 1906, кн. 7, с. 419.

Au cours des années 30 du XIXe siècle à Bucarest, où s'est concentrée une colonie considérable d'émigrés bulgares, en égard à leur nombre et activité économique, se sont créées des conditions nécessaires pour la formation d'un centre culturel bulgare. Les militants culturels les plus éminents de ce temps sont A. Kipilovski, V. Nenovič, Iv. Seliminski, M. Kifalova, frères Mustakov, P. Sapunov, etc. On a mis en évidence leur attitude à l'égard de l'éducation nouvelle bulgare et l'instruction en langue maternelle bulgare, l'importance qu'ils accordent à l'histoire et aux connaissances historiques très nécessaires pour la consolidation de la conscience nationale du peuple bulgare, certains moments de leur activité littéraire et d'éditeurs ainsi que la protection qu'ils apportent à l'oeuvre d'instruction en Bulgarie subjuguée.

Cette activité qui a fait de Bucarest un centre culturel d'importance pour les Bulgares est l'expression du processus de renaissance nationale. Aussi s'avère-t-ellele reflet des nécessités actuelles, des nouvelles tendances progressistes dans le développement social et culturel du peuple bulgare. Enfin, on peut dire avec raison que l'activité culturelle de l'émigration bulgare à Bucarest au cours des années 30 du XIXe siècle représente une partie importante de la Renaissance nationale et culturelle du peuple bulgare.

БРАШОВ В КУЛТУРНОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

РУСИН РУСИНОВ

В края на XVIII и в първите три десетилетия на XIX в. Брашов, тогава в пределите на Австрийската империя, играл важна роля в икономическия, обществено-политическия и културния живот на българите. Тук имало българи, преселили се още непосредствено след падането на България под османско иго. По-късно, особено през XVI—XVII в., дошли нови преселници. Много от тях се занимавали с търговия. Българската търговска колония в Брашов се увеличила извънредно много в края на XVIII и началото на XIX в. Тогава във връзка със засиленото развитие на занаятчийството и на производството на някои важни за промишлеността продукти (вълна, коприна и др.) по българските земи се появила необходимост от разширяване на търговския обмен извън пределите на Турската империя. През последните десетилетия на XVIII в. и първите едно-две десетилетия на XIX в., особено по време на руско-турските войни, множество предприемчиви български търговци се установили в Брашов и подхванали оживена търговия между Австрия и българските земи.[1] Австрийското правителство улеснявало тази търговска дейност и тя се разширила твърде много. Най-оживена била търговията с крайдуванските градове, но от нея били обхванати и такива търговско-занаятчийски центрове като Търново, Габрово, Пловдив, София и др. Особено оживена била търговията между Брашов и Сливен, откъдето произхождали много търговци, живеещи в Брашов. „Почти всички българи във Виена и Брашов — отбелязва Виржиния Паскалева — били заможни търговци, които в повечето случаи имали свои агенти-закупчици в българските земи и организирали успешно вноса и износа на български и австрийски стоки."[2]

Освен това български търговци от вътрешността на страната посещавали Брашов, където продавали донесените стоки и се връщали със закупени оттам промишлени стоки, които се търсели от населението в Османската империя.

Много от българските търговци в Брашов произхождали от селища, в които килийното образование имало десетилетни, а някъде и столетни тради-

[1] По въпроса за търговията на Австрия с българските земи вж. В. Паскалева. Австро-българските търговски връзки в края на XVIII и началото на XIX в. — Истор. преглед, 1968, кн. 5, с. 83—92; К. Велики. За търговията на българските градове в Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. — Истор. преглед, 1959, кн. 6, с. 61—76.

[2] В. Паскалева. Цит. ст., с. 88.

ции.[3] Освен това някои от тези селища били известни културни средища, в които била поддържана някаква книжовна (главно преписваческа) дейност. В тези селища грамотните лица били на почит. Новото обществено съзнание на занаятчийските и търговските среди в такива селища изисквало вече появата на нова по съдържание литература, която да задоволява духовните интереси на тези среди. Посочените факти не са без значение, когато се разглежда делото на книжовниците от брашовското културно огнище.

След гръцката революция от 1821 г. доста българи от Букурещ и от други румънски градове заминали за Брашов. Тук дошли и някои от представителите на младата българска интелигенция (Петър Берон, Иван Селимински, Анастас Ст. Кипиловски и др.), получила светско образование в чужбина, където се запознала с прогресивните идеи на века и усвоила опита и традициите на другите културни народи.

По онова време Брашов бил значителен промишлен и търговски център. В него живеели немци, унгарци, румънци, гърци, българи, евреи и др. Много от националните групи тук били обединени в свои организации и дружества „за поддържане на църкви и училища и други обществени инициативи“[4]. В града кипял интересен и разнообразен културен живот. Живееща в свободна страна, българската търговска колония в Брашов имала възможност да създава и да развива свои просветни и културни традиции. Тя поддържала постоянни търговски и житейски връзки с българските колонии в други градове на Австрия, Румъния и Русия. Част от българските търговци в Брашов били оставили дом и близки в родината си. Освен това те търгували с продукция, произведена в българските земи. Тези преки връзки с населението в страната съдействували за твърде ранното пробуждане на тяхното национално съзнание, за разпалване на родолюбието им, за полагане на грижи за просветата.

Българските търговци в Брашов разполагали не само с книги, писани на черковнославянски език, но и с ръкописи на народен език, в това число с дамаскини и други сборници.[5] Освен това не може да се допусне, че българите от Брашов, които били жадни за просвета и култура на родния си език, не са познавали и оскъдната по онова време българска печатна книга — „Неделника“ на Софроний Врачански, книгите на Йоаким Кърчовски и на Кирил Пейчинович.

Революционното настроение на гръцката общественост, което довело до събитията от 1821 г., се предало в една или друга степен и на другите балкански народи. То обхванало и значителни среди от българския народ както извън страната, така и вътре в нея. Съмишленици на гръцкото въстание имало сред занаятчиите и търговците, сред интелигенцията (главно в манастирите) и сред бедните селяни. Като отражение на новите обществено-политически и икономически условия революционният подем, който настъпил на Балканския полуостров през първите две десетилетия на XIX в., особено остро се

[3] Вж. Хр. Христов. Българските общини през Възраждането. С., 1973, с. 94; Хр. Гандев. Фактори на Българското възраждане. С., 1949, с. 36.

[4] Цв. Кристанов, Ст. Маслев, Ив. Пенаков. Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., 1962, с. 54; C. Papacostea-Daniclopolu. Organizarea şi viaţa culturală a Companiei „greceşti“ din Braşov (sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi jumătate a secolului al XIX-lea. — In: Studii istorice sud-est Europene. Vol. I. Bucureşti, 1974, p. 159—211.

[5] Ст. Маслев. Неизвестни у нас български ръкописи в Брашов. — Изв. Инст. за литература, т. XIX, 1967, с. 195—216 (вж. тук и друга литература).

чувствувал в центровете на българската емиграция, каквито били Брашов, Букурещ, Виена, Кишинев и др. Свидетелство за националното и културно-просветното съзнание на българската търговска колония в Брашов по онова време са следните думи на Иван Селимински, който се намира тук след събитията през 1821 г.: „В това време главна душевна храна и предмет на просвета у поробените православни християни бяха мислите за свобода, чието разпространение бе най-свещен дълг на всеки по-просветен между тях. Тогава в Брашов сварих и придойдоха отсетне мнозина сънародници, мои съграждани и роднини, забягнали от преследванията на побеснелите кръвожадни турци. Нуждата, самите тогавашни обстоятелства и нравственото честолюбие достатъчно бяха предразположили към култура и свободолюбиви идеи сънародниците ми. Те с готовност желаеха да се научат как могат да съдействуват за подобрение съдбата на родината и се срамуваха, слушайки отвсякъде да се говори за бездействието на народа ни.“[6]

Брашов, където през 20-те години на миналия век живеели будни и родолюбиви българи, бил увлечен от идеите на прогресивните сили на гръцкия народ. Тук имало търговци от почти всички балкански страни, между които и много гърци, и идеите на гръцката революция били жадно погльщани и от българските търговци, милеещи за народа си. Този политически кипеж намерил значително отражение в живота на българската колония в Брашов. За кратко време градът се превърнал в значително огнище на политически и културен живот сред българите.

Тук за пръв път се направил опит за създаване на тайна организация, поставяща си за цел освобождението на България от османско иго,[7] тук се формирал и първият български книжовен център, имащ задача да развива българската книжнина. Онова, което са извършили българите в Брашов през 20-те години на миналия век, не бива да се разглежда като нещо случайно в българската културна история, неподготвено от обществено-политическите и икономическите условия, при които са живели българите в това средище на балканската и европейската търговия.

Условията за издаване на български книги, написани на последователно народен език, назрявали както в градовете с български колонии извън страната, така и в някои селища вътре в страната, където занаятчийството и търговията били силно развити. Към началото на 20-те години от XIX в. в някои такива селища вече съществували подходящи условия за откриване на светски училища. Като пример в това отношение може да бъде посочено училището в Котел. По предложение на Стефан Богориди тук се върнал за учител през 1819 г. Райно Попович, който няколко години учил в гръцкото училище в Букурещ. Във връзка с учителстването си в Котел той пише: „Аз отидох в Котел и първо за българското обучение се погрижих и поставихме заедно с местните първенци закон, щото никой младеж да не постъпва в гръцкото училище, преди да е изучил обикновеното българско четмо и писмо и един катехизис, нарочно преведен от мене.“[8] Не разполагаме с по-точни сведения за

[6] Библиотека „Д-р Иван Селимински“. Кн. IX. С., с. 35; вж. също Н. Драгова. 1821 г. и българската възрожденска литература.— В: Сто и петдесет години от гръцкото въстание. 1821—1828. С., 1973, с. 117; К. Велики. Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възраждане на българите през периода 1800—1840. — В: Славянска филология. Т. VI. С., 1963, с. 182—187.

[7] Цв. Кристанов, Ст. Маслев, Ив. Пенаков. Цит. съч., с. 53—57, 401—407.

[8] Ив. Снегаров. Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, с. 244.

характера на обучението в котленското училище по онова време, но от това, което ни съобщава Р. Попович, може с голяма сигурност да се предположи, че той, който е учил в букурещкото гръцко училище (почти по същото време тук е бил ученик Петър Берон, а вероятно и Анастас Ст. Кипиловски), не ще се е върнал към старата килийна система на обучение, а ще е направил редица преобразования в духа на обучението в гръцкото училище. Сам Р. Попович съобщава, че учениците му изучавали „обикновеното българско четмо и писмо", че за нуждите на обучението превел един катехизис (навярно на народен език).

Надеждите на българите в Котел и в други селища с развито занаятчийство и търговия да организират нов тип училища, където младото поколение да получава светско образование, рухнали след гръцките събития през 1821 г. Това обстоятелство задържало за повече от едно десетилетие развитието на българското образователно дело. Р. Попович твърде образно показва как са се отразили гръцките събития върху обществения и културния живот в България: „Облак разбърка работите и разнеслата се навсякъде из отоманската държава страшна буря, пълното, казвам, със сълзи и безпримерни нещастия въстание на гърците разруши всичко."[9]

Научните изследвания, направени през последните години, разкриха много данни за участието на българи в гръцкото освободително движение, показаха на какви репресии са били подложени по-издигнатите българи — търговци, занаятчии, монаси и др. — от турските власти, за да бъде сплашен българският народ и да бъдат пресечени стремежите му към свобода.[10] Участвувайки в гръцкото въстание, българите смятали, че с това допринасят и за освобождението на своя народ. Това обстоятелство е ярко доказателство, че сред някои български среди националното съзнание било силно развито. А това будно национално съзнание търсело форми за изява и в областта на образованието и културата. Ако вътре в страната просветното и културното движение било задържано за известно време, в българските колонии в чужбина и най-вече в Брашов то продължило да се развива. Общият патриотичен подем, който бил обхванал българските интелигенти и по-голямата част от българските търговци в Брашов, довел до идеята за организирано издаване на книги, написани на последователно народен език.

Във всекидневната си езикова (писмена и устна) практика българските търговци и млади интелигенти в Брашов, както и в другите центрове, където имало български търговски колонии, си служели предимно с гръцки език, който тогава играел ролята на междубалкански език, т. е. на него общували гръцките, българските, румънските, сръбските и други търговци. Бидейки книжовно обработен език, той се използувал като официално средство за общуване и между самите български търговци и млади интелигенти. Обаче наред с гръцкия език тези българи обикновено знаели и други езици — немски, румънски, руски, — които също намирали място в езиковата им практика. Има обаче сведения, че в кореспонденцията си българите използували и бъл-

[9] Ив. Снегаров. Цит. съч., с. 245.

[10] По този въпрос вж. Н. Тодоров, В. Трайков. Гръцкото въстание от 1821—1829 г. и българите. — Истор. преглед, 1971, кн. 2, с. 3—34; Н. Тодоров, В. Трайков. Българи — участници в борбите за освобождение на гърците. 1821—1828. С., 1971; Н. Тодоров. Филики етерия. С., 1965; Нови данни за доброволците от гръцкото въстание през 1821 г. в дунавските княжества. — В: Сто и петдесет години от гръцкото въстание. 1821—1828. С., 1973, с. 7—18; В. Трайков. Кога и как са дошли в Гърция българите — борци за свобода. 1821—1829 г. — Пак там, с. 19—30; Ст. Маслев. Гръцкото въстание през 1821—1829 г. и българският народ. — Истор. преглед, 1965, кн. 4, с. 45—56.

гарския език. Ярък пример за това са част от обнародваните писма на Васил Н. Ненович, един от дейците на брашовското културно огнище.[11] Ще приведа и едно изказване на Ст. Маслев: „В случая е важно да изтъкнем, че тези търговци (българските търговци в Брашов от втората половина на XVIII и началото на XIX в. — б. а.) съвършено без стеснение са изповядвали своята българска народност, както се вижда от споменатия вече списък на членовете на гръцката търговска компания от 1800 г. Това показват още някои едва ли не изцяло написани писма на хубав български език, подписите върху други писма и документи с кирилица и други доказателства, на които ние ще имаме възможност да се спрем на друго място."[12] Марта Бур свидетелствува, че в будапещенските архиви са запазени писма на български търговци от онова време, търговски тефтери, менителници, спогодби, сметки и пр., написани на „хубав, чист български език"[13]. Самите условия изисквали синовете на българските търговци в чужбина да изучават не само гръцки, но и български език. Тъкмо поради това в Брашов, а и в други европейски центрове, където имало български търговски колонии, се търсели учители, които да обучават синовете на търговците по български език.

В европейските търговски центрове, в които имало български търговски колонии, по-рано, отколкото вътре в страната, се породила необходимост от светско образование, но въпреки това в Брашов не било открито българско училище. Причините за това могат да се търсят в няколко насоки. След 1824 г. събралите се тук книжовници и просветители един по един напуснали града — през 1825 г. Петър Берон заминал за Германия да продължи образованието си (заедно със сина на Антон Йованович), Иван Селимински се върнал в България, а малко по-късно Васил Н. Ненович и Анастас Ст. Кипиловски се върнали в Букурещ. Освен това търговията на българите в Брашов процъфтявала докъм 30-те години, след което ролята на този град в търговския живот на българите рязко спаднала. Най-сетне народополезната дейност на брашовци, които поддържали тесни връзки с близки и роднини в страната и които от личен опит познавали състоянието на образованието у нас и в чужбина, не била насочена към задоволяване на местните нужди от български училища, а имала много по-високи цели — да бъде насочено образователното дело в България по нов път. Не случайно Петър Берон започва предисловието на „Рибния буквар" със следните думи: „Когато из първо видях по другите места, чи децата начеват да четат на книги, писани на техниат язик, познах колко зле струват по нас учителите и колко напразно муки теглят горките деца."

Поучени от чужд и от собствен опит, българските търговци и млади интелигенти в чужбина полагат грижи за български книги и за училища, в които обучението да се води на говорим народен език. Те били убедени, че родната книга може да окаже силно влияние върху националното пробуждане на широките народни маси. Бероновият „Рибен буквар" се продавал както в Брашов и Букурещ, така и в Котел, т. е. бил предназначен за всички българи независимо от това, дали са живеели в чужбина или в България.

Не е случайно това, че издаването на книги в Будим през първите две десетилетия на XIX в. било организирано от български търговци — Димитрий

[11] М. Бур. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в будапещенските архиви (1824—1826). — Изв. на Инст. за литература, кн. XXI, 1972, с. 219—275.
[12] Ст. Маслев. В. Е. Априлов в Брашов. — Истор. преглед, 1962, кн. 1, с. 81.
[13] М. Бур. Цит. съч., с. 225.

Филипович, Станко и Нешо Маркович, Димитрий Йов и хаджи Пеца.[14] През периода 1814—1819 г. те издали шест книги от Йоаким Кърчовски и един календар от Цвятко Хаджигеров. След 1819 г., когато будимските търговци прекратили по неизвестни причини дейността си, книгоиздаването се преместило в Брашов. Това е времето, когато след неуспеха на гръцкото въстание през 1821 г. тук дошли Петър Берон, Анастас Ст. Кипиловски, Васил Н. Ненович, Йордан х. Генович и др. От Италия пристигнал и Иван Селимински.

Събирането в Брашов на толкова лица, които били запалени от идеите на Просвещението и били осъзнали необходимостта от служене на народа чрез грижа за просветното му дело, било от първостепенно значение за формиране на брашовския просветен, културен и издателски център. Душата на това родолюбиво общество, влюбено в книжнината, вероятно е бил Петър Берон, а организатор на дейността му — Васил Н. Ненович. От щастливото съчетание в Брашов на надарени за книжовна дейност хора с покровителството на заможни българи се родила идеята за издаване на поредица от български книги. Всеки се стремял да бъде полезен в общото начинание — най-подготвените се заели със съставяне или превеждане на книги, други поели върху себе си организаторската дейност по издаването им, а трети — заможни търговци — осигурили средствата за отпечатването им. Така Брашов се превърнал в издателски център. От позива, приложен към „Рибния буквар", става ясно, че книгоиздаването в Брашов вече имало организиран характер. С тази дейност се заели главно Йордан х. Генович и Васил Н. Ненович (особено големи били заслугите на Ненович). В позива се казва: „Похвални са госп. ха Йордан ха Генович и госп. Василий Н. Ненович, защо приеха тяготата да будат епитропи от страна нашего народа, за да настоят толкози за претолкованието Новаго завета (евангелие, апостол и апокалипсис), колкото и за други полезни книги на нашиат прост язик да ся типарят. Но не са малко похвални и они, които наредиха тях за епитропи на една таквази свята работа, защо с время може много добро да следува от това." Вероятно тук се имат пред вид заможните български търговци (Антон Йованович и др.), които материално са осигурили издаването на български книги. От същия позив се разбира, че посочените „епитропи" имат начертан план за книгоиздателска дейност, в който се включва и издаването на други книги, някои от които били готови за печат, а други се подготвяли. Освен това „епитропите" си поставят задача да издирват и нови ръкописи, които да бъдат отпечатани. Следователно брашовските „епитропи" са имали широк план за издаване на български книги и за подпомагане на българската просвета.

Книжовниците от българското културно огнище в Брашов не са се формирали в този град, а са дошли тук от другаде, където са получили образованието си и са усвоили просвещенските идеи на века. В това отношение твърде голяма е била ролята на Букурещ — с прочутото гръцко училище, с проникналите тук идеи на Френската революция, с движението за национално пробуждане на румънския народ, с освободителното движение на гръцкия народ, намерило отзвук сред всички балкански народи, с влиянието на прогресивната руска култура и литература, която тук достига по-рано и по-бързо, отколкото по българските земи — всичко това е създавало благоприятна обстановка за формиране на българските младежи, дошли тук с

[14] М. Бур. Цит. съч., с. 220.

неутолимата жажда да получат образование и да се посветят на народополезна дейност.[15]

Обаче немалка е била ролята и на самия Брашов, където българските родолюбиви търговци и млади интелигенти не само били увлечени от културния кипеж сред другите национални колонии и особено сред гръцката колония, но и съзнателно се стремели да ги догонят.

Трябва да се подчертае обстоятелството, че двама от българските книжовници в Брашов — Петър Берон и Анастас Ст. Кипиловски — произхождат от Котел (Ан. Стоянович е роден в с. Кипилово, но родителите му се преселили в Котел, когато той бил още малък). Котел е селище, в което килийно училище имало още от началото на XVIII в. Освен това той бил важно средище на преписваческа дейност. Образованието тук било високо ценено и в началото на XIX в. вече имало доста грамотни хора.[16] Просветните и културните традиции в Котел имали съществено значение за насочване на Берон и Кипиловски към книжовна дейност. На езика на котленската преписваческа школа се пада важен дял при формиране на езиковите възгледи и на езиковата практика на тези двама най-значителни представители на брашовското културно огнище.

За разлика от предходните книжовници, които били духовни лица, дейците от брашовското книжовно огнище били светски лица. Васил Н. Ненович отначало бил търговец, а след това се отдал на просветна и книжовна дейност. Петър Берон и Анастас Ст. Кипиловски учили в светски училища. Практиката на много други народи им показвала, че светското образование най-добре се развива въз основа на народния език. Освен това като светски лица върху съзнанието им не тегнели правилата на мъртвия черковнославянски език. Това обстоятелство има важно значение за определяне насоката, по която дейците на брашовското културно огнище насочват езиковото строителство на българите.

Починът да се издават български книги е свързан с разрешаване на някои важни теоретически и практически въпроси. Един от тях е въпросът за езика и правописа, на който трябва да се печатат тези книги. Във връзка с разрешаването на този основен въпрос и във връзка с придаване организиран характер на дейността за развитие на българската книжнина в Брашов ставало дума за организиране на филологическо дружество. В писмо до Васил Априлов и Николай Палаузов от 17. IX. 1840 г. Иван Селимински дава следните сведения за опитите на Васил Н. Ненович да бъде основано в Брашов филологическо дружество: „През 1823 г. в Брашов покойният Васил Ненович от Свищов, подбуждан от родолюбива ревност, започна да събира материал за българска граматика, четириезичен речник (на български, руски, гръцки и румънски езици) и за катехизис. Разчитайки на благоприятния случай, той не щадеше ни труд, ни време, обаче щом започна съставянето, разбра трудността на предприятието си, та трябваше да търси помощници. За тая цел той свика преселените там родолюбци на събрание, в което изложи нуждата да се въведе между народа ни родния писмен език, книжнина и пр. и предложи да се състави *филоложко дружество*. Същевременно той предложи и някои преобразования в езика ни, като приемаше най-благосклонно по-мъдрите съждения и за-

[15] К. Велики. Ролята на българската емиграция в Румъния. . ., с. 182—183; Културни връзки между българи и румъни в началото на Българското възраждане. С., 1945, с. 8.
[16] Хр. Христов. Цит. съч., с. 94.

бележки на присъствуващите."[17] Като главен виновник за неуспеха на това дело се сочи Анастас Ст. Кипиловски. Спорът се водел най-вече за характера на азбуката и за начина, по който писмено трябва да се предава гласната ъ. Освен това между Берон, Ненович и Кипиловски съществували и някои езикови различия. Починът на Васил Н. Ненович да бъде основано филологическо дружество трябва да се преценява като опит по колективен начин да бъдат кодифицирани някои норми в изграждащия се български книжовен език.[18] Ненович добре е доловил, че за формирането на единен книжовен език е необходимо да бъдат създадени основни нормативни помагала, каквито са граматиката и речникът. През 1825 г. Ненович водил преговори с Будимската печатница за отпечатване на един многоезичен речник (български, гръцки, румънски и руски) и на българска граматика, но по неизвестни причини тези книги не били издадени.

В позива, приложен към Бероновия „Рибен буквар", ясно се посочва, че „епитропите" настояват да се печатат книги „на наш язик, както хоротувами". И наистина издадените през 1824 и 1825 г. книги на дейци от брашовския културен и издателски център са написани на говорим народен език. Но веднага трябва да се каже, че тези книги не следват механически езика на неграмотното население, което познава като единствена форма на езиково общуване традиционният говор. По рождение Петър Берон е котленец, а Анастас Стоянович — кипиловчанин (но израства в Котел и следователно познава котленския говор). Обаче нито езикът на „Рибния буквар" от Берон, нито езикът на „Священое цветообрание" от Кипиловски отразяват натурално съответния традиционен говор. Васил Н. Ненович е потомък на стар търговски род от Свищов, но езикът му в „Священная история церковна" не следва последователно особеностите на свищовския мизийски говор, въпреки че отделни черти на този говор (членът *-ѥть*, употребата на предлог *у* вм. *в* и др.) са добре запазени в езика на преводача.

Следователно, когато брашовските „епитропи" на българската книжнина говорят за „наш язик, както хоротувами", те имат пред вид не толкова речта на неграмотното население, носител на съответни традиционни говори, а преди всичко речта на грамотните и образованите българи (учители, свещеници, търговци, занаятчии и др.).

През 20-те години на миналия век в Брашов съществувал говор на просветената част от българската колония — занаятчии, търговци и др. лица, които проявявали интерес към българската книга и които умеели да четат и да пишат на български език. Този говор, макар и още неоформен, е от нов, градски тип, различен от типа на традиционните говори, носител на които е неграмотното население. Под влияние на писмената традиция и на културния живот сред просветените българи в Брашов, а също и в други търговски и културни центрове, където имало български колонии, се появили наченките на говори от градски тип, в които някои черти на традиционните говори, с които тези българи или техните предци дошли тук от родните си селища, били преодолени или били в процес на преодоляване.

Нивелираща роля тук играела главно писмената традиция, която нямала единен характер, но в някои положения била твърде сходна или еднаква. Ед-

[17] Библиотека д-р Иван Селимински. Кн. XIV. С., 1931, с. 9.

[18] Г. К. Венедиктов. Проблема нормализации литературного языка в программах болгарских просветительских обществ в эпоху Возрождения. М., 1974, с. 5—8.

новременно с преодоляването на някои диалектни особености, чийто простонароден характер се долавял на фона на писмената традиция, в градските говори протичал и процес на обогатяването им с нова лексика, свързана с необходимостта от назоваване на понятия из областта на търговията, занаятчийството, просветата и културата. Наченките на говори от градски тип се проявявали главно в писмената практика на българите, ето защо тези езикови прояви могат да се разглеждат и като градско писмено койне.

По онова време брашовският градски говор на българите имал силно ограничена социална основа. Освен това той не бил единен по отношение на някои от структурните си особености. В него съществували разновидности, обусловени от характера на различните традиционни говори, върху чиято основа е започнало формирането им. Малко са запазените сведения за характера на езика на българските търговци и на други образовани лица от първата четвърт на XIX в., но все пак съществуващите документи, особено писма, показват, че те не са писали изцяло на родния си говор, а на език, в който под влияние на писмената традиция са били повече или по-малко преодолени някои диалектни особености, т. е. езикът им отразявал начален момент от формирането на градски говор. Най-ярко наченките на говори от градски тип се проявявали в езика на зараждащата се млада българска интелигенция.

Книжовниците от брашовския културен и издателски център не копират съответната разновидност на градския говор, а когато го използуват за книжовни цели, го подлагат на книжовна обработка, въпреки че не могат да се освободят напълно и от някои регионални черти на родните си говори и тези особености в една или друга степен намират отражение в езика им. Езикът на брашовските книжовници показва известна приемственост с предходната новобългарска книжовна традиция (Паисий Хилендарски, Йоаким Кърчовски, Кирил Пейчинович, Софроний Врачански), а също и с дамаскинската езикова традиция. Това обстоятелство има твърде важно значение при оценяване езика на Берон в „Рибния буквар". Става ясно защо той изоставя някои езикови положения, характерни за котленския говор, и възприема други положения, които са били чужди на родния му говор (нередуциран изговор на неударените гласни, ясен изговор на ударено краесловно *-а* в имената от женски род, единствено число), но са характерни за предходната книжовна традиция (тези особености намират подкрепа и в западното българско произношение).

От гледище на установяване и спазване на определени книжовни норми и правила най-последователен измежду брашовските книжовници е Петър Берон. Това се обяснява както с по-високото му образование, така и с гениалната му прозорливост в езиковите процеси и в езиковата система. Тук не е без значение и това, че той се е родил и израсъл в Котел, където грамотността и книжнината са били високо ценени и където е съществувала авторитетна преписваческа школа.[19]

В езиково отношение Анастас Ст. Кипиловски обикновено следва Петър Берон, но невинаги е така последователен, както своя предходник. В езика на Васил Н. Ненович има повече непоследователности, но това не бива да бъде причина за подценяване на заслугите му относно изграждането на съвременния български книжовен език. Той следва начертаната от Берон линия и съдей-

[19] Вж. Хр. Христов. Цит. съч., с. 94; Р. Русинов. Ранната книжовна дейност на Софроний Врачански и нейното значение за изграждане на съвременния български книжовен език. — Бълг. език, 1975, кн. 6.

ствува заедно с Кипиловски за нейното утвърждаване в строителството на книжовния ни език. Негова заслуга е, че пръв обърна внимание на възможността да се използуват идващите от старобългарската писмена традиция букви ѫ и ѭ за отбелязване на специфичния новобългарски звук ъ в различните му фонетични положения, напр.: *мѫжъ, кѫща, пѫть, рѫка, вѫрвѭ, правѭ, пѭ* и др. Под влияние на румънската азбука Берон отбелязва писмено гласната ъ под ударение с диакретичен знак дъгичка, поставен над буквите *а* и ѫ, напр.: *четă, четăть, пăть, мăчно, корѫ̆ть* и др.[20] Кипиловски следва практиката на Берон, но заменя дъгичката с чертичка

Най-важната заслуга на книжовниците от брашовското културно огнище е тази, че те издигнаха говоримия народен език до положението самостоятелно да изпълнява книжовна функция. Дейността им бележи началото на нов , по-висок етап в изграждането на новобългарския книжовен език.[21] Този нов етап в езиковото строителство се забелязва веднага, щом езикът на книжовниците от брашовското културно огнище бъде съпоставен с езика на предходните книжовници (Паисий, Софроний и др.), които пишат на народен в основата си език, но силно и непоследователно примесен с черковнославянизми.

Брашовските книжовници решават по нов начин въпроса за участието на черковнославянския език в изграждането на книжовния ни език. Както се каза, езикът на Паисий Хилендарски и на неговите първи последователи е народен в основата си, но е силно и непоследователно примесен с множество черковнославянски елементи. Народна и черковнославянска езикова норма тук съжителствуват на всяка страница. Черковнославянските елементи се използуват главно за придаване на стилна висота, стилна изисканост на книжовната реч. Съвсем друг е подходът на Петър Берон и на неговите последователи към използуването на черковнославянския език в строителството на книжовния език. В тяхното езиково дело черковнославянските елементи са средство за допълване и обогатяване на изразните средства на народния език. Тук народната езикова норма получава качества на книжовна норма. В това отношение основната заслуга се пада на Петър Берон. При издигане на народната норма в книжовна той се съобразява и с установената вече в книжнината традиция (а също и с някои от традициите в езика на дамаскинската книжнина). Берон съумява, използувайки плодотворно предходната книжовноезикова традиция, да придаде качествено нов характер и съдържание на народната норма и да я превърне в книжовна. Това вече прави излишна употребата на граматични (в областта на фонетиката все още не успява да се освободи напълно от черковнославянското влияние) изразни средства от черковнославянски език, за да бъде постигната по-висока стилистична окраска на речта. У Берон народните изразни средства, съобразени в някои отношения и с предходната книжовноезикова традиция, получават книжовна окраска. Това е огромна заслуга в областта на новобългарското езиково строителство.

Делото на Петър Берон е подкрепено и от другите двама книжовници от това огнище — Анастас Ст. Кипиловски и Васил Н. Ненович.

В плана на брашовци за издателската дейност е предвидено да бъдат отпечатани „Граматика болгарска“ и „Лексикон малкий на 4 язици“, т. е. да бъ-

[20] За румънското езиково влияние в Бероновия „Рибен буквар“ вж. M. S l. M l a d e n o v. Influenţe româneşti în Abecedarul bulgăresc al lui Petăr Beron (Braşov, 1824). — In: Studii şi cercetări lingvistice. Bucureşti, 1975, 2, p. 159—165.

[21] Л. А н д р е й ч и н. Езикът на „Рибния буквар“ и българският книжовен език. — Бълг. език, 1964, кн. 2—3, с. 101—104.

дат издадени основните помагала, в които се урежда нормативно един книжовен език. Следователно те са имали съзнание, че граматиката и речникът са абсолютно необходими в процеса на изграждане на книжовния език и установяване на нормите му. Въпреки че планът им за издателска дейност не се осъществява докрай (граматиката и речникът не са отпечатани), положеното от тях начало е велико. От Бероновия буквар водят началото си някои характерни особености на днешния български книжовен език.[22] Това още веднъж показва огромната роля на брашовското културно огнище за изграждане на съвременния български книжовен език.

Представителите на брашовското културно средище били във връзка с българи и от други центрове на българската емиграция, където също така имало лица, проявяващи интерес към книжовна дейност. В позива към българите, отпечатан в края на „Рибния буквар", се съобщава, че предстои да бъде издаден на новобългарски език преводът на Новия завет и че се приемат заявки за получаване на тази книга. Вероятно тук се има пред вид преводът на Новия завет, започнат по онова време от българите Петър Сапунов и отец Серафим Ескизагорчанин (след смъртта на отец Серафим преводът е бил завършен и издаден от Сапунов през 1828 г.).Това узнаваме от съобщението на Анастас Ст. Кипиловски в „Священое цветообрание" (1825): преводът на Новия завет се извършва от „един почтений купец, родом болгарин, именем Петар Сапунов, ведно сас покойнего отца Серафима Ескизагорчанина, и той родом болгарин". Тези факти показват, че установилите се в Брашов български книжовници са били в тесни връзки и с българи, живеещи другаде, но проявяващи интерес към развитието на новобългарската книжнина. Преводът на Петър Сапунов е направен също на народен език. По характера на езика този превод е продължение на делото на брашовци. Това още повече увеличава ролята на посоченото културно средище за развитието на българската книжнина и за изграждането на новобългарския книжовен език.

Книжовниците на брашовското културно огнище са едни от първите проводници на руското езиково влияние. В езика на „Рибния буквар" се откриват някои заемки от руски език, а Анастас Ст. Кипиловски и Васил Н. Ненович превеждат от руски език. Влиянието на руската култура и руския език не са без значение за определяне насоката в дейността на представителите на новобългарската линия в изграждането на българския книжовен език през втората четвърт на XIX в., които са продължители на делото на брашовските книжовници.[23]

Най-сетне трябва да се спомене и за правописните възгледи на книжовниците от брашовския културен и издателски център. Въпросът за характера на писмото е пораждал най-големи разногласия между тях. Поради силното влияние на черковнославянската писмена традиция, която се е отъждествявала със старобългарската писмена традиция, Петър Берон и Васил Н. Ненович здраво са държали за черковнославянското писмо. Но същевременно те са се съобразявали и с фонетиката на новобългарския език и са търсели подходящ буквен знак за специфичната българска гласна ъ — Ненович го намира в домашната писмена традиция, идваща от среднобългарските па-

[22] Л. Андрейчин. Езикът на Бероновия буквар и някои норми на българския книжовен език. — Бълг. език, 1971, кн. 5, с. 417—419.

[23] Ив. Шишманов. Наченки на руско влияние в българската книжнина. — В: Шишманов, Ив. Избрани съчинения. Т. I. С., 1965, с. 380—384.

метници, а Берон, вероятно от съображения да не въвежда нова буква, обозначава гласната ъ под ударение с диакретичен знак над буквите *а* и ѧ. По отношение на писмото и на правописа най-голяма прозорливост е проявил Анастас Ст. Кипиловски, който считал, че трябва да бъде изоставена черковнославянската азбука с нейните „подобнопроизносителни" букви и „тяжкозапамятни правописателни правила" и да се възприеме гражданската азбука, която давала възможност да се следва „онова произношение, което в нас натурално в говорат секиму съществува"[24]. Това прогресивно схващане прилага на практика в „посвятителното писмо" към „Священое цветообрание". Той не е съгласен със становището на Васил Н. Ненович да се заема от старата писменост специална буква за отбелязване на гласната ъ, защото е убеден, че „кога да е" черковнославянската азбука ще бъде заменена с друга, по-проста и по-лесна за усвояване, каквато е гражданската кирилица.

И все пак Анастас Ст. Кипиловски не се решил да скъса с черковнославянското писмо. Книгата му „Священое цветообрание" с изключение на „посвятителното писмо" е отпечатана с черковнославянската азбука, но за разлика от Берон заменя диакретичния знак дъгичка с чертичка.

Макар и да е просъществувало кратко време, българското културно огнище в Брашов е дало силен отпечатък върху развитието на новобългарската книжнина и върху изграждането на съвременния български книжовен език. Неговите представители поставят началото на съвременния етап в изграждането на българския книжовен език и в това се състои най-голямата им заслуга. А националният книжовен език играе изключително важна роля в културния живот на българите.

БРАШОВ И КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ БОЛГАР В ЭПОХУ ВОЗРОЖДЕНИЯ

РУСИН РУСИНОВ

(Резюме)

В начале XIX века в городе Брашове, тогда в пределах Австрийской империи, жила многолюдная болгарская торговая колония, которая выделялась живым национальным сознанием. После греческих событий 1821 года из Бухареста в Брашов переезжают Петр Берон, Атанас Стоянович (Кипиловский), Васил Н. Ненович, И. Селиминский и другие болгары, которые уже осознали необходимость служить своему народу культурно-просветительской и писменной деятельностью. Таким образом в 20-ые годы XIX века Брашов становится важным культурным и издательским центром болгар. Важнейшей заслугой литераторов брашовского культурного очага является то, что они выдвинули народный язык на такой уровень, что он самостоятельно мог выполнять культурно-просветительские функции. Первая болгарская книга, написанная на народном языке, — „Букварь с разными поучениями" Петра Берона. Дело Берона подкрепили еще два литератора этого очага — Анастас Стоянович Кипиловский и Васил Н. Ненович.

[24] Ан. Стоянович Кипиловски. — Священое цветообрание или сто и четире священи истории. Ч. I. Будин (1825), с. XI.

ПОЛСКА КНИГА, ПРОНИКНАЛА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЧРЕЗ ПОСРЕДНИЧЕСТВОТО НА РУМЪНСКАТА — „БАРБАРА УБРИК“ И НЕЙНИЯТ АВТОР

ЙОН КИЦИМИЯ

Романът на младата полякиня Ана Убрикувна е един от най-сензационните случаи от социално и литературно естество в Европа през втората половина на XIX в. Особено през 1869—1875 г. той предизвиква бурен интерес и много съчинения. Какво се е случило?

Родена през 1817 г. във Венгров, Варшавски окръг, дъщеря на зидар, Ана Убрикувна била девойка с рядка красота — обстоятелство, което завъртва умовете на много знатни младежи. Изгубила родителите си в ранна възраст, през 1836 г. девойката се отправя към Вилно, а по-късно заминава за Варшава, за да постъпи в някой манастир. Известно време тя прекарва в палата на аристократите Потоцки като придворна дама на графиня Джевановска. „Висока, със стройна талия, с големи сини очи, които по блясък могат да се сравнят само със звездите на небето“ — както казва бъдещият голям полски поет Чиприян Норвид, тогава само въодушевен романтичен юноша, — Убрикувна става обект на обожаване за младите романтични души по онова време. Между тези младежи има и забележителни по-късно личности, като самия Норвид, поета Теофил Ленартович, историка Юлян Бартошевич, историка на изкуството Болеслав Подчашински и др.

Обаче девойката държи на своята първа мисъл и за да се отърве от толкова „обожаване“, през 1838 г. става послушничка в манастира на Визитандините (по-малко известен религиозен орден, основан в началото на XVII в. от Франциск дьо Сал и контеса Шантал във Франция). Манастирската църква обаче започва да се пълни с обожатели на красивата нова мадона, които не знаят как да я накарат да напусне манастира, и идват да коленичат пред нея, а не пред някоя друга света фигура. Давайки си сметка за положението, игуменката решава, че девойката подхожда за живота в манастир, но при условия на по-голяма изолация. Тогава девойката била взета под покровителството на семейството, владеещо замъка Венжик, и отведена в Краков, в манастира на босоногите кармелити, където игуменката била сродница на семейството и със същото име Венжик. Но и тук нейната изключителна хубост е забелязана от мъжете, между другото и от самия кмет на Краков Йозеф Халер. Те заявяват — и вероятно с право, — че е голяма грешка да се затваря в стените на манастира такава красота, а за съпруги и майки често да се оставят грозотиите на земята.

Впрочем девойката продължава пътя си, навярно до голяма степен повлияна от подбудите на своите „благодетели“, и след две години послушничество през 1848 г. става калугерка, като получава името Барбара. В началото всичко тече нормално, обаче няколко години след покалугеряването Барбара започва да дава признаци на безпокойство, да хвърля молитвениците, да пее светски песни и да танцува. Естествено късните разкази са преувеличени, за да се оправдаят взетите мерки. В анкетата се казва, че бидейки разследвана и прегледана медицински без резултат (!), решават — това става през 1848 г. — да бъде затворена в килия. Явно касае се за наказание, а не за грижи за здравето ѝ, тъй като това би могло да стане в болница. Прозорците на килията се зазиждат, защото светлината ѝ причинявала болка — казва един лекар, който междувременно починал, — и дори се пуска слух, че девойката умряла.

Така, погребана жива, мъжете се успокоили, докато след 20 години, през 1869, едно анонимно писмо до Трибунала в Краков довежда до откриване на „божественото“ същество, стигнало до жалко състояние. Когато съдебните власти проникват в затъмнената килия с двойна врата и без печка, намират го да стене в ъгъла върху наръч слама.[1]

Случаят прави силно впечатление, граждани на Краков организират протестни събрания, разбунтувано множество се отправя към манастира, викайки против игуменката Аполония Тереза Венжиковна. Трябва да се намеси армията, за да предотврати действията на отмъщение. Телеграмите чрез печата се разпространяват в Европа. В Краков пристигат любопитни журналисти от много страни.

Откритието, последвано от съдебен процес, и драматично-романтичната участ на младата девойка събуждат вълна от различни съчинения на полски, италиански, френски, чешки, немски, английски, а после и на румънски, български и сръбски език. Едни от тях се придържат близо до реалността на фактите, в други се дава полет на литературната фантазия. Между полските съчинения, излезли веднага, отбелязваме публикацията на Ладислав Белза — „Въпросът за Барбара Убрик“[2], после анонимното съчинение „Делото Барбара Убрик — краковска кармелитка“[3], също „Барбара Убрик, или делото на босоногите кармелитки в Краков“[4] и анонимния роман „Тайната на манастирите“. Правдиво описание за жестокото зазиждане на живата калугерка Барбара Убрик в манастира на босоногите кармелитки в Краков, която 21 години живяла в това положение“[5]. Изобщо случаят сам по себе си има предълъг публицистичен отглас.[6]

---

[1] Подробности за тази сензация се намират във в. „Czas“, Cracovia, nr. 166, 24. VIII. 1869.

[2] Wł. B e l z a. Sprawa Barbary Ubryk. Kraków, 1869, 10 p.

[3] Sprawa Barbary Ubryczanki, karmelita krakowskiej. Poznań, 1869, 24 p.

[4] Barbara Ubrykówna czyli sprawa karmelitek bosych w Krakowie. Kraków, 1869, 46 p.

[5] Tajennice klasztorów. Wiarogodny opis o okrutnym zamurawaniu żywej zakonicy Barbary Ubrik w klasztorze karmelitek bosych w Krakowie, która 21 lat w takim położeniu żyła. Poznań, 1869, 32 p.

[6] G. S a n v i t t o r e. La Monaca di Cracovie. Storia di Barbara Ubryk. Milano, 1869, 168 p.; A. v o n R o d e. Barbara Ubryk, oder Die Geheimnisse des Karmeliter-Kloster zu Krakau. 3 vol. München, 1869 (преведена и на полски език през 1870 г.); F. S c h m i d t. Barbara Ubrykova, za živa pohrebena jeptiška. Praga, 1870, 82 p.; A. S o e n d e r m a n n. Kloster Geheimnisse oder Die lebendig begrabene Barbara Ubryk. Eine historische Erzählung. Drezda, 1870; G. B e r t h o l d. Krakower Klostergeheimnisse oder Die lebendig begrabene Nonne (Barbara Ubrykowna). Romantische Erzählung. Drezda, 1871; C. D a n e r. Die Furien des Klosters oder Die eingemauerte Himmelsbraut Barbara Ubryk. Berlin, 1870; G. F. B o r n. Barbara Ubryk, die unglückliche Nonne von Krakau. Historisch-romantische Erzählung. Berlin,

Едно от тези многочислени съчинения интересува пряко румънската, българската и сръбската литература, тъй като се превежда на румънски език, а от румънски — на български и от български на сръбски език.

Благодарение на полската емиграция, доста многобройна в Румъния след революцията от януари 1863 г., както и вследствие на шума, вдигнат в цяла Европа, издателство „Щайнберг", което се създава по онова време в Букурещ, отпечатва румънски вариант на „Барбара Убрик — калугерка от Краков" от „Абатът XX".[7] После във вестника на българските емигранти в Румъния „Отечество" (Букурещ) от 8. V до 6.XI.1870 г. се печата превод от румънски език, направен от Пандели Кисимов, редактор на изданието. Този превод се обнародва три години по-късно и в отделен том под наслов: „Барбара Убрик, калугерица в Краков. Истинска повест, написана на полски от И. К. Преведе от румънски П. Кисимов. Цариград, 1873 г."[8] Запазваме си правото да се върнем към този въпрос в друго изследване и да се спрем върху структурата на румънския, българския и сръбския текст, за да се установи филологически връзката. В момента ни интересува автора на съчинението, който въпреки всички изказани мнения не е установен. Този въпрос заслужава да бъде изяснен.

Самоличността на автора, който се подписва ту с „Абатът XXX", ту с инициалите И. К., остава загадка, но не неразрешима. Българският изследвач М. Стоянов изказа през 1957 г. предположението за идентифицирането на инициалите И. К. с Игнаци Крашевски,[9] но известният полски писател няма между многочислените си съчинения творба, която да разглежда подобна тема за Барбара Убрик.

От всички изследвания, сравнения на имена, псевдоними и криптоними, от отгласите и съвременните бележки върху някои екземпляри следва, че авторът е Владислав Кулчицки (1834—1895), полски революционер от полското въстание през януари 1863 г. Пътувайки в Русия, до Константинопол, в Гърция, той стига в Рим, където започва да превежда и да издава на полски език „Божествена комедия" от Данте (в „Czas", 1857), както и сонети на последния италиански романтик Джовани Прати (1818—1884). Той е назначен за папски шамбелан при папа Пий IX и от полското национално представителство — след избухване на въстанието през 1863 г. — за полски представител. Това предизвиква протеста на Чарториски от Париж и хотел „Ламбер". През 1868 г. папата му отнема титлата шамбелан и го отстранява от Рим, но благодарение

1871; Barbara Ubryk. Historisch romantische Episode aus der Geschichte des Klosters der Carmelitannen in Krakau. Brunn — Leipzig, 1872; La Monaca di Cracovia, Barbara Ubryk, sepolta viva, narrazione storica, per L'Abbate XX. Milano, 1872; The Horors of Roman Catholic Convents. Imprisonment and Suffering of Sister Barbara. London, 1872; The True Story of Barbara Ubryk. London, 1875; etc.

[7] Екземплярите от тази книга са редки. Има основания да отнесем румънската преработка към италианското съчинение, цитирано по-горе (бел. 6) — „La Monaca di Cracovia Barbara Ubryk, per L'Abbate XX", — излязла, разбира се, веднага след 1869 г. и след това в много други издания.

[8] Друг превод на това съчинение е направен от Ст. Вълчанов през 1873 г. — Училище, III, 1873, кн. 2. Тук благодаря на Лаура Фотиаде за факсимилетата и информациите, получени от София. Напоследък притежавам и сърбохърватска версия благодарение на информацията и факсимилетата, изпратени ми от Мирко Живкович: Варвара Убрих калуђерица краковска, истинита прича на пољском написано Н. К., превео Милојко Веселинович, Београд, 1876. Дори и само от заглавието се разбира, че е взета от българската версия. През втората половина на XIX в. между българската емиграция в Румъния и сръбските културни центрове съществуват тесни връзки.

[9] Вж. М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С. 1957, с. 210.

на връзките си с масонската ложа Кулчицки е възвърнат и продължава да действува, като посредничи при продажба на титли и италиански отличия, между другото и за Игнаци Крашевски. В своето периодично издание „Tydzien" през 1870 г. Кулчицки печата „Listy soborowe" („Съчинения за съборите") с извадки от сбирките на Ватикана. През 1876 г. той става представител на Конфедерацията на полския народ и накрая започва да издава съчинения в романтичен дух.

Кулчицки използува различни псевдоними и скриптоними: Dobrogost, Cezary, Polewka, L'Abbate XX (както е и в румънския превод), Ignacy Kulczycki, откъдето идват инициалите I. K.[10] На един от екземплярите на италианската версия пък, запазен в Ягелонската библиотека в Краков, намираме скриптонима L'Abbate XX с надпис на ръка (изглежда дори като подпис на автора) L.Kulczycki, т. е. Ладислав Кулчицки — италианска форма на полското Władysław Kulczycki.[11]

Несъмнено авторът на посоченото съчинение за голямата сензация Барбара Убрик е Владислав Кулчицки, полски емигрант, причисляван към челните активисти,[12] починал в Рим през 1895 г.

Интересно е да се спомене фактът, че през годините на обществен и литературен шум, предизвикан от случая Барбара Убрик, се осъществява и една драматизация на сцената на театъра в Молдова. Първото представление, състояло се на 10.III.1873 г., се отбелязва от Теодор Бурада така: „В неделя, 10 март, се даде при закриването на театъра. . . пиеса особено интересна, не от литературна гледна точка, а повече като картина на случилото се в наше време — Барбара Убрик, драма в 5 действия и седем картини."[13]

При все че събитието е неотдавнашно, за Бурада действието изглежда и като от средновековието, и като житийна легенда. Без да иска, Бурада засяга проблемата за един стар мотив, защото наистина това, което се случва с девойката Барбара Убрик, се приближава много до легендата за св. Барбара от Никомидия (според латинската легенда от Тоскана), затворена от жестокия си баща в бронзова кула. Като монахиня Барбара Убрик взема името на светицата, а после съдбата я оприличава на нея и със страдания от подобен род. Но легендата за св. Барбара е средновековно възкресяване на античния мит за Даная, единствената и много красива дъщеря на цар Акрисиос от Аргос, затворена от него заедно с дойката ѝ в помещение от бронз и камък под земята, защото оракулът от Делфи му е предсказал, че ще бъде умъртвен и тронът му ще се отнеме от сина на дъщеря му. Все пак Даная дава живот на Пер-

---

[10] A. B a r. Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich. III. Krakowie, 1938, p. 60.

[11] Държа да благодаря тук на Михай Миту за информацията и за абсолютно необходимите факсимилета, изпратени от Краков, където той се намираше като лектор. Също така получих от Хенрих Мистерски исканите от мене обяснения от Познан — работа, за която съм му задължен. Проблемата за Барбара Убрик и за авторството на полския източник с засегната и от Йон Петрика в неговия докторат (Confluenţe culturale româno-polone (A doua jumătate a secolului al XIX-lea. Bucureşti, 1976, p. 168), но без да е разрешена. Все пак Петрика се съмнява в авторството на И. Крашевски.

[12] J. B o r e j s z a. Emigracja polska po powstaniu styczniowym. Warszawa, 1966, p. 167, 290, 347, 413, 415.

[13] T. B u r a d a. Istoria teatrolui în Moldova. II. Iaşi, 1922, p. 352; вж. и изданието, направено от I. C. C h i ţ i m i a (Bucureşti, 1975, p. 538). Драмата е представена на 10. III. 1876 и на 13. II. 1888 г. (ibidem, p. 554 и 647). Напоследък получих препис от тази драма, неизвестен досега. Той ще бъде отнесен към другите югоизточноевропейски текстове на съчинението в специална работа, спомената по-горе.

сей. Майката и синът биват хвърлени от Акрисиос с лодка в морето, но се спасяват. Наред с Херкулес и Тезей Персей става един от най-забележителните митични герои. Спасява Андромеда, предназначена за морското чудовище, което той убива, както героят в приказките на новите народи за ненаситната ламя. Това сочи един стар и общ субстрат. Страданията на Даная и благородното ѝ майчинско чувство (възпети майсторски от Симонидес от Хиос в „Плачът на Даная“ — VI в. от н. е.), легендата на Персей (в творбата на Ферекидес от Сирос — VI в. от н. е.), родословието, митът за Андромеда, описани от античните трагици Софокъл и Еврипид и от Корней и отразили се в житията и в средновековните повествования — всичко това е все свидетелство за младостта на човешкия дух. Той се възражда постоянно в прастари образи, докато се яви под формата на жестока постъпка в модерния социален живот, както в случая на Барбара Убрик. В разказите за нея е примесена голяма доза въображение, защото тя не е била „жива погребана“, а само държана скрита и заключена в тъмна килия поради погрешно разбиране за правилата и престижа на манастира. Романтизмът и романтиците, някак закъснели, преминават от вихъра на големите събития към интимни вълнения и тъкмо те разпалват скандала на един осъдителен случай над цяла католическа Европа.

„Барбара Убрик“ от Владислав Кулчицки прониква в Румъния в обновена форма, а оттук — в българската литература, в епоха, когато културните връзки между двата народа са по-тесни, когато българската емиграция издава на румънска земя различни книги и списания (често на двата езика) и когато серия други книги се превеждат от румънски на български език, като например „Халима“ („Хиляда и една нощ“) и „Александрия“, а навярно и „Жорж Дантен“ от Молиер.[14]

Трябва да се каже, че Барбара Убрик не е била единственият подобен случай. В края на XVIII в., през Наполеоновата война в Ломбардия, френските войници откриват в една от килиите на манастира в Мантуа млада калугерка на 22 години с ръце във вериги, затворена от четири години, защото си позволила да излезе от манастира без разрешение — по нейните думи. Когато войниците идват, тя останала сама между стените на манастира, понеже другите сестри избягали поради войната.[15]

В големия ход на времето животът на човека и литературното творчество са неразривно свързани, а драматичният роман на красивата Барбара Убрик[16] не само че обикаля Европа, включително и Европейския Югоизток, но има и съответствие със старите митове и с други подобни случаи, отбелязани исторически.

---

[14] G. D a n c e v. Traduceri ale Alexandriei din limba română în limba bulgară. — Romanoslavica, XV, 1967, p. 106—116; L. F o t i a d e. Activitatea în domeniul traducerilor literare a emigratiei bulgare din România. — Ibidem, XVIII, 1972, p. 223—227. Между другото авторката приема мнението на М. Стоянов, че автор на „Барбара Убрик“ би могъл да бъде полският писател Игнаци Крашевски.

[15] Dziennik Polskich Polityków, nr. 156, 11. VII. 1796, p. 1247—1248.

[16] Този тип исторически роман е на мода в съответната епоха (вж. K. M o r a w s k i. Il romanzo storico italiano nell' epoca del risorgimento. Wrocław—Warszawa, 1970; Il romanzo storico italiano dopo il romanticismo. — Zagadnienia Rodzajow Literackich, XVI, nr. 2, p. 19—40.

UN LIVRE POLONAIS PÉNÉTRÉ PAR L'INTERMÈDE DE LA LITTÉRATURE ROUMAINE DANS LA LITTÉRATURE BULGARE BARBARA UBRYK ET L'ÉNIGME DE SON AUTEUR

ION CHIȚIMIA

(R é s u m é)

En 1870 éclata en Europe un grand scandale autour de la découverte d'une religieuse, Barbara Ubryk, fermée plus de vingt ans dans une cellule du Monastère des Carmélites pieds nus de Cracovie. Le cas fit le tour de presque tous les pays et des livres divers parurent en beaucoup des langues.

Environ 1870 un livre parut aussi en roumain *Barbara Ubrik, calugărita de la Cracovia*, signé *L'abbé XXX* et du roumain fut transposé en bulgare sous les initiales *I. K.*: *Varvara Ubrik, kalugerica vŭ Krakov* (1870). Nous signalons aussi une traduction du bulgare en serbo-croate.

On supposa que l'auteur de cet ouvrage est l'écrivain polonais Ignacy Kraszewski. Dans le présent article nous identifions l'auteur dans la personne de Władysław Kulczycki (1834—1895), à qui appartient l'ouvrage en italien: *La Monaca di Cracovia. Barbara Ubryk per l'Abbate XXX.*

Il faut ajouter qu'on mit aussi en scène cet ouvrage à Jassy en Moldavie.

Mais plus intéressant est le fait que le roman tragique de la jeune et belle Barbara Ubryk a eu des antécédents dans la *Légende de Sainte Barbe* (Barbara) de Nicomédie et dans *Le mythe* de Danae. D'ailleurs un cas similaire se passa à la fin du XVIIIe siècle dans un couvent de Mantoue en Italie, où l'on découvrit, fermée depuis longtemps, une jeune fille, les mains en fer.

Le roman de la belle Barbara Ubryk se diffuse en Europe, y compris en Sud-Est européen, et a des correspondances avec des autres cas dans l'histoire et avec la mythologie ancienne.

ЛИТЕРАТУРНИ ПРОБЛЕМИ В ДВУЕЗИЧНИТЕ БЪЛГАРО-РУМЪНСКИ ВЕСТНИЦИ, ИЗЛИЗАЛИ В БУКУРЕЩ И БРАИЛА ПРЕЗ XIX В.

ЛАУРА БАЗ-ФОТИАДЕ

Българският периодичен печат се заражда във втората четвърт на XIX в. в Смирна с появяването на сп. „Любословие“ (1844—1846), редактирано от Константин Фотинов. Няколко години по-късно Иван Богоров издава в Лайпциг първия български вестник „Български орел“ (1846—1847). По-нататък българският периодичен печат се развива както в границите на Османската империя — Цариград, Смирна, Русе, Солун, Одрин, — така и в чужбина — Белград, Нови Сад, Виена, Прага, Москва, — където излизат по един или най-много по три-четири вестника или списания. Но най-мощен център на българската публицистика през XIX в. е Румъния, понеже тук българската емиграция има всички възможности за нейното всестранно развитие и особено за създаването на ангажирана публицистика, революционна, превръщаща се в трибуна за пропагандиране на напредничавите идеи, за създаване на обществено мнение, благоприятно за България с оглед на сплотяването на всички сили за свалляне на османското иго.

На 8. XII. 1874 г. Христо Ботев пише в своя вестник, издаван в Букурещ: „Нашият нещастен български народ няма камера, няма трибуна, отдето да изкаже своята воля, своите нужди и своите теглила. Единственото негово средство в това отношение се явява неговата журналистика.“[1]

В Румъния българските периодични издания излизат в четири големи центъра: Букурещ, Браила, Гюргево и Плоещ. По характера и съдържанието си тези издания са твърде разнообразни — обществено-политически, революционни, литературни, общокултурни, сатирично-хумористични и др. Те са също така разнообразни и от гледна точка на езика, на който се списват: български, двуезични — български и румънски или български и сръбски, само румънски.

Интересно е да се изтъкне фактът, че в Румъния за период само от 15 години, т. е. от 1863[2] до 1878 г., излизат 56 списания и вестници,[3] от които 7

[1] Знаме, бр. 1, 7 дек. 1874.

[2] По това време Хр. Д. Ваклидов редактира в Браила първия български вестник „Българска пчела“, който излиза в Румъния (1863—1864).

[3] Истина е, че през 1852 г. в Букурещ се печата сп. „Смесна китка“, съставено изцяло от Петко Славейков. Ние го преценяваме като случайно и изолирано явление, понеже него-

са двуезични (на български и румънски език). Шест са издавани в Букурещ — „Бъдущност — Viitorul“ (1864), „Бранител — Apărătorul“ (1864), „Народност — Naţionalitatea“ (1867—1869), „Отечество — Patria“ (1869—1871), „Свобода/Независимост — Libertatea“ (1871), „Balcanul — Балкан“ (1875) — и един в Браила — „Гражданин“ (1871), „Urbanul“ (1874—1877).

Основател на двуезичните български вестници е Георги Раковски със своя седмичник „Бъдущност — Viitorul“. Той е първият между българските журналисти, които разбират факта, че подобна публикация отговаря напълно на повелята на епохата и на конкретните условия за нейното издаване. Раковски предчувствува факта, че тъкмо неговият вестник ще представлява още в началото интерес за по-широк кръг читатели, отколкото която и да е друга публикация, издавана в чужбина само на български език. Пък и самият кръг от проблеми, засегнати върху страниците на вестника, налага един двуезичен характер. Впрочем Раковски разбира всичко това в Сърбия, когато обнародва в паралелен текст (български и френски) част от статиите на своя вестник „Дунавски лебед“[4].

Чрез „Бъдущност — Viitorul“ Раковски създава традиция на двуезични българо-румънски вестници в Румъния. След него, през следващите десетилетия до 1878 г., излизат и други двуезични вестници, споменати по-горе, които допринасят за взаимното опознаване и за заякчаване на приятелските връзки между двата народа. Големият български революционер и публицист съумява да намери нови форми, хармониращи напълно с нуждите на конкретния исторически етап, успявайки да насочи вниманието на румънския читател към положението на своята поробена страна.

Но появяването на подобни вестници има и друго обяснение, което отговаря на конкретното положение, създадено в средата на българите, които се намират в Румъния. Мнозина от тях, родени в Румъния, са учили в румънските училища и са изгубили пряка връзка с българската книжовна атмосфера. Някои не знаят да четат и да пишат на своя език или са потопени в румънската действителност, не знаят вече български,[5] въпреки че в съзнанието им чувството за принадлежност към българската националност не е изгубено. Те се считат българи и споделят идеалите на своите събратя-емигранти. Чрез двуезичните вестници се търси възможност да се привлече и тази маса българи, да се пробуди и у тях патриотично чувство, да станат и те съратници в голямата мисия, която имат да изпълнят — освобождението на страната от османско иго.

Патетичният и дълбоко емоционалният тон на някои статии в тези вестници спомага за вдъхване на чувство за национална гордост, за повдигане на общественото съзнание и за създаване на революционен подем. Раковски е бил особено спонтанен, експлозивен в мислите и в действията си и това се отразява по блестящ начин в писанията му. Той използува нови форми, непо-

---

вият автор не е живял никога в Румъния, а само изпраща списанието си да бъде издавано в Букурещ. Нещо повече, някои изследвачи не го и считат за списание (от него излиза само една книжка), а за разнообразен сборник със съчинения на Славейков.

[4] Излиза в Белград през 1860—1861 г.

[5] Владимир Дикулеску в статията си „Из връзките на Г. С. Раковски с българи в Браила през 1861 г.“, поместена в сп. „Romanoslavica“, кн. 5, с. 179—182, коментира кореспонденцията между Георги Раковски и Мина Минович (българин, роден в Браила през 1840 г.) и др. Според Веселин Трайков — „Раковски и балканските народи“ (София, 1971, с. 294, точка 188) — тази кореспонденция е водена на френски език, понеже Минович не е знаел румънски.

знати дотогава в българската публицистика, какъвто е например памфлетът, създава образци на статии с ясна насоченост, мобилизиращи, добре аргументирани и убедителни. Това в същност е младата епоха на българската публицистика, но епоха, силно динамична, революционна, в която практическото и полезното си казват все повече думата. Затова българският периодичен печат търси и намира най-различни форми за проявление. Тези двуезични вестници дори имат и своя специфичност, различавайки се помежду си: само „Бъдущност — Viitorul" и „Бранител — Apărătorul" са напълно двуезични — целият материал в тях е написан на български и румънски език. В другите вестници, като „Отечество — Patria", са дадени в паралелен текст само статиите с политически или общокултурен характер, а оригиналната художествена литература (проза или поезия) излиза на български език и много рядко на двата езика. Друга категория вестници, като „Свобода", „Гражданин", „Балкан", издават специални варианти на румънски език. Те не са сходни с вариантите, излезли на български език.

Двуезичните публикации се различават и по времетраене. В. „Свобода/Независимост" продължава 4 години, а румънският вариант „Libertatea" — само една година. В. „Народност — Naţionalitatea" излиза с паралелен текст едва след бр. 40 (т. е. от 20.IX.1868 г.); в. „Гражданин" се издава една година (1871), докато румънският вариант „Urbanul" — три години (1874—1877); в. „Balcanul" излиза първо на румънски език, а от българския вариант — „Балкан" — са известни само два броя. По съдържанието и характера си двата варианта са също тъй разнородни.

Ние насочихме вниманието си върху тези вестници, понеже те включват богат и интересен литературен материал, особено когато е представен с успореден текст. От тази гледна точка публикациите на Раковски повдигат редица литературни и филологически проблеми. Досега румънската и българската историография изтъкваха на преден план политическия и революционния характер на седмичника „Бъдущност — Viitorul". Но в подлистника на всичките му броеве[6] е отпечатана в паралелен текст статията на Раковски „Български вероизповеден въпрос с фанариотите и голямая мечтана идея на панелинизма", която е дълбоко съдържателна и интересна както за българския читател, така и за румънския — с остротата, с която Раковски се бори срещу гръцкото духовенство, срещу елинското влияние и за все по-пълното утвърждаване на матерния език в училищата в Румъния и България. Затова не случайно тя излиза на двата езика. При все че съчинението на Раковски няма особени художествени качества, в него намираме елементи в начална фаза на някои нови литературни видове, които ще развият по-късно в българската литература. На първо място се налага памфлетът и в тази област Раковски се проявява като един от първите български възрожденци, който лансира този жанр. Факт е, че същото явление срещаме и в „Мати Болгария" от Неофит Бозвели. Няколко десетилетия по-късно памфлетът се утвърждава у Христо Ботев, Любен Каравелов, Стоян Михайловски, Христо Смирненски и др.

В споменатата работа на Раковски многозначителен е случаят, когато той се надига срещу проникването на католицизма в България. С голям жар и с остроумие, използувайки на места реторичен език, с язвителен подтекст и

[6] Както добре се знае, от „Бъдущност—Viitorul" излизат само 10 броя. Затова съчинението на Георги Раковски е обнародвано тук частично, но авторът го издава и в отделна книжка също с паралелен текст (български и румънски), Букурещ, 1864, със заглавие и на румънски език: „Chestiunea religioasă bulgară cu fanarioţii şi iluzoria marea idee de panelenism".

с точен адрес авторът представя безплодните опити на папството да привлече българите към католицизма.

Героят на памфлета Йосиф е стар калугер, прост и невежествен от Габровския манастир. Той трябва да бъде помазан за епископ на католиците-българи. За тази цел е отведен в Рим. Тук авторът ни го представя в различни комични положения, давайки като върховен момент „присъждането" на това звание: „Подир няколко дни заведоха дядо Йосиф в черквата няколко си кардинали да го ръкоположат. Свят зрители се стекоха на тая триумфална церемония. Накараха дядо Йосифа да изчете католишкое верую, той сиромах не знае да чете! Четоха други за него! Доде време да му обръснат върха на главата, мустаците и брадата, според католишкия обред. Дядо Йосиф се опря, почна да вика и не даде да се изпълни това нещо на неговата белокоса глава, изговарящ се гневом и презрением, че той никак не ще търпи да става поръгане на света в старите години! И това се прегълна от кардиналите, сѐ за Христово име!"[7]

Върнал се в България, вместо да проповядва ревностно католицизма, дядо Йосиф се затъжава, обзет от мрачни мисли: „Той си думаше често в себе си: Как аз в стари години да стана католик! Какьв отговор ще давам богу?"[8] Тогава той взема крайно решение — да се разпопи. Отхвърля епископските одежди и забягва в Одеса, разваляйки по този начин всички планове на папството.

Като художествено осъществяване това е най-добре обрисуваната част, защото в нея срещаме опити да се покаже портретно изкуство, да се предаде образът на един герой, поставен в различни положения, реагирайки по спонтанен начин съгласно със своите виждания, които влизат в конфликт с изискванията на околната среда, предизвиквайки смях. Същевременно в начална фаза намираме елементи на сатирична литература, която ще усъвършенствува начините на изразяване у големите класици на българската литература. Работата е изпъстрена със серия епизоди за отношенията между българи и гръцкото духовенство или между българите и представителите на османските власти. Тези епизоди имат демаскиращ характер, но като реализация напомнят жанра на кратката повест и скицата, практикуван от Раковски в своеобразна форма. А чрез лирическите отклонения, които той прави в областта на античната, средновековната и новата история, прозират зародишите на историческия роман, развит в българската литература едва през XX в. В стила му срещаме характерни черти, подхванати и развити после на по-високо равнище от по-късните поколения. Господствуващ елемент е патриотичният патос, който се среща не само тук, но и във всички негови съчинения в проза или в стихове, откъдето произлиза и язвителният, хаплив, изобличаващ тон, когато той защищава правата на своя народ, когато разкрива пороците на обществото, в което живее.

У Раковски срещаме съчетание на различни средства на изразяване, на стилове и художествени похвати. Той представя етап, в който литературата още не се е отделила от публицистиката, етап на търсене и формиране на жанровете, когато всичко е насочено към една императивна цел — освобождение на творческите сили чрез премахване на националното подтисничество. Затова, дошел в Румъния, Раковски е така възприемчив за всички социални преобразования, които стават тук, и ги поддържа с жар. Отнемането на мана-

[7] Бъдушност, бр. 2, 15 март 1864, с. 7.
[8] Пак там, бр. 3, 22 март 1864, с. 9.

стирските имоти в Румъния е за него стимул да напише „Български вероизповеден въпрос с фанариотите и голямата мечтана идея на панелинизма", за да каже още веднъж думата си по проблема, която е разисквана и в други негови съчинения откъм други аспекти в един предишен етап.[9] А издаването на брошурата в Румъния послужва в еднаква степен за създаване на известна атмосфера в кръга както на читатели-българи, така и румънци. И не случайно той я обнародва в двуезичен текст. С този труд, както и със статиите, излезли във в. „Viitorul", се разкрива пълната ангажираност на Раковски спрямо обществено-политическия живот в Румъния.

Вестникът на Раковски „Бъдущност — Viitorul" представя интерес и във филологическо отношение. Двуезичният характер на „Viitorul" изисква на първо място представяне на езика и стила на преведения текст в съответствие с оригиналния.

За разлика от други публицисти и писатели на времето Раковски застава на романтични езиковедски позиции. В желанието си да възкреси нормите на езиковата традиция той пише на език, умишлено архаизиран, на който според неговото мнение са писани старите паметници на българската култура.[10] За да покаже богатството на езика на своя народ, Раковски не държи сметка за никакви закони, употребявайки по своеволен начин падежните форми, члена, инфинитива, причастието. Той въвежда в обръщение както нови думи, така и архаизми, неологизми и т. н., създавайки своеобразен език със собствена фактура. Все пак това не е език, неприемлив за читателите. Той пречи до известна степен за ясното изразяване на идейното съдържание и най-вече влияе върху художествената форма на неговите съчинения, като я прави тежка и лишена от артистичност и експресивна гъвкавост.

Лингвистичните схващания на Раковски не са споделени и подхванати от съвременниците му. Те го упрекват именно за тази тенденция да архаизира езика, на който пише. Затова съотечественикът му Димитър Великсин, реализатор на румънския вариант на „Viitorul", не държи сметка за езиковата специфика на оригинала и превежда на модерен литературен румънски език от XIX в. Той е добър познавач на този език, има изискана култура, употребява висок стил, характерен с яснота и точност, ползувайки изкусно тънкостите на румънския език. Ето един пример:

По начала та и направлението вестника си, считаме нуждно да упознайме читатели те си, малко по отблизо със сичкы те народи, кои спадать въ нашый предметъ. А то не можи ся испълни другояче, освень чрез кратак погледъ върху найглавныя точкы повестности, днешнаго имъ положения и разположения.[11]

După principiile şi direcţiunea ziarului nostru, credem că ar fi necesar să facem cunoscut lectorilor noştri, toate popoarele care intră în subiectul nostru. Dar aceasta nu se poate îndeplini într-alt chip decît numai prin o repede privire a celor mai esenţiale puncte ale istoriei lor a stării lor actuale şi a tendinţelor lor.[12]

[9] Г. С. Раковски. Български за независимо им свящинство днес възбуден въпрос и нихна народна черква в Цариград. Белград, 1860.

[10] На същите позиции застават в Румъния представителите на Ардялската школа, водени от идеята за латинизация и чистота на езика.

[11] Viitorul, nr. 6, 1864, p. 22.

[12] Ibidem. Преводачът не употребява кирилски букви, нито полукирилско писане. За цялото списание — в румънската му част — се приема латинската азбука със специфичната за епохата ортография.

При все че румънският вариант е точен и гъвкъв, все пак има някои особености, които издават френската подготовка на преводача — на места срещаме галицизми или дори френски думи и изрази, които съвсем липсват в оригинала. Преводачът ги употребява по смисъл — да се пише с цел фразата да стане по-изразителна, по-ясна и по възможност в тон с атмосферата в Румъния през епохата, когато френското влияние се налага. Ето няколко примера: „În Plovdiv astă solemnitate naţională fu executată într-un mod mai regulat şi mai eclatant“[13]; „Apa cea rece şi aerul vivificatitoriu al munţilor“[14]; „îi ceru iertare pentru eroarea ce comisese şi racontă toate vicleniile, prin care îl amăgiseră. . .“[15]. Или пък се срещат френски изрази, като : героят „intră din nou în vechea sa rasă de călugăr, îşi luă toegioara în mînă şi *aussitôt dit, aussitôt fait*, se dus drept la vapor“[16]; „Ce farsă! Sau mai bine ce *coup de foudre* pentru sfîntul Pontif. . .“[17]. Но не само в притурката на вестника, но и в останалите статии се срещат чисто френски изрази, като: „iar noutatea de zi ce preocupă *pour le moment* oraşul şi districtul nostru e cea următoare. . .“[18]; „a început a ne cînta *des vieilles-chansons* pe care alţii. . . le cîntau pe toate tonurile. . .“[19]

Двуезичният характер на „Viitorul“ ни води и към други заключения. Понеже е известно сътрудничеството в него на Б. П. Хъшдеу, както и обнародването на страниците му на серия писма, документи и румънски материали, може да се говори и аз преводи, правени обратно — от румънски на български. Най-напред трябва да изтъкнем факта, че това са първите преводи на български език от съчиненията на Хъшдеу, както и на споменатите материали. Като ги четем в паралелния текст, ние си даваме сметка, че те получават в българския вариант езиковия облик и стила на Раковски, т. е. в лексикален аспект имат архаичен нюанс, а фразата се моделира също по негов похват. Тези елементи ни навеждат на мисълта, че не Великсин е извършил превода, а самият Раковски. Сравняването на текстовете красноречиво говори за това:

Nu ne miră dară, văzînd convulsivele lor apucături pentru a impidica şi încurca realizarea unui plan atît de măreţ pentru Români şi Bulgari, atît de contrariu pretensiunior şi aspiraţiunilor Grecilor“.[20]

Не се удивляваме убо, глядающи вълняямы те нихни направления, да би могли да въспрепятствуват и приплетат уделотворение то еднаго сь великаго плана Романы те и Българы те, толь противнаго на изисканыя та и стремленыя та Гръков.

Преводите от български на румънски език и обратно, появили се във „Viitorul“, са между първите опити в тази област, извършени през XIX в., а сътрудничеството между Раковски и Хъшдеу им дава импулс.

За разлика от „Бъдущност — Viitorul“ във второто издание на Раковски — „Бранител—Apărătorul“ — намираме нов момент: въвеждане в българската двуезична публицистика в Румъния на ангажираната литература — с точна

[13] Chestiunea religioasă bulgară cu fanarioţii şi iluzoria marea idea de panelenism — труд, обнародван, както вече се каза, първо във Viitorul — Bucureşti, 1864, p. 8.
[14] Ibidem, p. 22.
[15] Ibidem, p. 25.
[16] Ibidem.
[17] Ibidem.
[18] Viitorul, nr. 3, 1864, p. 11.
[19] Ibidem, nr. 4, p. 1.
[20] B. P. H a s d e u. Restul grecomaniei la Români. — Viitorul, nr. 6, 1864, p. 24.

ориентация, използуваща изкуството като средство за въздействие при осъществяването на политически идеали. За тази цел в подлистника на в. „Apărătorul" започва публикуването на романа „Асен"[21], като в скоби се пише „превод", което ще рече, че е превод, но не ни осведомяват от какъв език е направен и кой е авторът на творбата.[22] Споменатото произведение принадлежи на полския писател Зигмунд Милковски, известен с псевдонима Томаш Йеж,[23] който през своя бурен живот на революционер създава мост между Полша, България и Румъния. В този смисъл както авторът, така и делото му представят интерес за нас.[24]

---

[21] С подзаглавие „роман из историята на българите".

[22] Тъй като от „Бранител—Apărătorul" излиза само един брой, преводът не е могъл да бъде продължен.

[23] El. Orzeszkowa. O powieściah T. T. Jeża. Niwa, 1878; P. Chmielowski. Naszi powieśi o pisarze. Cracovia, 1887; T. Jeskechoinski. Historyczna powiesc polska. Niwa, 1888; J. L. Popawski. Życie i czyny pukovnika Zygmunda Miłkowskiego. Lwów, 1902; P. Chmiellowski. T. T. Jeż jako podrozopisarz. — Nowa Reforma, 1903, nr. 84; B. Kaptur. Wspomnienie o Milkowskim. Piotrkow, 1916.

[24] От 1851 до 1864 г. Зигмунд Милковски (1824—1915) развива дейност преди всичко в Румъния. За революционната му дейност през този период и за отношенията му с различни румънски личности вж. I. Petrică. Legăturile scriitorului polon Teodor Tomasz Jez (Zygmunt Milkowski) cu Românii. — Romanoslavica, nr. 70, p. 635—656. От честите му идвания в Румъния най-плодовит остава периодът 1859—1864 г., когато наред с упоритата революционна дейност той води и интензивен литературен живот.

За да осъществи някои политически задачи, Йеж пристига в Молдова през 1859 г. с турски паспорт и се установява най-напред във Фълтичени в дома на д-р Дяконович, където е посрещнат сърдечно от културни хора, които говорят полски език, имат богата библиотека, в която между другите книги той намира и „Летопис на Молдова", обнародван от Когълничану в Яш през 1852 г. Този труд му служи за пряк източник на вдъхновение, за да напише във Фълтичени няколко поеми: „От времето на крал Алберт" (за молдавско-полския конфликт от 1847 г.); „Асен" (отразява борбата за освобождение на българския народ от византийско господство); след това пише втората част на роман, започнат в Париж — „Повест за прапрадядото и праправнука".

През пролетта на 1860 г. Йеж се премества в Михъйлени при д-р Кулчицки, считайки това селище по-подходящо за своята дейност. С помощта на брата на Йон Лека получава румънско поданство (вж. Йон Петрика. Цит. съч., с. 646), за да може да води по-лесно своята революционна дейност. Тук той създава координационен център на полската емиграция в княжествата за подготовка на въстанието през 1863 г. При него се събират полски доброволци, които желаят да встъпят в редовете на въстаниците. В очакване на по-точни инструкции и материални средства, необходими за въоръжаване на емигрантите, Милковски продължава своята литературна работа, като написва няколко романа: „Първа божия заповед" и „Втора божия заповед" „Госпожа комисар". По парични съображения е принуден да пише и романа „Кървава история" за „Gazeta Warszawska".

Когато на 20. I. 1863 г. избухва полското въстание, Йеж се намира в Ботошани. Известието го обърква, защото е било установено въстанието да избухне през май същата година. Отново започва период, пълен с агитация и пътувания. На 15. II. 1863 г. заминава за Варшава. После през април го намираме в Тулча и на други места в Добруджа, където стават редица перипетии, между които и сблъскване между поляци и румънци в Костангалия (вж. пак Йон Петрика. Цит. съч., с. 648). В началото на 1864 г. политическите обстоятелства разделят Милковски с Румъния.

Поради честите си пътувания до Константинопол той има възможност да минава през България много пъти, да опознае отблизо участта на поробения народ, на който посвещава сборник с пътни бележки и редица статии, поместени в полските периодически издания, излизали в Полша или в емиграция по това време. Освен това пише три романа, вдъхновени от историята на българския народ: „Асан", „Зорница" и „Призори". Отношението на Йеж към българите и анализа на тези романи намираме в книгата на В. Смоховска-Петрова. България и творчеството на Зигмунт Милковски (Теодор Томаш Йеж). С., 1955.

Както се каза, първият роман, посветен на българите — „Асен", — е написан в Румъния, във Фълтичени, в изключително състояние на възбуда, тъй като се готви трескаво полското въстание. Милковски иска да даде един роман-манифест, който да има широк отглас всред

Какво кара Раковски да печата по страниците на „Apărătorul“ творбата на един полски писател в български и румънски вариант и да не използува собствената си творба, посветена на същата тема?[25]

Фактът, че един чужд писател проявява интерес към славното минало на неговия народ, че рисува с голяма топлота и с възхвала борбата му за освобождение от византийско робство, има много по-голямо въздействие върху читателя с безпристрастието, с което говори, и с обективното описание на събитията, с това, че като поляк не прави впечатление за субективност при излагане на фактите. Самият сюжет на романа е за Раковски оръжие с две остриета. Чрез борбата, организирана от двамата братя Петър и Асен за сваляне на византийското иго през 1185 г., се внушава идеята, че България е била свободна страна и следователно трябва да бъде отново свободна. Един от героите заявява открито: „Идеята да се възвърне на нашата родина независимостта, която тя е имала, не може да бъде безумие. Нашето отечество е било независимо и може пак да бъде.“ С това Раковски цели да събуди чувството на национална гордост, вяра в собствените сили, а с румънския вариант на романа да създаде всеобщо обществено мнение за защита на подтиснатия народ.

В идеен план романът на Милковски има двоен отглас: внушава идеята за събаряне на османското иго, но същевременно представя и подбуда за борба против гръцко-фанариотското духовенство, от опекунството на което се правят усилия да се освободи страната. Идеите на Милковски, изложени в романа, имат пред вид конкретната действителност в Полша, но те имат същия отзвук, приложен към положението в България, защото двете страни са под чуждо господство. Виждането на полския писател съвпада напълно с веруюто, изповядано от Раковски — мобилизиране на силите, събуждане на чувството за национална гордост, като се възкресява славното минало, борба против османското иго и подтисничеството на гръко-фанариотското духовенство. Затова Раковски не случайно избира именно този роман и възнамерява да го обнародва изцяло в своя вестник,[26] ако би имал възможност да го издава

съотечествениците му. Затова го написва приблизително за 10 дни, както сам признава в своя дневник „Od kolebki przez zycie“. Това съчинение ни информира, че той взема материала за „Асен“, както споменахме, от хрониките, публикувани от М. Когълничану. За този период сам Милковски ни осведомява така: „Пишех, пишех непрекъснато. Едновременно с тази работа правех изследвания в три области: военни, икономико-политически и исторически. В последната област, изучавайки румънския език до такава степен, че говорех доста добре румънски, аз започнах да проучвам румънските хроники. . . Впрочем от тях аз взех сюжета за „Асен“. „Романът бива издаден веднага — същата година — в „Dziennik Literacki“. В отделна книга той излиза за пръв път в Лвов през 1869 г. и по-късно във Варшава през 1906 г. под заглавие „Петър и Асен “ и накрая във Варшава през 1931 г. Говорейки за всичко, което допринася за създаването на тази творба, Ванда Смоховска заключава: „Хрониките дават основата на романа, познаването на българската земя позволява на Милковски да се спре на български сюжет, а въстанието, което наближава, става пряк подтик за написването“ (цит. съч., с. 78).

[25] Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму. Белград, 1860.

[26] Днес са известни следните преводи на „Асен“ на български език. Първият излиза в подлистника на в. „Apărătorul“ — един откъс в превод на Горан Загоров през 1864 г. Тук преводът не е подписан. М. Стоянов в „Българска възрожденска книжнина“ (Т. I, С., 1957, с. 137) го приписва на него. Това се потвърждава от бележка, излязла във в. „Въсток“, бр. 1, 11 май 1865, с. 1, в която четем: „Тази работа беше дадена на един български патриот, за да бъде публикувана във в. „Apărătorul“ в Букурещ. Тъй като от този вестник излезе само един единствен брой, то и съчинението остана незавършено. Ние бяхме помолени с писмо от отговорника на в. „Въсток“ да му го изпратим, за да го публикува.“ Бележката е подписана от преводача Горан Загоров. Вторият превод излиза изцяло в един том — също през 1864 г. —

по дълго време. Какви особености има откъсът от романа „Асен", поместен в „Apărătorul"?

Най-напред трябва да се изтъкне фактът, че вестникът е двуезичен и че това е пръв превод на творба от Милковски, който превод е излязъл на български и румънски език. Както установихме, българският преводач е Горан Загоров, а на румънския вариант — Димитър Великсин, който превежда и материалите във „Viitorul". При все че той не подписва превода, можем да твърдим това, основавайки се на една статия, излязла във в. „Amicul familiei"[27].

Румънският вариант се различава от българския със значителното поетизиране на текста и с отклоненията в него — по-чувствителни понякога, друг път по-умерени. Ето следния пример:

Този предел тогава се наричал Ям; днес го наричаме по турски Балкан, а по български Стара планина. Като пиша за нея, смея да кажа, че е хубава, защото е въистина хубава. От истина била е такава първи ден, когато е излязла из божите ръце нарочно преди шест века. Видял съм я и удивлявал съм се като любопитен пътник, а възлюбил я и като любител. И напомням си тогава ми дойди на ум тая мисъл: милувам ви красни гори! Възхитителни сте! Да съм живописец, написал ви бих на платно, да съм ваятел, изваял

Acest loc pe atunci se numea Emul. Astăzi Turcii îi dau denumirea de Balcan; Bulgarii îi zic Stara Planina.

Fiindcă descriu acest munte cutez a zice că e frumos. Acum şase seculi el era tot atît de frumos, ca şi în ziua cînd a ieşit din mîinile lui dumnezeu. Am văzut acest munte: ca călătoriu l-am admirat sub raportul inimei, l-am iubut şi l-am iubit mult. Cînd l-am văzut îmi aduc aminte nu mă putui opri de a-i adresa în tăcere aceste cîteva cuvinte: „Te iubesc, o munte măreţ! Eşti frumos şi atrăgătoriu suprinzi inima celui

в Болград. Направен е от В. Димитров. През следващата 1865 г. в българския в. „Въсток", издаван в Белград, същият Загоров обнародва романа изцяло — бр. 1—6, 11 май—11 септ. 1865. Последният превод излиза през 1898 г. в София като отделна книга и с подпис Х. М.

От художествена гледна точка последният превод е много по-слаб от превода, направен от В. Димитров — твърди Ванда Смоховска. Ние споделяме същото мнение. Но считаме за необосновано твърдението, че последният превод е дело на Г. Загоров. От съпоставянето на споменатите текстове се установява следното: двата превода, излезли като отделни книги — единият през 1864 г., направен от В. Димитров, и вторият през 1898 г., преведен от Х. М., — се различават много един от друг. Преводите, поместени в „Apărătorul" и „Въсток", са почти еднакви и са направени от едно и също лице — Г. Загоров. Впрочем изглежда, че В. Смоховска не познава преводите, излезли в тези вестници, тъй като в своя труд не споменава за тях.

[27] Asan — roman istoric. Prospect. —Amicul familiei, nr. 13—14, 15. IX—1. X, p. 506. В действителност това е едно представяне на романа, в което се сочат частите, които биха представяли интерес за румънските читатели. Проспектът ги подтиква да се абонират за тази книга, за да може тя да се издаде. Д. Великсин съобщава по изричен начин, че преводът е негов: „Такъв е романът, който почнах да превеждам на румънски език и който — ако апелът, който правя чрез този проспект, намери отзвук — след малко време ще се публикува." Едновременно с напечатването на превода той обявява, че въпросната книга ще съдържа и определен брой лични стихотворения, съобщавайки заглавията им. Изглежда, че по финансови причини преводът не излиза в отделна книга. Рецензията във в. „Amicul familiei" е подписана от „D. Be jison". Ако отъждествим това име с Велисон, респективно с Д. Великсин, името „Be jison" изглежда да е отпечатано с две грешки: първо, вместо „V" е отпечатано „B" под влияние на т. нар. преходен период в румънския правопис, когато се употребявали в еднаква степен латиницата и кирилицата и често пъти при писане на една и съща дума се срещат и латински, и кирилски букви. Подобно явление се среща във вестника. След това е изпусната буквата „l" в името „Be [l] jison", защото между „Be" и „jison" има празно пространство от една буква. Следователно вместо „Be jison", както е напечатано, правилно би било „Beljison", респективно „Velisson".

ви бих, да съм творец, поет, славил бих ви с песен, да съм песнопоец, сложил бих вашите отзиви в едногласен гай.

ce te vede, te iubesc! Deaşi fi pictor, penelul meu şiar face o onoare a te reproduce pe pînză, de-aşi fi sculptor, marmura cea mai frumoasă te-ar reprezenta neîncetat privirilor mele setoase de a te admira; de aşi fi poet, o, cum aşi cînta frumuseţiile tale şi cu cîta amoare aşi depune pe fruntea ta cununa gloriei, şi dacă doresc în acest moment să am ştiinţa şi talentul muzicii, asta o doresc asemenea decît pentru tine!

Чрез тези поетизации и лирически отклонения в румънския вариант Великсин представя красотите на Стара планина и на българската природа в най-бляскави цветове — иска да събуди интереса и възхищението на румънския читател. Румънският вариант издава високите патриотични чувства на преводача, обичта му към родната земя — България, — копнежа по тези живописни места, засилен от факта, че са под чуждо владичество.

Българският вариант е по-мрачен, по-сдържан, по-сух, без възторжени чувства, докато румънският изобилствува с епитети, хиперболи, сравнения и т. н. — всичко представено в мажорен тон. За съжаление този превод не е могъл да бъде продължен поради това, че се прекъсва издаването на вестника, нито пък да излезе в отделна книга. Възможно е Великсин да го е направил от полския оригинал, обнародван в „Dziennik literacki" — вестник, който сигурно се е разпространявал в Румъния всред редовете на полските революционери. Но българският вариант на Загоров е направен по превод от сръбски език, както самият той свидетелствува.[28]

С въвеждането на художествената литература в двуезичния български печат в. „Apărătorul" представя нова стъпка в публицистиката на Раковски в Румъния. Фактът, че се използува творбата на чужденец, който е спрял вниманието си върху един епизод от бляскавото минало на българския народ, не е случаен. Това Раковски е направил съзнателно, тъй като „Асен" е роман не само с художествени качества, но и с висок патриотичен патос, играещ видима практическа роля в българското общество. През този период Раковски култивира една ангажирана литература, която въпреки че говори за минали времена, е здраво закотвена в съвременността, отговаря напълно на някои изисквания на епохата.

Издавайки този роман, Раковски фактически споделя естетическите концепции на Милковски. Двамата са писатели-романтици от революционен тип. Двамата представят в съчиненията си миналото на народа в бляскави цветове, за да събудят чувства на национална гордост и на вяра в победата на борбата за освобождение.

За да получи максимален ефект в преследваната цел, Раковски не отпечатва своя труд за Асен I, а романа на Милковски, показвайки с това, че не само българите прославят своето славно минало, но то се слави и от чужденци. Обнародването на полския роман във в. „Apărătorul" в паралелен текст—

[28] Въсток, год. I, бр. 16, 11 септ. 1865, с. 3. В края преводачът казва: „Ние го преведохме от сръбски език и се старахме и езикът, и преводът да са естествени."

румънски и български — дава широк простор на въздействие и на благоприятно за народа му обществено мнение.

В. „Отечество—Patria“[29] съдържа много по-богат литературен материал — особено лирика с патриотично, революционно съдържание, любовна поезия, пейзажни стихотворения и др. Част от тях са преведени и на румънски или френски език. Срещаме също оригинална проза и преводи, както и три ръкописа — грамоти от XVII в., напечатани в паралелен славянски и румънски текст.[30]

За разлика от разгледаните дотук двуезични вестници („Бъдущност — Viitorul“, „Бранител — Apărătorul“, „Народност — Naționalitatea“ и „Отечество — Patria“), в които материалът излиза в паралелен текст, останалите издания („Urbanul“, „Libertatea“ и „Balcanul“ изцяло са писани на румънски език и съдържанието им не съвпада със съдържанието на българските варианти. Затова литературните и общокултурните проблеми, засегнати в техните колони, имат характер, различен от характера на анализирания по-горе материал. В тях не изобилствува оригинална или преводна литература, но дотолкова, доколкото се среща, отпечатаните произведения разкриват хоризонта и интересите, пък и заниманията на читателя на румънски език (независимо от това, дали е българин или от друга националност). Така редакторът на „Libertatea“[31], известният революционер, поет и прозаик Любен Каравелов, държи да представи България през призмата на един румънски писател, публикувайки пътните бележки „От Русчук във Варна“ от Чезар Болиак[32]. Социалната, политическата и културната атмосфера в съседната страна е представена в контекста на робските години, подчертавайки, че „данъците са тежки отвъд Дунава и обидите от страна на некултурни и пристрастни съдилища не спират“. Към българския народ Болиак изпитва голяма симпатия и възхищение, особено от това, че знае да стопанисва имота си и полага усилия да се издигне в културно отношение. Той посочва, че „българите почват да имат библиотеки и да създават и малки музеи почти във всички градове“. Възхитен е особено от музея във Варна, богат с изложени предмети от древността. Тук Болиак намира „много фрагменти от релефи, между които много красива глава на Меркурий в естествена големина, различни вази и голям брой всякакви монети. . .“. Иначе град Варна се явява изпод перото на румънския писател във внушителни за епохата цветове и със своето географско местоположение. Като морско пристанище, близо до Константинопол, градът е богат и живописен, с пъстро население и силни социални противоречия. Писателят горещо се надига срещу „търговията с жива стока“, както я нарича. Говори със състрадание за младите и хубави девойки, които са откраднати, за да бъдат продавани като робини. Той моли властите на града да ги защитят.

---

[29] Излиза в Букурещ между 1869 и 1871 г., редактиран от П. Кисимов. Редакцията на вестника е на „Calea Vergului“ 6, а администрацията — на площад „Sfîntu Anton“ 14, по-късно на ул. „Gabroveni“ 49. Печата се в печатницата на К. Н. Ръдулеску. Днес вестникът се намира в Народната библиотека „Кирил и Методий“, София.

[30] Липсата на място не ни позволява да представим изчерпателно този материал. Запазваме си правото да го изложим в статия по-късно.

[31] Излиза в Букурещ от 7. I до 17. IV. 1871 г. общо 15 броя — като подлистник на в. „Свобода“. Печата се в тип ографията на А. Андрич — ул. „Чишмиджиу“ 7.

[32] Libertatea, II, 1871, nr. 13, 6. IV, p. 37—38; nr. 14, 11. IV, p. 40; nr. 15, 17. IV, p. 45—46. Пътните бележки на Чезар Болиак са поместени и в румънския вестник „Trompeta Carpaților“.

Като румънец Болиак не забравя да подчертае връзките на този град с Румъния. Тук той среща много културни хора, които са учили в Букурещ. Между тях споменава за един художник, бивш ученик на Г. Татареску. Също така писателят се спира и върху различните обичаи, свързани с някои празници, или върху аспекти на всекидневния живот в града. Съчинението е интересно и показва хубавото отношение на автора към България.

Във връзка с проблемата за търговията с роби, повдигната от Болиак в пътните му бележки, в „Libertatea“[33] излиза работата на английския писател Ф. Милиган[34], озаглавена „Роби в Турция. Харемът на султана (негри и роби)“. Авторът дава историята на робството и на развитието на търговията с роби. Показва в кои държави се практикува робството и кои са пазарите, където тази жива стока се продава. Авторът обвинява мюсюлманите в това варварство и иска освобождаване на робите. След като показва робини в най-различни положения, начина на тяхното организиране и опитите да се освободят, авторът заклеймява тази търговия и разкрива авторите ѝ, които — нещо невероятно — не са мъже, а жените на големи знатни турци в Цариград, и сочи конкретни имена, които са натрупали баснословни богатства от тази търговия.

Целта, с която се издава този труд, е ясна — да се демаскират начинът на живот и етиката на господарите, които държат българите в робство. Оттук идва подтикът към въстание и желанието за свобода.

Името на преводача не се знае, нито пък от кой език се превежда. Румънският вариант отговаря на някои искания на епохата и заедно с работата на Болиак съставят литературната част на вестника.

Друг важен момент, срещан в двуезичните българо-румънски вестници, е интересът към фолклора. Известен е фактът, че през 1875 г. в Париж излиза сборникът „Български народни песни“ („Chansons populaires bulgares“), преведен и обнародван от Огюст Дозон. Уводът на този том има 47 страници. В него се прави грижлив анализ на българските фолклорни творби. А от стр. 3 до 143 са отпечатани в оригинал редица български народни песни, после от стр. 147 до 332 те са преведени на френски език. Следва речник на всички думи в българския текст и обяснение на френски език. Сборникът на Дозон се радва на голям успех, тъй като изразява интереса, проявен от чужденец към българския фолклор. В. „Balcanul“[35] публикува на румънски език откъс (т. е. от стр. 12 до 20) от увода на тази книга под заглавие „Cîntecele populare la bulgari“[36]. Дозон изтъква, че братя Миладинови, Стефан Верковић, Вук Караджич и др. са се занимавали много със събиране на народни песни. В тази работа е увлечен и той. След като посещава България, за да събира

[33] Libertatea, 1871, n. 3, 20. I, p. 8—9; nr. 5, 3. II, p. 13—15; nr. 7, 17. II, p. 20—21; nr. 12, 6. IV, p. 37.

[34] В подлистника се съобщава следното за автора: „Майор Милиган е първият англичанин, който се е заинтересувал и се е заел да разкрие обичаите и морала на турците и със своя труд иска да убеди както своите съотечественици, така и цивилизована Европа, че турците наистина никога не могат да се цивилизоват, тъй като са овладени от деморализация“ — Libertatea, nr. 3, 20. I. 1871, p. 8.

[35] В. „Balcanul“ излиза в Букурещ през 1875 г. от 2. II. до 22. XI — общо 33 броя. Редактор е К. Цанков. Редакцията и администрацията се помещават на „Calea Moşilor“ 122. Печата се в типографията „Libertatea“ на същия адрес. От българския вариант излизат само два броя: Балкан, 1875, бр. 1, 24 септ., бр. 2, 9 окт. В бр. 1 излиза една любовна българска народна песен. И двата варианта днес се намират в Народната библиотека „Кирил и Методий“, София.

[36] Вж. Balcanul, 1875, nr. 25, 9. VIII, p. 5; nr. 26, 16. VIII, p. 6—7.

народни песни, в откъса, поместен в „Balcanul", прави описание на различни български народни обичаи, свързани с песни и хорà. Така той описва забавите по Великден и особено обичаите, свързани с празнуването на св. Георги, в които младите девойки играят главна роля. Описва хорàта им и задевките при кладенеца. Споменава за обичаите и игрите при сватба, в които участвуват лица на различна възраст, или описва забавите и хорàта по жътва, когато те се превръщат често пъти в истински карнавал. Авторът подчертава динамизма на играта и жизнерадостта на песните. После прави забележки, отнасящи се до прозодията на българската народна песен.

С този откъс, преведен на румънски език, в. „Balcanul" разкрива богатството на българското народно творчество и подчертава с гордост интереса, проявен от чужденците към това съкровище на българския народ.

Страниците на в. „Urbanul"[37] ни предлагат изненадващ опит на една жена да изрази чувствата си в стихотворна форма.[38] Това е стихотворение, проникнато от патриотичен дух, поддържащо идеята, че народът е сила, способна да отхвърли османското иго. В художествено отношение то е слабо и наивно, но има заслугата, че е патриотична манифестация на една жена от миналия век, която вестникът насърчава, защото е в съзвучие с повелите на епохата и служи за мобилизиране на силите за освобождението на България.

* * *

Двуезичните български и румънски вестници, издавани в Румъния през миналото столетие, предоставят на читателите различен и богат материал от гледна точка на литературните жанрове — лирика, памфлет, фейлетон, пътни бележки, творби на българския фолклор или коментарии върху него и др. По страниците им срещаме оригинални произведения не само на български представители, като Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Д. Великсин и др., но и на чужди, като Ч. Болиак, Б. П. Хъшдеу, О. Дозон и др. От филологическа гледна точка особено значение имат двуезичните вестници, които обнародват материали в паралелен текст. Подчертаваме също факта, че в тези вестници от миналия век се правят преводи от български на румънски език, както и обратно — от румънски на български език, на някои важни по съдържание материали.

Заслужава да се отбележи и фактът, че тези вестници поддържат будно националното съзнание и на българите, които са загубили връзка с културната атмосфера на своята родина. Накрая подчертаваме и факта, че тези вестници способствуват за укрепване на приятелските връзки и за взаимното опознаване на румънския и българския народ. А излизането им в Румъния представя светъл момент на борба и взаимност през периода, когато и Румъния, и България се стремят към една и съща цел — свобода и независимост.

---

[37] В. „Urbanul" излиза в Браила от септември 1874 г. до 16. I. 1877 г. От него в библиотеката на Румънската академия на науките, под сигн. P II 1500, том IV, са запазени броевете 48, 51 и 52 от 20. VI, 13 и 20. VII. 1875 г. и бр. 1 от 16. I 1877 г. Редактор е Ангелаки Савич. Българският вариант „Гражданин" излиза също в Браила през 1871 г., но от него не е запазен нито един брой. За тези вестници вж. „М. Стоянов. Цит. съч., с. 455 и 459; също N. Hodoș, Al. Sadi-Ionescu. Publicatiile periodice romanești. București, 1913, p. 760.

[38] E. Vassiloff. Vocea liberă e vocea lui dumnezeu. — Urbanul, nr. 1, 16. I. 1877.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВОПРОСЫ В ДВУЯЗЫЧНЫХ БОЛГАРО-РУМЫНСКИХ ГАЗЕТАХ XIX ВЕКА, ПОЯВИВШИХСЯ В БУХАРЕСТЕ И БРАИЛЕ

ЛАУРА БАЗ-ФОТИАДЕ

(Р е з ю м е)

К середине XIX века создается самый сильный центр болгарской публицистики за пределами турецкой империи. Если в Белграде, Новом Саде, Вьене, Праге или Москве печатались 1 или 3—4 периодических изданий, то в Румынии лишь за 15 лет (1863—1878) вышло в свет 56 журналов и газет. Из них 7— с параллельным текстом (на болгарском и румынском языках), 7 печатались в Бухаресте и одно — в Браиле. По своему содержанию и характеру они неоднородны, и литературные вопросы занимают в них разные места.

Основателем болгарской газеты с параллельным текстом в Румынии является Г. С. Раковски еженедельником „Бъдущност — Viitorul". В работе мы подробно выявляем значение появления такой газеты среди болгарской эмиграции, указываем на те традиции, которые она создала, а также подчеркиваем ее роль и влияние на читателя, владеющего румынским языком (независимо от того, является ли он болгарином или принадлежит другой нации).

С литературной точки зрения газеты Г. С. Раковского с параллельным текстом „Бъдущност — Viitorul" и „Бранител — Apărătorul" сыграли двойную роль: создали в зачаточном фазисе новые литературные жанры, а именно памфлет, рассказ, повесть и даже отдельные элементы исторического романа (последние будут широко развиваться несколько десятилетий спустя в творчестве Хр. Ботева, Л. Каравелова, Ив. Вазова, Ст. Михайловского и др.); с другой стороны, они ввели в двуязычную болгарскую печать боевую литературу с точной целенаправленностью; использовали искусство как средство достижения политических идеалов печатанием в газете „Бранител — Apărătorul" романа „*Асен*" Теодора Томаса Йена в болгарском варианте.

Характер полной двуязычности газет Г. С. Раковского заставил нас подвергнуть их как литературному анализу, так и филологическому разбору. На основании сопоставления языка и стиля оригинального текста с переводным мы пришли к интересным и показательным выводам.

В дальнейшем представлены газеты „Libertatea", „Balcanul", „Urbanul" и подчеркивается факт, что они были целиком написаны на румынском языке, и их содержание не тождественно с болгарским вариантом. Поэтому литературные вопросы, рассматриваемые в этих изданиях, имеют совсем иной характер по сравнению с материалом, проанализированным выше. И хотя в них мало оригинальной и переводной литературы, они показывают нам вкус и культурный уровень румынского читателя. Например, появление на страницах газетах „Libertatea" путевых заметок „*От Русчука до Варны*" Чезара Боллиака свидетельствует об особом интересе и внимании румынского прозаика к Болгарии. В этой же газете встречаем и перевод произведения английского писателя Ф. Миллигена „*Рабы из Турции. Гарем султана.*" А газета „Balcanul" популяризирует деятельность французского фольклориста Огюста Дозана, который собрал многочисленные болгарские народные песни, напечатал их в подлиннике и перевел их на французский язык.

В заключение можно утверждать, что двуязычные газеты (болгаро-румынские), появившиеся в нашей стране в прошлом веке, представляют богатый и разнообразный материал для читателя. В них встречаем как оригинальную, так и переводную литературу; они сыграли важную роль среди болгарской эмиграции, а для читателя, владеющего румынским языком, были средством информации и агитации за болгарское дело. И в то же время эти газеты послужили делу укрепления дружественных связей и более глубокого взаимного познания румынского и болгарского народов.

БИЛИНГВИСТИЧНАТА ПОЕЗИЯ НА ДИМИТЪР ВЕЛИКСИН

ИЛИЯ ТОДОРОВ

През последните години проблемите на билингвизма занимават не само специалистите в областта на езикознанието, но и учени от други специалности — психолози, социолози, педагози и пр. Все по-често тези проблеми привличат вниманието и на литературоведите. От една страна, в литературната история са известни немалко случаи, когато отделни автори създават и обнародват художествени произведения на два и повече езика и фактически участвуват в литературния живот на различни народи независимо от своята национална принадлежност; немислимо би било творчеството на такива автори да се разделя на части според езика, на който са написани техните произведения, и всяка част да се разглежда сама за себе си. От друга страна, проблемите на билингвизма като литературно явление се поставят на дневен ред и от нашата съвременност — в културния живот на редица народи днес се наблюдава тенденция на едновременно и равноправно съществуване на два и повече езика, което води до създаване на художествени произведения на тези езици (често пъти от едни и същи автори). Особено оживено се обсъждат — и от литературоведите, и от самите писатели — тези проблеми в редица страни от Азия и Африка, неотдавна освободени от чуждо колониално господство. Наред с това проявите на билингвизма в съвременната литература занимават литературоведите и културната общественост в много други страни от Европа и Америка.

Разбира се, във всяка страна и дори във всеки конкретен случай на двуезично литературно творчество възникват специфични проблеми. Съществуват обаче и някои общи проблеми, които имат теоретичен характер и произтичат от самата същност на билингвизма като литературно явление. Интересно би било например да се изясни до каква степен и в какви насоки националната принадлежност и родният език на писателя оказват влияние на проявите му в чуждоезичните литератури, да се определят функциите на чуждоезичната творческа среда в произведенията, създавани на родния език, да се посочи значението на билингвизма с оглед на конкретните художествени постижения и на литературния процес като цяло, да се уточнят принципите, според които творчеството на писателите-билингвисти трябва да бъде включвано в рамките на една или друга национална литературна история. Теоретичното осветляване на набелязаните проблеми не само ще допринесе за по-цялостната и по-задълбочена характеристика на литературното наследство на отделни автори от миналото, но и ще способствува за правилното и своевременно решаване

 Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX в., С., БАН, 1980

на някои актуални и извънредно важни за съвременната литература в редица страни въпроси, свързани с билингвизма; по такъв начин ще бъде подпомогнато литературното развитие в тези страни.

Необходимо условие за теоретичното изясняване на проблемите на билингвизма като литературно явление е проучването на творчеството на достатъчно голям брой писатели-билингвисти от различни части на света, живели и работили през различни исторически периоди и при различни обществени, политически и езикови условия. С оглед на това е необходимо да се обърне внимание и върху проявите на литературния билингвизъм в областта на Балканите и Югоизточна Европа. Както е известно, едновременната употреба на два езика е твърде разпространено явление на Балканския полуостров в миналото (като последица главно от масовите преселнически движения). Често срещаният билингвизъм във всекидневната реч естествено води до възникване на билингвизъм и в литературното творчество. В литературния живот на балканските народи наблюдаваме най-разнообразни прояви на билингвизъм — българо-гръцки, румъно-български, българо-сръбски, румъно-гръцки, сръбско-румънски, румъно-унгарски, българо-руски, румъно-френски, сръбско-немски и т. н. Наблюденията над този богат материал несъмнено ще дадат възможност да се направят интересни теоретични обобщения за характера, същността и ролята на билингвизъма като литературно явление.

В тази работа си поставяме за цел да разгледаме една от проявите на българо-румънския литературен билингвизъм — творчеството на почти неизвестния за съвременните читатели поет от 60-те години на миналия век Димитър Великсин. Спираме се именно на Великсин, тъй като в много отношения той е типичен писател-билингвист — с еднаква лекота пише стихове на румънски и на български, а по-късно и на френски език; в отделни случаи пише и превежда стихотворения на гръцки и италиански. Освен това, макар и забравен днес, Великсин е бил твърде популярен сред своите съвременници — както с румънските, така и с българските си стихотворения. Не е без значение и фактът, че в случая разполагаме с достатъчен биографичен и творчески материал.

Великсин се ражда в Браила около 1840 г. в семейството на българи, преселници от Сливен, които са напуснали България непосредствено след Руско-турската война през 1828—1829 г. По времето, когато се оформя неговият светоглед, Браила е многонационален град — тук през 40-те и 50-те години на миналия век освен румънци живеят и българи, турци, гърци, евреи и др. Първоначалното си и средно образование поетът получава в родния си град, където учи първо в румънско, а след това в гръцко училище. След като завършва през 1861 г. Браилската мъжка гимназия, Великсин прави постъпки да бъде изпратен в Прага, за да продължи образованието си. Това не му се удава и той остава в Румъния; тъкмо през този период започва усилено да се занимава с литературна и публицистична дейност. По-късно, през 1869 г., Великсин успява да замине за Париж, където слуша лекции по литература в Колеж дьо Франс и в Сорбоната. Само след една година обаче той се завръща в Румъния и живее тук до освобождението на България. През 1878 г. Великсин идва в България, но след няколко години отново заминава за Румъния — вече като служител в българското посолство; после отново се установява в България. През 1896 г. той заминава на лечение в Париж, където преждевременно завършва жизнения си път.[1]

[1] За живота и творчеството на Великсин вж. д-р К. Кръстев. Д. Великсин. — Критика, год. I, 1891, кн. 6, с. 199—205 (статията е включена по-късно в книгата му Етюди

По-голямата част от своето творчество Великсин създава в Браила през 60-те години на миналия век. По време на пребиваването си в Париж той продължава да пише стихове, но вече не така интензивно.[2] След завръщането си в Румъния през 1871 г. Великсин постепенно скъсва с поезията. Неговото име се среща все по-рядко в румънския и българския печат, а стихотворенията, които понякога обнародва, са обикновено на френски език. Известно оживление в литературната му дейност наблюдаваме в годините непосредствено преди и след Освободителната война (по-точно през периода 1876—1880 г.), но и тогава той пише стихове сравнително рядко, и то предимно на френски език. Няколко години след освобождението на България Великсин окончателно се оттегля не само от поезията, но и от всяка обществена дейност.

Безспорно Великсин се оформя като поет в румънската творческа среда. През 60-те години на миналия век той участвува активно в румънския литературен живот под името Dimitrie Vellisson, като обнародва десетки свои стихотворения в редица от най-представителните румънски периодични издания — „Buciumuli," „Trompeta Carpaţilor", „Dîmbovi ţa", „Reforma", „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", „Românul", „Timpul", „Sentinela română", „Albina pindului", „Legalitatea" и др. Тук се поместват и други материали с подписа на Великсин — дописки, статии, съобщения, отворени писма. В някои от посочените издания, а също и в други румънски вестници от това време, като „Naţionalul", „Aghiuţă" и пр., срещаме отзиви за Великсин. За нас най-интересно в случая е, че за него се говори като за известен на публиката румънски поет. Например още през пролетта на 1864 г. видният румънски писател Чезар Болиак, редактор на в. „Buciumul", пише следното в един отзив за българския вестник „Бъдушност": „Redactorul „Viito-

---

и критики. С., 1894, с. 79—91); Ив. Вазов. Великсин. Животописна беседа. — Мир, бр. 393, 29 май 1897 г. (вж. Ив. Вазов. Събрани съчинения. Т. 9. Под ред. на П. Динеков и Ил. Тодоров. С., 1976, с. 118—121); Н. Начов. Димитър Великсин (Историко-литературни бележки). — Илюстрация Светлина, VIII, 1898, кн. 3, с. 1—5; допълнение: Илюстрация Светлина, XV, 1907, кн. 9—10, с. 9—11, и кн. 11—12, с. 31; К. Цанков. Няколко думи за Великсин. — Бълг. сбирка, год. V, 1898, кн. 6, с. 530—537; М. Грозев. Великсин като поет. — Изв. на семинара по славянска филология, кн. 1, 1905, с. 303—340; Ст. Чилингиров. Моменти от културния и политическия живот на България. Нещо за Д. Великсин. — Пролом, год. II, 1923, кн. 7, с. 206—214, и кн. 8, с. 246—250; I. Bălbulescu. Poetul bulgar Veliksin şi românii. — Arhiva. Organul Societăţii istorico-filologice din Iaşi, t. XXXI, 1924, nr. 3—4, p. 264—267; С. Табаков. Опит за история на град Сливен. Т. II. С., 1924, с. 437—440; Н. Савов. Димитър Великсин. — Лит. фронт, бр. 33, 17 авг. 1961; Хр. Капитанов. Димитър Великсин — виден български публицист. — Бълг. журналист, 1972, кн. 12, с. 26—29; Хр. Йонков. Непознатият Великсин. — Пулс, бр. 1, 1 ян. 1975, с. 11. Спомени за живота и творчеството на Великсин вж. у К. Иречек. Галерия от новобългарски типове. — Бълг. мисъл, год. V, 1930, кн. 2, с. 93—95; Д. Н. Минчев. Неизвестни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. — Театър, 1957, кн. 11, с. 69—72; Ал. Божинов. Димитър Великсин. — Минали дни. С., 1958, с. 20—27. Непубликувани спомени за Великсин от Милка Михайлович има в Научния архив на БАН, сб. IV, арх. ед. 28. Сведения за живота и дейността му се съдържат също и в неговата непубликувана кореспонденция, която се намира в архивните фондове на К. Цанков и Ив. Касабов, съхранявани в Българския исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий". Други писма, съдържащи биографични данни за Великсин, вж. в Архив на Г. Раковски. Т. III. Писма до Раковски. 1861. Под ред. на Н. Трайков. С., 1966, с. 651—652, 887—888, 890—891, 894—895, 910. Т. IV. Писма до Раковски. 1862—1867. Подготвил за печат и с обяснителни бележки Веселин Н. Трайков. С., 1969, с. 194—199, 328, 341—342.

[2] Това заключение се основава на цялостния преглед на румънския и българския печат от този период. Засега не е установено какви материали е обнародвал Великсин във френските вестници. Съществуват указания, че през 1869 и 1870 г. той е сътрудничил във вестниците „La France" и „L'Independence Belge" (вж. Хр. Каитанов. Цит. ст., с. 28).

rului" este neobositul patriot bulgar d-l Racowski şi collaboratorul său d-l Vellisson al cărui talent îl cunosc lectorii noştri" (an. II, № 203, 7/19. III. 1864, p. 817). Малко по-късно в друга бележка, поместена пак във в. „Buciumul" във връзка с превода на Великсин на стихотворението на К. Ариеску „Triumful democraţiei" от румънски на гръцки език, Болиак дава висока оценка на гръцките стихове на Великсин, подчертавайки, че той е единственият в момента румънски поет, който пише и превежда стихотворения на гръцки език: „Frumoasa poezia a d-lui Aricescu a inspirat pe poetul D. Vellisson să facă o traducţiune egală cu originalul. Nu putem îndestul a admira talantul celui din urmă, pe care am avut occaziunea să-l vedem desfăşurindu-se până acum în două limbi cu aceaşi forţă. Credem că d-lui Vellisson este singurul poet român astăzi, care să facă versuri greceşti şi mai cu seamă traducţiuni literarie că aceasta şi care să merite a figura în oricare colecţiune de poezie ellene moderne" (an. II, nr. 235, 7. VI. 1864, p. 939).

Трябва обаче да отбележим, че популярността на Великсин като румънски поет съвсем не стига до размерите, за които говори Вазов в своите спомени от 1897 г. (според Вазов той бил провъзгласен за един от най-видните поети на Румъния по онова време)[3]. Фактически в румънския печат няма данни за такава висока оценка на поезията на Великсин. Но за нас е важно да подчертаем, че румънските му стихотворения нямат случаен и любителски характер, че той е бил смятан от своите съвременници за румънски поет, че е участвувал в румънския литературен живот. Съществуват указания, че Великсин е поддържал връзки с изтъкнати румънски писатели и литературни дейци, между които Д. Болинтиняну, К. А. Росети, Чезар Болиак, Б. П. Хъшдеу, Константин Ариеску, Григоре Грандя, И. Г. Валентиняну, Ж. Баронзи, Юлиу Съвеску и др. Това също свидетелствува за неговото активно участие в румънската литература през 60-те години на миналия век.

Същевременно Великсин участвува дейно и в българския литературен живот. Според някои автори той започва литературната си дейност на български език още в началото на 60-те години във вестниците „Дунавски лебед" на Г. С. Раковски и „Българска пчела" на Х. Д. Ваклидов.[4] През 1864 г. Великсин е сътрудник на Раковски в издаването на в. „Бъдущност", който излиза едновременно на български и румънски език, а през втората половина на 60-те години редица негови стихотворения и статии се появяват в българските издания „Общ труд", „Дунавска зора", „Народност"; в началото на 70-те години негови стихотворения се печатат във в. „Македония" и сп. „Летоструй", а по-късно и във в. „Стара планина". Предполага се, че е участвувал и в други български вестници от периода преди Освобождението — „Свобода" и „Не-

[3] И в. В а з о в. Събрани съчинения, т. 9, с. 120, 474. Това твърдение се приема безкритично в почти всички статии и изследвания за Великсин, които излизат в нашия печат след 1897 г. То продължава да се повтаря и досега (срв. например посочените статии на Н. Савов и Хр. Йонков).

[4] Вж. И в. В а з о в. Събрани съчинения, т. 8, с. 315; Х р. К а п и т а н о в. Цит. ст., с. 26, 28. Това твърдение засега не се подкрепя от конкретни данни, от които да се вижда, че в началото на 60-те години Великсин вече е пишел на български език. Фактът, че през есента на 1863 г. той се обръща към Раковски с писмо на френски език ни позволява да се усъмним дали по това време е могъл свободно да пише на български език (текст и превод на писмото вж. в Архив на Г. С. Раковски, т. IV, с. 194—196). В случая заслужава внимание също и фактът, че единственият материал, поместен с подписа на Великсин в българския печат от това време, е превод от румънски език на неговата дописка за набавените музикални инструменти в българското училище в Болград. Дописката е публикувана във в. „Aghiuţă" на Б. П. Хъшдеу (an. I, nr. 5, 1. XII. 1863, p. 52); преводът на български език е поместен във в. „Българска пчела" (год. II, бр. 30, 20 дек. 1863, с. 120).

зависимост", „Тъпан", „Гражданин" („Urbanul"), „Балкан" („Balcanul"), „Възраждане", „Български лъв", „Оса", „Хъш", „Хитър Петър", „Момче" и др.[5] Българските стихотворения на Великсин също са били посрещани добре от съвременниците. Показателен в това отношение е следният пример. Когато през 1878 г. в сп. „Общ труд" е публикувано негово стихотворение, редакцията на списанието отбелязва, че се смята твърде честита, като придобива за постоянен сътрудник поета Великсин, изпод майсторското перо на когото могат да излязат много прекрасни творения" (год. I, кн. 2, с. 49). Редакцията на в. „Народност" също дава най-висока оценка на Великсин, като го нарича в една бележка на румънски език „distinsul nostru poet" (год. II, бр. 16, 9 март 1869). Обнародвайки във в. „Македония" неговите „опити в дидактическата поезия", П. Р. Славейков придружава стиховете му с кратко встъпление, в което отбелязва: „Талантът и поетическите способности на г-на Великсина са освидетелствувани от издадените му до нине стихотворения; остава му чрез непрекривни занимания да усъвършенствува слогът и язикът, в който неволно похромва понякоги" (год. IV, бр. 79, 8 септ. 1870). В своето „Ръководство за словестност" (Виена, 1874) Д. Войников неколкократно използува примери от стихотворенията на Великсин, подчертавайки техните достойнства (вж. с. 52, 60, 61—62, 142, 155). Ласкаво се отзовава за Великсин и редакцията на в. „Стара планина" (год. I, бр. 71, 12 май 1877). При отпечатването на друго стихотворение на Великсин, вече след Освобождението, във в. „Витоша" той е наречен „известний български поет" (год. I, бр. 30, 8 септ. 1879). През 1891 г., още приживе на Великсин, начеващият тогава литературен критик д-р К. Кръстев изразява в сп. „Критика" положителното си отношение към неговата поезия и по-специално към стихотворението му „Мисли върху женитбата" (год. I, кн. 6, с. 199—205). По-късно Вазов бележи в своите спомени: „У Великсина съществуваше чувство за хубавото, той обладаваше развит литературен вкус и верен поетически усет." В същите спомени Вазов предава и оценката на Хр. Ботев за Великсин: „За Великсина Ботев казваше в кафенето на Ганча Габровеца в Галац: — Аз съм поет по душа, Великсин е поет по изкуство."[6] Заслужава да отбележим също и оценката на К. Величков за Великсин. „Колкото и далече да отивам в бъдещето — пише той в недовършения си труд върху историята на българската литература, — не мисля, че ще сбъркам, ако кажа, че една антология, която ще иска да даде пълна картина за развитието на новата българска поезия, не може да не даде място на Великсина. Както и да се съди за неговите стихове, те доказват, че у него са се съединявали солидни и обширни литературни знания с истински и плодотворни поетически дарби. . ."[7] От всичко това става напълно ясно, че Великсин е бил ценен на времето си не само като румънски, но и като български поет.

Трябва да подчертаем, че Великсин започва своята творческа дейност със стихотворения на румънски език. Първите му изяви в печата като поет датират от началото на 1863 г.[8] По това време той обнародва във в. „Buciu-

[5] Хр. Капитанов. Цит. ст., с. 28—29.

[6] И в. Вазов. Събрани съчинения, т. 9, с. 119.

[7] К. Величков. Пълно събрание на съчиненията. Т. 8. Български писатели. С., 1914, с. 313.

[8] Може да се предполага, че Великсин е печатал стихотворения на румънски език и преди 1863 г. При прегледа на румънски периодичен печат обаче не успяхме да открием ранни публикации на негови стихотворения. За съжаление в големите румънски библиотеки не са запазени броеве от редактирания от него вестник „Tromba mercantile", който е излизал в Браила през 1861 г. (съобщение за този вестник вж. в „Natjonalul", an. IV, nr. 33, 22. IV.

mul“ стихотворенията „Cobea (an. I, nr. 25, 27. III, 1863, p. 100), „Un suspin pentru Polon!“ (an. I, nr. 28, 10. IV. 1863, p. 111), „Hora măririi. La harta României înrelief de d-l Cezar Bolliac“ (an. I, nr. 109, 22. IX. 1863, p. 435; стихотворението е подписано „Vellisson şi Săvescu“), „Sonet la artistul şi autorul dramatic român d-lui M. Millo“ (an. I, nr. 113, 26. IX. 1863, p. 447), „Visul unui poet sau precipiţiul ateismului. Dedicaţiune d-lui D. Bolintineanu“ (an. I, nr. 126, 12. X. 1863, p. 503). През следващите няколко години Великсин продължава със същата интензивност да печата стихотворения на румънски език. През 1864 г. той публикува пак във в. „Buciumul“ стихотворението „Cerşetoriul şi Vrăjitoarea sau ochiul provedinţei este totdeauna neadormit“ (an. II, nr. 237, 12. VI. 1864, p. 947).

Като имаме пред вид поместеното във в. „Buciumul“ на 7. IV. 1864 г. категорично изявление на Чезар Болиак, че Великсин е единственият румънски поет, който по онова време пише и превежда стихотворения на гръцки език, можем да приемем, че обнародваната няколко дни преди това в същия вестник (an. II, nr. 233, 2. IV. 1863, p. 926) паралелно на гръцки и италиански език ода в чест на румънския владетел Александру Куза принадлежи също на нашия поет, макар да не излиза с неговото име, а с подписа „*εἷς θειασώτης τῆς Ἐλενθερίας*“ и съответно на италиански „Un adorator della Libertà“. В началото на 1865 г. Великсин печата на румънски език във в. „Reforma“ друго стихотворение в чест на Куза: „Oda la ziua salutaria de 24 ianuarie. Dedicată naţiunei române şi domnitorului ei Alexandru Ioan I“ (an. VII, 1865, nr. 5, p. 18). Същото стихотворение е препечатано наскоро след това в известното списание „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“ (an. XXVIII, 1865, nr. 2, p. 16). Пак през 1865 г. Великсин обнародва във в. „Trompeta Carpaţilor“ своите стихотворения „Enigme“ (an. I, nr. 1, 13. III. 1865, p. 3) и „O enigmă nerezolvabilă“ (an. I, nr. 38, 30. VII. 1865, p. 151; nr. 39, 3. VIII. 1865, p. 154—155), а във в. „Dîmboviţa“ на Д. Болинтиняну (по това време вече редактиран от Гр. Грандя) — сатирата в стихове „Omul şi gîndacul“ (an. VII, nr. 88, 14. II. 1865, p. 5—7). Тази интересна сатира е препечатана по-късно в сп. „Albina pindului“ (an. I, nr. 7, 15. IX. 1868, p. 179—181). През 1866 г. Великсин публикува във в. „Reforma“ стихотворението си „Iacâ aşa“ (an. VIII, nr. 51, 27. X. 1866, p. 4), а във в. „Românul“ — стихотворението „La Candia“ (an. X, 27—28. X. 1866, p. 775). Посочените стихотворения се отпечатват с подписа D. Vellisson. Твърде вероятно е през тези години Великсин да е обнародвал и други стихотворения на румънски език, подписани само с инициали, с други псевдоними или пък излезли анонимно.

Българските стихове на Великсин се появяват по-късно. През 1868 г. — една от най-плодоносните години в творческия живот на Великсин — са издадени десетина негови стихотворения на български език. Във в. „Дунавска зора“ е напечатан неговият пръв сонет на български език, посветен на актрисата Матилда К. Попович (год. I, бр. 26, 13 май 1868), както и четири сонета с интимно съдържание: „О, колко е сладко. . .“ (год. I, бр. 33, 8 юли 1868); „Кой дявол ме накара. . .“ (год. I, бр. 34, 15 юли 1868); „Ангелите от небето. . .“ (год. I, бр. 35, 22 юли 1868); „Твърдоглава си, девице. . .“ (год. I, бр. 44, 5 окт.

1861, p. 131; S. Semilian. Istoricul presei brăilene de la 1839 pînа la 1926. Braila, 1927, p. 115). Очевидно по повод на същия вестник Великсин е наречен в едно писмо на А. Савич до Раковски от 12 .VIII. 1861 г. с прозвището Тромбата (вж. Архив на Г. С. Раковски, т. III, с. 651—652).

1868). Тук намираме и неговото стихотворение „На една българка“ (год. I, бр. 29, 12 юни 1868). По същото време Великсин печата в сп. „Общ труд“ три стихотворения: „Мисли върху женитбата“ (год. I, 1868, кн. 1, с. 83—87; това стихотворение е препечатано по-късно в сп. „Летоструй“, год. IV, 1872, с. 225—228), „Една отломка от человеческото сърце“ (год. I, 1868, кн. 2, с. 60—62) и „Sutor non ultra crepidam“ (год. I, 1868, кн. 2, с. 49—59; последното стихотворение е обнародвано малко преди това във в. „Народност“, год. I, бр. 31, 6 май 1868, и бр. 32, 13 май 1868). Във в. „Народност“ е поместен също и един сонет на Великсин с интимно съдържание под заглавие „Сонет за госпожица Е. К.“ (год. I, бр. 43, 30 окт. 1868).

Съществуват указания, че Великсин е автор и на един бунтовнически марш, обнародван през 1868 г. в специална притурка на в. „Дунавска зора“ под наслов „Позив към всичките българи за освобождение на отечеството. Българский бунтовнический марш“ (год. I, притурка към бр. 34, с. 126а). Публикацията е придружена със следното фиктивно съобщение на редакцията: „Следующите стихове получихме от Балкана и ги обнародваме.“ Под текста има подпис В. . . и дата „Бакаджик (Зрелище), 1868, юлий“. Няколко години по-късно стихотворението е поместено в книгата на Ангелаки Савич за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, която излиза на румънски език в Браила, но и тук не е разкрито неговото авторство.[9] Инициалът В. . ., с който е подписано стихотворението, е указание, че негов автор е Д. Войников или Д. Великсин. И двамата по това време са обхванати от революционните вълнения на нашата емиграция и развиват оживена обществена дейност. Но все пак имаме повече основания да приемем, че авторът на този бунтовнически марш е Великсин. Към такъв извод ни насочва не толкова съдържанието, колкото формата на стихотворението — почти напълно издържаният в техническо отношение стих, римуван по схемата „а—б—а—а—б“ (по такъв начин е римувано и най-популярното стихотворение на Великсин „Мисли върху женитбата“, написано и отпечатано през същата година), както и мотото от Хораций „Dulce et decorum est pro patria mori“ (поставянето на мото към стихотворенията е обикнат похват на Великсин, а при Войников такава особеност не се наблюдава). Указание за авторството на Великсин е и фактът, че бунтовническият марш се печата с неговото име в някои песнопойки след Освобождението.[10] Накрая трябва да отбележим, че и други изследователи посочват Великсин като автор на разглежданото стихотворение.[11] Категоричното установяване на авторството на „Позив към всички българи за освобождение на отечеството“ има значение и поради обстоятелството, че то би могло да по-

[9] Вж. A. S a v i c h. Insurgenţii bulgari de 1868 sub comanda lui Hagi Dimitru şi Stefan Caradgea. Brăila, 1871, p. 101—103. Стихотворението е публикувано тук на български език със следната забележка: „Acesta este marşul naţional al insurgenţilor bulgari, care îl cîntau în traversata lor pîna şi în Balcani“.

[10] Вж. например Ученическа песнопойка, която съдържа най-новите училищни и народни песни. Разград, 1890, с. 89—91; 2. изд. Разград, 1892, с. 90—92. Тук бунтовническият марш е свързан с Априлското въстание и има заглавие „По въстанието в 1876—1877 г.“. Направени са и някои съкращения в текста.

[11] Вж. И в. Д. С т о й н о в. Хаджи Димитър и неговият подвиг. — В: Той не умира. Сливен на безсмъртните си синове. С., 1935, с. 63—65; А л. Б у р м о в, С т. С т о й к о в. Предосвобожденски стихотворци. С., 1938, с. 131—136 (срв. и Х р. Б о т е в. Съчинения. Ред. и коментар от Ал. Бурмов. Т. I. С., 1948, с. 417); П. Х р и с т о ф о р о в. Творческото развитие на Иван Вазов. Ранни влияния. — Год. Соф. унив., Истор.-филол. фак., т. XL, 1943—1944, кн. 5, с. 50—52.

служи като ключ за разкриване на псевдонима Див Дядо, с който е подписана известната серия от 17 фейлетона „от Бакаджик“, обнародвани във в. „Дунавска зора“ през 1868 и началото на 1869 г., както и на едно стихотворение, поместено във в. „Народност“ (год. I, бр. 37, 18 авг. 1868) под заглавие „Песента на българския войник“ със същия подпис Див Дядо и дата под текста „Бакаджик, 20 юли 1868 у Стара планина“.

Като косвено указание за Великсиновото авторство на „Позив към всички българи за освобождение на отечеството“ може да се разглежда и друго, неизвестно досега стихотворение с подобно заглавие — „Позив към българите“. Това стихотворение се състои от 24 петстишни строфи, римувани също по схемата а—б—а—а—б. То е било напечатано като отделен лист с подпис под текста Д. В. . . нъ (един екземпляр от този лист, изпратен на Христо Георгиев в Букурещ, се намира днес в архива на Найден Геров в Българския исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“ — ф. 22, а. е. 627, л. 10). Стихотворението не е датирано, но по всичко личи, че е написано и обнародвано през пролетта на 1868 г., когато сред нашата емиграция в Румъния преминава силна революционна вълна.

Двете стихотворения са твърде близки по съдържание. Те са пламенни призиви към българския народ за незабавно подемане на всенародна борба за освобождение на поробеното отечество. И в двете стихотворения се подчертава неотложността на борбата и необходимостта от жертвоготовност в името на свободата. Освен това тези са твърде близки и по отношение на формата. Понякога в тях се употребяват едни и същи изразни средства:

Пет вѣкове горчиви
са близ', откат търпим
мъченията диви
на турците и живи
у гробът си лежим!
. . .

Днес не е вече време
за сълзи и за рев;
днес българското племе
нек стане да отнеме
праотския си лев!

Доста сме сълзи лели,
днес нека всяк наш мъж
лей кръв за тез предели,
каквото са пролели
бащите ни веднъж!. . .

И ако щем да стигнем
народната безсмърт,
оружно да се вдигнем
и мъжки да извикнем:
„*Свобода* или *смърт*!“

Тъй само се добива
свободата в тоз свет

Стигат толкова горчиви
векове, откак търпим
мъките на тези диви
варвари немилостиви —
стига в огън да горим!
. . .

Българският лъв днес вика
българите на живот!
Днес е най-добра прилика
да изпъдиме кръвника
от праотският имот. . .

Дързост, българи! Станете!
Лъвът ви ще победи
полумесецът! Вървете
против врагът и спасете
България от чалми!. . .

Трябва синца днес да станем,
синца, малък и голям,
общо бунтът да захванем
и юнашки да се бранем
против клетият ислям!

До когато не пролеем
кръв за нашата земля,

и се запазва жива! —	ний не ще да оживеем,
със кръв кат се полива,	само тъй ний ще успеем
тогаз расте тоз цвет!. . .	*Да сме тяло със душа*!. . .
(„Позив към българите“)	(„Позив към всички българи за освобождение на отечеството“)

От посочените паралели, а също и от някои други примери (стих 90 от „Позив към българите“ „е тяло без душа“ и цитираният по-горе стих 35 „да сме тяло със душа“ от „Позив към всички българи. . .“; стиховете 108—109 „да станем кой как може/, що мой всяк да положе“ от „Позив към българите“ и стиховете 48—49 „кой що може за свой племе /да пожертва, за да спреме“ от „Позив към всички българи. . .“ и др.) ясно се вижда, че двете стихотворения са необикновено близки както по форма, така и по съдържание. Близостта е толкова голяма, че може да се постави въпросът, дали това не са две редакции на едно произведение. Но дори да ги разглеждаме като самостоятелни творби, според нас не може да има никакво съмнение, че те са дело на един и същ автор. Подписът под текста Д. В. . .н свидетелствува, че този автор е бил Великсин.

През 1869 г. Великсин печата две стихотворения във в. „Народност“: „Le chant du cygne d'un exilé bulgare“ с посвещение „Dédié à l'âme du feu Georges S. Racowsky, bulgare à jamais regrettable pour notre nation dont il a été le premier et le plus valeureux champion“ (год. II, бр. 16, 9 март 1869) и „Сонет за госпожа Адела Хомер дьо Хел, отлична френска поеткиня“ (год. II, бр. 17, 16 март 1869). Първото стихотворение е на френски език, а второто е на български, но е придружено с авторски превод в проза на френски език. През 1870 г. Великсин обнародва във в. „Македония“ (год. IV, бр. 79, 8 септ. 1870) десетки афоризми в стихове под наслов „Стари истини под нова форма“ с дата под текста „Париж, 1869“. През 1871 г. той печата пак във в. „Македония“ (год. V, бр. 42, 17 окт. 1871) сонета „Госпожици Марийки В. Михайлиди — поетичен подарък за празничния ден“. Успоредно с това Великсин обнародва в българския печат редица статии и дописки. Други стихотворения на български език обаче той не печата, а по всяка вероятност и не пише. След 1871 г. в българския печат се явяват само няколко негови стихотворения на френски език. Първото от тях — „Chapeau bas!“ — е написано по време на Освободителната война, в деня на идването на великия княз Николай Николаевич в Букурещ, и е обнародвано във в. „Стара планина“ (год. I, бр. 71, 12 май 1877).

Останалите стихотворения са от периода след Освобождението — едно, посветено на княз Александър Батенберг, е напечатано през 1879 г. във в. „Витоша“ (год. I, бр. 30, 8 септ. 1879) под наслов „A son altesse le prince regnant de la Bulgarie Alexandre I (A l'occasion du jour de sa fête)“; друго, посветено на генерал Ернрот, е публикувано през следващата година във в. „Целокупна България“ със заглавие „A son exellence le général Casimire Gustavovitz Erenroth, ministre de la guere en Bulgarie “ (год. I, бр. 78, 8 май 1880); през същата година във в. „Български глас“ са обнародвани и две стихотворения на френски език: „A l'objet de mes pensées“ (год. I, бр. 46, 1 юни 1880), „A un vieil avare“ (год. I, бр. 52, 22 юни 1880). Тези стихотворения излизат с подпис D. Véliksine. Не е изключено Великсин да е печатал под друг псевдоним или анонимно в българските вестници и списания и други свои стихотворения на френски език.

Прави впечатление, че след като започва да сътрудничи активно в българския печат, Великсин постепенно се оттегля от румънския литературен жи-

вот. Наистина през 1868 г., когато издава за кратко време десетина стихотворения на български език, той все още продължава да печата стихотворения и на румънски език, но повечето от тях са писани преди това. Например стихотворението му „Viitorul poporului creştin din Orientul, sau unirea face puterea", обнародвано във в. „Sentinela română" (an. V, nr. 114, 1. I. 1868, p. 456) има дата под текста: „(Brăila, 1862 şi 1867"; друго стихотворение — „Alta în loc", — напечатано във в. „Legalitatea" (an. I, nr. 18, 29. IX. 1868, p. 8) е с авторска дата: „Brăila, 22 sept. 1866"; баснята „Omul şi gîndacul", напечатана в сп. „Albina pindului" (an. I, nr. 7, 15. IX. 1868, p. 179—181) е с дата под текста „Brăila, 17 ian. 1865" и е поместена първоначално във в. „D îmbovi ţa" през същата година: „Sonet la doamna Maria T. . .", който е обнародван във в. „Trompeta Carpaţilor" (an. IV, nr. 599, 13. II. 1868, p. 2291) е с дата на автора „Brăila, 13 apr. 1867".

За отбелязване е,че при публикациите на стихотворенията на Великсин в румънския печат през предходните години не се наблюдава подобна разлика между авторската дата и датата на обнародването. Всичко това обаче не означава, че между румънския и българския период в творчеството на Великсин може да се постави рязка граница, че до 1867 г. включително той пише само на румънски, а от 1868 г. нататък само на български език. През есента на 1868 г. сп. „Albina pindului" (an. I, nr. 6, 1868, p. 133) помества неговия „Sonet la doamna Maria C. A. Rosetti (cu ocaziunea zilei sale onomastice)", който има авторска дата „Bucureşti, 15 august 1868", т. е. писан е, след като Великсин е напечатал вече първите си стихотворения на български език. През същата година той обнародва две статии на румънски език — във в. „Românul" (an. XII, 31.III. 1868, p. 288—289) и във в. „Trompeta Carpaţilor" (an. IV, nr. 652, 9.VII.1868, p. 1596). Според спомените на бившата артистка от трупата на Д. Войников Екатерина Василева, поместени в книгата ѝ „Annales de la dynastie russe" (Paris, 1922), по същото време Великсин написал на румънски език една пиеса, посветена на убийството на Никола Войводов и Цветко Павлович; тази пиеса била представена от трупата на Войников през 1868 г., но останала неиздадена.[12]

Макар и сравнително рядко, Великсин продължава да пише и да печата на румънски език и след 1868 г. К. Цанков твърди, че именно той е истинският автор на стихотворението „In memoria insurgenţilor bulgar din 1868", написано през декември 1871 г. и изпратено за обнародване във в. „Poporul" в началото на 1872 г.[13] През 1872 г. във в. „Trompeta Carpaţilor" е отпечатана статията на Великсин „Un abuz de juridic ţiune consulară în Brăila" (an. X, nr. 1003, 28.VI.1872). Няколко години по-късно във връзка с настъпването на новата 1877 година Великсин издава като малка брошура на румънски език свой стихотворен по-

[12] Вж. Д. Н. Минчев. Цит. ст., с. 69—72. Трябва да отбележим, че достоверността на спомените на Е. Василева е съмнителна. В послеслова към книгата на А. Савич „Долу маската!" се съобщава, че театралното представление в памет на двамата герои се е състояло през 1867 г. и че автор на пиесата е бил Д. Войников, а Великсин е бил само преводач от румънски на български език (A. S a v i c h. Masca jos! Brăila, 1868, p. 211). А според спомените на Ив. Вазов Великсин бил написал драма, посветена на подвига на Хаджи Димитровата чета (вж. И в. В а з о в. Събрани съчинения, т. 8, с. 315).

[13] Вж. К. Ц а н к о в. Цит. ст., с. 532. Твърдението на Цанков обикновено се приема безрезервно от изследователите. Според нас няма достатъчно основания това стихотворение да се приписва на Великсин. Подписът под текста G. B. вероятно означава, че негов автор е румънският поет Ж. Баронзи, който е живял в Браила, бил е близък с Великсин и Войников и при други случаи е проявявал интерес към борбите на българския народ.

здрав до тогавашния румънски министър-председател Йон К. Братиану: „Urare adresată cu ocaziunea anului nou 1877 domnului Ion C. Brătianu, preşidinte al consiliului de miniştri şi ministru de finanţe“ (Brăila, Typografia P. M. Pestemalgioglu, 1 ian. 1877, 16 p.). Книгата съдържа 258 стиха, разпределени в 16 части.[14] Но по това време, както беше подчертано, Великсин вече все порядко се обръща към поезията. Може да се каже, че мисията му на поет — не само румънски, но и български — се изчерпва в края на 60-те години.

Стигаме до извънредно важния в теоретично отношение въпрос: има ли връзка преждевременното отчуждаване на Великсин от литературата с билингвистичния характер на неговото творчество? В литературната история, а също и в съвременната литература могат да се посочат много примери, от които се вижда, че билингвизмът на писателя понякога става причина за творческо бездействие през определен период от време или пък за сериозни творчески несполуки, които в крайна сметка довеждат до отказ от по-нататъшна литературна дейност. Такъв е случаят например със съвременника на Великсин Григор Пърличев, който започва своята творческа дейност със стихове на гръцки език и дори се нарежда между най-добрите гръцки поети, като спечелва през 1860 г. ежегодния поетически конкурс в Атина с поемата си „Сердарят“, но по-късно не успява, въпреки положените усилия, да се приспособи към българската литература и в началото на 70-те години е принуден да скъса с поезията.[15] Счита се, че именно билингвизмът е основна причина за продължителната криза в творческата дейност на Малек Хадад, един от най-видните съвременни алжирски писатели. Хадад, както и много други алжирски писатели от неговото поколение, започва своята литературна дейност в началото на 50-те години с произведения на френски език. Най-значителната част от творчеството си — няколко книги със стихотворения и няколко романа, които му спечелват международно признание — той създава през периода 1954—1962 г., когато живее във Франция и се намира под благотворното влияние на големите френски писатели Пол Елюар и Луи Арагон. Завърнал се в родината си след победата на националнодемо-

---

[14] За съществуването на това рядко издание пръв съобщи Н. Ж е ч е в. Няколко добавки към „Българска възрожденска книжнина“, т. I. — Изв. Центр. библ. на БАН, кн. 2, 1964, с. 8—9. Оказва се обаче, че много преди това един екземпляр от книгата е бил притежаван от М. Димитров и е подарен от него още през 1941 г. на Народната библиотека в София, където се съхранява и сега под сигн. 91968, инв. № 144/1941. Този екземпляр съдържа кратко посвещение на Б. Михайлиди, писано от Великсин наскоро след отпечатването на книгата. Той е интересен още и с това, че в него се съдържа автограф на едно непубликувано стихотворение на Великсин, посветено, изглежда, на Фердинанд и писано на френски език със заглавие „Qui l'aurait cru?“ и дата под текста „Sofia, mars 1889“. Очевидно тъкмо тази книга на Великсин е имал предвид М. Димитров, като е писал през 1940 г., че притежава сбирка негови стихотворения на румънски език от 1877 г. (вж. Х р. Б о т е в. Събрани съчинения. Под ред. на М. Димитров, Т. I. С., 1971, с. 606).

[15] Интересно в случая е, че Пърличев подобно на Великсин продължава и по-късно да пише отделни стихотворения, макар отдавна да е загубил увереност в своите творчески възможности. През 1878 г. например той написва едно стихотворение със заглавие „Рабов освободителю“, в прослава на руския император Александър II (стихотворението е обнародвано в сп. „Лоза“, год. I, 1894, кн. 5, с. 23—26). За нас е интересно не толкова самото стихотворение, колкото краткото встъпление в проза, написано на своеобразен руски език. Тук Пърличев изповядва, че е съставил отдавна тези стихове и цели осем месеца ги помнел наизуст, без да ги записва. Накрая той се решил да ги нанесе на хартия и да ги изпрати на императора, без обаче да смее да ги предаде за печат. „Мы по греческий пели как лебед и не хотим по славянски петь как филин“ — заключава с горчивина поетът. Тези думи безспорно изразяват една дълбока вътрешна драма. Може би аналогична драма е преживял и Великсин.

кратичната революция, Малек Хадад се отказва от френския език и това става причина за последвалата продължителна творческа криза.[16] От друга страна, в литературната история и в съвременния литературен живот откриваме многобройни примери, когато двуезичието на писателите не причинява криза и сътресения в тяхното творческо развитие. Достатъчно е да припомним само няколко имена — на известната френска писателка Елза Триоле, рускиня по произход, която първоначално започва да пише на руски език и едва по-късно се изявява във френската литература, като оставя трайна следа именно в чуждоезичната за нея литература,[17] на съвременния ирландски поет Пиърс Хътчинсън, който пише едновременно на английски и на ирландски език,[18] на съвременния съветски писател Чингиз Айтматов, който с еднакъв успех създава художествени произведения както на родния си киргизки език, така и на руски език.[19] Проблемата е тъкмо в това да се открие принципната разлика между двете явления, за да се изяснят причините за появата на творческите кризи при част от писателите-билингвисти. Наблюденията над творческата биография на Великсин и над творческите биографии на някои други писатели-билингвисти ни насочват към хипотезата, че творческите кризи настъпват много по-често при писателите, които по една или друга причина са започнали творческата си дейност с произведения на чужд език и едва по-късно се обръщат към своя роден език.

Не по-малко важна в теоретично отношение е проблемата за влиянието на националното съзнание на писателя в чуждоезичното му литературно творчество. В цитираната по-горе статия на Леон Робел за Елза Триоле се подчертава, че тя е била и ще си остане руската жена във френската литература, че в нейното творчество не само се срещат руски изрази, но и се проявява руски начин на виждане. Подобно е положението и при много други писатели-билингвисти.[20]

Можем ли да говорим за български начин на виждане, за българско светоусещане в румънските стихотворения на Великсин? Ето един въпрос, който заслужава вниманието и на българските, и на румънските литературоведи. Във връзка с изясняването на този въпрос трябва специално да се подчертае, че Великсин участвува в румънския литературен живот с ясното национално съзнание на българин. Преди да обнародва първите си стихотворения на румънски език, той вече е деен участник в живота на българската емиграция. Още през есента на 1861 г. Великсин бива изпратен от своите съграждани при Раковски в Белград, за да му помогне при издаването на в. „Дунавски лебед" на френски език.[21] През 1863 г., когато дебютира успешно като румънски

---

[16] Вж. С. В. Прожогина. Алжирские писатели в условиях билингвизма. — Народы Азии и Африки, 1971, кн. 5, с. 99—106.

[17] L. Robel. Elsa Triolet, la Russie et la France. — Europe, 49, 1971, nr. 506, p. 107—110.

[18] S. Fauchereau. Tradition et révolution dans la poésie irlandaise. — Critique, t. XXVI, 1970, nr. 276, p. 455; Contemporary poets. London—New York, 1973, p. 541—543.

[19] Вж. И. Брагинский. Ленинский принцип интернационализма в советских литературах народов Средней Азии (на примере западно-восточного синтеза в творчестве С. Айни, М. Ауезова и Ч. Айтматова). — Народы Азии и Африки, 1973, кн. 2, с. 67—78. Интерес представлява и изказването на Чингиз Айтматов за билингвизма в литературата, направено по време на конференцията на писателите от Азия и Африка през 1968 г. в Ташкент. Според него пътят на едновременното съществуване на различни езици в културния живот на народите е най-трудният, но и най-плодотворният (вж. сп. „Азия и Африка сегодня", 1969, кн. 2, с. 32).

[20] A. Mazon. Deux russes écrivains français. Paris, 1964, 427 p.

[21] Вж. Хр. Капитанов. Цит. ст., с. 26.

поет, Великсин развива оживена дейност сред българската емиграция и пропагандира бъдещия вестник на Раковски. „Quant à moi — съобщава той в писмото си до Раковски от 8.XI.1863 г. — je n'ai pas manqué, soyez en sûr, d'y faire tout mon possible et de mon mieux pour y disposer favorablement les esprits de nos Bulgares d'ici à l'égard de la feuille projetée. Et, s'il en faut croire tout ce qu'ils disent et tout ce qu'ils promettent — leur concours, j'ose l'espérer, ne nous manquera pas."[22] През 1864 г. той е главният сътрудник на Раковски при издаването на в. „Бъдущност — Viitorul", който излиза едновременно на български и румънски език. През 1867 г. Великсин обнародва на френски език известната си брошура с революционно съдържание „Les plais de la Bulgarie" („Раните на България"), а през 1868 г. участвува непосредствено в подготовката на националната революция и във връзка с това бива арестуван и преследван.[23] Но всичко това не му пречи да се проявява като румънски поет. Няма ли някакво необяснимо противоречие или раздвоение? Най-добре осветлява този въпрос самият Великсин. В послеслов към своя статия, поместена във в. „Românul" (an. XII, 31. III. 1868) относно своята национална принадлежност той заявява следното:„Singurul lucru ce-mi râmîne a mai spune acum, atît pentru a nu se induce nimeni în eroare asupra motivului şi simţimintelor ce mi-au dictat această epistolă, cît şi pentru a se explica şi justifica forma ce i-am dat, este că eu, bulgar născut şi locuitor în România m-am crezut dator şi mi-am permis a scrie aceste linie în calitatea mea de bulgar; ca unul ce în durerea ce mi inspiră starea deplorabilă şi suferinţele inexprimabile nefericitei Bulgarie, vecina României, odinioară aliata ei şi totdeauna amica ei de atunci încă comparînd starea patriei părinţilor mei cu starea patriei mele adoptive, pot prin aceasta se văd mai bine poate de cît oricine altul, pentru că eu văd lucrul dintr-un îndouit punct de vedere, importanţa incomparabilă a evenimentului ce am relevat în această epistolă." Виждаме, че Великсин, имайки ясното национално съзнание на български патриот, същевременно живее със съзнанието на румънски гражданин. Той се стреми да разглежда всеки въпрос едновременно от „две гледни точки", които се проявяват не само в публицистиката, но и в поезията му.

Проявите на българската „гледна точка", на българското национално съзнание на Великсин се виждат най-ясно в тематиката на някои негови стихотворения на румънски език. Една от първите му стъпки в румънската литература е отпечатаното във в. „Buciumul" (10. IV. 1863 г.) стихотворение „Un su-

[22] Архив на Раковски, т. IV, с. 195.

[23] За арестуването на Великсин се съобщава както в румънския, така и в българския печат от това време (вж. в. „Trompeta Carpaţilor, an. IV, nr. 651, 7. VII. 1868, p. 1591, nr. 652, 9. VII. 1868, p. 1596; в. „Македония", год. II, бр. 37, 10 авг. 1868). За преследването на Великсин по-късно вж. непубликуваните спомени на М. Михайлович (Научен архив на БАН, сб. IV, арх. ед. 28). Може да се предположи, че Великсин е бил деен участник в революционното движение и преди 1868 г. Едва ли е случаен фактът, че в писмо до Раковски от 11. VIII. 1867 г. погрешно се съобщава, че убитите пътници от парахода „Германия" са били Н. Войводов и Д. Великсин (вж. Архив на Раковски, т. IV, с. 419). Сам Великсин съобщава в изложение от 15. II. 1880 г. някои сведения за своята революционна дейност: „За това ли, г-не министре, съм си жертвувал досега 20 от най-хубавите години на живота си, та да принеса и аз по възможности полза на бедното ни отечество, което линееше тогава в най-ужасно робство? Затова ли пострадах толкова угнетения, затвори, преследвания и безбройни други неудобства? Затова ли бе толкова пъти животът ми в опасност от страна на тогавашните наши неприятели? Затова ли наконец се борих толкова време и с толкова самоотрицателност за правдата на българщината, както знае всякой, който колко-годе познава съвременната българска история и както може кога да е да засвидетелствува всичката европейска преса, която се е занимавала с източните и преимуществено с българските работи?" (вж. С т. Ч и л и н г и р о в. Цит. ст., с. 211).

spin pentru polon!“ („Една въздишка за поляка!“), в което поетът се откликва на наскоро започналото полско освободително въстание и възпява самоотверженатa борба на полския народ за извоюване на своята национална независимост. В друго стихотворение — „La Candia“ (в. „Românul“, 27. X. 1866) — Великсин се възхищава от мъжествения подвиг на участниците в току-що избухналото националноосвободително въстание на о. Крит. Очевидно интересът към темата за националноосвободителната борба на другите народи се дължи предимно на обстоятелството, че Великсин се е чувствувал син на един поробен народ, пред който непосредствено стои задачата да извоюва свободата си. И в двете стихотворения откриваме редица строфи, писани по повод на конкретните събития, но посветени на борбата за национална независимост *изобщо*. Такава е например трета част на стихотворението „Un suspin pentru polon!“:

Tirani! Nu ştiţi voi ore, că, azi poporul este
Ca aburi în maşină ce cată-a răsufla,
Sau fac esploziune şi pieri fără veste
Şi vasul, şi maşina, şi cei de lîngă ea?

Nu ştiţi că libertatea, azi, este însăşi viaţa,
O mînă nutrioara aieru oxigen?
Nu ştiţi că azi poporul cu toată-a voastră ceaţă
Prin ori ce preţ voeşte să guste-acest Eden?

În van, vulcanii vostrii vor face lanţuri grele;
În van, veţi avea vulturi cu ghiarele d-oţel;
În van, va fi tortura şi cele-l-alte rele, —
Caci Prometei tot scapă din muntele crudel.

А в стихотворението „La Candia“ поетът, възхищавайки се от гръцките патриоти, заявява:

Nici n-au aşteptat viaţa din Paris, de la Wiena,
De la Petersburg, din Londra, din Berlin, cum o aştept
Mulţi alţi popori, cari speră din Tamisa sau din Sena
Să răsară-n Orient al vieţei sacru drept. . .

Nici au vrut sa le dea alţii libertatea prin congrese, —
Cum dau medici elixiruri de viaţă la bolnavi,
Cînd, împinşi de ei la moarte, deja sufletul le iese, —
Ca s-acopere cu dînsa agonia lor de sclavi. . .

Ei voesc să fia liberi prin ei înşii, ei se frîngă,
Versînd sangele lor propriu, jugul ce i-a apăsat,
Căci pe ei sclavia încă nu ia învăţar să plîngă,
Ca copii cînd cer dreptul, ce un tiran le-a uzurpat.

Несъмнено, когато е писал тези стихотворения, Великсин е мислил не само за народите на Полша и на о. Крит, но и за своя народ, който е изнемогвал под ярема на чуждото подтисничество. Не е случаен фактът, че той възпява двете най-големи националноосвободителни въстания от 60-те години

на миналия век. Само десетина години по-късно българският народ ще последва героичния им пример и ще извърши своя национален подвиг.

Българското национално съзнание на Великсин се проявява съвсем очевидно и в обнародваното от него на 1. I. 1868 г. във в. „Sentinela română“ стихотворение „Viitorul poporului creştin din Orient sau unirea face puterea“ („Бъдещето на християнските народи от Изтока или съединението прави силата“). Основната идея на това стихотворение е идеята за обединяване усилията на балканските народи в борбата срещу общия враг. Известно е, че през този период българският народ е бил в много по-тежко положение от другите балкански народи и поради това най-много се е нуждаел от общата подкрепа за извоюване на своята национална независимост. Идеята на стихотворението е намерила израз в рефрена, с който завършва всяка от 12-те дванадесетстишни строфи:

Voi români, sîrbi, greci, bulgari,
Daţi toţi mîna şi fiţi tari!

Заслужава внимание също и фактът, че това стихотворение е изиграло известна роля в живота на българската емиграция в Румъния. В послеслова към своята книга „Долу маската!“ А. Савич отбелязва, че през 1867 г., по време на театралното представление в памет на Никола Войводов и Цветко Павлович, популярната на времето румънска артистка Фани Тардини изпълнила стихотворението на Великсин „Alianţa (unirea) bulgarilor, românilor, serbilor şi grecilor“[24]. Очевидно тук става дума за същото стихотворение, но под друго заглавие. Може да се допусне, че и други румънски стихотворения на Великсин са били познати на българското общество в Румъния и са му оказали определено въздействие.

Несъмнен теоретичен интерес представлява също и въпросът за влиянието на родния език на писателя в чуждоезичното му литературно творчество. Може ли да се смята, че роденият език на писателя-билингвист обогатява създаваното от него творчество на друг език? Наблюденията над езика на румънските стихотворения на Великсин не ни дават основание за подобно заключение. В тях не откриваме забележимо влияние на матерния език на писателя. Може би това се дължи преди всичко на обстоятелството, че Великсин започва своята творческа дейност на румънски език и едва по-късно опитва творческите си възможности на своя роден език.

В езиково отношение румънските стихотворения на Великсин не са лишени от слабости. В сравнение с големите постижения на румънската поезия от това време те изглеждат твърде елементарни, твърде бедни и до известна степен архаични. Но трябва да отбележим, че в този случай Великсин не е изключение. Подобна е картината в чуждоезичното творчество и на други писатели-билингвисти. Оскар Уайлд например се е славил със своята изискана и абсолютно съвършена говорима френска реч, но неговите френски разкази и особено драмата му „Саломе“, писана на френски език през 1891 г., са твърде бедни в езиково отношение. Един от първите изследователи на неговото творчество — Артур Рансом — подчертава, че френският език на „Саломе“ е твърде елементарен по своята конструкция. Според него главните герои Саломе Ирод, Иродиада и всички окръжаващи ги лица говорят подобно на деца

[24] A. S a v i c h. Masca jos!, p. 211.

възпитавани от френска бавачка.[25] Друг изследовател на Уайлд — Луи Тома — потвърждава тези наблюдения и на свой ред отбелязва, че френският език на „Саломе" е уморителен, неправилен, тежък, груб, но същевременно оценява високо замисъла и композицията на творбата.[26] От подобни слабости страдат също и френските стихотворения на английския поет-полиглот от втората половина на XIX в. Чарлз Олджернън Суинбърн[27] и чуждоезичните произведения на много други писатели-билингвисти[28]. И не случайно някои писатели съзнателно се отказват от създаване на художествени произведения на чужди езици. Например И. С. Тургенев, който е владеел отлично няколко европейски езика и дълги години е живял в чужбина, през 1875 г. в писмо до С. А. Венгеров заявява следното: „*Я никогда ни одной строки в жизни не напечатал не на русском языке*: в противном случае я был бы не художник, а — просто — дрянь. Как это можно писать на чужом языке — когда и на своем-то, родном едва можно сладить с образами, мыслями и т. д."[29] От всичко това може да се заключи, че езиковите слабости в румънските стихотворения на Великсин са обясними и донякъде оправдани.

Напълно закономерен е и обратният въпрос — може ли да се говори за влияние на чуждоезиковата среда в произведенията, създавани на родния език на писателя-билингвист? Внимателният прочит на българските стихотворения на Великсин показва, че в тях понякога се срещат не само румънски синтактични конструкции, но дори и отделни румънски думи, неясни за българския читател. Това се отнася както за първите му български стихотворения, появили се в печата през май и юни 1868 г., така и за по-късните му творби, писани във Франция през есента на 1869 г. В стихотворните афоризми „Стари истини под нова форма" срещаме например такива стихове:

Каквато си е шайката,
такваз са и платната;
каквато си е майката,
такваз и дъщерята.

Последната дума от първия стих е от румънски произход; в речниците намираме следното значение на думата *şaica*: 1. голяма лодка; 2. рибарска лодка. Още по-убедителен е друг пример пак от „Стари истини под нова форма":

В формата млад ангел, в фонда дявол стар
дреха парцалива с копринен астар,
ето какво нещо й красната жена
без добра отхрана и добра душа.

Думата *fond* в румънски език най-често означава *същност* или *основа*; изразът *in fond* на български значи „по същество". Очевидно е, че в случая имаме буквален превод на румънския израз. Следователно първият стих от цитираната

[25] A. R a n s o m e. Oscar Wilde. A critical study. London, 1913, p. 159—161.
[26] L. T h o m a s. L'esprit d'Oscar Wilde. Paris, 1920, p. 80—82.
[27] P. d e R e u l. L'oeuvre de Swinburne. Bruxelle, 1922, p. 81—83.
[28] Други примери вж. у М. П. А л е к с е е в. Восприятие иностранных литератур и проблема иноязычия. — Труды юбилейной научной сессии Ленинградского госуд. университета. Секция филологических наук. Л., 1946, с. 179—223.
[29] И. С. Т у р г е н е в. Полное собрание сочинений и писем. Т. XI. Письма. М., 1966, с. 86.

строфа би трябвало да се разбира по следния начин: „По форма, т. е. на външен вид, млад ангел, по същество дявол стар."

Подобни случаи откриваме и в други стихотворения на Великсин. В най-известното и най-хубавото между неговите български стихотворения — „Мисли върху женитбата" — срещаме румънската форма *bursa*:

мома мъж купува
или нея той:
бурсата царува,
чувството не струва
нито капка лой!

В стихотворението „Една отломка от човешкото сърце" е намерила място пък румънската форма *furtuna*:

Фуртуната чисти въздуха, водите;
фуртуната ergo е нужна, добра;
тя, брате, *не вреди никак планините,*
тя събаря само стари плетища. . .

В един от неговите сонети с интимно съдържание — „Твърдоглава си, девице..." се среща румънската форма *cangrena* („че кангрената отрано е добре да се гори"). В друг сонет на Великсин със заглавие „Сонет за госпожица Е. К." пък четем:

Щастлив, който сполучи между безбройните тръни
таквоз прекрасно цвете; щастлив, който намери
такъв ялмаз в средата на хиляди випери:
той стига веч целта без страх, че ще ся спъни.

Румънската дума *vipera* означава на български език: 1. змия пепелянка; 2. (прен.) злобно същество, зъл човек, зла жена. Тук тя е употребена в преносен смисъл. В буквалното си значение тази дума е употребена от Великсин в „Стари истини под нова форма":

Богатият злодушен прилича на змия,
на випера, стояща в една кутия.

Едва ли е необходимо да се посочват повече примери. Румънското езиково влияние в българските стихотворения на Великсин е извън всяко съмнение. Но как да си обясним факта, че в румънските стихотворения на Великсин липсва българско езиково влияние, а в българските му стихотворения срещаме румънски синтактични конструкции, румънски думи и форми? Според нас това се дължи преди всичко на обстоятелството, че Великсин започва литературната си дейност първоначално на румънски език. Както вече посочихме, липсват каквито и да било данни, че в началото на 60-те години, т. е. по времето, когато се изявява като румънски поет, той е владеел писмено българската реч. По всичко личи, че Великсин е усвоил български език едва по-късно, след като вече добре си е служел с румънски език. Освен това в случая има значение и обстоятелството, че по времето, когато пише своите стихотворения, Великсин живее в Румъния, движи се в румънска езикова среда.

Във връзка с характеристиката на билингвизма като литературно явление интересна е също и проблемата за влиянието на чуждоезичната творческа среда в произведенията, създавани на родния език. Наблюденията над творчеството на Великсин показват, че при него това влияние трябва да се търси не толкова в съдържанието, колкото във формата на произведенията. Дори от най-бегъл преглед на първите му стихотворения на български език, издадени през май и юни 1868 г., се вижда, че той навлиза в българската литература не като дебютант, а с известен опит в поетическото изкуство, с добре усвоена техника на стиха, с напълно овладяна поетическа фразеология. Тези стихотворения се отличават с рядко срещана дотогава в българската поезия мелодичност и плавност на стиха, с богато разнообразие на ритми и рими. И не случайно взискателният художник Вазов и строгият критик д-р Кръстев дават висока оценка именно на формата на Великсиновите стихотворения. Вазов пише, че не може да забрави отделни строфи от „Мисли върху женитбата“ тъкмо поради тяхната мелодичност, а д-р Кръстев нарича това стихотворение „игриво и кристално-прозрачно“. И двамата цитират първата строфа:

Ти жена невинна,
ангелска жена,
ти красна вербина,
цвете от градина,
пълно с миризма!

Още в първите си стихотворения на български език Великсин „се домогва не само до пълна издържаност на стиха във формално отношение, но понякога и до богата образност, до богато разнообразие на тропи. Като пример можем да посочим началото на стихотворението му „На една българка“:

Любовната лава веч пламна в сърце ми,
в това като огън горещо сърце,
в което и чувства, и страсти големи
се борят ужасно, кат в бойно поле. . .

Да, пламна в сърце ми любовната лава
и нейната силна и свята искра
разпали веч в него лют огън и дава
на чувства небесни небесна зора. . .

Усещам в душата ми премяна чудесна;
усещам, че може в тоз жалостен свят
да има, след мъки, и радост небесна,
да има в живота, след трьни, и цвят.

Интересни сравнения, основани на антитезата, откриваме и в началните строфи на стихотворението „Позив към българите“:

Кат змии между птици,
кат вълци межд овци
тъй турците кръвници,
тез тигри-пиявици
са в нашите земли!

На лицето ни потът
разграбват го всегда;
честта ни и животът,
трудът ни и имотът
са тяхната игра!

Ний — винаги пчелите,
тий — винаги оси!
ний — раби, тий — агите:
с грабежите, с ангарите,
съблачат ни горки!. . .

Тези положителни качества на българските стихотворения на Великсин могат да се обяснят с неговия предшествуващ опит в румънската литература. Видяхме, че Великсин идва в българската поезия, след като е минал школата на румънската поезия и след като е издържал първия изпит в нея. Разбира се, не може да има никакво съмнение, че той е следил с жив интерес и развитието на българската литература. Стихотворенията и поемите на Раковски или Петко Славейков например също са могли да окажат влияние върху неговото развитие. Не бива да забравяме също, че Великсин е имал и твърде широка литературна култура. Но все пак решаващата роля в случая очевидно принадлежи на румънската творческа среда, в която той се формира като поет.

Една от най-важните заслуги на Великсин в българската поезия е въвеждането и успешното използуване на сонетната форма. В случая не можем да не подчертаем положителното влияние на румънската творческа среда, значението на школовката на Великсин в румънската литература. Едва ли е случаен фактът, че някои от българските му сонети напомнят в някои отношения негови румънски сонети, печатани преди това — през 1863 г. той обнародва във в. „Buciumul“ сонет в чест на румънския артист и драматург М. Мило, а през 1868 г. във в. „Дунавска зора“ — сонет в чест на първата българска актриса Матилда Попович; през 1868 г. в „Albina pindului“ се появява сонет на Великсин, посветен на госпожа Мария К. А. Росети по случай именния ѝ ден, а през 1871 г. във в. „Македония“ — последният му сонет по случай именния ден на госпожица Марийка В. Михайлиди; известно сходство се наблюдава също между отпечатания във в. „Trompeta carpaţilor“ през април 1868 г. „Sonet la doamna Maria T. . .“ и друг един „Сонет за госпожица Е. К.“, обнародван във в. „Народност“ през октомври 1868 г. В тези случаи се касае преди всичко за тематична близост.

Когато става дума за влиянието на румънската творческа среда в българските стихотворения на Великсин, трябва да се имат пред вид също някои особености на съдържанието. Прави впечатление, че и в румънските, и в българските си стихотворения Великсин насочва своето внимание главно към обществените нрави; и в едните, и в другите преобладава морално-поучителният тон. В тези стихотворения често пъти се разглежда проблемата за отношението към жената. За Великсин жената е символ на възвишеното, на красотата и непорочността в живота; той негодува срещу грубото отношение към нея, проявявано в тогавашното българско и румънско общество. Например в стихотворението „Altă în loc“, обръщайки се към младата девойка, поетът споделя:

Julietelc, fetică,
Astăzi nu mai pot găsi

Un Romeo, să le zică:
„Fără tine voi muri!"
Erau timpi, cînd, pentru ele,
El sărea de viu în foc. . .
Astăzi, însă, — timpuri rele, —
El le zice: „Altă în loc".

Основното чувство в стихотворението „Мисли върху женитбата" е състраданието към жената, принудена да живее с нелюбим човек:

В сърцето ти грее
огън и живот, —
ала то чернее,
черни сълзи лее
при омразен скот. . .

Може би в тези случаи близостта в съдържанието далеч невинаги се дължи само на влияние на румънската творческа среда. Не можем обаче да не отбележим, че стихотворенията с морализаторски или интимен характер, така характерни за поезията на Великсин, са типични и за повечето румънски поети от 60-те години на миналия век — Дж. Крецяну, Ж. Баронзи, Д. Дъскалеску, Г. Тъту, Н. Т. Оръшану, А. Депърцяну, А. Сихляну, Р. Йонеску, Гр. Грандя и др. На фона на тяхното творчество ние можем по-добре да разберем и да оценим не само румънските, но и българските стихотворения на Великсин.

Последният теоретичен въпрос, на който трябва да се спрем, разглеждайки двуезичната поезия на Великсин, е въпросът за принципите, според които творчеството на писателите-билингвисти следва да бъде включено в рамките на една или друга национална литературна история. Ръководното начало тук трябва да бъде не народностната принадлежност на писателя, нито националното му съзнание, не количеството на създадените от него произведения на даден език, нито хронологията на литературното му творчество, а обективният принос в развитието на една или друга национална литература. Ако един писател внася нещо ново в дадена национална литература, ако я обогатява откъм съдържание и форма, ако произведенията му са изиграли известна роля в развитието на идейно-художествената мисъл на даден народ, той трябва да намери място в неговата литературна история независимо от своята национална принадлежност. В случаите, когато един писател има съществени приноси в две национални литератури, неговото място е и в двете литературни истории. В подобни случаи дискусиите са неуместни — творчеството на писателите-билингвисти в миналото е сближавало народите и не бива днес да го превръщаме в източник на спорове и противоречия.

Именно от този принцип би трябвало да се ръководим при определяне мястото на Великсин в литературната история. Факт е, че както в румънската, така и в българската литература той не може да бъде поставен редом с най-добрите поети на своето време. Но същевременно би било несправедливо да го причислим към категорията на бездарните стихотворци, обречени на вечна забрава. В българската литература Великсин би трябвало да заеме място непосредствено след Д. Чинтулов, П. Р. Славейков, Г. С. Раковски, Л. Каравелов и Хр. Ботев, заедно с поети като Н. Козлев, Гр. Пърличев, Р. Жин-

зифов, К. Миладинов, Бачо Киро, Ст. Стамболов, Хар. Ангелов и др.[30] Великсин заслужава известно внимание и от страна на румънските литературни историци. Уместно е да припомним, че още преди няколко десетилетия Илие Бърбулеску, обръщайки се към изследователите, които се занимават с новата румънска литература, изказа пожелание да се проучи внимателно литературната дейност на Великсин, за да се установи дали в случая не се касае за един „забравен" румънски поет.[31]

Определянето на мястото на Великсин в румънската и в българската литературна история изисква допълнителни проучвания от страна на румънски и български специалисти. Безусловно в хода на тези проучвания би трябвало да се държи сметка за двуезичния характер на неговата поезия. Надяваме се, че извършената тук работа ще улесни бъдещите изследователи и ще допринесе да бъде оценена по достойнство поезията на Великсин.

LA POESIE BILINGUISTIQUE DE DIMITĂR VELIKSINE

ILIA TODOROV

(Résumé)

On éclaircit dans cet article l'oeuvre insufisamment étudiée de Dimităr Veliksine que a écrit pendant les années soixante du siècle passé, en général en roumain et en bulgare. Ici on a examiné successivement toutes les manifestations les plus importantes de Veliksine dans la littérature roumaine ainsi que dans la littérature bulgare et ce qui est l'essentiel, c'est que la plus grande partie des oeuvres examinées (de préférence celles écrites en langue roumaine) sont introduites pour la première fois dans la littérature scientifique. Em même temps, se basant sur le riche matériel des faits qui nous est fourni par la poésie bilinguistique de D. Veliksine, l'auteur explique en partie certains problèmes du bilinguisme comme phénomène littéraire. On attire l'attention sur les problèmes suivants: la substance et la régularité des crises créatrices chez les écrivains bilinguistes, l'influence de la conscience nationale de l'écrivain bilinguiste dans son oeuvre en en langue étrangère, l'influence du milieu de la langue étrangère dans les oeuvres écrites en langue natales, l'influence du milieu de la langue étrangère dans les oeuvres écrites en langue natale, l'influence du milieu créateur de la langue étrangère dans les oeuvres écrites en langue natale, les principes d'insertion de l'oeuvre littéraire bilinguistique dans les cadres d'une histoire littéraire determinée. En analysant ces problèmes l'auteur établit des parallèles avec l'oeuvre d'autres écrivains bilinguistes de différents pays.

[30] Вж. П. Динеков. Христо Ботев между своите съвременници-поети. — В: Динеков, П. Историческа съдба и съвременност. С., 1972, с. 192.

[31] I. Bărbulescu. Veliksin şi români. — Arhiva, XXXI, 1924, nr. 34, p. 266.

I. КНИГИ И СТАТИИ ЗА БЪЛГАРО-РУМЪНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XIX В. НА РУМЪНСКИ ЕЗИК

ЗЛАТКА ЮФУ, ЕЛЕНА С ЮПЮР

Румънска историография, засягаща българската култура, възниква през втората половина на XIX в. заедно с проявените тенденции в румънската наука към сравнително проучване на Европейския Югоизток. Тези тенденции се появяват по-специално в областта на фолклорните и филологическите наченки на румънската славистика, която се свързва с името на Б. П. Хъшдеу. Сравнителното изследване на румъно-българските връзки в кръга на фолклора и изобщо на филологията се запазва до края на XIX в.

Румънската славистична школа, представена блестящо от Б. П. Хъшдеу и Йоан Богдан, дава тласък на сравнителните филологически проучвания. Но Йоан Богдан наклонява резултатите от тези изследвания в областта на историята — преди всичко на средновековието. Така румънският интерес към историята на българската култура се развива първо в рамките на славистиката и на старите връзки на румънците и на румънската средновековна култура с историята и културата на славяните на юг от Дунава.

Присъствието през XIX в. върху румънска територия на многобройна българска емиграция и особено на български интелектуалци, развиващи богата културна дейност, спомага чувствително за нарастване интереса към културата на съседите на юг от Дунава. Това присъствие на българска емиграция в Румъния — на емиграция, революционна и интелектуална, тясно съжителствуваща с румънското общество в продължение на един век — открива нова област на изследвания както за българската, така и за румънската историография. Отначало обект на изучаване — във всички негови аспекти — става животът на българската емиграция в Румъния. Това направление се появява към края на XIX в. и се развива силно през XX в. По-късно румъно-българските изследвания в областта на културата, политиката и икономиката през XIX в. придобиват нова насока.

От края на миналото столетие „филологическият“ и „фолклорният“ период в румъно-българската историография се съпътствува с проучвания в областта на по-новата история. Със Семинара по славистика в Яш, който се прибавя към Центъра за славистика в Букурещ и който се ръководи от Илие Бърбулеску, и особено със създаването на Институт за югоизточноевропейски изследвания в Букурещ през 1913 г. от Николае Йорга румънските проуч-

вания минават към по-положително научно усвояване на българската култура и на румъно-българските взаимоотношения. От една страна, разширяват се изследванията из икономическата, социалната, политическата и културната история, а, от друга страна, румъно-българската проблематика се включва в контекста на общите югоизточноевропейски изследвания.

Като обект на изучаване литературата и румъно-българските литературни връзки се налагат в румънската историческа наука едва в началото на XX в., и то повече в документален аспект. Макар че този вид изследвания се развиват бързо, те не се откъсват от документалната страна и от общата основа на културните и политическите отношения, към която основа прибягват постоянно, за да обяснят литературните общувания. Сравнително проучване само на литературните явления — с малки изключения — не се налага. С развитието на югоизточноевропейската литературна компаративистика тази тенденция напоследък изглежда, че отново печели терен и в румънските проучвания на румъно-българските литературни отношения през XIX в.

Трябва обаче да се отбележи фактът, че румъно-българските отношения по това време се установяват и съществуват в условия, съвсем особени, специфични, които правят от тези отношения оригинално явление. Неговите основни черти заслужават специално внимание с оглед на науката за формите на културно общуване в Европейския Югоизток. Защо тези форми могат да се разглеждат като особено историческо явление? От края на XVIII в. до 1878 г. в Румъния се заселва във възходящи размери разнородна българска емиграция — селяни, занаятчии, търговци, интелектуалци, които се организират в мощни колонии и имат система от собствени институции и политически и културни формации — училища, типографии, вестници, политически, културни, художествени, научни дружества и организации. Същевременно тази масова емиграция установява всестранни връзки с румънското общество. Включва се в румънската икономическа — производствено-консумативна — система, в румънската образователна, културна и политическа система (от първоначалните училища до висшето образование с пълен достъп до печата и всички румънски публикации). Включва се и в проявите на румънския културен живот, като упражнява в румънските културни учреждения всички интелектуални професии. Установява тесни връзки с румънските политически организации. Почти без изключение става среда на билингвисти.

Библиографията, отнасяща се до това явление, има възходящо развитие както в България, така и в Румъния. Трябва обаче да се признае, че не се отграничават проблемно и методологически и не се изнасят на преден план съществените взаимовръзки и че не се очертава цялостната картина на явлението. Литературните отношения през този период може би са най-малко изследваните, макар в продължение на повече от 80 години да са регистрирани множество изследвания. Освен това явлението се изследва толкова ограничено — само като двуезичен диалог, — че довежда до стесняване на интереса и на проучванията само до двата партньора и до проблематиката на точно очертани двустранни отношения. Вниманието на изследвачите се отклонява от възможността за изследване на румъно-българските връзки в контекста на югоизточноевропейските отношения извън двустранния диалог. Изследванията за румъно-българските литературни връзки през XIX в. се оказват регионална историография, която проучва нещата като явления с регионално значение.

През последното десетилетие — под теоретическото и методологическото влияние на югоизточноевропейските изследвания — се забелязва тенденция

към излизане от регионализма на тематиката в кръга на сравнителните проучвания на румънската и българската литература и към включване на тези пропроблеми в по-общи югоизточноевропейски рамки.

Румънските изследвания ни дават историческо-документална представа за румъно-българските литературни връзки през XIX в., а не критическа картина и определение на литературното явление.

Анализирана тематично, румънската библиография за румъно-българските литературни отношения предлага няколко координати, използувани с предпочитание. Първа и най-стара тема е присъствието в Румъния на български писатели-емигранти и техните преки връзки с различни румънски дейци или събития. Следват темите: документи относно културната и литературната дейност изобщо на различни български дейци в Румъния; българските институции, създадени през XIX в. на румънска територия; български периодични издания в Румъния; българският театър в Румъния и румънското влияние върху българската драматургия; и пр. Друг кръг от теми са: приносът на българската емиграция в Румъния за развитието на българската литература и култура през XIX в. и приносът на румънския политически, културен и литературен живот за развитието на българското възрожденско движение; личната поезия и народната песен; влиянието на румънската литература върху българската емигрантска литература през XIX в.; проникването на румънската действителност в българската емигрантска литература и обратно; ролята на различните румънски културни центрове в развитието на българския литературен и културен живот; и пр.

Могат да се изтъкнат и опитите напоследък за монографично обхващане на румъно-българските литературни взаимоотношения през XIX в. и по-късно, осъществени от З. Юфу, Д. Завера, Л. Фотиаде и Е. Сюпюр.

Изтъкнатата тук тематика не изчерпва проучваните въпроси в студиите, съдържащи се в тази библиография. Всяка студия съдържа богата гама от проблеми и аспекти на литературните взаимоотношения.

* * *

В предложената тук библиография са включени само студиите, които разглеждат определено литературни проблеми. Макар че Б. П. Хъшдеу и Йоан Богдан дават през XIX в. и респективно през XX в. много богати приноси в изучаване на румъно-българските взаимоотношения, техните изследвания не са включени тук, тъй като засягат било фолклора, било филологията и историята през средновековието. Също не са включени статиите от всекидневния печат, защото имат случаен характер. Запазихме хронологичния ред на появяването на студиите, а не тематичния, считайки този ред за по-подходящ в случая. Поради липса на каталози за излезлите статии и изследвания в периодичния печат до 1956 г. не може да се говори за пълно изчерпване. За периода от 1956 до 1975 г. обаче са обхванати всички излезли студии в кръга на литературните румъно-български взаимоотношения през XIX в.

B o g d a n, I. Analisa critică a cîtorva noti ţe despre introducerea liturgiei slave la români. — Convorbiri literare, XXIII, 1889, 4, p. 292—317.

B o g d a n, I. Românii şi Bulgarii. Raporturile culturale şi politice între aceste două popoare. Bucureşti, 1895, 58 p.

F o t i, I. Poezia populară şi cea cultă (Din literatura popoarelor balcanice.)— Flacăra, II, 1912, nr. 2—4.

Iorga, N. Un act românesc privitor la începătorul culturii bulgare dr. Verone. Vălenii de Munte, 1914.

Grămadă, I. Bulgarii în România pînă la 1877. — Convorbiri literare, XLVIII, 1914, nr. 1, 152—157.

Constantinescu-Iaşi, P. Rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei. Iaşi, 1919, III, 102 p.

Nanu, D. Prefaţa la „Vazov, Ivan. O bulgăroica". Bucureşti, 1920.

Ivan Vazov, poet romantic şi autor dramatic bulgar (1850—1921). — Enciclopedia Română, 1922, p. 929.

Bărbulescu, Il. Poetul bulgar Velixin şi românii. — Arhiva, Iasi, XXXI, 1924, nr. 3—4 p. 264—267.

Florescu, P. Influenţa literarurii române asupra literaturii bulgăreşti. — Lumina, 1926, nr. II, p. 375—377.

Semilian, S. Emigraţii şi revoluţionari bulgari în Brăila. Rolul Brăilei în Renaşterea naţională şi culturală bulgară. — Analele Brăilei, 1929, nr. 1, p. 23—28.

Bucuţa, E. Legăturile de cultură între Bulgari şi Români. — Boabe de grîu, I, 1930, p. 42.

Mincev, D. N. Din istoria literaturii bulgare. Constanţa, 1932, 33 p.

Mincev, D. N. Despre literatura bulgară. — Marea noastră, 1932, nr. 49—50, 51—52; 1933, nr. 1, 3.

Arbore, V. Din trecutul bulgăresc pe pămîntul românesc. — Pămîntul, II, 1933.

Eftimiu, El. Bulgarii şi noi. — Graiul românesc, VII, 1933, nr. 5—6, p. 51—55.

Angelescu (Preotul Paraschiv). Noul testament bulgar de la 1828. O carte apărută cu ajutorul Mitropolitului Grigrie Dascălul. — Biserica Ortodoxă Română, LII, 1934, nr. 5—6.

Christu, V. Idealuri şi realităţi în literatura bulgară pînă la 1877. Contribuţie la relaţiile româno-bulgare. — Societatea de mîine, XI, 1934, nr. 7—10, p. 151, 174—175.

Ciorănescu, Al. O scrisoare literară a lui Gheorghe Peşacov. — Revista Istorică (Vălenii de Munte), 1934, nr. 7—9, p. 368—381.

Mincev, D. N. Pesa bulgară în România 1877—1878, Constanţa, 1934, 16 p.

Oprescu, A. Bibliografia Româno-Bulgară. — Gazeta cărţilor, 1934, nr. 9, 10.

Chelaru, V. Gr. Din periodicele bulgăreşti în Principatele Române. — Arhiva, XLII, 1935.

Chelaru, V. Gr. Noi contribuţii la relaţiile româno-bulgare în secolul al XIX-lea. — Arhiva, 1934—1935, nr. 1—2, p. 28—46, nr. 3—4.

Cristu, V. Pămîntul românesc adăpost al revolutţionarilor bulgari. Idealluri şi realităţi în literatura bulgară. De la 1877 pînă azi. Contribuţii la relaţiile româno-bulgare. — Societatea de mîine, XII, 1935, nr. 5, p. 87—90.

Mincev, D. N. Ploeştiul şi renaşterea bulgară. — Gazeta cărtilor, 1935, nr. 7—10.

Mincev, D. N. Cărţile bulgăreşti tipărite în România. — Gazeta cărţilor, IV, 1935, nr. 19—20.

Iordan, Al. Din începuturile Academiei bulgare. — Convorbiri literare, LXVII, 1936, p. 559—560.

Christu, V. Liuben Karavelov. — Şantier, 1936, nr. 5.
Christu, V. Tezaurul poetic al lui Hristo Botev. — Adevărul literar, VI, 1936.
Mincev, D. N. Hristo Botev în România. — Speranta (Alexandria), 1936, nr. 95.
Mincev, D. N. Ivan Vazov în România. — Dobrogea jună, 23. V. 1936.
Mincev, D. N. Raporturi spirituale româno-bulgare în secolul al XIX-lea. — Gazeta cărţilor, 1936, nr. 5—6.
Mincev, D. N. Românii şi Renaşterea bulgară. Bucureşti, 1936, 63 p.
Mincev, D. N. Publicistica bulgară periodică în România. — Gazeta cărţilor, 1937, dr. 5—7.
Mincev, D. N. Din istoricul relaţiilor româno-bulgare. Studii cărti, documente. I. Activitatea D-rului I. Seliminski în România. — Gazeta cărţilor, 1937, nr. 13—14.
Mincev, D. N. Scriitori bulgari în România. — Gazeta cărţilor, 1937, nr. 17—18.
Mincev, D. N. Poeţii Văcăreşti şi Gh. Peşakov. — Gazeta cărţilor, 1938, nr. 17—18.
Iordan, A l. Mihai Eminescu în limba bulgară. — Convorbiri literare, 1939, nr. 6—9, p. 1133—1142.
Vîrtosu, E. Versuri inedite despre 1821. — Revista Arhivelor, III, 1939, nr. 8, p. 311.
Iordan, A l. Dobri Voinikov şi Vasile Alecsandri. — Preocupări literare, 1940, nr. 17, p. 419—428.
Iordan, A l. Gheorghi S. Rakovski şi literatura română. — Viata românească, XXXII, 1940, nr. 6.
Iordan, A l. Ivan Vazov în România. — Convorbiri literare, 1940, nr.7—12, p. 679—701.
Iordan, A l. Primul ziar bulgaro-român (Budaştnost — Viitorul). — Viaţa românească, 1940, nr. 7, p. 4.
Mincev, D. N. Relaţii culturale româno-bulgare. — Dobrogea jună, 14. VII. 1940.
Chelaru, V. Gr. Influenţe literare româneşti în opera dramaturgului bulgar Dobri P. Voinikov. Partea I. — Buletinul Institutului Român din Sofia, I, 1941, nr. 1, p. 107—181.
Chelaru, V. Gr. Iorgu Caragiale şi bulgarii. — Buletinul Institutului Român din Sofia, I, 1941, nr. 1, p. 287—279.
Iordan, A l. Înrîuriri româneşti în literatura şi viaţa bulgarilor. — Timocul, VIII, 2, 1941, p. 10—19.
Iordan, A l. Inceputurile teatrului bulgar în România. — Preocupări literare, 1941, nr. 5, 7.
Iordan A l. Romanul lui Ivan Vazov „Nemili nedraghi — Oameni fără. căpătii". — Revista fundaţiilor, IX, 1942, nr. 3, p. 717.
Iordan, A l. Contribuţii la istoricul tipografiilor muntene. Activitatea tipografiilor bulgăreşti. — Timocul, IX, 1943, nr. 3.
Iorgu, A l. Petru Beron şi primul bucvar bulgar. — Timocul, 1943, nr. 2, 3.
Panaitescu, P. P. Românii şi bulgarii. Bucureşti, 1944, 66 p.
Constantinescu-Iaşi, P. Raporturi culturale româno-bulgare. Bucureşti, 1946, 31 p.

Constantinescu-Iaşi, P. Hristo Botev în România. Bucureşti, 1947, 30 p.

Donici, P. Presa bulgară din România dinaintea eliberării. — Revista româno-bulgară, I, 1947.

Eftimiu, El. Literatura bulgară. — Revista româno-bulgară, 1947, nr. 1, p. 22.

Hristo Botev despre luptătorii şi martirii pentru libertatea poporului bulgar dinaintea sa. — Revista româno-bulgară, 1948, nr. 3.

Hristo Botev poet revoluţionar (7. I. 1849 — 7. I. 1949). Bucuresti, 1949, 79 p.

Constantinescu-Iaşi, P. Personalitatea lui Hristo Botev. — Viaţa românească, 1949.

Centenarul naşterii marelui poet al poporului bulgar — Ivan Vazov. — Scînteia, nr. 1779, 7. VII. 1950.

Constantinescu-Iaşi, P. Din activitatea lui Hristo Botev şi a altor revoluţionari bulgari la Bucureşti. Bucureşti, 1950, 71 p.

D. S. 100 de ani de la naşterea scriitorului bulgar Ivan Vazov. — Contemporanul, nr. 196, 7. VII. 1950.

Indemnul lui Ivan Vazov. — Flacăra, 1950, nr. 27.

Mihăilescu, T. Cîntăreţul năzuinţelor poporului bulgar. — Viata, românească, 1950, nr. 9, p. 270—276.

Hristo Botev. Mare poet şi erou naţional bulgar (1848—1876). Din viaţa, ideile şi opera lui. Bucureşti, 1956, 67 p.

Botez, D. Prefaţa la „L. Karavelov. Povestiri (în traducerea lui C. N. Velichi)". Bucureşti, 1956.

Constantinescu-Iaşi, P. Studii istorice româno-bulgare. Bucureşti, 1956, 249 p.

Diculescu, Vl. Din corespondenţa lui Gheorghe Sava Rakovski. — Studii, X, 1957, nr. 6, p. 134.

Velichi, C. N. Prefaţa la „Ivan Vazov. Oropsiţii". Ed. Tineretului. Bucureşti, 1959.

Iuffu, Zl. Oglindirea realităţilor româneşti în opera lui Liuben Karavelov. — Analele Universităţii Bucureşti, Seria stiinţe sociale. Filologie, X, 1961.

Iuffu, Zl., L. Baz-Fotiade. Prefaţa la „Antologie de texte din literatura bulgară". Bucureşti, 1962.

Velichi, C. N. Б. Ст. Ангелов. Ранни книжовни занимания на Софроний Врачански. — Romanoslavica, seria Istorie, 1962, No. V, p. 224—226.

Velichi, C. N. Емил Георгиев. Софроний Врачански и развитието на Българското възраждане и на новата българска литература. — Romanoslavica, 1962, nr. V, p. 224.

Velichi, C. N. В. Трайков. Принос към биографията на Христо Ботев. — Romanoslavica, 1962, No. V, p. 227—228.

Constantinescu-Iaşi, P. Prima citalişte bulgară din Bucureşti. Bucureşti, 1963.

Iuffu, Zl., D. Zavera. Разпространението на новата българска литература в Румъния до 1944 г. — Romanoslavica, IX, 1963.

Mihail, D. О румыно-болгарских связях XIX века. Два письма Л. Милетича Йоану Богданому. — Revue des études Sud-Est européennes, I, 1965, No. 1—2, p. 159—166.

Velichi, C. N. Influenţe româneşti şi contribuţia emigraţiei bulgare din Ţara Românească la începuturile şcolii moderne din Bulgaria. — Revista de Pedagogie, XIX, 1963, nr. 3.

Velichi, C. N. Mihai Eminescu în limba bulgară. — Romanoslavica, XII, 1965, p. 209—232.

Masoff, I. Teatrul românesc, Teatrul în limba bulgară. EPL. Bucureşti, 1966, p. 224—226.

Velichi, C. N. Gheorghi Sava Rakovski. — Secolul 20, 1967, nr. 12, p. 190—192.

Siupiur, El. „La chanson du frère mort dans la poésie des peuples balkaniques" et la correspondance de I. D. Schischmanoff, B. P. Hasdeu et I. Bianu. — Revue des études Sud-Est européennes, VI, 1968, No 2, p. 347—364.

Velichi, C. N. Un poète „slavo-roumain" Georges Peşacov. — Romanoslavica, XVI, 1968, p. 359—396.

Botez, D. Hristo Botev (120 de ani de la naştere). — Contemporanul, nr. 7, 14. II. 1969, p. 8.

Siupiur, El. Kiriak Tzankov, est-il l'auteur des reportages du „Telegraful"? — Revue des études Sud-Est européennes, 1969, No 4, p. 681—685.

Siupiur, El. Les relations littéraires roumaino-bulgares pendant la période 1877—1916 (I). — Revue des études Sud-Est européennes, 1970, No 3, p. 495—515.

Velichi, C. N. La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850). Bucureşti, 1970.

Velichi, C. N., Il. Konev. Prefaţa la „Povestiri din Balcan. Antologia nuvelei bulgare clasice 1860—1944". Bucureşti, 1970, p. V—XXVI.

Velichi, C. N. Deux lettres inédités du Dr Pierre Beron. — Revue des études Sud-Est européennes, IX, 1971, No 2.

Baz-Fotiade, L. Activitatea în domeniul traducerilor literare a emigraţiei bulgare din România (de la începutul sec. al XIX-lea şi pînă la 1877). — Romanoslavica, XVIII, 1972, p. 217—233.

Siupiur, El. Rapports littéraires roumaino-bulgares entre 1878—1916. — Revue des études Sud-Est européennes, X, 1972, No 4, p. 693—710.

Chelaru, V. Gr. Le développement du langue bulgare littéraire du XIXe siècle. Facteurs extralinguistiques. — Communication présentée au VIIe Congrès international des Slavistes, Varsovie 21—27 aout 1973, extras, 35 p.

Siupiur, El. Илия Конев. Ние сред другите и другите сред нас.— Revue des études Sud-Est européennes, XI, 1973, No 1, p. 157—160.

Baz-Fotiade, L. Contribuţii la studiul relaţiilor literare româno-bulgare în perioada 1850—1877. Activitatea publicistică a lui Gheorghi Stoikov Rakovski în România. Rezumatul tezei de doctorat. Multiplicat. Bucureşti, 1974.

II. КНИГИ И СТАТИИ ЗА БЪЛГАРО-РУМЪНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XIX В. НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ТРЕНДАФИЛ КРЪСТАНОВ

Подбраните заглавия от българската литература по темата сочат разрастване на интереса към изследване на българо-румънските литературни взаимоотношения. В началото се срещат изолирани материали предимно за по-ранните българо-румънски книжовни отношения, при което обикновено се изтъкват значението и ролята на старобългарската книжовна традиция за развитието на литературата в румънските земи. Появяват се и съобщения и изследвания за български книжовници-емигранти, живели в гостоприемната земя отвъд Дунава — за Софроний Врачански, Димитър Попски, Петър Берон, Георги Пешаков, Димитър Великсин, д-р Протич, Георги Раковски, Любен Каравелов, Христо Ботев и др. Проучват се и общокултурни и исторически проблеми за съжителството на двата народа през вековете (Ст. Романски и др.).

След 9. IX. 1944 г. няколко автори (Димитър Н. Минчев, Константин Велики, Христо Капитанов, Василе Христу и др.) отпечатват разнообразни материали и изследвания за ярки имена от румънската литература през XIX в. (Василе Александри, Михай Еминеску, Йон Л. Караджале и др.), за живота и делото на българските книжовници в дунавските княжества и за дейци, изследователи на тези литературни връзки (Богдан П. Хъшдеу, Йоан Богдан, Петре Константинеску-Яш, Иван Д. Шишманов и др.). Аналитичният репертоар на българската възрожденска книжнина от д-р Маньо Стоянов (1957—1959), появата на сборника от изследвания за българо-румънските връзки и отношения през вековете (1965), изследванията за отделни дейци в тези отношения са основа за по-цялостни обобщаващи проучвания. Дори количествено броят на българските публикации до 1965 г. е по-малък от броя на публикациите през десетилетието 1966—1976.

Първият международен конгрес по балканистика, състоял се в София през 1966 г., бележи нов етап както в развитието на балканистиката като наука изобщо, така и в разширяването и задълбочаването на проучванията в областта на българо-румънските литературни взаимоотношения. В това направление успешно работят много български литературни изследвачи.

По страниците на българския печат през последните десетина години се появиха изследвания и от чуждестранни учени (французинът А. Мирамбел се спира на общи и методологични въпроси), като повечето от тях са румънци — А. Дима, Д. Завера, Зл. Юфу, Н. Чакир, Л. Баз-Фотиаде, Т. Йонеску-Нишков и др.

Литературоведските изследвания с румъно-български аспект получиха нов тласък от следващите международни балканистични конгреси в Атина и Букурещ.

В предложената библиография са включени книги и статии за българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в. Само по изключение са взети и някои общи работи, които се отнасят до проблеми извън XIX в., но имат обобщаващ характер. По въпросите на политическата, икономическата и общокултурната дейност на българската емиграция в дунавските княжества и в обединената румънска държава по-късно читателите биха могли да ползуват: Зорница М. Петкова. Библиография на българската библиография. 1944—1969. С., 1971, 602 с. За чуждестранната литература по общобалканските проблеми, както и за изследванията на литературните взаимоотношения на българи и румънци по-специално ценно помагало представя: Bibliographie d'études balkaniques. Vol. I—X. S. 1968—1976.

Кръстев, К. Д. Великсин (лит. очерк). — В: Етюди и очерки. С., 1894, с. 79—92.

Теодоров [Балан], А. Сенки. Книжовно исторически чъртици. III. Първи стихотворци (Боян Магесникът, епископ Константин, Никифор и Йеротей, К. Огнянович, Кирил Пейчинович, Тома Пешаков). — Бълг. преглед, год. I, 1894, кн. 11—12, с. 245—272.

Шишманов, И в. Д. Песента за „Мъртвия брат" в поезията на балканските народи. Ч. I, II—III. — СбНУНК, 1896, кн. 13, с. 474—570; 1898, кн. 15, с. 449—600.

Ц. [анков], К. А. Няколко думи за Д. Великсин. — Бълг. сбирка, год. II, 1898, кн. 6, с. 530—531.

Неиздадени писма и творения на Великсина.—Бълг. сбирка, год. II, 1898—кн. 6, с. 533—537.

Грозев, М. Д. Великсин като поет. — Изв. Семинара за слав. филология, кн. 1, 1904—1905, 1905, с. 303—340.

Теодоров-Балан, А. Едно свидетелство за Раковски и за Букурещ. Бълг. сбирка, год. XIII, 1906, кн. 7, с. 418—421.

Мирски, К. Един българин румънски книжовник. — Бълг. сбирка, год. XIX, 1912, кн. 8, 9 и 10, с. 514—519 (Антон Пан).

Орешков, П. Автобиография на Софроний Врачански. С., 1914, с. 45—117.

Орешков, П. Няколко документа за Пазвантоглу и Софроний Врачански (1800—1812). — СбБАН, кн. III, 1914, с. 1—54.

Романски, С. Българите във Влашко и Молдава. С., 1924, VII, 685 с.

Романски, С. Културно-историческа и езикова взаимност у балканските народи. — Учил. преглед, 1924, кн. 1, с. 1—12.

Сборник д-р Петър Берон. По случай стогодишнината на „Рибния буквар". 1824—1924. С., 1925, 151 с.

Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. III, IV. С., 1933, 1936.

Христу, В. Очерки върху историята на румънската литература. С., 1934, 28 с.

Христу, В. Румънските другари на Каравелов и Ботев. — Мисъл и воля, год. V, 1935, бр. 8, с. 3; бр. 9, с. 2; бр. 10, с. 3—4.

Минчев, Д. Н. Българи — румънски литератори. — Добрудж. глас, бр. 229, дек. 1936 (за Антон Пан, И. Банков, Д. Великсин, Д. Протич, П. Станчев—Черна, Стоян Г. Тудори и др.).
Христу, В. За връзките на Христо Ботев с Добруджану-Гереа. — Ботев лист, бр. единствен, 1936.
Христу, В. Христо Ботев и д-р Н. Русел-Судзиловски. — Бълг. мисъл, год. XII, 1937, кн. 5, с. 309—314.
Христу, В. Христо Ботев и К. Добруджану-Гереа. — Лит. глас, год. IX, бр. 357, 1937.
Христу, В. Любен Каравелов в Румъния. — Бълг. мисъл, год. XIII, 1938, кн. 7 и 8, с. 492—508.
Капитанов, Хр. П. Г. С. Раковски в Румъния. — Бълг. мисъл, год. XV, 1940, кн. 3, с. 177—184.
Пундев, В. Рибният буквар. Историко-литературна студия. — СпБАН, 1942, кн. 63, с. 37—80.
Христу, В. — Букурещ през времето на Ботйов. — Лит. глас, год. XIV, бр. 558, 1942.
Велики, К. Културни връзки между българи и румъни в началото на Българското възраждане. С., 1945, 28 с.
Христу, В. Българският печат в Румъния преди Освобождението. — Балк. преглед, 1946, кн. 6, с. 31—42.
Константинеску-Яш, П. Ботев и прогресивното движение в Румъния. — В: Христо Ботев, Сборник. . . С., 1949, с. 212—222.
Трайков, Н. Ботев в Александрия и Исмаил. — В: Христо Ботев, с. 74—95.
Василев, Ст. п. Език и стил на Ботев и Каравелов. С., Бълг. писател, 1956, 160 с.
Димов, Г. Иван Д. Шишманов — литературен историк и критик. С., БАН, 1956, 288 с. Рез. на рус. и фр. ез.
Румънски поети. Антология. Под ред. на Л. Станчев, Ал. Муратов, Й. Стратиев (С предг. от Д. Ботез. Прев. от рум.). С., Бълг. писател, 1956, 344 с.
Рец.: Кл. Цачев. — Лит. фронт, бр. 19, 10 май 1956.
Минчев, Д. Н. Неизвестни данни за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. — Театър, год. X, 1957, кн. 11, с. 69—72. (Споменава се и поетесата Екатерина Василева от Браила.)
Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания. 1806—1878. Т. I. С., Наука и изкуство, 1957, XV, 664 с.; т. II, 1959, XIII, 959 с.

Справки за книжовната дейност на бълг. емигранти в Румъния)
Христу, В. Румънският театър по време на Руско-турската война от 1877—1878 г. — Театър, 1957, кн. 6, с. 45—48.
Христу, В. Румънският народ за Освободителната война. С., 1957.
Драгова, Н. Добри Войников, Дис., 1958.
Драгова, Н. Добри Войников. — Септември, 1958, кн. 5, с. 139—150.
Драгова, Н. Основоположник на българския театър — Театър,кн. 11, 1958, с. 60—73 (Добри Войников).
Рец.: Н. Жечев. — Истор. преглед, 1958, кн. 4, с. 105—111.
Дан, М. Румънският славист Иоан Богдан и българите. — Славяни, 1959, кн. 7, с. 10—12.

Димитров, М. Любен Каравелов. Биография. С., БАН, 1959, 408 с. Рез. на рус. и фр. ез.

Капитанов, Хр. П. Богдан Петричейко Хашдеу и българите. Приятелството му с Георги С. Раковски. — Год. ББИ, т. VI, 1959, с. 67—90.
(С библиогр. на трудовете на Хъшдеу за българите и за българо-румънските отношения)

Русев, П. Михаил Еминеску. — Лит. фронт, бр. 26, 2 юли 1959.

Христу, В. Георги С. Раковски и първият българо-румънски вестник „Бъдущност". По случай 95 г. от издаването на вестника. — Септември, 1959, кн. 4, с. 168—171.

Жечев, Н. Пътувания на румънци из България преди един век. — Истор. преглед, 1960, кн. 2, с. 82—86.

Караджале, Й. Л. Избрани съчинения. Прев. от рум. (С предг. от И. Константиновски). С., Нар. култура, 1960, 300 с.

Петканова-Тотева, Д. „Неделникът" на Софроний Врачански. Извори и идеи. — Изв. Инст. за бълг. литература, X, 1960, с. 196—246.

Песента на редута. Румънски поети за Освободителната война 1877—1878 (Стихотворения). Прев. от рум. Я. Митева (Предг. и бележки за авторите В. Христу). Плевен, 1961, 68 с.

Савов, Н. Димитър Великсин. — Лит. фронт, бр. 33, 17 авг. 1961.

Христу, В. Из журналистическата дейност на Любен Каравелов в Румъния. — Бълг. журналист, 1961, кн. 5, с. 26.

Бошнаков, Д. К. Йон Лука Караджале. — Лит. фронт, бр. 23, 7 юни 1962.

Киркова, Т. Е. Библиография на трудовете за Петър Берон. — В: Петър Берон. Изследвания и материали. С., БАН, 1962, с. 205—225.

Кристанов, Цв., Ст. Маслев, Ив. Пенаков. Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., БАН, 1962, 466 с.

Велики, К. Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възраждане на българите. —В: Славянска филология. Т. V. С., БАН, 1963, с. 79—91.
(За Софроний Врачански, П. Берон, Д. Попски, А. Кипиловски, Г. Пешаков)

Капитанов, Хр. Публицистиката на Любен Каравелов на румънски език във вестник „Либертатя". — В: Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, с. 281—310.

Киселков, В. С. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., БАН, 1963, 230 с. Рез. на рус. и фр. ез. С библиогр.

Арнаудов, М. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха. 1834—1879. С., БАН, 1964, 864 с. С библиогр.

Василев, Н. Б. Вестник „Бранител"— приемник на революционно-демократичните идеи на вестник „Бъдущност". 100 г. от излизането на първия и единствен брой на в. „Бранител — Апърторул". — Бълг. журналист, 1964, кн. 8, с. 18—19.

Дончев, Н. Вечно живо творческо дело. — Лит. фронт, бр. 25, 18 юни 1964 (Еминеску).

Жечев, Н. Неизвестна статия на български революционен демократ в румънски вестник. — Истор. преглед, 1964, кн. 1, с. 93—98.

Нейков, М. Предвестник на близката революция. Един век от излизането на бр. 1 на в. „Бъдущност — Виторул". — Бълг. журналист, 1964, кн. 3, с. 20—21.

Пенаков, Ив. С. Академик Петре Константинеску-Яш, радетел за българо-румънско сближаване. — Истор. преглед, 1964, кн. 4 с. 145—148.

Штефанеску, Ш т. Паисий Хилендарски о румыно-болгарских связях в XVIII в. Критические заметки. — Изв. Инст. за история, XIV—XV 1964, с. 295—298.

Žečev, N. Sur les relations entre Bogdan P. Hăsdeu et les savants bulgares à la fin du XIXe s. — Etudes balkaniques, t. I, 1964, p. 139—145.

Българо-румънски връзки и отношения през вековете. Т. I. С., БАН, 1965, 442 с. Рез. на нем. ез.

Константинеску-Яш, П. Къде се е намирало първото българско читалище в Букурещ. — Библиотекар, 1965, кн. 1, с. 56—57.

Пенев, П. Влияние и взаимодействие на крайдунавските и славянските страни върху формирането и развитието на българския театър. — Театър, 1965, кн. 12, с. 43—45.

Юфу, Зл., О. Стойкович. Годишнината на един голям румънски учен. — Бълг. език, 1965, кн. 4—5, с. 460—462.
(Научна сесия по случай 100 г. от рождението на Йоан Богдан)

Минчев, Д. Н. (Рецензия за сп. Romanoslavica, VIII—IX, Bucureşti, 1963). — Изв. Нар. библиотека и Библ. на СДУ, т. IV, 1965, с. 432—435.

Арнаудов, М. Българското книжовно дружество в Браила. 1869—1876. С., БАН, 1966, 338 с. Рез. на фр. ез. С библиогр.
Рец.: Г. Димов. — Лит. мисъл, 1968, кн. 1, с. 133—137.

Божков, Ст. Плодотворни литературни взаимоотношения. Литературните проблеми на I конгрес по балканистика. — Лит. фронт, бр. 38, 15 септ. 1966.

Велчев, В. Въпроси на балканските литератури на Първия международен конгрес по балканистика в София. — Език и литература, 1966, кн. 6, с. 59—69.

Дима, А. Румънската литература в своето развитие. — Лит. мисъл, 1966, кн. 5, с. 53—64.

Димов, Г. Българската литературна наука и проблемът за сравнително историческо изучаване на балканските литератури. — Лит. мисъл, 1966, кн. 5, с. 40—45.

Димов, Г. Културни взаимоотношения между българи и румъни през епохата на националното ни възраждане. — В: Из взаимоотношенията на балканските народи. С., БАН, 1966, с. 11—22. Рез. на фр. ез.
История на българската литература. Т. 2. Литература на Възраждането. С., БАН, 1966, 660 с.

Капитанов, Хр. Български вестници, списвани на румънски език в Румъния преди Освобождението. — Бълг. журналист 1966, кн. 4, с. 20.

Капитанов, Хр. „Въздишките на България". — Лит. фронт, бр. 20, 12 май 1966.
(Отражение на Априлското въстание в поемата на румънския поет Николай Скуртеску)

Конев, Ил. Въпроси и проблеми на сравнителното изучаване на балканските литератури. — Лит. мисъл, 1966, кн. 5, с. 15—26.
Конев, Ил. Любен Каравелов. С., Бълг. писател, 1966, 200 с.
Мирамбел, А. Развитието на литературите от Югоизточна Европа от края на XVIII в. до наши дни и връзките им с другите литератури. Общи положения и методология. — Лит. мисъл, 1966, кн.5, с. 27—31.
Христу, В. Василе Александри. — Библиотекар, 1966, кн. 7—8, с. 72—73.
Dimov, G. Ivan Šišmanov et l'étude historique comparée de la littérature et de la civilisation des peuples balkaniques. — Etudes balkaniques, т. 4, 1966, p. 31—52.
Dinekov, P. La division en période de la littérature bulgare, vue à la lumière du développement des littératures balkaniques. — Etudes balkaniques, t. 4, 1966, p. 5—13.
Минчев, Д. Н. (Рецензия за сп. Romanoslavica, X—XII, Bucureşti, 1964—1965). — Изв. Нар. библиотека и Библ. на СДУ, т. VII, 1967, с. 569—571.
Todorov, N. Le premier congrès et certains problèmes des études balkaniques. — Etudes balkaniques, t. 6, 1967, p. 5—16.
Баева, С. Софроний Богориди — епископ Врачански и неговите наследници. Биографични бележки от Петко Р. Славейков. — Изв. на държавните архиви, 1968, кн. 15, с. 177—207.
Велики, К. — Д-р Никола Пиколо във Влашко. — В: Д-р Никола Пиколо. Изследвания и нови материали по случай сто години от смъртта му. С., БАН, 1968, с. 229—269. Рез. на фр. ез.
Капитанов, Хр. Български периодичен печат за сто години — април 1844— 9. IX. 1944 (Добавки и оправки). — Изв. Нар. библиотека „Кирил и Методий", т. VIII, 1968, с. 269—281.
Капитанов, Хр. Освобождението на България в творчеството на румънски писатели. — Лит. фронт, бр. 10, 29 февр. 1968.
Киркова, Т. Е. Библиография за д-р Никола Пиколо. 1811—1968. — В: Д-р Никола Пиколо. Изследвания. . ., с. 473—502.
Конев, Ил. Въпроси и аспекти на българо-румънските литературни взаимоотношения през Възраждането. — Език и литература, 1968, кн. 3, с. 83—92.
Конев, Ил. Непознатият Светослав Миларов. Из живота и дейността му (като публицист) в Хърватско и Румъния. — Лит. мисъл, 1968, кн. 1, с. 69—83.
Конобеев, В. Д., Е. М. Шатохина. Из истории политических связей России с руководителями национально-освободительного движения Болгарии в 1806—1812 гг. — Изв. Инст. за история, т. XX, 1968, с. 343—387.
Минчев, Д. Н. Филип Тотю и неговата чета, обезсмъртени в румънската драматургия на епохата. — Библиотекар, 1968, кн. 11, с. 42—43.
Капитанов, Хр. Отзвукът в Румъния от преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. — Изв. Нар. библиотека „Кирил и Методий", т. IX, 1969, с. 85—105.
(Историко-библиогр. проучване)
Капитанов, Хр. Създаването на БРЦК в Букурещ и появата на вестник „Свобода" на Любен Каравелов. — Бълг. журналист, 1969, кн. 10, с. 23—24.

Минчев, Д. Н. Българо-румънски книжовни връзки през XIX в. — Изв. Нар. библиотека „Кирил и Методий", т. IX, 1969, с. 49—69. Рез. на рус. и фр. ез.

Баева, С., Ил. Конев. Георги Хаджитомов Пешаков. Живот и дело. — Лит. мисъл, 1970, кн. 1, с. 83—100.

Жечев, Н. Браила в българското културно-национално възраждане. С., БАН, 1970, 240 с.
Рец.: Х. В. Христов. — Истор. преглед. 1970, кн. 6, с, 114—119.
Рец.: Д. Леков.—Лит. мисъл, 1971, кн. 4, с. 166—168; С. Дамянов.— СпБАН, 1971,кн. 5, с. 101—105; E. Siupiur. — Bulgarian histor. review, 1973, No 1. p. 89—92.

Конев, Ил. Белетристът Каравелов. С., БАН, 1970, 163 с.

Конев, Ил. Втори международен конгрес по балканистика (Атина, май 1970 г.). — Лит. мисъл, 1970, кн. 4, с. 120—126.
(Информация за дейността на литературната секция)

Конев, Ил. Христо Ботев и румънската литературно-обществена мисъл от 70-те години на миналия век. — Лит. мисъл, 1970, кн. 3, с. 3—25.

Леков, Д. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., БАН, 1970, 240 с.

Тодоров, Н. Балканистиката в България. — В: Проучвания по случай Втория международен конгрес по балканистика. С., БАН, 1970, с. 5—32. Рез. на фр. ез. (Studia Balkanica, III).

Драгова, Н. Румынское влияние на развитие болгарского театра и болгарская драма до Освобождения. — In: Actes du premier Congrès Internat. des études Balkan. et Sud-Est Européennes. T. VII, S., 1971, p. 227—229.

Конев, Ил. Предпосылки и ранные проявления балканской взаимности в болгарской литературе эпохи Возрождения. — In: Actes du premier Congrès. . ., t. VII, p. 293—296.

Ничев, Б. Проблемы балканской сатиры и ее типы. — In: Actes du premier Congrès. . ., t. VII, p. 273—275.

Русев, Р. За възникването, езика и стила на автобиографията на Софроний Врачански. — Език и литература, 1971, кн. 3, с. 64—67.

Трайков, В. Раковски и балканските народи. С., 1971, 504 с.
(Връзки с румъните, с. 185—313, и библиогр.)
Рец.: S. Damjanov. — Etudes balkaniques, 1972, No 2, p. 121—124.

Баз-Фотиаде, Л. Разпространение на българската литература в Румъния от 1944 г. до наши дни. — Септември, 1971, кн. 8, с. 248—254.

Чакир, Н. Нови тълкувания за живота и дейността на Христо Ботев— Истор. преглед, 1971, кн. 1, с. 79—84.

Юфу, Зл. Иван Вазов в румънския печат до първата половина на XX век.— Език и литература, 1971, кн. 4, с. 58—62.

Dimov, G. La science littéraire bulgare et le problème de l'étude historique comparée dans littératures balkaniques. — In: Actes du premier Congrès. . ., t. VII, p. 79—84.

Dinekov, P. La ballade populaire bulgare et ses rapports avec les ballades des autres peuples balkaniques. — In: Actes du premier Congrès. . ., t. VII, p. 869—870.

Баз-Фотиаде, Л. Георги Раковски и политиката на Александър Йон Куза. — Език и литература, 1972, кн. 2, с. 95—97.

Баз-Фотиаде, Л. Литературните преводи на българската емиграция в Румъния. От началото на XIX в. до 1877 г. — Лит. мисъл, 1972, кн.5, с. 90—103.

Бур, М. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в будапещенските архиви (1824—1826). — Изв. Инст. за литература, т. XXI, 1972, с. 219—275.

Конев, Ил. Ние сред другите и те сред нас. Балканистични студии. С., Наука и изкуство, 1972, 324 с.

Конев, Ил. Просвещение в балканских странах и румыно-болгарские литературные отношения (к постановке проблемы). — Revue des études Sud-Est Européenes, t. X, 1972, No 3, p. 539—554.

Радкова, Р. Още за родното място на Неофит Рилски и за следването му в Букурещ. — Истор. преглед, 1972, кн. 6, с. 104—106.

Ganev, T. La contribution d'Ivan Šišmanov au développement des liens culturels et scientifiques bulgaro-romains. — Etudes balkaniques, 1972, No 4, p. 21—40.

Бошнаков, Н. Нови податки за дейността на българската емиграция в Русия и Румъния. — Музеи и паметници на културата, 1973, кн. 1, с. 20—23.

Ганев, Т. Н. Българо-румънски научни и културни връзки. 1869—1944. Документи. С., БАН, 1973, 352 с. (Текстове на рум., фр. и нем. ез.).

Георгиев, Е. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие. С., Наука и изкуство, 1972, 376 с.

Рец.: С. Хаджикосев. — Език и литература, 1975, кн. 2, с. 91—93.

Драгова, Н. 1821 г. и българската възрожденска литература. — В: Сто и петдесет години от гръцкото въстание. 1821—1828. С., БАН, 1973, с. 103—121.

Конев, Ил. Проблемата за просвещението и взаимоотношенията между балканските литератури. — Лит. мисъл, 1973, кн. 2, с. 64—84.

Сюпюр, Е. Иван Д. Шишманов и румъно-българските културни взаимоотношения. — Лит. мисъл, 1973, кн. 2, с. 85—96.

Minčev, D. Problèmes roumains reflétés dans la presse bulgare à l'époque de la Renaissance nationale. — Etudes balkaniques, 1973, No 2, p. 45—64.

Traikov, V. G. S. Rakovski's relations with foreign politicians and men of lettres. — Bulgarian Histor. Review, 1973, No 3, p. 26—41.

Žečev, N. L'activitá dans le domain de l'instruction et la vie culturelle de l'émigration bulgare à Braïla pendant la Renaissance nationale (XIXe siècle). — Bulgarian Histor. Review, 1973, No 2, p. 22—36.

Žečev, N., G. Barbolov. Les Bulgares et Alexandru Joan Cuza. A l'occasion du 100e aniversaire de sa mort. — Bulgarian histor. review, 1973, No 3, p. 78—85.

Баз-Фотиаде, Л. Руските преводи и българската емиграция в Румъния. — Учит. дело, бр. 5, 1 февр. 1972.

Siupiur, E. Николай Жечев. Браила и българското културно национално възраждане. — Bulgarian Historical Review. 1972, No 1, p. 89—92.

Йонеску-Нишков, Т. Историята на в. „Дунавски лебед" и неговото разпространение в румънските княжества (един раздел от историята на румъно-българските отношения). — Във: В памет на

акад. М. Димитров. Изследвания върху Бълг. възраждане. С., БАН, 1974, с. 201—213.

Конев, Ил. Литературни взаимоотношения и литературен процес. Българската възрожденска литература във взаимоотношенията си с балканските литератури. С., БАН, 1974, 426 с. Рез. на рус. и фр. ез.

Маслев, С. Един български учител-волтерианец във Влахия — д-р Иван Селимински. — Във: В памет на акад. М. Димитров. . ., с. 261—268.

Сюпюр, Е. Румъно-български литературни взаимоотношения през периода 1878—1918 г. С., 1974, 188 с. XVIII л. (Дис. Институт за литература при БАН).

Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография С., БАН, 1974, 408 с. Рез. на фр. ез.

Рец.: St. Velikov. — Etudes balkaniques, 1974, No 1, p. 115—117.

Тодоров, Н. Десет години Институт за балканистика. — Истор. преглед, 1974, кн. 2, с. 140—144.

Унджиев, И., Ц. Унджиева. Христо Ботев — живот и дело. С., Наука и изкуство, 1875, 824 с.

Georgiev, E. Etude générale et comparée des littératures Sud-Est européennes. — Etudes balkaniques, 1975, No 3, p. 98—109.

Krăstanov, T. Colloque sur les rapports littéraires mutuels bulgaro-roumains durant le XIXe s. à Sofia, en l'honneur de commémoration de Mihai Eminescu. — Etudes balkaniques, 1975, No 3, p. 156—157.

БЕЛЕЖКИ ЗА АВТОРИТЕ В СБОРНИКА

Илия Конев, доктор на филологическите науки, професор, работи в Института за литература при БАН. Изследва основни проблеми на българската литературна история и на сравнителното балканско и славянско литературознание. Автор е на множество студии, статии и книги, между които: Българо-сръбски литературни взаимоотношения, 1964; Из българо-сръбските литературни взаимоотношения. От Освобождението на България до Балканската война, 1868; Илия Блъсков, 1969; Белетристът Каравелов, 1972; Ние сред другите и те сред нас. Балканистични студии, 1972; Литературни взаимоотношения и литературен процес, 1974; и др.

Елена Сюпор, доктор на филологията, научен сътрудник в Института за югоизточноевропейски изследвания в Букурещ. Авторка е на студии и статии в областта на румъно-българските културни и литературни взаимоотношения. Издала е на български език „Ек отвъд Дунава", 1976.

Георги Димов, професор, работи в областта на литературната история и сравнителната литература. Специално се занимава с развитието на литературната наука и критика. Обнародвал е множество студии, статии, както и следните книги: Иван Д. Шишманов — литературен историк и критик, 1956; Крум Григоров, 1962; Българската литературна критика през Възраждането, 1965; Иван Шишманов, 1964; Из историята на българската литературна критика, 1968; Иван Вазов и българската литературна критика, 1974; Тодор Павлов и проблемите на литературната теория, история и критика, 1975.

Мирча Ангелеску, доктор на филологията, старши научен сътрудник в Института за литературна история и теория „Г. Кълинеску" и негов научен секретар. Той е главен секретар на Асоциацията по ориенталистика в Социалистическа република Румъния и заместник-редактор на „Revista de istorie şi teorie literară". Работи в областта на историята на румънската литература през XVIII и XIX в. и на отношенията ѝ с литературите на Балканите и в Близкия Изток. Издал е книгите: Preromantismul românesc, 1971; Întroducere în opera lui Gr. Alexandrescu, 1973; Literatura română şi Orientul, 1975 и др.; Romano-arabica, т. I, II, 1974, 1976.

Паул Корня, доцент в Букурещкия университет, доктор на филологията, историк на новата румънска литература. Ръководи секцията по нова румънска литература в Института за литературна история и теория „Г. Кълинеску".

Работи в областта на връзките на литературната история с историята на идеите, на социологията на литературата, на сравнителното литературознание. Автор е на много приноси с методологичен и теоретичен характер. Издал е книгите: Studii de literatură română modernă, 1962; De la Alecsandri la Eminescu, 1966; Oameni începutului de drum, 1974; Originile romantismului românesc, 1972; Anton Pann, 1964; университетски курсове, издания на писатели-класици за училищни цели, антологията (в съавт.); Gîndirea românească în epoca paşoptistă, т. II, 1966; Documente şi manuscrise literare, т. I, II, III, 1967, 1969, 1975; много статии и студии.

Кръстьо Генов, професор, доктор на филологическите науки. Работи в областта на историята на българската литература (романтизъм, критически реализъм, социалистически реализъм), на сравнителното литературознание (славянски и балкански литератури), на фолклористиката, мемоарната и детско-юношеската литература. Автор е на книгите: Поетиката на Аристотел, 1943, 1947; Съветската литература — развой и представители, 1946; Българска литература — основни въпроси (в съавт.), 1947; Добри Чинтулов. Живот, идеи, поезия, 1949; Елин Пелин. Живот и творчество, 1956;Нашата мемоарна литература за партизанското движение, 1958; отделни литературнокритически очерци за Елин Пелин, 1960; Марко Марчевски, 1961; Никола Ланков, 1962, Ангел Тодоров, 1967; Детско-юношеската литература през епохата на Възраждането, 1966; От Паисий до Ботев, 1967; Романтизмът в българската литература, 1968; Стъпала към художественото майсторство, 1971; Елин Пелин — любим писател на малките, 1972; От пролетарска литература към социалистически реализъм, 1973; и др.

Пеньо Русев, професор, доктор на филологическите науки, преподавател във ВИТИЗ „Кр. Сарафов" и Великотърновския университет „Кирил и Методий". Работи в областта на историята на българската литература, сравнителното литературознание и психологията на художествено-творческата дейност. Издал е книгите: Пейо Яворов — възприятия и художествена творба, 1947; Творчеството на Елин Пелин до Балканската война, 1954; История на Българската литература от Смирненски до наши дни, 1957; Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература (в съавт. с А. Давидов), 1966; Психология на художественото възприемане, 1968; и др.

Думитру Завера, завършил българска филология в Софийския университет. Работи в областта на българо-румънските литературни и културни взаимоотношения. Доктор на филологията. Преподава български език и българска литература в Букурещкия университет. Написал е дисертация на тема „Българският хайдушки епос и румънските хайдушки песни". Съавтор е на студиите: Разпространението на новата българска литература в Румъния до 1944 г. — Romanoslavica, т. IX, 1965; Румънско влияние върху лексиката на славянските езици. — Пак там, т. XVI, 1968.

Константин Велики, доктор на историческите науки, професор в университета в Букурещ, подпредседател на Асоциацията на славистите в Румъния, подпредседател на Дружеството на историците и член на Съюза на румънските писатели. Първите му студии върху румъно-българските взаимоотношения се появяват още през 1936 г. Автор е на множество статии, студии и трудове

по Българското възраждане и за българската емиграция на север от Дунава през първата половина на XIX в. В тази област основен е трудът му „La contribution de l'emigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare 1762—1850". На български език е издадена книгата му „Браилските бунтове. 1841—1843". Обнародвал е множество изследвания за румъно-гръцките взаимоотношения през втората половина на XIX в., за румъно-албанските, за румъно-турските и др. Същевременно работи и като преводач от български на румънски език. Превел е книги от Л. Каравелов, Ив. Вазов, Л. Стоянов, Св. Минков, А. Каралийчев, Д. Димов, А. Гуляшки, Ем. Станев, В. Мутафчиева, Елин Пелин, Й. Йовков и др. През 1973 г. отпечата и монографията „Republica Populară Bulgaria".

Трендафил Кръстанов, специалист-филолог в Института за балканистика при БАН. Работи в областта на културната история на балканските народи през Възраждането. Отпечатал е редица студии и статии, между които: Библиотеката „Генадион" в Атина. — Библиотекар, 1972; Рибният буквар, съставен в Котел? — Народна просвета, 1974, кн. 11; Емануил Васкидович и новобългарското просветно движение. — Исторически преглед, 1975, кн. 5.

Родика Флоря, старши научен сътрудник в Института за литературна история и теория „Г. Кълинеску". Изследва румънската литература през XIX и XX в. Обнародвала е множество студии по литературна история и критика в „Revista de istorie şi teorie literară" за М. Еминеску, М. Садовяну, Й. Л. Караджале, П. Зарифопол, Ал. Одобеску и др. Съавторка е на трудовете: De la C. A. Rosetti la G. Călinescu, 1969, и Istoria şi teoria comparatismului în România (студията „Manifestări comparatiste în a doua jumatate a secolului al XIX-lea). Написала е изследване за списанието „Convorbiri literare", поместено в „Reviste liteărare din secolui al XIX-lea", 1970. Участвува в научните сборници: Reviste literare la sfîrşitul secolului al XIX-lea, 1974; Reviste progresiste româneşti interbelicete, 1972; Tratatul de istoria literaturii române, т. III, 1973. Съавторка е и на „Istoria literaturii române contemporane".

Михай Морару, научен сътрудник в Института за литературна история и теория „Г. Кълинеску". Работи в областта на старата румънска литература. Под ръководството на проф. д-р Й. К. Кицимия подготвя дисертация за народните книги, които проникват в румънската литература чрез славянски преводи. Обнародвал е студии и статии в „Revista de istorie şi teorie literară". Заедно с К. Велкулеску е автор на т. I от „Bibliografie generală a literaturii române vechi", озаглавен „Bibliografie analitică a cărţilor populare laice".

Стефана Таринска, кандидат на филологическите науки, научен сътрудник в Института за литература при БАН. Работи в областта на историята на българската литература през XIX в. Авторка е на монографията „Прозата на Христо Ботев", 1966, и на изследвания за развитието на художествено-публицистичните жанрове.

Николай Жечев, кандидат на историческите науки, старши научен сътрудник в Института за история при БАН. Разработва различни проблеми от историята на Българското възраждане (XIX в.). Издал е следните по-важни трудове: Браила и българското културно-национално възраждане, 1970; История на

Априлското въстание от 1876 г. (в съавт.), 1976; и др. Участвува в съставителството на документалните сборници „Освобождение Болгарии от турецкого ига“, т. II, III, 1964, 1967; и др.

Русин Русинов, доцент по съвременен български език във Великотърновския университет. Работи в областта на лексикологията, граматиката и историята на съвременния български литературен език. По-важни публикации: Структура на сложното съставно изречение с повече подчинени в съвременния български език, 1966; Структурно-граматични особености на някои видове сложни конструкции, 1968; Неразчленими изречения в съвременния български език, 1969; Адективни словосъчетания в съвременния български книжовен език, 1970, 1973; Из историята на българския описателен синтаксис. Сложно съставно изречение, 1973; Езикът на Бероновия „Рибен буквар“ в светлината на тогавашната говорна и книжовна практика, 1974; Преводаческото дело на Атанас Кипиловски и българският език, 1975; и др.

Йон К. Кицимия, професор, доктор-хабил. на филологическите науки, член-кореспондент на Румънската академия на обществените и политическите науки. Преподава във Факултета по чужди езици при Букурещкия университет. Ръководи секцията по стара литература в Института за литературна история и теория „Г. Кълинеску“. Издал е следните по-значителни книги: Cronica lui Ştefan cel Mare, 1939 (изследване); Cronica lui Ştefan cel Mare, 1942 (изследване и научно издание); B. P. Haşdeu, Ioan Vodă cel Cumplit, 1942 (изследване и научно издание); Cărţile populare în literatura românească (в съавт. с D. Simonescu), 1963; Folclorişti şi folcloristică românească, 1968 (отличена от Академията на науките с наградата „B. P. Haşdeu“); Folclorul românesc în perspectivă comparată, 1971; Probleme de bază ale literaturii române vechi, 1972; Historia literatury polskiej, XII—XVIII, 1972, и мн. др.

Илия Тодоров, кандидат на филологическите науки; завършил българска филология в Софийския университет (1966) и аспирантура по текстология в Института за световна литература „М. Горки“ в Москва (1972). Работи като научен сътрудник към Катедрата по българска литература в Софийския университет. Автор е на статии и изследвания в областта на текстологията и историята на българската литература през епохата на Възраждането.

Лаура Баз-Фотиаде, доктор на филологията, преподавателка във факултета за чужди езици при университета в Букурещ. Работи в областта на сравнителните българо-румънски проучвания. Обнародвала е студиите: Nikola Vapţarov în româneşte. — Romanoslavica, 1958, nr. 3; Locul lui Iordan Iovkov în relaţiile litterare românobulgare din secolul al XX-lea. — In: Studii de literatura universala, t. III, 1961; Traduceri din literatura bulgară contemporană. — Contemporanul, 14, IV. 1967; Разпространение на българската литература в Румъния от 1944 г. до наши дни. — Септември, 1971, кн. 8; Георги Раковски и политиката на Александър Йоан Куза. — Език и литература, 1972, кн. 2; Литературните преводи на българската емиграция в Румъния. От началото на XIX в. до 1877 г. — Литературна мисъл, 1972, кн. 5, и др.

Златка Юфу, доктор на филологията, преподавателка по български език и българска литература от 1956 до 1973 г. във Факултета по славянски езици

при Букурещкия университет. Работи в областта на старата българска литература и фолклора. Авторка е на дисертацията „C întece populare bulgareşti din comunele Chiaja şi Valea Dragului, judeţul Ilfov" — труд от 700 с., съдържащ богата сбирка от народни песни, които са изследвани в сравнение с румънския и балканския фолклор. Обнародвала е следните по-значителни научни трудове: Oglindirea realităţilor româneşti în opera lui Liuben Karavelov. — Analele universităţii, filologie, 1961, nr. 23. Manuscrisele slave din biblioteca şi muzeul mînăstirii Dragomirna. — Romanoslavica, XIII, 1967; Иван Вазов в Румъния. — Език и литература, 1971, кн. 4; За десеттомната колекция Студион (Из архива на румънския изследвач Йон Юфу). — Studia balcanica, № 2. Проучвания по случай II конгрес по балканистика, 1970; Пролетни български обичаи в селата Валя Драгулуй и Киажна. — Изв. на Ентографския институт и музей, т. XV, 1974; Colectia Studion. — Biserica Ortodocsa Română, 1969, nr. 7—8; Antologie de texte din literatura bulgară, 1962; Manual de limba bulgara, 1962, 2 ed, 1972, и др.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА*

Аарон, Василе 97
Аарон, Флориан 52
Абат * * * 245—248
Аврамиос, Жан 197
Агура, Д. Д. 28
Айни, С. 275
Айтматов, Чингиз 275
Акрисиос, цар 246, 247
Александър I Батемберг, княз 272
Александреску, Григорие 28, 53—55, 61, 105, 172, 173
Александри, Василе 14, 28, 55—57, 61, 96—98, 105, 115, 128, 163, 165, 289, 292, 297
Александър I Батенберг, княз 272
Александър II, импер. 274
Александър Македонски (Велики) 159
Алексеев, М. П. 279
Алексиева, Афродита 144, 145, 189
Анахарс 177
Ангелеску, Мирча 60, 173, 301
Ангелов, Божан 137
Ангелов, Боньо Ст. 137, 148, 152, 153,173, 180, 192, 194, 202, 204, 217, 219, 221, 290
Ангелов, Иван х. 215
Ангелов, Харалан 284
Андрейчин, Л. 240, 241
Андрич, А. 259
Андромеда 247
Априлов, Васил Ев. 44, 120, 121, 124, 125, 136, 137, 139, 142, 147—149, 152—154, 203, 211, 212, 214, 215, 218, 219, 221—224, 227, 235, 237
Арагон, Луи 274
Арборе, Замфир 45, 288
Аргези, Тудор 115
Аристиа, К. 158
Аристотел 174, 175, 177
Арическу, Константин 267
Арнаудов, Михаил 131, 137, 138, 141, 142, 146, 203, 295, 296
Асаки, Георге 53, 55, 97, 105, 205
Атанасов, Жечо 177, 219
Атанасов, П. 192
Атила 159
Ауезов, М. 275

Баева, Соня 76, 91, 94, 107, 117, 130, 138, 148, 154, 183, 205, 297, 298
Баз-Фотиаде, Лаура 29, 156, 245, 247, 287, 290—292, 298, 299, 304
Байрон, Дж. 67, 84
Бакалоглу, Иван х. 125, 203, 212, 214, 215, 224
Балакин, А. 138
Балашов, Н. Ив. 15
Банков, И. П. 167, 294
Барак, Йоан Попович 93, 97, 98, 177
Барбара, света 246, 248
Барболов, Г. 299
Бариц, Г. 52
Барициу, Г. 61
Баронзи, Ж. 29, 164, 165, 267, 273, 283
Бароний, Цезар 72
Барт, Петър 188, 193
Бартошевич, Юлиян 247
Басараб, Нягое 175
Батюшков, К. Н. 104
Бачо Киро (Киро Петров) 284
Баязид I 159, 169
Безсонов, П. 118, 125, 136, 137, 141, 145, 148, 153
Белза, Ладислав 244
Белински, В. Г. 69, 137
Бенджеску, Григорие 165
Бенковски, Георги 86
Беранже, Пиер Жан 63
Берон, Петър 13—15, 20, 28, 38, 40, 44, 53, 118, 120—122, 137—139, 150, 155, 176, 177, 205, 207—209, 224, 232, 233, 235—242, 289, 291—293, 295
Бестужев-Марлински, А. А. 72
Беческу-Силван, Г. 167, 168, 171
Биану, Йоан 173, 193, 195, 197, 291
Бибеску, Дж. 185
Бихику, К. 52
Благоев, Димитър 39
Блъсков, Илия 48, 173, 177
Богдан, Йоан 156, 285, 287, 290, 292, 294, 296
Богданович, Ангел Т. 150
Богориди, Атанас 195, 199, 205

* Показалецът е изготвен от Тиха Русева.

Богориди, Стефан 205, 233
Богоров, Иван 40, 73, 77, 220, 249
Божинов, Александър 266
Божков, Стойко 296
Бойчева, В. 140, 143
Болиак, Чезар 28, 29, 55, 61, 105, 158, 160, 162, 170, 173, 259, 260—262, 266, 267, 269
Болинтиняну, Д. 28, 53, 55, 61, 157—159, 170, 267, 269
Бончев, Нешо 18, 47
Бориеро, Лавиния (Л. Б. Пикио) 66
Ботев, Христо 13—14, 18, 20, 28—31, 42, 45—47, 50, 71, 77, 80, 81, 84—86, 89, 157, 161, 249, 251, 262, 268, 270, 274, 283, 289, 290—294, 298, 300
Бошнаков, Д. К. 295, 299
Брагински, И. 275
Брадати, Йосиф 193
Брандес, Георг 69
Братеску-Войнеши, И. А. 29
Братиану, Й. К. 29, 185, 274
Брънковяну, Константин 183—185
Брънковяну, Манолаке 184
Брънковяну, Николае 184
Будай-Деляну, Йон 97
Бур, Марта 150, 207, 235, 299
Бурада, Теодор 246
Бурмов, Александър 270
Бусилин, Георги 77
Бъдеску, Счипион 165
Бълческу, Николае 28, 43, 52, 53—55, 61, 158, 172
Бълъчану, К. 130, 131, 142, 146
Бърбулеску, Илие 156, 266, 284, 285, 288

Вазов, Иван 13, 14, 20, 28, 29, 47, 71,80, 81, 84, 86, 87—89, 157, 161, 177, 262, 266—268, 273, 281, 288—290, 298
Ваклидов, Хр. Д. 249, 267
Валентиняну, И. Г. 267
Вардалах, Конст. 205
Варлаам, митр. 97
Василев, Димитър х. 202
Василев, Н. Б. 295
Василев, Стефан П. 294
Василева, Екатерина 273, 294
Васич, П. 52
Васкидович, Емануил 40, 92
Вахенхусен, Ханс 158
Велев, Сава 203, 215, 216
Велек, Рене 59, 64
Велестинлис, Ригас 142
Велики, Константин 117, 131, 138, 139, 140—143, 145—147, 149, 153, 156, 203, 204, 213, 224, 231, 233, 237, 290—292, 294—295, 297, 302
Великов, Стефан 300
Великсин, Димитър 28, 29, 157, 253, 254, 257, 258, 261, 264—284, 288, 292—295
Величков, Константин 268
Велкулеску, Катълина 188
Велтман, А. Ф. 84
Велчев, Велчо 296
Венгеров, С. А. 279
Венедиктов, Г. К. 238
Венелин, Ю. Ив. 73, 118—121, 125, 131, 136—139, 141 ,146—149, 151—155, 202, 204, 206, 212, 213, 217, 219—223, 226
Венжиковна, Аполония Тереза 244
Вентура, Гр. 165
Веркович, Стефан 78, 172, 260
Веселинович, Милойко 245
Виану, Тудор 23—25, 28, 55
Виноградов, В. А. 205
Владимиреску, Тудор 44, 95, 128, 129, 130, 138, 145, 150, 197, 207
Влахуца, Ал. 29
Войводов, Никола 273, 276, 278
Войнеску, И. 158
Войников, Добри 13, 14, 20, 28, 47, 48, 70, 71, 83, 89, 157, 161—163, 266, 268, 270, 273, 289, 294
Волов, Панайот 86
Волтер, Франсуа Мари 186, 210
Вулгарис, Евгений 194, 195
Вулович, Н. 165
Въкъреску (рода поети) 54, 97, 117, 125, 126, 183, 185, 191, 289
Въкъреску, Алеку 97, 99, 143, 184, 186, 188
Въкъреску, Йенакица 97, 99, 205
Въкъреску, Николае 97, 186, 192
Въкъреску, Янаке 184—186, 188, 201, 205, 206
Въкъреску, Янку 97
Вълчанов, Ст. 245
Вълчев, М. 137
Въртосу, Емил 129, 130, 139, 145, 289

Гази, Антим 209
Гандев, Христо 140, 141, 232
Гане, Николае 167
Ганев, Тодор 299
Ганчо Габровеца 268
Гарибалди 46
Гастер, М. 171
Генов, Кръстьо 64, 66, 73, 79, 302
Генчович, х Йордан 236
Георгиев, Емил 9, 65, 68, 70, 290, 299, 300
Георгиев, Й. поп 184
Георгиев, Михалаки 177
Георгиев, Христо 271
Герман, Михаил 146
Геров, Найден 40, 41, 71, 73, 74, 76, 80, 96, 98, 137, 271
Гечев, М. М. 177
Гика, Йон 158
Гика, Скарлат 184
Гилен, Клавдио 60
Голеску, Динику 28, 126, 142, 157
Голещи (братя) 158
Грабовски, Атанас 120
Грандя, Григоре Х. 169, 267, 269, 283
Григорий Цамблак 16
Григорович, В. Ив. 121, 215

Грозев, М. Д. 266, 293
Гьоте, Й. В. 97

Давидов, Ангел 16
Дамянов, Симеон 298
Дан, М. 294
Даная 246—248
Данте, А. 176, 245
Данчев, Георги 190, 247
Дарий, цар 159
Даскалов, Богомил 203, 215
Двойченко-Маркова, Е. М. 205
Делавранча, Барбу Щефъ́ческу 57
Дембицки, Х. Т. 15
Денсушану, Арон 165
Депърцяну, А. 283
Джевановска, графиня 243
Джуришин, Д. 9
Дикулеску, Владимир 250, 290
Дилевски, Николай М. 152
Дима, Александру, 9, 55, 292, 296
Димарас, К. Т. 66, 106, 143
Димитров, В. 257
Димитров, Михаил 210, 274, 295, 300
Димитров, Параскев 215
Димов, Георги, 65, 66, 294, 296—298, 301
Динеков, Петър 55, 66, 68, 94, 137, 173, 176, 177, 266, 284, 297, 298
Диоген 177
Добруджану-Геря, К. 15, 29, 30, 31, 45, 57, 294
Доброплодни, Сава 19
Дозон, Огюст 78, 260—262
Дончев, Николай 295
Дософтей, митрополит 97
Драгова, Надежда 139, 153, 207, 229, 233, 294, 298, 299
Дринов, Марин 18, 187
Друмев, Васил 47, 48, 70, 71, 81, 83, 84, 89, 157, 177
Дръгушан, Йон Кодру 157
Дука, Неофит 205
Думитреску, Ал. Т. 90
Думитреску-Бушуленга, Зое 6, 27, 54, 60, 65
Дуцу, Александър 27, 6. 171, 173, 197, 199, 200
Дуцу-Дуцеску, Т. 165
Дъскълеску, Д. 283
Дяконович, д-р 255

Еврипид 247
Езоп 188
Елиаде-Ръдулеску, Йон 28, 53, 54, 61, 105, 142, 173, 205
Елин Пелин 29
Елиот, Т. 172
Елюар, Пол 274
Еминеску, Михай 56, 57, 60—63, 68, 84, 96, 115, 289, 291, 292, 295, 300
Епиктет 177
Ернрот, К. Г., генерал 272
Ескизагорчанин, отец Серафим 241
Ефескул, Петру 92

Жечев, Николай 274, 294, 295, 296, 298, 299, 303
Жечев, Тончо 6, 151
Живкович, Мирко 245
Жинзифов, Райко 18, 47, 71, 80, 89, 283
Жоржеску, Влад 205
Жоржеску, Теодораке 99

Завера, Думитру 29, 287, 290, 292, 302
Загоров, Горан 256—258
Замфиреску, Дуи иу 165, 168, 170
Замфиролу, К. 165
Зане, А. 158
Захариано, Димитрие 131—135
Златарски, В. Н. 136, 137, 206
Золотович, Г. 211, 212
Зубку-Кудряну, д-р Николае 45

Иван Шишман 218
Иванов, Йордан 72, 140
Ивасюк, Ал. 27
Икономов, С. 174
Икономович 120
Илариану, Ал. Папиу 185
Ипсиланти, К. 129
Иречек, Константин 266

Йеротей, монах 41, 96, 98, 293
Йоан Лес вичнък 176
Йоан Ромънул, поп 176
Йов, Димитрий 236
Йованович, Антон 235, 236
Йованович, х. Найден 73
Йовчев, Теодосий 203, 215
Йонеску-Нишков, Т. 292, 299
Йонеску, Р. 283
Йонков, Хр. 266, 267
Йорга, Николае 156, 171, 173, 285, 288
Йосиф Соколски 252
Йосифович, Христо 150
Йоцов, Димитър 203

Каблешков, Тодор 86
Кадич, Анте 64
Казимир, Ст. 60
Каирис, Теофил 205
Кайданов, Ив. 208, 218, 221, 226
Кале, Жан Франсуа 210
Калека, Йоан 192, 193
Калиник 180, 187, 189
Каляджи, Павел 154
Камариано-Чоран, Ариадна 120, 142, 184, 195, 197, 205
Кантемир, Димитър 52, 175, 186, 195, 196, 197
Кантакузино, К. 183, 185
Капитанов, Христо 138, 141, 142, 145, 185, 191, 192, 195, 266, 267, 275, 292, 294—297

Каравелов, Любен 13—15, 18—20, 28, 29, 36, 42, 45—48, 70, 71, 78, 81, 82, 84, 86, 89, 157, 161, 162, 228, 251, 259, 261, 262, 283, 289, 290, 292—295, 297, 298
Караджале, Йон Лука 29, 57, 96, 292, 295
Караджале, Йоргу 45, 162, 289
Караджич, Вук 143, 206, 2[illegible]
Карамзин, Н. М. 221
Картожан, Николае 100, 171, 176
Касабов, Иван 28, 157, 266
Катифарос, Ант. 186
Катранов, Н. Д. 136
Качич-Миошич, Андрей 103
Келару, Валентин 156, 288, 289, 291
Кибич-Ръвняну 167
Килифаров, Ив. 203, 2[illegible]
К[illegible]овски, Анастас, Ст. 13, 14, 18, 20, 121—125, 137, 147—150, 208, 209, 217—219, 221, 222, 224, 226—228, 230, 232, 234—242, 295
Киркова, Т. Е. 295, 297
Киселков, Васил Сл. 142, 143, 180—182, 187, 191, 193, 195, 197—19[illegible], 295
Кисимов, Пандели 28, 245, 259
Кифалов, Михаил 137, 141, 153, 208, 21[illegible], 216, 219, 224, 226—228, 230
Кицимия, Йон 189, 246, 304
Ковачев, М. 140
Когълничану, М. 28, 52, 54, 61, 161, 170, 172, 255, 256
Козлев, Никола 47, 71, 80, 89, 283
Кожухаров, Стефан 152[illegible]
Конаки, Костаке 54, 97
Конев, Илия 9, 16, 31, 68, 106, 117, 119, 129, 130, 138, 139, 142—146, 148, 156, 194, 204, 291, 296—301
Конобеев, В. Д. 138, 187, 297
Конрад, Н. И. 9
Константин Преславски, епископ 293
Константинеску, Помпилиу 55
Константинеску-Яш, П. 156, 203, 288—290, 292, 294, 296
Константинов, Алеко 29, 141
Константинов, Георги 137
Константинович, Зоран 65
Константиновски, И. 295
Копайниг, Йосиф 225
Копреева, Т. Н. 194—196
Кораис, Ад. 205
Кореси 192
Корней, Пиер 247
Корня, Паул 60, 90, 95, 96, 100, 101, 117, 119, 128, 138, 301, 302
Косев, Димитър 96, 206
Костин, Мирон 97, 176
Костов, Димитър 183
Костович, Христодул (Сичан-Николов) 73, 214, 220, 226
Кошбук, Ж. 56, 57, 165
Крашевски, Игнаци 245, 246—248
Крецяну, Дж. 283
Крилов, В. А. 104
Кристанов, Цветан 207, 210, 213, 232, 233, 295
Критски, Агапий 192, 193
Крониа, Артуро 66
Крум, хан 75
Кръстанов, Трендафил 119, 300, 303
Кръстев, д-р Кръстьо 265, 268, 281, 293
Крянга, Йон 96
Куза, Александър Йон 161, 269, 298, 299
Кулчицки, Владислав (Ладислав) 245—248, 255
Кълинеску, Г. 158
Къндя, Виржил 196
Къркълеки, Зах[illegible]ри 130, 131, 138, 225
Кърлова, В. 61, 105
Кърстою, Корнел 185, 186
Кърчовски, Йоаким 232, 236, 239

Лавока, Ж.-Б. 186
Лавров, П. 194
Лазар, Георге 52, 205
Лазу, Григоре 165
Ламартин, Ал[illegible]онс дьо 63, 67, 97, 157
Лауриан, А. [illegible]. 52
Левски, Васил 46, 86, 157
Лека, Йон 255
Лека, К. 105
Леков, Дочо 173, 298
Ленартович, Теофил 243
Лермонтов, Михаил 84, 85
Ликург, Анархос 177
Любич, Ванко и Янко 121, 133, 150

Маблин, Габриел дьо 210
Мавракордато, Константин 184,
Мавракордато, Никола 189, 197
Маждракова-Чавдарова, Огняна 221
Мазон, А. 275
Майореску, Йоан 52
Малич, Митраке 120—122, 150
Маноле, Йон 90, 92
Манчов, В. 202
Марков, Д. Ф. 9
Маркович, Стайко и Нешо 53, 236
Марлиан, Амвросий (Марлианус, Амброзиус) 173, 174, 188, 197, 198
Маслев, Ст. 207, 210, 232—235, 295, 300
Матей, митрополит 182
Мацини 46
Мачедонски, Лаксандру 57, 165
Медийски, Павел 195
Мелидон, Григоре 165
Мелхиседек, епископ 160, 170
Мику, Самуел 199
Миладинов, Димитър 71, 78, 89
Миладинов, Константин 18, 47, 71, 78, 89, 284
Миладинови, братя 86, 260
Миладинович, Атанас 121, 150
Миларов, Илия 18, 19
Миларов, Светослав 14, 18, 19, 297

Милеску, Николае 157
Милетич, Любомир 190, 250
Милиган, Ф. 260, 262
Милковски, Зигмунт (Теодор Томаш Йеж) 255—258, 262
Мило, Матей 162, 269, 282
Милотинович-Сарайлия, Сима 143
Милош, княз (Обренович) 117, 119, 146, 224
Минев, Димо 154
Минович, Мина 121, 150, 250
Минчев, Д. Н. 266, 273, 288, 289, 292, 294, 296, 297, 299
Мирамбел, А. 292, 297
Мирски, К 293
Мирчо, Стария 57
Мистерски, Хенрих 246
Митева, Я. 295
Миту, Михай 246
Михай Витяз 57
Михай Храбри 53
Михайлиди, В. 274
Михайлиди, Марийка В. 272, 282
Михайлович, Милка 266, 276
Михайловски, Никола 40, 92
Михайловски, Стоян 251, 262
Мицкевич, Адам 84
Мишев, Д. 137
Мишле, Ж. 63
Младенов, Максим Сл. 240
Молиер, Ж. Б. П. 247
Моллов, Иван 191
Молнар, Ив. 137
Момчилов, Иван 40
Морару, Михай 188, 303
Моровенов, Гавраил 215
Морузи, Янаке 184
Мумуляну, Барбу-Парис 53, 97, 99, 142, 173
Муптяну, Джордже 60
Муратов, Ал. 294
Мургу, Ев. 205
Мурешану, А. 62
Мурзакевич, Николай 228
Мустаков, Димитър 212, 213, 216, 222, 225
Мустаков, Константин 222
Мустаков, Христо 212, 213, 216
Мустакови (братя) 121, 124, 125, 152, 203, 212—216, 222—224, 227, 230
Мъръчану, Валтер 165, 168
Мъческу, Йордаке 132

Натанаил Зографски 195
Натанаил Охридски 215
Начов, Никола 266
Негоицеску, И. 60
Негри, Костаке 159
Негруци, К. 28, 54, 55, 61, 96
Неделкович, Нешо 141
Нейков, М. 296
Некович, Александър 204
Некрасов, Н. А. 85
Некулче, Йон 53, 176
Неницеску, И. 165
Ненович, Васил 150, 207, 208, 213, 223, 227, 230, 235—242, 299
Неофит Бозвели 40, 41, 71, 73, 251
Неофит Рилски 14, 40, 41, 44, 53, 96, 98, 122, 123, 149, 207, 209, 212—216, 221, 225, 227, 299
Неофит, търновски владика 94
Нескович, А. 18
Неупокоева, И. Г. 8, 9
Нешич, Персида 141, 146
Никифор, импер. 75, 119
Никифор, монах 41, 96, 98, 293
Николай Кантар 222
Николай Логотет (Николае Въкъреску) 192
Николай Николаевич, руски импер. 146, 152, 272
Никольский, С. В. 64
Ничев, Александър 188
Ничев, Боян 298
Норвид, Чиприян 243

Обрадович, Доситей 71, 73, 188, 189
Огнянович, Константин 18, 96, 102, 177, 293
Одобеску, Ал. 28, 165, 184
Ожешкова, Елиза 255
Олъняску-Асканио, К. Д. 165
Опришан, И. 177
Орешков, Павел Н. 180, 187, 194, 293
Орукин, Мария 141
Оръщану, Н. Т. 165, 283

Павлович, Д. 208
Павлович, Христаки 40, 92, 96, 149, 215, 226
Павлович, Цвятко 273, 278
Пазвантоглу, Осман 141, 142, 180, 187, 293
Паисий Хилендарски 36—38, 53, 70—75, 79 86, 88, 140, 172, 174, 180, 217, 239, 240, 296
Палаузов, Никола 120, 124, 152, 211, 214, 237
Пан, Антон 90—116, 173, 177, 293, 294
Панаитеску, П. П. 156, 162, 289
Папазов, д-р Дим. Ив. 183
Папазоглу, Д. 160, 170
Папу, Едгар 60
Паскалева, Виржиния 140, 231
Патусас, Йоанидис 188
Пейчинович, Кирил 232, 239, 293
Пелимон, Александру 166—170
Пенаков, Иван 207, 232, 233, 295, 296
Пенев, Боян 69, 119, 137, 187, 188, 192, 293
Пенев, Пенчо 296
Пенчович, Ст. 203
Перикъл 177
Персей 246, 247
Песталоци, Й. Х. 210
Песчани, Дивол Г. 206, 217
Петканова, Донка 192, 193, 295
Петков, Ботьо 40
Петков, Петко 223
Петкова, Зорница М. 293

Петрарка, Фр. 97
Петрика, Йон 246, 255
Петру Майор 53
Петър I, импер. 196
Петьофи, Шандор 84
Пешаков, Георги 13, 15, 20, 28, 41, 44, 73, 117—131, 136—155, 200, 219, 222, 227, 288, 289, 291—293, 295, 298
Пешаков, Тако х. 150
Пий IX, папа 245
Пиколо, д-р Никола 15, 41, 139, 199, 205, 213, 224, 227, 297
Пипин, А. 174
Пиру, Ал. 17
Платон 174, 177
Плешояну, Григоре 142
Погодин, М. П. 204
Подчашински, Болеслав 243
Поенару, Петрике 205
Попгеоргиев, Йордан 183
Попеску, Г. 99
Попеску, Н. Д. 167
Попович, В. 83
Попович, Матилда Д. 269, 282
Попович, Михаил 96, 98, 125, 141
Попович, Н. Хорга 173
Попович, Райно 40, 120, 123, 148, 173, 203, 205, 208, 209, 212, 217—219, 221, 224, 226, 227, 233, 234
Попски, Димитър 41, 71, 73, 96, 98, 292, 295
Потека, Еуфросин 142
Потоцки, В. 243
Похар, Йован 15, 16
Праля 173
Прати, Джовани 245
Прожогина, С. В. 275
Протич, Петър 73, 292, 294
Прунку, Н. 165
Пундев, В. 137, 205, 206, 294
Пушкин, Ал. С. 67, 85, 97
Пъкала 175
Първанов, Н. 18
Пърличев, Григор 71, 80, 89, 274, 283
Пърнуца, Г. 183, 206
Пъун, В. 165
Пъун, Октав 55

Радкова, Румяна 207, 209, 214, 299
Раич, Йован 71, 220
Райкова, Ана 137
Раковски, Георги С. 13—16, 18—20, 28, 29, 40, 42, 45—47, 71, 74—76, 78—80, 84, 86, 87, 89, 98, 141, 146, 157, 161, 162, 172, 229, 250—256, 258, 261, 262, 266, 267, 269, 272, 275, 276, 282, 283, 289, 290—295, 298, 299, 300
Рале, Д. 159, 170
Рансъм, Артур 278
Рареш, Петру 53
Рачо Казанджията 92
Римнишки, Кесарие 174
Робел, Леон 275
Робовски, Андрей 92, 221
Робовски, Ст. 221
Романски, Стоян 138, 192, 203, 292, 293
Романцов 222
Росети, К. А. 29, 157, 158, 163, 170, 267
Росети, Мария К. А. 237, 282
Росети, Мирча 167
Ротердамски, Еразъм 100
Русакиев, Симеон 104
Русев, Пеньо 16, 52, 295, 302
Русев, Руси 298
Русел-Судзиловски, д-р Николае 45, 294
Русет, Александър х. 223, 227
Русинов, Руси 239, 304
Русо, Алеку 55, 61
Русо, Жан Жак 73, 210
Ръдулеску, К. Н. 259
Ръдулеску, Мария 192

Сава Йоан 121, 150
Савич, Ангелаки 261, 269, 270, 273, 278
Савов, Н. 266, 267, 295
Садовяну, Михаил 29, 96, 165, 177
Сал, Франциска дьо 243
Самуркашев, Г. М. 195
Сапунов, Петър 208, 213—215, 220, 225, 227, 230, 241
Светослав, цар 221
Селим III 184
Селимински, д-р Иван 15, 41, 139, 206—208, 210, 211, 219, 225, 227, 230, 232, 233, 235—238, 242, 289, 295, 300
Сен Симон, Кл. 46
Симонидес от Хиос 247
Сион, Г. 165
Сихляну, А. 283
Скуртеску, Николае 163, 165, 296
Славейков, Пенчо 177
Славейков, Петко 41, 42, 47, 55, 70, 71, 75, 76, 78, 80, 81, 89, 90—99, 101—110, 113—116, 148, 154, 183, 185, 205, 214, 228, 249, 250, 268, 282, 283, 297
Смирненски, Христо 251
Смоховска-Петрова, Ванда 255—257
Снегаров, Иван, 120, 123, 148, 209, 212—214, 216—219, 221, 222, 224, 225, 227, 233, 234
Собески, Ян 54
Соболевски, А. И. 194
Соколов, А. Н. 64
Солярич, Павле 206
Соломос, Д. 143
Солон 177
Софиянец, Г. М. 154
Софокъл 247
Софроний Богориди 183
Софроний Врачански 13—15, 18, 20, 36, 38, 44, 53, 70—74, 141—143, 173, 174, 179—201, 205, 239, 240, 290, 292, 293, 295, 297, 298
Спасович, Вл. Д. 174
Стамати, Костаке 97

Стамболов, Стефан 284
Станчев, Кр. 153
Станчев, Л. 294
Стефан Караджа 86, 270, 297
Стефан чел Маре 53, 57
Стоенеску, Т. М. 28
Стойков, Иван 181, 185
Стойков, Стойко 270
Стойкович, О. 296
Стойнов, Ив. Д. 270
Стохеев, Б. Ф. 64
Стоянов, Маню 195, 225, 226, 245, 247, 256, 261, 292, 294
Стоянов, Никола 215
Стоянович, Йован 73
Стоянович, Тодор 142
Стоянович, Христо 150
Стянчо Ахтар 221
Стратеман, Вилхелм 197
Стратиев, Й. 294
Суинбърн, Чарлз Ол. 279
Съвеску, Юлиу 267, 269
Сюпюр, Елена 21, 28, 29, 156, 287, 291, 298, 299, 300, 301

Табаков, С. 203, 223, 266
Тардини, Фани 278
Таринска, Стефана 303
Тасо, Торквато 97
Татареску, Г. 260
Тезей 247
Теодореску, Г. Дем. 91
Теодоров-Балан, Александър 137, 191—193, 229, 293
Теодорович, Кънчо К. 150
Теодосий Синаитски 195
Теотоки, Никифор 191—193
Терезия Мария, импер. 142
Тодоран, Еужен 60
Тодоров, Илия 266, 304
Тодоров, Николай 138, 234, 297, 298, 300
Трайков, Веселин 138, 141, 234, 250, 266, 290, 298, 299, 300
Трайков, Никола 266, 294
Триоле, Елза 275
Тудори, Стоян Г. 294
Тургенев, Ив. С. 279
Тъуту, Г. 283

Уайлд, Оскар 278, 279
Убрик, Барбара (Ана Убрикувна) 243—248
Унджиев, Иван 203, 300
Унджиева, Цвета 147, 300
Уорън, О. 59
Уреке, Григорие 176
Ученеску, Г. 99

Фаринели, А. 64
Фердинанд, княз 274
Ферекидес от Сирос 247
Филип Тотю 45, 297
Филипеску 185
Филипович, Димитър 235, 236
Филитис, Доситей 191, 194
Флореску, Бонифачиу 57, 165
Флоря, Родика 303
Фотиади, Ламбрис 195, 205
Фотино, Дионисие 100
Фотинов, Константин 105, 203, 249
Франкьор, Луй-Бенжамен 210
Фурие, Шарл 46
Фънеску, М. 142

Хадад, Малек 274, 275
Хаджи Димитър 270, 297
Хаджи Йованович, Христофор 143
Хаджи Пеца 236
Хаджигеоргиев, Цвятко 236
Хаджикосев, С. 299
Хаим, Рудолф 69
Хайне, Х. 84, 85
Халер, Йозеф 243
Хамид, Халил 186
Херкулес 247
Херодот 158
Хитов, Панайот 75
Ходош, Нерва 173, 193, 195, 197, 261
Холбах, Паул 210
Хомер дьо Хел, Адела 272
Хораций 270
Хрисоверги, Алеку 53, 54
Христов, Мих. (Христиди) 226
Христов, Сим. (Христиди) 226
Христов, Христо 232, 237, 239, 298
Христопуло, А. 93, 106, 116, 143, 221
Христофоров, Петър 270
Христу, Василе 288, 289, 292—295, 297
Хътчинсън, Пиърс 275
Хъшдеу, Б. П. 15, 16, 28, 29, 161, 171, 254, 261, 267, 285, 287, 291, 292, 295, 296

Цанков, Киряк 29, 260, 266, 273, 291, 293
Цанков, Хрисант 122, 123
Цачев, Климент 294
Цинк, Николае 167
Цончев, Петър 203
Цухлев, Д. Н. 141

Чакир, Н. 292, 298
Чакъров, Найден 219
Чарторски, княз 245
Черна, Панайот Станчов 294
Честименски, Кочо 86
Чижевски, Дмитрий 64
Чиканчи, Олга 120
Чилингиров, Стилиян 266, 276
Чинтулов, Добри 40, 41, 47, 71, 73—77, 79, 80, 84, 86, 88, 89, 96—98, 283
Чипъриу, Т. 205
Чобану, Щ. 16

Чолаков, Васил 78
Чорънеску, Александру 131, 288

Шантал, контеса 243
Шамполион 157
Шатобриан, Фр. Р. 157
Шатохина, Е. М. 297
Шевченко, Т. 104
Шекспир, У. 84
Шели, П. Б. 84
Шербан, К. 203
Шилер, Фр. 67
Шинкай, Г. 52
Шишманов, Иван Д. 8, 121, 137, 147, 203, 209, 215, 241, 291—294, 297, 299,
Шишманоглу, Манолаке 132—134, 140, 141, 148
Штефънеску, Шт. 296

Ширбей, Барбу 119, 185

Юго, Виктор 56, 63, 67, 84, 97

Юфу, Златка 29, 156, 287, 290, 292, 296, 298, 298, 304

Янкович, С. 203
Яцимирски, А. И. 194

Abate * * *245, 246
Albala, Radu 111
Alexandru cel Bun 53
Angelescu, preotul Paraschiv 288

Bar, Adam 246
Berthold, G. 244
Borejsza, Jerzy 246
Born, Georg F. 244
Botez, Demostene 290, 291, 294
Bucuţa, E. 288

Călin, V. 64
Chmielowski, Piotr 255
Cezary 246
Cojocaru, I. 225
Cront, Gheorghe 199

Daner, C. 244
Dascălul, Grigorie 288
Delaisi, F. 65
Deugd, C. de 64
Dobrogost 246
Donici, P. 290
Drecsler, W. 134
Drouhet, Ch. 56

Eftimiu, El. 288, 290
Fauchereau, S. 275
Fischer, I. 111
Florescu, P. 288
Foti, I. 287
Furtină, Al. 56

Grămadă, I. 288

Hantă, Al. 56
Hatzfeld, Helmuth 64

Ionaşcu, I. 202, 223
Iordan, Al. 288, 289
Iscru, G. D. 205
Ivascu, G. 17

Jeskechoinski, T. 255

Kaptur, B. 255
Kazimir de Timoni 135
Klemperer 64

Lamennais, Felicité Robert de 63
Lovejoy, Arthur O. 64

Massof, I. 291
Mihail, D. 290
Mihăilescu, T. 290
Moisescu, Gheorghe I. 92
Morawski, Kalikst 247
Muşlea, Ion 93

Nanu, D. 288
Neşici, Demiter 132

Oprescu, A. 288

Papacostea-Danielopolu, Cornelia 232
Perpessicius 55
Pestemalgioglu 274
Peyre, Henri 64
Polewka 246
Popawski, Jan L. 255
Popovici, D. 60, 66

Remak, H. H. H. 64, 65
Reul, Paul de 279
Robertson, J. G. 64
Rode, A. von 244
Rode, Matej 16

Sadi-Ionescu, Al. 261
Sanvittore, Gaetano 244
Schenk, Hans G. 64
Schmaus, Aloisi 138
Schmidt, Ferdinand 244
Semilian, S. 269, 288
Soendermann, A. 244

Tacci, Elena 60
Thomas, L. 279
Tieghem, Paul van 65

Valéry, Paul 64
Vassiloff, Ecaterina 261
Volney, Constantin de 157

Zalis, H. 60

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5

Илия Конев — Класификация и типологически особености на българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в. 7

Елена Сюпюр — Типологически черти на румъно-българските литературни връзки през XIX в 23

Георги Димов — Националноосвободителните борби и формирането на новата българска литература 34

Мирча Ангелеску — Национално-патриотични черти на румънската литература през XIX в. 52

Паул Корня — Румънският романтизъм и романтизмът в Югоизточна Европа 59

Кръстьо Генов — Характерни черти на романтизма в българската литература 69

Пеньо Русев, Димитру Завера — Антон Пан и Петко Славейков. (Биографични творчески литературно-исторически съответствия и различия) 90

Константин Велики — Нови приноси за литературната дейност на Георги Пешаков 117

Трендафил Кръстанов — Георги Пешаков и началото на новобългарската поезия 136

Родика Флоря — Румънските писатели от XIX в. и България 156

Михай Морару — Нравственопоучителната повест в румънската и българската литература в началото на XX в, ... 171

Стефана Таринска — Софроний Врачански, румънското общество и румънската литература 179

Николай Жечев — Културна дейност на българската емиграция в Букурещ през 30-те години на XIX в. 202

Русин Русинов — Брашов в културното развитие на българите през Възраждането 231

Йон Кицимия — Полска книга, проникнала в българската литература чрез посредничеството на румънската — „Барбара Убрик“ и нейният автор . . . 243

Лаура Баз-Фотиаде — Литературни проблеми в двуезичните българо-румънски вестници, излизали в Букурещ и Браила през XIX в. 249

Илия Тодоров — Билингвистичната поезия на Димитър Великсин 264

Златка Юфу, Елена Сюпюр — I. Книги и статии за българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в. на румънски език 285

Трендафил Кръстанов — II. Книги и статии за българо-румънските литературни взаимоотношения през XIX в. на български език 292

Бележки за авторите в сборника 301

Показалец на личните имена 306

SOMMAIRE

Préface 5

Илия Конев — Классификация и типологическая характеристика болгаро-румынских литературных взаимоотношений XIX века 21

Елена Сюпюр — Типологические черты румыно-болгарских литературных взаимоотношений XIX века 32

Gheorgui Dimov — Les luttes de libération nationale et la formation de la nouvelle littérature bulgare 51

Mircea Anghelescu — Particularités nationales patriotiques de la littérature roumaine pendant le XIXe s. 58

Paul Cornea — Le romantisme roumain et le romantisme du Sud-Est européen . . 68

Krestü Genov — Traits caractéristiques du romantisme dans la littérature bulgare 89

Penjo Rusev, Dumitru Zavera — Anton Pann et Petko Slaveĭkov (Parallèles et différences biographiques, créateurs et littéraires historiques) 115

Konstantin Velichi — New contributions to our knowledge concerning the literary activity of G. Pesakov 135

Trandafil Krăstanov — Georgef Peşacov et le commencement de la poésie bulgare moderne 154

Rodica Florea — Les écrivains roumains du XIXe siècle et la Bulgarie 170

Mihai Moraru — Le récit didactique et moralisateur dans la littérature roumaine et bulgare au commencement du XIXe s. 178

Stefana Tarinska — Sofroni de Vraza, la société roumaine et la littérature roumaine 200

Nikolaj Žečev — Activité culturelle de l'émigration bulgare à Bucarest au cours des années 30 du XIXe s. 229

Русин Русинов — Брашов и културное развитие болгар в эпоху возрождения 242

Ion Chiţima — Un livre polonais pénétré par l'intermède de la littérature roumaine dans la littérature bulgare Barbara Ubryk et l'énigme de son auteur 248

Лаура Баз-Фотиаде — Литературные вопросы в двуязычных болгаро-румынских газетах XIX века, появившихся в Бухаресте и Браиле 262

Ilia Todorov — La poésie bilinguistique de Dimităr Veliksine 284

Zlatka Jufu, Hélena Supur — I. Livres et articles concernant les relations bulgaro-roumaines littéraires pendant le XIXe s. en langue roumaine 285

Trandafil Krăstanov — II. Livres et articles concernant les relations bulgaro-roumaines littéraires pendant le XIXe s. en langue bulgare 292

Notes sur les auteurs du recueil 301

Index des noms 306

БЪЛГАРО-РУМЪНСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК

*

Редактор Милка Иванова
Художник Георги Георгиев
Худ. редактор Емил Станкулов
Техн. редактор Александър Иванов
Коректор Евгения Чухова

*

Изд. индекс 7064
Дадена за набор на 14. I. 1980 г.
Подписана за печат на 31. III. 1980 г.
Формат 700/1000/16 Тираж 700
Печатни коли 19,75 Изд. коли 25,56
УИК 29,83
Код 28 9535372511 / 5054-10-80
Цена 5,40 лв.

*

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев"
Поръчка № 160